

E számunk tartalmából

„Zrínyi elsősorban politikájával, a hadtudomány magas szintű művelésével szolgálta a magyar népet, de ha a haza érdeke úgy kívánta, szablyával a kezében vezette győzelemre katonáit. A szablya egyesíti magában függetlenségi küzdelmek hagyományait. Mint a hazaszeretet méltó jelképe, a kor színvonalán álló fegyverek alkalmazására való magas fokú készenlét és képesség szükségességét, a hadtudomány magasabb szintű művelésében megszerzett ismereteket szimbolizálja

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián (később Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen) az egyetemi doktorok, majd 1995-től a doktori (PhD) fokozatosok – köztük e tanulmány két szerzője – a szablya előtt tették le doktori fogadalmukat. A szablya ma is része a jogutód Nemzeti Közszolgálati Egyetem doktorrá avatási ceremóniájának.

Az egyetemi Zrínyi-szablya egy korszak megjelenítője, a honvédelem, a törökellenes harcok jelképe.”

(Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szablyák)

„Az 1848. április 11-én hivatalba lépő Batthyány-kormány az első pillanattól két kérdés okozott gondot. Az egyik a március 23-án sietve kinevezett horvát bán, Jellačić magatartása, aki nem volt hajlandó felvenni a kapcsolatot a magyar kormánnyal, és nem hirdette ki az áprilisi törvényeket. A másik probléma az országban állomásozó katonaság feletti rendelkezés joga volt. Az 1848:III. tc. 6. §-a egyértelműen leszögezte, hogy a magyar kormány a volt udvari Kancellária, a Helytartótanács és a magyar Kamara jogkörét vette át. Ugyanakkor a katonai főhadparancsnokságokról semmit sem szólt. A törvény szövege ugyanis csak általánosságokban beszél a kormánynak a katonai „és általában minden honvédelmi tárgyban való” illetékességéről. Ez első megközelítésben megnyugtató szöveg, ami a március végi kemény tárgyalások eredményeként született. Olyan kompromisszum, amelyet Batthyány és kísérői – más fontos eredmények mellett – ezt az elérhető lehetséges és elfogadható eredménynek tekintették.

Az országban állomásozó katonaság feletti rendelkezés módját és mértékét tehát a gyakorlatban kellett tisztázni. Április 16-án Batthyány Lajos a minisztertanács döntése alapján kormányának „megütközéséről” értesítette Esterházy Pál külügyminisztert, mivel a bécsi hadügyminisztérium változatlanul rendelkezik az országban és kapcsolt részeiben állomásozó katonasággal.”

(Urbán Aladár: A rendőrség jelentése és a kormány intézkedései az 1848. május 10-i budavári katonai vérengzést követően)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK * 131. ÉVF. * 2018. 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos –
Padányi József
Zrínyi-szablyák

Urbán Aladár
A rendőrség jelentése és a kormány
intézkedései az 1848. május 10-i
budavári katonai vérengzést
követően

Rosonczy Ildikó
Görgei orosz fogságával
kapcsolatos
dokumentumok

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Katalin Mária Kincses

Editor Gréta Somogyi

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44

E-mail: hkszerk@gmail.com

Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary

Postal address:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: Katalin Mária Kincses

Editorial: Gréta Somogyi

Comité éditorial

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44

E-mail: hkszerk@gmail.com

Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteurin: Katalin Mária Kincses

Redakteurin: Gréta Somogyi

Redaktionskomitee

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com

Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift:
H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редактор: Грета Шомоди

Редакционная коллегия

Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Роберт Херманн (председатель), Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Габор Кишш, Вилмош Ковач, Ференц Ленкефи, Калман Месарош, Имре Окватх Ференц Поллманн, Янош Б. Сабо, Миклош М. Сабо, Шандор Сакай, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агостон, Тибор Хайду, Дьердь Марко, Гергей Пал Шаллаи, Геца Палффи, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тотх, Аладар Урбан

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес:
H-1900 Budapest,

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

131. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2018. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Ádám Tibor, egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK); *Balogh Máté*, főelőadó, Hadtörténelmi Múzeum; *Bolyósné Ujfalusi Éva*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Csorba György*, történész, kutató munkatárs (Országgyűlés Hivatala, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat); *Dávid Zsolt*, kutató; *Fodor Veronika*, szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Kecskés D. Gusztáv*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI); *Kerekes András*, PhD-hallgató (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Kocsis Annamária*, szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Kovács S. Tibor*, PhD, történész (Magyar Nemzeti Múzeum); *Ligeti Dávid Ádám*, PhD, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet); *Miklós Tamás*, történész; *Mohácsi Zoltán*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Négyesi Lajos*, alezredes, PhD (Honvédelmi Minisztérium); *Padányi József*, mk. vezérőrnagy, az MTA doktora, egyetemi tanár, tudományos rektor-helyettes (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Rosonczy Ildikó*, PhD, történész, szerkesztő (Magyar Napló); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos tanácsadó (MTA BTK TTI); *Urbán Aladár*, az MTA doktora, professor emeritus (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK); *Veszprény László*, alezredes, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténelmi Intézet); *Veszprény László Bernát*, PhD-hallgató, tudományos segédmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet

A rezümékét és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Fodor Veronika, Kocsis Annamária, Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, M. Szabó Miklós, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprény László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

KOVÁCS S. TIBOR – NÉGYESI LAJOS – PADÁNYI JÓZSEF

ZRÍNYI-SZABLYÁK

Magyarország Kormánya a 2016-os évet „Zrínyi Miklós – Szigetvár 1566” emlékévvé nyilvánította. Az erről szóló határozat a következőket mondja: „... megfogalmazva minden magyar tiszteletét Zrínyi Miklós várkapitány és a szigetvári hősök példaértékű helytállása, cselekvő hazaszeretete és közössége iránt, kifejezésre juttatva a nemzet elkötelezettségét Zrínyi Miklós életének, hagyatékának és tettének megismerése, ápolása irányában, célul tűzi ki, hogy a szigetvári ostrom története, üzenete és dicsősége széles körben ismertté váljon, és példaként szolgáljon a nemzet társadalmi és gazdasági életében egyaránt...”¹

Írásunkban a Zrínyi-hagyományok egy jeles darabját, a szigetvári hős, Zrínyi Miklós (1508–1566) Bécsben őrzött szablyáját, valamint két másik, hozzá kapcsolt díszfegyvert és azok kultuszát vesszük vizsgálat alá.

A bécsi szablyára vonatkozó régebbi irodalom

Az emberiség kultúrtörténete során a fegyverek közül a kard vált leginkább szimbólummá. A hosszú fém penge előállítására komoly mesterségbeli tudást és jó minőségű anyagokat követelt, ami jelentősen megnövelte értékét. Használata ügyességet, alapos kiképzést kívánt a katonától, így viselése rangot jelentett, és már a kezdetektől fogva, mint jelkép, a vitézséghez és a kiváló harcoshoz kapcsolódott. Ez önmagában elég lenne, hogy a Zrínyi Miklós horvát–szlavón bán, majd szigetvári és dunántúli főkapitány tetteivel megjelenített hősiesség kifejezője legyen. Budina Sámuel krónikájában azonban kiemelten hangsúlyozza Zrínyi szablyájának szerepét az 1566. szeptember eleji kirohanásban: „komornyikjának megparancsolta, hogy nyújtsa át neki sarlóalakú görbe kardjait. Ezek arannyal és ezüsttel vannak díszítve, és szablyáknak nevezik őket. Miután sorra kipróbálta azokat, a négy közül kiválasztott egyet, amely még atyjáé volt, és így szólt: »Régi kardjaim közül ez az, amellyel az első dicsőséget és megbecsülést kiérdemeltem, ezzel szereztem mindazt, amim van. Ezzel a karddal a kezemben akarom most elviselni mindazt, amit az Isten ítélete rám szabott.« Így kardját jobb kezébe fogva kilépett a házából, és megparancsolta, hogy kerek pajzsát is hozzák utána. Ezen felül semmi más fegyverzetet, sem páncélt, sem sisakot nem akart ölteni.”²

¹ 1834/2015. (XI. 24.) Korm. határozat a „Zrínyi Miklós-Szigetvár 1566” emlékévvé meghirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a15h1834.kor&timeshift=ffffff4&txrefereer=00000001.txt (Letöltve: 2016. november 15.)

² Budina 1978. 22. o.

A szigetvári hős egyik fennmaradt szablyáját a bécsi Kunsthistorisches Museum (Szépművészeti Múzeum) gyűjteményében annak fegyvertárában őrzik. Ám a fenti leírás alapján azonnal kijelenthetjük, hogy a bécsi szablya nem lehet azonos a kirohanáskor használt fegyverrel, hiszen amannak – a markolatkupakján szereplő évszám és monogram alapján – a készítése vagy átalakítása Zrínyi Miklós megrendelésére történt. (1. kép)

A szablyával kapcsolatos irodalom meglehetősen szűkös. Zrínyi Miklós szablyájáról, sisakjáról és mentéjéről először Tiroli II. Ferdinánd főherceg (1529–1595)³ 1595-ben felvett hagyatéki leltárában találunk fontos adatokat: „Ain Hungarische Weisse Hauben mit gulden strichen sambt ainem säbel in ainer sammeten schaiden Ungarischen schupiczerl.” A főherceget elsősorban a katonai vitézség érdekelte, s ezért ambrasi kastélyában össze akarta gyűjteni vitéz katonáinak és hadvezéreinek fegyverzetét, önéletrajzát és arcképét. A fenti bejegyzés alapján a Zrínyi- emlékeket a szigetvári hős örökösétől, Zrínyi Györgytől szerezte meg a főherceg.⁴ A tárgyak összegyűjtésében elsősorban a személyes kapcsolat motiválhatta a főherceget, ugyanis a legkiemelkedőbb magyar és más nemzeti-ségű hadfiakkal – így Zrínyivel is – 1556 nyarán együtt harcolt a Szigetvár felmentésére indított, végül sikeres hadjáratban.⁵

A Zrínyi- emlékek első tudományos leírása az ambrasi gyűjteményt 1855-ben bemutató Eduard Sacken nevéhez köthető.⁶ Wendelin Boeheim 1889-ben megjelent és 1890-ben közölt írásában is tárgyalja a szablyát. Utóbbi munkájában ezt írja: „Gróf Zrínyi Miklós horvát bán (elesett 1566) török szablyája. A török szablya egy példája, régebbi forma, rövid markolattal és hosszú keresztvassal, valamint rombusz alakú szárral. A markolatkupak aranyozott ezüst, melybe a Zrínyi-címert gravírozták, a felső részén egy lyuk van a csuklózsínórnak. A hüvely fekete bársonnyal borított, függesztőkarikákkal a felkötéshez. 1540 körül.”⁷ A szöveg érdekessége, hogy a szablya típusát töröknek nevezi, és készítését 1540 körülre datálja. Fontos azt is megjegyeznünk itt – és erre később még visszatérünk –, hogy egyértelműen egy csuklózsínór-lyukról ír a markolat kapcsán.

A magyar nyelvű történeti munkák közül elsőként említendő a millenniumi kiállítás katalógusa, a Szendrei János szerkesztésében 1896-ban megjelent *Magyar Hadtörténelmi Emlékek* című kötet, mely részletes leírását adta a szablyának. Érdemes szöveghűen idézni a művet, mert több későbbi leírásnak ez volt a forrása.

„Szablya, gyöngén görbülő aczélpengével, amelynek 23 ctm. hosszú fokéle van. Vastagon aranyozott egyenes keresztvasa végei felé vékonyodik és karimával ellátott gömbben végződik. A két tüske együttesen 12 ctm. és a keresztvas e helyen bevészt arabeszk díszítéssel ékített. A keresztvas végei felé több szögletű. A nagyon gyöngén hajló csaknem egyenes markolat fája vászonnal és e fölött barna selyemmel bevont és két helyen átfúrt. E lyukak szélei ezüst boglárkával vannak beszegve. E két lyukon a kardzsinór volt keresztül fűzve. Az ezüst markolat kupakján a Zrínyi-család címere van bevésve,

³ *Bűžek* 2006., ill. csaknem azonos német változata: *Bűžek* 2009. Ugyanígy kérte el a főherceg Nádasdy Tamás nádor egykori fegyvereit fiától, a Fekete Bégtől, Nádasdy Ferencről. Erre vö. a régebbi irodalomból: *Hugyecz* 1894. 124–125. o., ill. a jelenségre nemrég Pálffy Géza is felhívta a figyelmet, külön kiemelve és adattalva a főherceg huszárokhoz való vonzódását: *Pálffy* 2010. 344. o.

⁴ *Siklóssy* 1919. 107–108. o.

⁵ *Szabó* 2016. 27–50. o.

⁶ *Sacken* 1855. 150. o.

⁷ *Boeheim* 1889. 61., 289. o.; *Boeheim* 1890. Fig. 312. 273. o.

amelyen érdekes az, hogy az eddig ismert címerektől eltérőleg a sisakorom dísz egy koronás növekvő sárkány. A czímer körül N C de Z (Nicolaus Comes de Zerín) és 1567 van bevésve. A fahüvely elvágott végű és aranyozott ezüst foglaltványokkal bír. A csúszató 5,5 ctm. nagy, s mindkét oldalán művészi arabeszk vésetekkel díszített. A vászonnal és fekete bársonnyal bevont hüvely négy hordkarikával bír. A penge 83 ctm. hosszú és 3,7 ctm. széles, markolata 11 ctm. Keresztvasa 22 ctm. Súlya 1 kiló 700 gramm. Alakja tiszta magyar, mint a minő a XVI. és XVII. században nálunk és Lengyelországban általában divatos volt. E kard, a hagyomány szerint, Zrínyi Miklós tulajdonát képezte, s mint ilyen legbecesebb hadtörténeti ereklyeink egyike. Azonban, ha csak a markolat végébe vésett czímer volna e részben az irányadó, úgy kételyeink merülhetnek föl, mert ott az 1567. évet látjuk bevésve. Zrínyi Miklós Szigetvárnál 1566-ban esett el, és így a czímer e kardba egy évvel később vésetett be, amikor a család valamely más tagjáé volt.”⁸

Utóbb Kalmár János, a neves fegyvertörténész több munkájában is foglalkozott a Zrínyi-szablyával.⁹ A legrészletesebben 1965-ben megjelent dolgozatában mutatta be a Zrínyi Miklósnak tulajdonított ereklyét. „A szablya gyengén hajló pengéjű, hosszú fokéllal ellátott. Egyenes, hosszú keresztvasa végén karimás gombbal. A keresztvas szárák hossza összesen 22 ctm. Az arabeszekkel díszített keresztütskének hossza 12 ctm. Egyenes, markolata vászonnal és e fölött barna selyemmel bevont, két helyen átfúrva, a csuklózsinór számára. E nyílások öntött ezüst boglárrel keretezették... Hüvelye fekete bársonnyal bevont, hármasan tagolt felkötőpántokkal, egyenesre vágott sarupánttal szerelt. Sarupántja mindkét oldalán vésett művészi arabeszekkel díszített.”¹⁰

Kalmár János mellett szót érdemel még Csillag Ferenc egyik közleménye, amelyben röviden leírja a magyar szablya jellemzőit, s példaként említést tesz a Zrínyi-szablyáról is,¹¹ amelyről új megállapítást nem tesz, csak átveszi az Ezredéves Országos Kiállítás katalógusának fent idézett szövegét, minden egyéb megjegyzés nélkül.

A Zrínyi-szablya visszaszerzésére tett kísérletek

A Zrínyi-szablya visszaszerzésére kísérletek történtek a Monarchia felbomlását követően, amikor Magyarország jelentős erőfeszítéseket tett a korábban Bécsbe került tárgyak hazahozatalára. A magyar-osztrák tárgyalások több mint tíz évig folytak, de a Zrínyihez köthető emlékek közül egyet sem sikerült visszaszerezni. A tárgyalások jogalapját a trianoni békeszerződés jelentette, ahol a 177. cikk kimondta: „Ami azokat a művészeti, régészeti, tudományos vagy történeti jelentőségű tárgyakat vagy okiratokat illeti, amelyek előbb az Osztrák–Magyar Monarchia Kormányának vagy a Koronának gyűjteményeihez tartoztak, ezek tekintetében, amennyiben azokra vonatkozólag a jelen Szerződés egyéb rendelkezései intézkedést nem tartalmaznak, Magyarország kötelezi magát, hogy:

⁸ Szendrei 1896. 243–245. o. Szendrei az idézett szöveget szinte szó szerint újra közölte: Szendrei 1905. 394–395. o.

⁹ Kalmár 1937–1939. 164–168. o.; Kalmár 1938. 15–16. o.; Kalmár 1971. 75–76. o.

¹⁰ Kalmár 1965. 5. o. A publikáció elektronikusan is elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BARA_JPM_fuzet_07/?pg=6&layout=s&query=zr%C3%ADnyi%20szablya (Letöltve: 2016. november 15.)

¹¹ Csillag 1966. 828–843. o.

a) az érdekelt Államokkal, amennyiben ezek őt erre felhívják, barátságos megállapodást fog kötni, amelynek értelmében a fenti gyűjteményeknek mindazokat a részeit és mindazokat a fent megjelölt tárgyakat vagy okiratokat, amelyek az említett Államok szellemi tulajdonát alkotják, viszonyosság alapján a származási hely országának vissza lehet adni;

b) hús évig ezekből a gyűjteményekből semmit sem fog elidegeníteni, sem szétszítani, sem pedig az egyes tárgyak felett másként rendelkezni, kivéve, ha erre nézve a határidő eltelte előtt külön megállapodás jönne létre; biztosítani fogja a gyűjtemények biztonságát és jó karbantartását és azokat, valamint a reájuk vonatkozó leltárakat, jegyzékeket és igazgatási okmányokat a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyikének állampolgárai közé tartozó tudományos kutatóknak rendelkezésére fogja bocsátani.

Viszont Magyarországnak is joga lesz a nevezett Államokat, különösen pedig Ausztriát felhívni arra, hogy vele az előbbiekhöz hasonló módozatok mellett a szükséges megállapodásokat megkössék abból a célból, hogy Magyarországra visszahozzák a fent említett gyűjteményeket, okiratokat és tárgyakat, amelyekre a fenti b) pont biztosítékai alkalmazást fognak nyerni.¹²

A tárgyalások nehézségeire világít rá az az 1927. október 3-án kelt dokumentum, melyben Varjú Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti osztályának vezetője és Tóth Zoltán egyetemi magántanár számol be azok lefolyásáról Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának.¹³ Ebből kiderül, hogy az osztrák fél egyrészt húzta az időt, másrészt kevésbé értékes tárgyakra próbálta szűkíteni az átadást. A Zrínyihez köthető tárgyak esetében az osztrákok azzal érveltek, hogy a tárgyak horvát származásánál fogva, a jugoszláv állam is igényelhetné azokat. A magyar fél még arra is hajlandó lett volna, hogy cserébe – megnyerve a szerb kormány jóindulatát és egyetértését – átadja a szerbeknek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, 1848-ban szerb felkelőktől zsákmányolt zászlót és egyéb tárgyakat. Ugyanakkor a dokumentumban nyers őszinteséggel azt is leírják: hogy minden magyar erőfeszítés ellenére úgy látják, hogy „Zrínyi Miklós fegyverzetét nem lesz módunkban hazahozni...”¹⁴ Így is lett, a szablya és a Zrínyihez köthető többi tárgyi emlék Bécsben maradt.¹⁵ (2. kép)

¹² 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés beikkelyezéséről. <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7489> (Letöltve: 2016. november 15.)

¹³ B. Szigethy 1988. 161–171. o.

¹⁴ B. Szigethy 1988. 169. o.

¹⁵ Írásunk lektora, Pálffy Géza történész a fenti fejezethez az alábbi megjegyzést fűzte, amit a benne fogalmazott vélemény miatt, fontosnak tartunk szó szerint közölni: „Mivel ismereteink szerint Tiroli Ferdinánd főherceg a jeles magyar és más nemzetiségű hadiak utódaitól általában ajándékba kapta meg fegyvergyűjteményébe a XVI. század második felében a különféle fegyvereket, azokat a KHM maximum ajándékként adhatta volna vissza a magyar államnak vagy az MNM-nek, hiszen ajándékot utólag nem lehet visszakérni. Persze mindezt sem a magyar, sem az osztrák fél nem tudta már a XX. század elején, ám nyilván nem is érdekelte, hiszen nem ismerték a tárgyak Ambrasba kerülésének történetét és az I. világháború után „politikusi aggyal” gondolkoztak.”

A Zrínyi-szablya vizsgálata

A Nemzeti Közszerológiai Egyetem, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem jogutódja, a Zrínyi-hagyományok egyik gondozója, a jubileumi emlékévéhez kapcsolódva szakértői csoportot szervezett a Zrínyi-szablyával kapcsolatos kutatások felújítására. Ennek során Magyarország bécsi külképviselete segítségével engedélyt kértünk a Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található fegyver helyszíni vizsgálatára, melynek során rögzítettük az állapotáról tett megállapításainkat és a műtárgy pontos méreteit.

Megítélésünk szerint a szablya – egyetértve Wendelin Boeheim megállapításával – valamikor a XVI. század közepe előtt készült. Típusában és formájában oszmán-török, de mint a későbbiekben látni fogjuk – a penge és a markolatszerelvény kivételével – nem keleti munka. A sokszögletű, aranyozott ezüsből készült keresztvas nyomottgömb végződésű. Igen jellegzetesek az ívelt markolattüskék, melyeknek a közepén – kizárólag csak az egyik oldalán – hatszirmú virág látható, poncolt alapon arabeszekkel keretelve. A meglehetősen rossz megtartású famarkolat vászonnal, majd ezt követően vékony bőrrel borított. Közvetlenül a markolattüske felett egy lyuk található, majd mindjárt két, palmettával, illetve karéjos levélmotívummal ékesített, ugyancsak aranyozott ezüst markolatrögzítő szegecsfej. A korábbi leírásokkal szemben azonban hangsúlyozzuk, hogy ezek pusztán díszítő elemek, nem pedig a csuklózsínór átfűzését szolgáló furatok borításai, ugyanis a vereteknél a markolat nincs átfúrva.

A markolat legvégén található a kéz megtámasztását szolgáló – oszmán-török szablyákon otthonos – kis dudor, majd felette a magyar formára kicserélt markolatkupak. A heptagonális, csúcsba futó, az oldalain szegecsekkel rögzített markolatkupakon a Zrínyi-címer, monogram és a készítés évszáma szerepel. A markolatkupakkal a későbbiekben részletesen foglalkozunk, de itt is szükséges megemlíteni, hogy formája a XVI. század közepén kialakult magyar szablya ismertetőjegye. A sima, damaszkolással¹⁶ készült ívelt penge vélhetően oszmán-török készítésű, amely a pengehát ívéből enyhén kiugró, erőteljes fokélben végződik.

A fából készült hüvelyt vászonalapra felvitt feketés színű bőr, valamint aranyozott ezüsből készült veretek borítják. A rendkívül egyszerű torkolatveret alatt két, hármas tagozódású, kettő hordkarikával rendelkező – virágokkal és indákkal díszített – felkötőpánt helyezkedik el. A négyzet formájú, ugyancsak aranyozott ezüst sarupánt hosszú élpánttal rendelkezik, amelyet a már említett hármas tagozódású veret zár le. A saruveret előoldalát és oldalsó lemezeit – poncolt¹⁷ alapon – elhelyezkedő arabeszek díszítik, míg hátoldala a keresztvassal megegyezően ékesített. A szablyához egy bőrből készült kardfelkötő öv is tartozik, amely aranyozott ezüst-arabeszekkel ékesített csatokkal és szíjelosztó boglárokkal rendelkezik. (3. kép)

A forma és a török penge ellenére a szablya véleményünk szerint nem török, hanem magyar munka. A XVI. század közepe táján készült török szablyákat ugyanis trébelt¹⁸ és

¹⁶ A damaszkolt penge kisebb és nagyobb széntartalmú acélok sokszorosan hajtogatott rétegeiből áll. Ennek köszönhetően a monolit acél pengénél rugalmasabb és keményebb.

¹⁷ Díszítő eljárás, melynek során egy acél verőtővel – melybe bevésték a díszítő minta negatívját – a tárgy felületébe ütik a motívumot.

¹⁸ A fémlemez hideg alakítása, amely során szorosan egymás mellé mért egyenletes ütésekkel nyújtják és tömörítik az anyagot, s így alakítják ki a kívánt formát.

nem öntött veretek ékesítik, amelyeket ekkoriban már többnyire nem arabeszkek, hanem sáslevelek és lótuszvirágok díszítenek. A Zrínyi-szablyát 1563-ban átalakították, makk formájú markolatkupakját kicserélték magyar formára, erre a szablya többi veretétől eltérő aranyozásból lehet következtetni.

A törökös, makk alakú markolatkupak felcserélése a lapos, címeres kupakra magyar sajátosság. Erre szemléletes példa az a törökös stílusú – 1514-ben készült – díszszablya, amely ugyancsak Tiroli II. Ferdinánd főherceg egykori gyűjteményéből származik, és nemcsak a markolatkupakját, hanem a keresztvasát is kicserélték magyar formára. Előzőn az IHS betűk figyelhetők meg, míg utóbbin az I. F. monogram látható. Vélhetően a szablya I. Ferdinánd magyar királyhoz (1526–1564) köthető, aki a szablyát magyar főuraktól kaphatta, valamilyen nevezetes esemény, például koronázás vagy más ünnepség alkalmából. Nem csak az újonnan gyártott szablyáknál alkalmazták, hanem a zsákmányolt vagy ajándékba kapott török fegyvereknél is kicserélték az eredeti kupakot. Kialakulásában nem annyira a praktikum, mint inkább a divat játszhatott szerepet. A magyar szablya markolatkupakja a fogantyú fa borításának végén kialakított lapos felületre illesztett talpas fémhüvely, amit a talp alatti perembe ütött szegek tartanak a helyén. A díszítő elemek számára nem ad akkora teret, mint a penge vagy a tok fémszerelvényei, azonban nagy előnye, hogy a harcossalalán függő, hüvelyébe rejtett szablya markolatkupakja szemből jól látható. A címer és a monogram megjelenítése szinte a tulajdonosa névjegyévé teszi ezt a kis fémlemezt, amiben a középkori sisakjelvények és címeres pajzsok, valamint fegyverzetjelző medalionok utódját láthatjuk. Funkcionálisan egyértelműen a személyazonosítást szolgálta. Ezt tekintve kimondhatjuk, hogy a markolatkupak címere és monogramja minden esetben a kard tulajdonosát kell, hogy jelölje. Egy öröklött, vásárolt vagy zsákmányolt fegyvernél félreértést okozna, ha az új tulajdonos megtartaná az eredeti kupaklemezt, ezért nagy valószínűséggel kicseréltette azt a sajátjára.

Mint láttuk, a Zrínyi-szablya markolatkupakjába vésett címer, monogram és évszám nem egyedi a XVI. században, hiszen például Zrínyi kortársa, Bebek György főúr (†1567) aranyozott ezüstszerelésű magyar szablyájának markolatkupakjába a Bebek-címert, valamint a G B, azaz Georgius Bebek monogramot vésték. A szablya szintén keleti pengével rendelkezik, amelybe az arab kardcsiszár a nevét is bevészte, e szerint a darabot az egyiptomi Mohamed készítette.¹⁹

A markolatkupak vésete

A vésett markolatkupak nem egyedi. Drezdában, a szász választófejedelmek egykori fegyvertárában számos XVI–XVII. századi magyar fegyvert, köztük több szablyát őriznek. A Bebek-féle szablya egyik igen jó párhuzamának markolatkupakjába egy madarat és rákot ábrázoló címert, az NIF monogramot, valamint az 1569-es évszámot vésték.²⁰ Ugyancsak a drezdai fegyvertár egy másik aranyozott ezüstszerelésű, XVI. század végén készült magyar szablyájának markolatkupakjába két csillagot, valamint egy buzogányt tartó kart ábrázoló címert vésték.²¹ 1602-ben került az előző gyűjteménybe

¹⁹ Szendrei 1896. 246–248. o.

²⁰ Schuckelt 2010. 53. o.

²¹ Schuckelt 2010. 85. o.

II. Rudolf császár ajándékként egy pompás, aranyozott ezüstszerelésű, török megrendelésre készült vagy általuk zsákmányolt magyar szablya, amelynek markolatkupájába arab írásos koránidézetet véstek.²² Amint az előbbi szablyák vizsgálatakor is láttuk, a XVI. század folyamán a magyar főúri szablyák esetében időnként szokás volt a címer, vagy címer és monogram, esetleg címer, monogram, valamint évszám bevésése a markolatkupákba.

A csengeri református templom kriptájának feltárása során is előkerült egy szablya, címeres markolatkupakkal. „A címerkép három szétálló nyilat tartó kéz hajlított karral, a középső nyíl hegyével felfelé, mellette elszórtan megtaláljuk a szablya készítésének évét is, az 1575-ös évszámot igen kopott állapotban, az utolsó szám már alig vehető ki. A címerkép alatt I o V és távolabb V o betű van beütve.”²³

Mindez azt erősíti, hogy a Zrínyi-szablyába vésett címer, monogram és évszám korabelinek és hitelesnek tekinthető. A magyar szablyák markolatkupájába a későbbi évszadzadokban sem szokatlan a nemesi címer gravírozása. Igen késői példa erre a gyakorlatra Gróf Haller Ferencnek a Magyar Nemesi Testorségtől 1842-ben ajándékba kapott ezüstveteres szablyája, amelynek markolatkupájába egyenesen egy Haller-címeres pecsétgyűrűt építettett be a figyelmes készítettő.

A Zrínyi-szablya markolatkupájának vésete három fontos elemet tartalmaz. Ezek: a Zrínyi-címer, a monogram és az évszám. A címerrel a szablyával foglalkozó tanulmányok egységes leírást adnak, ami annak köszönhető, hogy a kupakon ez a legnagyobb méretű ábrázolás, jól felismerhető és összevethető a család ismert címereivel. Ennek négy különböző változata a Siebmacher-féle *Wappenbuch*ban²⁴ szerepel, ezekről a Zrínyi-érmek ábrázolásai kapcsán Szemán Attila adott részletes elemzést.²⁵ Hivatalosan 1554-ig, a csáktornyai birtok megszerzéséig²⁶ a címerpajzsban arany vagy fekete sasszárnyak szerepelhetnek, majd ezt követően a hasított címerpajzs bal oldalán feltűnik a várfal és a torony, melynek két oldalán hatágú csillag lebeg. I. Ferdinánd király 1554. április 15-én engedélyezte Gróf Zrínyi (IV.) Miklósnak, hogy addigi családi címerét a kihalt csáktornyai Ernuszth család címerével bővíthesse.²⁷ A markolatkupakon már ez a kibővített címer látható. A címerváltozatok közötti eltérés másik oka, hogy sisakdiszként egyaránt megjelenik a jobbra forduló, növekvő sárkány és a jobbra forduló, kiterjesztett szárnyú koronás sas.*(4. kép)*

Mint azt korábban kifejtettük, a markolatkupák címere és monogramja egyértelműen a tulajdonos személyét jelzi. Ezt figyelembe véve, funkcionálisan a gyűrűspecst áll hozzá legközelebb, amely levelek és egyéb dokumentumok hitelesítését szolgálja, és szintén tartalmazza a címert és a monogramot. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Nádasdy-levéltár fondjában található Zrínyi leveleket áttekintve, egy 1556. április 29-én kelt misszilisen még a sasszárnyas címerpajzs szerepel növekvő sárkányos sisakdísszel,²⁸

²² Schuckelt 2010. 117. o.

²³ A csengeri ref. templom kriptájának leletei. II. *Archaeologiai Értesítő*, 49. (1936) 55. o.

²⁴ Siebmacher 1893. 503. t.; Siebmacher 1899. Zrínski 153. t.

²⁵ Szemán 2001. 26–27. o.

²⁶ Varga 2016. 169.o.

²⁷ Varga 2016. 158.o.

²⁸ Zrínyi Miklós Nádasdy Tamásnak, 1556. április 29. MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 185 Nádasdy család levéltára, Missiles, №. 19.

és csak június 24-én tűnik fel a hasított címerpajzs a várfallal, toronnyal, csillagokkal, kiterjesztett szárnyú koronás sas sisakdíszszel.²⁹ Annak ellenére, hogy Zrínyi Miklós már 1554-ben jogosult lett volna a kibővített címer használatára, még közel két évig nem érezte szükségét annak, hogy új gyűrűspecsetet készíttessen. Abból, hogy az új címeren a sisakdísz is változott, arra következtethetnénk, hogy a sárkányt nem használják tovább, azonban a markolatkupak címerén a hasított pajzs fölött a növekvő sárkányt láthatjuk. Ez alapján 1554 és 1556 közé kellene datálnunk a szablyát, feltételezve, hogy a készítő a korábbi sárkányos címerképen csak a pajzsot aktualizálta, és ezzel egy átmeneti állapotot jelenít meg. Ezt a tetszetős megoldást azonban a markolatkupak 1563-as évszáma egyértelműen cáfolja. Fölmerülhet a sisakdíszek használatának esetlegessége, azonban figyelembe véve a címerek szerkesztésének szigorú szabályait, kizárhatjuk azt, hogy különösebb cél nélkül változtatták volna a sisakdíszeket. A címerek minden eleme kötődik a birtokos családhoz, azok a velük kapcsolatos tulajdonságok, események jelképei. A magyar címereken a gonoszságot jelképező sárkány Szent Györgyre utal,³⁰ jelen esetben a pogányság elleni harc szimbóluma. A sas a madarak királya, és így a terület feletti uralmat jelképezi.³¹ A gyűrűspecseteknél tapasztalható változás beleillik ebbe a szimbolikába. A csáktornyai uradalom megszerzését jelzi a sas feltűnése. Ellenben a később készített szablyára a harcos erényeket szimbolizáló sárkány került.

A markolatkupakon szereplő betűk és számok értelmezésénél adódtak félreértések. Mint említettük, Szendrei János N. C. de Z. betűket vélt felismerni és 1567-es évszámot.³² Mivel munkájában részletesen leírta a szablya paramétereit és a markolatkupáról rajzot is közölt, joggal feltételezhetjük, hogy kézbe vette a fegyvert és a vizsgálatokat személyesen végezte el. Némileg zavaró tényező, hogy a markolat ezüst rozettával szegett szegecslyukait a markolatztinór felerősítésére szolgáló lyukaknak írta le. Ha egy vékony pálcikát megpróbált volna átdugni rajtuk, könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy nem azok. A címer (heraldikai) jobb oldalán jól felismerhető az N és C betű, de a bal oldal betűcsoportja már problémásabb. Az egymásba olvadó P betűket olvashatta „de”-nek, a mellette lévő karakter pedig egyaránt lehet 3-as vagy Z. Mivel eleve Zrínyi nevét keressük, hajlamosak lehetünk inkább Z-t olvasni, de így a jobb oldalon szereplő 1-es és 5-ös, valamint a bal oldalon a 6-os után még kell egy szám, hogy teljes legyen az évszám, így a 6-os melletti vonás adhat lehetőséget 7-esként való értelmezésre.

Kalmár János más olvasatot javasolt. Ő a jobb oldal N és C betűjéhez a fölöttük álló 1-est I-nek olvasva, N I C monogramot vélelmezett, a bal oldalon a korábban „de”-nek olvasott betűcsoportban felismerte a PP betűket, de a mellettük álló 3-ast továbbra is Z-ként értelmezte, és az így kapott NIC. C. PP. Z. monogramot NICOLAUS COMES PERPETUUS de ZERIN (Miklós, Zerín vár örökös kapitánya) szöveggként oldotta fel.³³ Ez a szöveg szerepel Zrínyi több levelén aláírásként, így valószínűleg Kalmár eleve ennek rövidítését kereste a betűkben. A készítés évének elfogadta 1567-et. Ez a megoldás több kérdést is felvet. A jobb oldal karaktereit olvashatjuk NIC-nek, de akkor eltű-

²⁹ Zrínyi Miklós Nádasdy Tamásnak, 1556. június 24. MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 185 Nádasdy család levéltára, Missiles, №. 159.

³⁰ *Nyulászíné* 2001. 126. o.

³¹ *Nyulászíné* 2001. 87. o.

³² *Szendrei* 1896. 245. o.

³³ *Kalmár* 1965. 5. o.

nik az évszámból az 1-es. A bal oldal 3-asát továbbra is Z-nek olvasva, az évszám jól azonosítható karaktereiből 56 marad, ami a címer – korábban ismertetett – „átmeneti” jellegét figyelembe véve egy indokolható 1556-os datálást tenne lehetővé. Ellenben a felismerni vélt monogramban két C is szerepel, azonban a markolatkupakon csak egy van, ami zavaró hiányosság. Összességében Kalmár gondolatmenete előrelépést jelent Szendrei leírásához képest, hiszen a Zrínyi aláírásaiban található rövidített névalakot igyekezett ráhúzni a markolatkupak karaktereire és ezzel a jó feloldást közölte, azonban rosszul értelmezte a karaktereket, megfosztva magát a készítés évének kiolvasásától. Mivel továbbra is elfogadta a korábbi 1567-es datálást, a szablyát Zrínyi Györgyhöz kapcsolta, miként a Szent Ilonán előkerült vörös márvány sírkövet is, melyen egy hasonló szablya ábrázolása szerepel. Ez a megállapítás újszerűsége ellenére sem nyert elfogadást, szakmai körökben a szablyát és a sírkövet továbbra is Zrínyi Miklós személyéhez kötik.³⁴ A bécsi Kunsthistorisches Museum katalógusa³⁵ és jelen tanulmány egyik szerzőjének 2010-ben, a huszárígyverekről megjelent műve³⁶ is Zrínyi Miklós szablyájának tartja, igaz, hogy az osztrák katalógus 1562-es évszámot ad meg a készítés éveként, a monogram betűit pedig N. C. H. Z. formában közli.

A markolatkupak karaktereinek értelmezésénél a Kalmár János által alkalmazott módszer, Zrínyi Miklós levelein felbukkanó aláírása (neve és címe) kezdőbetűinek azonosítása adhat megoldást. Az 1556 júniusától használt gyűrűspecstjén az új címer mellett nem a korábbi N (Nicolai) S (Seryn) monogram, hanem a jobb oldalon felül N, alatta PP, bal oldalon felül C, alatta Z olvasható. Feloldása az 1556. június 24-én Nádasdyhoz írott levelén szereplő aláírás alapján: *Nicolaus comes perpetuus de Zrinio. (5–6. kép)*

A pecsét és az aláírás alapján a szavak sorrendje vitatható, pontosabban variálható. A levélben szereplő aláírásban a szavak két sorban, egymás alatt helyezkednek el. A felső sorban Nicolaus perpetuus, alatta comes de Zrinio. A pecsétet figyelembe véve, a monogram feloldásánál először a jobb felső, bal felső, majd jobb alsó, bal alsó betűket sorban olvassuk (N. C. PP. Z.). Ez az aláírás esetében azt feltételeznék, hogy először a felső sor első szavát, majd az alatta lévőt, ezután átlósan a felső sor második, majd az alsó sor második szavát olvassunk. Az aláírás olvasata *Nicolaus perpetuus comes de Zrinio*. Ez a pecsét esetében azt jelentené, hogy először a jobb, majd a bal oldal karaktereit olvassuk, mindkét-szer előbb a felül, majd az alatta levőt.

A markolatkupak karakterei alapján kiolvasható sorrend a következő: a jobb oldalon az N. C. betűk, felette pedig az évszám 1-ese látható. A bal oldalon a PP karaktereknél a jobb oldali szára át van húzva egy vízszintes vonallal, melynek jobb oldali vége derékszögben lefelé törik. A bal oldali P szára csatlakozik a vízszinteshez és így együtt egy fekvő Z-t alkot. Ezzel megtaláltuk a N. C. PP. Z. monogramot, ami megengedi, hogy a jobb oldalon a betűk fölött 1-est, a sárkány nyakánál 5-öst, a bal oldalon a sárkány szárnya fölött 6-ost és a betűk után 3-ast lássunk.

Véleményünk szerint a karakterek feloldása a fentiek alapján tehát: „N. C. PP. Z. [Nicolaus comes **p**erpetuus de **Z**rinio] 1563.” Ehhez kapcsolódva említést kell tennünk Zrínyi Miklós portréjáról, szintén Tiroli Ferdinánd főherceg gyűjteményének köszönheti

³⁴ Legutóbb: Varga 2016. 214. o.

³⁵ Katalog 1990. 211. o.

³⁶ Kovács S. 2010. 87. o.

a fennmaradását. A művészettörténészek szerint a mű 1541–42 fordulóján készült, azonban a festményt könyve borítóján is szerepeltető Varga Szabolcs megjegyzi, hogy a képen az 1554 után használt, tornyos címer van, ezért az csak később készülhetett. Áthidaló megoldásként elképzelhetőnek tartja azt is, hogy a címert csak később festették rá. A címer sisakdíszre a koronás sas, alatta pedig a N.C.P.D.Z monogram látható.

A gyűrűspeccetek és a markolatkupak rajzolatának elemzése alapján támogatjuk Varga Szabolcs véleményét, mely szerint a kép 1554 után készült. Mint azt a markolatkupak példája mutatja, a sárkányos sisakdísz a későbbi címereken is előfordulhat, de a sas csak 1554 után. A monogramban a „Nicolaus comes perpetuus de Zrinio” rövidítése ismerhető fel, azonban a „perpetuus” két P-je helyett a szókezdő P mellett a „de” D-je szerepel.³⁷ A portré leírása során felhívja a figyelmet arra, hogy Zrínyi a jobbát a kardján nyugtatja és hangot ad annak a feltételezésének, hogy ez a szablya azonos lehet azzal a fegyverrel, melyet a kirohanás során tartott a kezében.³⁸ A képet látva mi pedig annak adunk hangot, hogy az ábrázolt szablyában a Bécsben őrzött díszfegyvert véljük felismerni, ugyanis jellegzetes markolatkupakja, aranyozott keresztvása, markolattüskéje és a hüvely veret formája erre enged következtetni. Ezt figyelembe véve, a portré készítésének idejét tovább pontosíthatjuk, ugyanis az csak 1563-ban vagy azután készülhetett, nem kizárva annak a lehetőségét, hogy éppen a következőkben tárgyalt jelentős társadalmi esemény alkalmából.

Feltehetjük a kérdést: miért pont 1563-ban volt szüksége Zrínyi Miklósnak egy új szablyára? Egy hadviseléssel foglalkozó személy esetében a fegyver beszerzése nem szorulhat magyarázatra, de az általunk vizsgálat szablya nem közönséges használati kard, hanem díszfegyver (ezt már előbb, a részletes leírásban is kiemelnénk, hiszen lényeges!), amit jelez a nemes anyagok alkalmazása és a kivitelezés minősége.

A Zrínyi-szablya és I. Miksa magyar királlyá koronázása 1563-ban

Zrínyi Miklós 1563 szeptemberében Habsburg Miksa főherceg pozsonyi koronázási ünnepségének nem egyszerű vendége, hanem egyik főszereplője volt. A vele szemben nem éppen baráti érzéseket tápláló Forgách Ferenc³⁹ szerint Zrínyi a nádori méltóságra pályázott.⁴⁰ Ez a feltételezés nem állhat messze az igazságtól, ugyanis komoly szerepet vállalt az eseményekben. Magyarország előkelői és vármegyei díszesen felszerelt lovascsapatokkal képviseltették magukat, melyek generálisának egyhangúlag Zrínyi Miklóst választották, aki 186 fős lovascsapat élén érkezett a szeptember 8-án lezajlott ünnepségre.⁴¹ Az előkészületek során Oláh Miklós esztergomi érsek arra buzdította az ország előkelőit, hogy a koronázási szertartáson „fényes pompával, s olyan díszes öltözékben és felszereléssel, amilyen csak telik”⁴² jelenjenek meg. Liszthy (másként Liszty/Listhius) János, a szemtanú úgy látta, hogy ennek mindenki igyekezett eleget tenni: „Azok azonban, akik megjelentek, nagyon fényes felszerelésben voltak; többségük arannyal átszőtt és külön-

³⁷ Varga 2016. 158–161. o. A színes portré a címlapon szerepel.

³⁸ Varga 2016. 159.o.

³⁹ Botár 1933. 545. o.

⁴⁰ Forgách 1979. 173. o.; Pálffy 2007. 51. o.

⁴¹ Korona 1979. 179. o. Az 1563. évi pozsonyi koronázáshoz: Pálffy 2012. 15–26. o.; Pálffy 2014. 21–31. o.; Gulyás 2012. 249–264. o.

⁴² Korona 177. o.

féle selyemöltözetekben díszelgett. Fegyverzetük pedig az volt, ami a könnyű magyar lovasságé szokott lenni. Valamennyien páncéllal, sisakkal, szablyával, karddal, pajzzsal és kopjával voltak ugyanis felszerelve.⁴³

A koronázási szertartáson mind az egykorú források, mind az új kutatások szerint Zrínyi vitte az országalmát („az aranygolyóbist, melyen felül kereszt vagyon”⁴⁴), és a Mária királyné másnapi koronázását követő lakomán bátorkodott föl szólítani az új királyt, „hogy ősi szokás szerint egy nagy megaranyozott ezüst vederből, melyet három ember is alig bírt fölemelni, a magyar korona rendjeinek egészségére igyék. Miksa ezen kíváratnak tehetsége szerint eleget tőn, s utána a jelenlevőknek legtöbbje, úgy hogy a vedret még többször is meg kellett tölteni.”⁴⁵ Végül szeptember 13-án Zrínyi Miklós s több magyar mágnás huszáröltözetben kísérte az uralkodót, és ősi magyar szokás szerint személyesen vettek részt a lóversenyben.⁴⁶ Zrínyi életében az első pozsonyi koronázás 1563 szeptemberében tehát kiemelkedő politikai és reprezentációs esemény volt, életének egyik meghatározó időszaka.⁴⁷

Figyelembe véve Oláh érsek kérését és Zrínyi szereplését a koronázási ünnepségeken, teljes mértékben indokoltnak tűnik, hogy 1563 őszén díszes szablyát készíttessen, mely méltó a rangjához, a magyar csapatok generálisi posztjához és az országalma vivőjéhez ezen a jelentős eseményen. Ehhez kapcsolódva, annak a feltételezésünknek is hangot kell adnunk, hogy a bécsi Szépművészeti Múzeumban őrzött, Zrínyi Miklóshoz köthető tárgyegyüttes másik két darabja, a huszársisak és az arany szálakkal díszített, hermelin béléses selyem mente⁴⁸ is az 1563. szeptemberi koronázási ünnepségre készülhetett, és a szigetvári hős ott is viselhette őket. A már ismertetett – Tiroli II. Ferdinánd gyűjteményéből származó, részben átalakított – másik díszszablya akár kapcsolatba hozható az 1563. évi koronázással, ugyanis akkor (is) adhatták a magyar főurak I. Ferdinándnak.

A szablya eredetére vonatkozóan adhatnak némi támpontot az egykorú források. Mivel a szablya pengéje és markolata döntően török munka, és – mint láthattuk – csak a kupak, valamint a hüvely készült Zrínyi megrendelésére, valószínűsíthető, hogy zsákmányolt fegyverről van szó. A szigetvári hős életében 1562-ben történt egy nevezetes zsákmányolás, melyről történeti munkájában Istvánffy Miklós is megemlékezik. Zrínyi március végén népes csapattal indult a Dráva melletti Monoszlónál⁴⁹ táborozó Arszlán bég ellen, aki nem vállalta az összecsapást, hanem katonáival elmenekült. „Az Arszlán sátoirai és sok tábori holvaló, tereh-hordozókkal és öszvérhajtókkal, vadászó hálókkal és agarakkal az mieink kezekbe esének”,⁵⁰ valamint két öreg ágyút és négy falkont is zsákmányoltak. Felmerülhet tehát annak a lehetősége, hogy a nevezetes szablya eredetileg Arszlán bég tulajdona volt, és átalakított formájában is a monoszlói sikerre emlékeztette későbbi viselőjét, de származására természetesen más zsákmányszerző portya vagy akár egy török méltóságviselő ajándékozása is szóba jöhet.

⁴³ Korona 180. o.

⁴⁴ Istvánffy 2003. 333. o.

⁴⁵ Pálffy 2004. 1029. o.

⁴⁶ Krizskó 1877. 48. o.

⁴⁷ Gulyás 2012. 257. o.

⁴⁸ Boenheim 1889. 61., 289. o.; Kalmár 1965. 5. o.

⁴⁹ Moslavina Podravska, Drávamonoszló.

⁵⁰ Istvánffy 2003. 324. o.

Mint azt a fentiekben leírtak jelzik, a szabja nem egyszerűen egy Zrínyi Miklóshoz kötődő használati tárgy, hanem a Zrínyi-kultusz egyik fontos alkotóeleme, mely az ambrasi gyűjteménybe került többi tárggyal együtt, reprezentatív szerepet tölt be. Zrínyi Miklós 1563-ban állt karrierje csúcán. A pozsonyi koronázásra készült tárgyai nemcsak az eseménynek szóltak, hanem hivatottak voltak kifejezni az ország életében meghatározó szerepet betöltő főméltóságot is. Az már a sors és a korabeli politika változásainak eredménye, hogy a történelem pantheonjában 1566-os önfeláldozó kirohanása biztosított számára helyet. Azok a személyes tárgyai – így a fegyverei is, – melyek a szigetvári ostrom során vele voltak, bizonyosan török zsákmánnyá lettek és nem kerültek vissza a családhoz. A reprezentációs céllal készült díszfegyvere, sisakja, dolmánya azonban Csáktornyan maradt, mivel arra nem volt szüksége a harcban. Ez a tárgye gyűjtés lett a legszemélyesebb emlék róla a halála után. A Szentilonán előkerült sírkövén teljes vértben, az oldalon függő karddal látható, mely formáját, a markolatkupakot és az egyenes keresztvasat tekintve a bécsi szablyát mintázza. A sírkő kidolgozását figyelembe véve, nem várható el, hogy a fegyver pontos ábrázolását kapjuk, hiszen a címer sisakdíszén is csak egy sas fej jelzi a koronás sást, azonban a szablya jelenléte mutatja a fontosságát. A sírkő megrendelője a címer mellett a szablyát tartotta olyan hiteles tárgynak, amely Zrínyi Miklósról utal.

A birodalmi propaganda igényelte a török ellenes háborúban a hősokeket, azonban Zrínyi Miklós még ennél is jelentősebb szerepet kapott, hiszen önkéntes halála „katona vértanúvá” tette. A Zrínyi család egy háborús jelképet adott a birodalomnak, akit a család birtokában lévő személyes tárgyai – ereklyéi – képviseltek. Az, hogy ezek a tárgyak Tiroli Ferdinánd gyűjteményébe kerültek, mutatja a gesztus jelentőségét. Nem egy főúri hóbortorról van szó, ahol a család néhány felesleges holmival próbál eleget tenni egy kérésnek, hanem a birodalom szent háborújának hőseit reprezentáló gyűjteményről, ahol megjelenni egyike a legnagyobb elismerésnek. A tárgyak együttese és a portré, különösen alkalmas volt erre, hiszen a pozsonyi koronázáson is Zrínyi nagyságát voltak hivatottak kifejezni.

A fenti gondolatmenet inkább spekulációnak tűnhet, de fontosnak tartjuk leírni, mivel jelezni kívánjuk azt a meglátásunkat, hogy az ambrasi tárgyak a család tudatos döntésének megfelelően kerültek a gyűjteménybe. Nem törekedtek arra, hogy a szigetvári ostrom lőporfüstös, vérfoltos csorbult fegyverei emlékeztessenek Zrínyire, hanem a nádorjelölt méltóságteljes használati tárgyai, melyek jelzik a család rangját és a birodalom életében betöltendő szerepét.

A Zrínyi-kultusz tovább él

A XIX. században megerősödő magyar nemzettudatban fontos szerepet kaptak a török ellenes harcok hősei, közöttük, a Szigetvárnál hősi halált halt Zrínyi Miklós. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy Pulszky Ferenc egy birtokába került szablyapenge felhasználásával a Bécsben őrzött Zrínyi-szablya mását készítette el. A műtárgyat 1898-ban Pulszky Ágoston ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A korabeli leltári napló pontosan tudósít a részletekről: „A penge eredetileg I. Napoleoné volt, ki azt a marengói ütközet után Melasnak, az osztrák hadak akkori vezérének egy levél kíséretében ajándékolta. (A levél a kassai múzeum birtokában van.) Melas neje a kard tokját elrontotta, aranyát beolvasztatta, a pengét pedig Melas adjutánsának ajándékozta, mivel valószínűleg gyöngéd viszonya volt. Az adjutánstól Tettenborn kezébe került, tőle gr. Viczay nyerte el 100 aranyban. Viczaytól szerezte Fehérváry Gábor, Pulszky Ferenc nagybátyja, akitől

Pulszky a kardot örökölte. A kard hüvelye és markolata hű másolata a bécsi udvar gyűjteményében őrzött Zrínyi-féle kardnak.⁵¹ (7., 8., 9. kép)

A Zrínyiek – elsősorban a két Miklós, a szigetvári hős és a költő és hadvezér dédunoka – kultuszát hazánkban a honvédség folyamatosan ápolta, függetlenül az aktuális társadalmi berendezkedéstől. 1848–49-ben szabadsapat, a Monarchiában hadihajó, a második világháborúban rohamlőveg, később szervezetek és laktanyák, végül, de nem utolsósorban a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (később Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) viselte e nevet. 1985-ben a Magyar Néphadsereg akkori vezérkari főnöke Zrínyi-szablyát adományozott a Katonai Akadémiának. Ennek főleg a hüvelye hasonlít a bécsi szablyára, a markolata azonban – a szintén az Ezredéves Országos Kiállítás katalógusában szereplő⁵² – Bebek-szablya ezüstsodronnyal körbetekert markolatát mintázza. Jól felismerhető, hogy a fegyverkovács nem törekedett a bécsi Zrínyi-szablya másolására, sokkal inkább egy Zrínyi-kori szablyaformát igyekezett kialakítani. (10., 11., 12. kép)

A kritikus elmét csábíthatja a gondolat, hogy a Magyar Néphadsereg katonás ügyintézésében a szablya készítője nem vette figyelembe, hogy az Akadémia nem a szigetvári hősről, hanem dédunokájáról kapta nevét és pusztán a Zrínyi névre koncentrálna, a szakirodalomban ismert Zrínyi-szablya vagy esetleg a könnyebben hozzáférhető Pulszky-szablya másolására törekedett. Ez a történet egy újabb darabbal gazdagíthatná a két neves Zrínyi felcseréléséről szóló történetek sorát.⁵³ Amennyiben a bécsi szablya másolása lett volna a cél, a formai hasonlóság mellett a markolatkupak rajzolatának megjelenítése egyértelművé tette volna a szándékot. Másrészt az adományozás idején ismert volt az a – Nemzeti Múzeumban őrzött – díszfegyver, ami bizonyíthatóan a hadvezér, politikus, költő és hadtudós⁵⁴ csáktornyai fegyvertárából származik. Igaz, hogy ez a török lóra való pallos csak áttételesen – mint az ellenségtől zsákmányolt fegyver – jelképezhetné a magyar vitézséget. Az akadémiai szablya inkább tekinthető a XVI–XVII. századi magyar típusú szablya egy általános formájának és így a magyar hadtörténelem egy meghatározó korszaka szimbólumának. Hasonlóan a díszelgésnél használt szablya Kossuth-kard megnevezéséhez, nem a történelmi személy tulajdonát képező fegyver másolatáról van szó, hanem egy korra jellemző fegyvertípus megjelenítéséről. Ahogy a parancs fogalmaz: „A szablya az első fegyverek között jelent meg a történelemben. Honfoglaló őseink is szablyával a kezükben léptek hazánk területére, majd évszázadokon át azzal – és más fegyverekkel – védték azt minden támadó ellenséggel szemben. A szablya mint harceszköz változott, alkalmazkodott a

⁵¹ Kovács S. 2011–2013. 296–297. o.

⁵² Szendrei 1896. 247. o. Jelenleg a szablya a Magyar Nemzeti Múzeumban található.

⁵³ A bécsi Hadtörténeli Múzeum előcsarnokában több neves katonahős és hadvezér szobra áll, közöttük Zrínyi Miklósé. A szobor fölötti oszlopfő táblája egyértelműen jelzi, hogy a szigetvári hőst kívánták megjeleníteni, de az ábrázolás, a kor ikonográfiáját figyelembe véve, inkább a költő és hadtudós Zrínyire hasonlít. „Vay Miklós és Izsó Miklós alkotása, akik a Feldherrenhalle programjában megvalósítani kívánt osztrák birodalmi értékrendet kijátszva a hős arcképét dédunokájáról, a költő Zrínyiről mintázták, mintegy becsempészve őt is az osztrák Panteonba.” Hausner 2016. 113. o.

A két híres Zrínyi közötti névazonosság a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatóiban is okozott némi zavart, ugyanis az első éves hallgatók hagyományosan, látogatást tettek Szigetváron, ahol megtekintették a várat és előadást hallgattak az 1566. évi ostromról. A program alapját az Akadémia és a Szigetvári Várbaráti Kör együttműködése jelentette, akik valószínűleg a Zrínyi-hagyományok ápolása miatt kerestek kapcsolatot a katonai tanintézettel, azonban aki nem ismerte ezt a hátteret, annak úgy tűnhetett, hogy az Akadémia névadóját összekeverték Szigetvár védőjével.

⁵⁴ Vö: Pálffy 2014a. 867–880. o.

harcmódokhoz és a kard formáját vette fel. A szablya és a kard forgatásának művészete a győzelmet biztosította. A vele való műveletek magas foka erőt, figyelmet, fegyelmet, fennkölséget és nemességet fejezett ki. A tűzfegyverek és más harci eszközök elterjedése után az ellenfél legyőzésében betöltött helye és szerepe csökkent, mindinkább a harc vezetését megvalósító tisztek öltözetének elemévé, a tiszteletadások ünnepi eszközévé, egy magasabb fokozatba lépés elismerésének szimbólumává vált.

Zrínyi elsősorban politikájával, a hadtudomány magas szintű művelésével szolgálta a magyar népet, de ha a haza érdeke úgy kívánta, szablyával a kezében vezette győzelemre katonáit. A szablya egyesíti magában függetlenségi küzdelmek hagyományait. Mint a hazaszeretet méltó jelképe, a kor színvonalán álló fegyverek alkalmazására való magas fokú készenlét és képesség szükségességét, a hadtudomány magasabb szintű művelésében megszerzett ismereteket szimbolizálja.⁵⁵

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián (később Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen) az egyetemi doktorok, majd 1995-től a doktori (PhD) fokozatosok – köztük e tanulmány két szerzője – a szablya előtt tették le doktori fogadalmukat. A szablya ma is része a jogutód Nemzeti Közsolgálati Egyetem doktorra avatási ceremóniájának.

Az egyetemi Zrínyi-szablya egy korszak megjelenítője, a honvédelem, a törökellenes harcok jelképe. A szablya kialakítását tekintve nem kapcsolható konkrétan egyik Zrínyihez sem, de bármelyiküké lehetett volna. Az egyetem jelképrendszerében a honvédelmet jelenítette meg. A Zrínyi-emlékévknek és az egyetem kutatócsoportjának köszönhetően, ez a jelképes díszfegyver múzeumba vonul és átadja a helyét az új Zrínyi-szablyának, amely a Bécsben rögzített méretek és az ott készített fényképek alapján elkészített hiteles másolata az eredetinek. 2017 novemberében a Nemzeti Közsolgálati Egyetem frissen avatott PhD doktorai már a hiteles másolat előtt tesznek fogadalmat. Az új díszfegyver immár egyértelműen a szigetvári hős személyét jeleníti meg a Nemzeti Közsolgálati Egyetem jelképrendszerében. Azt a hőst, akinek helytállása és hősi halála a hazához való rendületlen hűség és önfeláldozás szimbóluma.

MELLÉKLET

A bécsi Zrínyi-szablya hiteles méretei és a vizsgált szablyák méretei

	<i>Zrínyi-szablya (Bécs)</i>	<i>Szendrei leírásában a Zrínyi-szablya</i>	<i>Pulszky- szablya</i>	<i>ZMKA Zrínyi-szablya</i>
fokél hossza (cm)	22,6	23	29,4	26,5
csúsztató (cm)	5,6	5,5	6,5	9
penge hossz (cm)	83	83	84,6	78
penge szélesség (cm)	3,8	3,7	3,4	3,6
markolat (cm)	11,5	11	11,5	13
keresztvas (cm)	23	22	23	28
tömeg (g)	szablya: 1150 hüvely: 800	1700	szablya: 1047 hüvely: 749	szablya: 1131 hüvely: 621

⁵⁵ A Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének 30/1985. számú Parancsa Tisztséglánc és Zrínyi-szablya átadásáról. *Honvédségi Közlöny*, 1985. 20. sz. 2–3. o.

1. kép: A Zrínyi-szablya

2. kép: A markolat

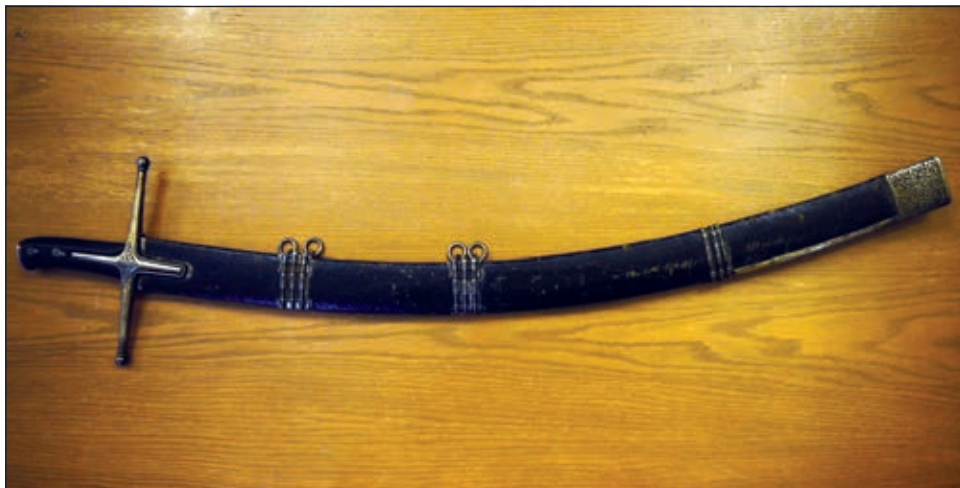
3. kép: A fából készült hüvely

4. kép: A Zrínyi-szablya markolatkupakja

5–6 kép: Az 1556 áprilisában, illetve júniusában Nádasdyhoz írott levelek pecsétjei

7. kép: A Pulszky-szablya

8. kép: A Pulszky-szablya markolata

9. kép: A Pulszky-szablya markolatkupakja

10. kép: A Bebek-szablya markolata

11. kép: Az egyetemi kard markolata

12. kép: Tiroli II. Ferdinánd szablyájának markolata

BIBLIOGRÁFIA

- B. Szigethy* 1988. *B. Szigethy Gabriella*: Levél Petrovics Elekhez a szigetvári hős fegyvereinek visszaszerzése ügyében. In: Zrínyi-dolgozatok, V. k. Szerk. *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 1988. 161–171. o.
- Boeheim* 1889. *Boeheim, Wendelin*: Führer durch die Waffen Sammlung. Wien, 1889.
- Boeheim* 1890. *Boeheim, Wendelin*: Handbuch der Waffenkunde: das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Leipzig, 1890.
- Botár* 1933. *Botár Imre*: Forgách Ferenc emlékiratainak kritikája. *Századok*, 1933. pótfüzet, 542–545. o.
- Bůžek* 2006. *Bůžek, Václav*: Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků. České Budějovice, 2006.
- Bůžek* 2009. *Bůžek, Václav*: Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger. Wien–Köln–Weimar, 2009.
- Budina* 1978. Budina Sámuel Históriaja magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. Ford. *Molnár Imre*. Szigetvár, 1978.
- Csillag* 1966. *Csillag Ferenc*: Magyar és török fegyverek a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam, 10. 1966. 4. sz. 828–843. o.
- Forgách* 1979. *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. XIII. könyv. In: A korona kilenc évszázada. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.
- Gulyás* 2012. *Gulyás Borbála*: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepségein a 16. században. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk. *Ács Pál – Székely Júlia*. Budapest, 2012.
- Gulyás* 2014. *Gulyás Borbála*: „Gegen den Bluedthunden und Erbfeindt der Christenhait”. Thematisierung der Türkengefahr in Wort und Bild an den höfischen Festen der Habsburger in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Hrsg. *Robert Born – Sabine Jagodzinski*. (Studia Jagellonica Lipsiensia, Bd. 14.). Ostfildern, 2014.
- Hausner* 2016. *Hausner Gábor*: A halhatatlanság koszorúja. Zrínyi Miklós, a költő, államférfi és katona emlékezete. *Muratáj*, 2016. 1–2. sz. 105–131. o.

- Hugyecz* 1894. *Hugyecz Antal*: Ferdinánd főherceg Nádasdy Tamás fiát fölkéri, hogy atyjának fegyverzetét küldje meg neki, hogy ő azt az utókor dicsőségére hadi szertárában közszemlére állíthassa. 1590. június 17-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 124–125. o.
- Istvánffy* 2003. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. k. Budapest, 2003.
- Kalmár* 1937–1939. *Kalmár, Johannes*: Der ungarische Säbel im 16. und 17. Jahrhundert. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*, 6. (1937–1939) 164–168. o.
- Kalmár* 1938. *Kalmár János*: A magyar kard művészete. Budapest, 1938.
- Kalmár* 1965. *Kalmár János*: Zrínyi fegyverek. (A Janus Pannonius Múzeum füzetei, 7.) Pécs, 1965.
- Kalmár* 1971. *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- Katalog 1990. Katalog der Leibbrüstkammer. II. teil, Der zeitraum von 1530–1560. Kunsthistorisches Museum, Bramante Editrice – Busto Arsizio, Wien, 1990.
- Kovács S.* 2010. *Kovács S. Tibor*: Huszár-fegyverek a XV–XVII. században. Budapest, 2010.
- Kovács S.* 2011–2013. *Kovács S. Tibor*: Díszszablya Tiroli II. Ferdinánd főherceg gyűjteményéből. (Adatok a 16. századi magyar huszárszablya kialakulásához). *Folia Archaeologica*, LV. (2011–2013) 296–297. o.
- Krizskó* 1877. *Krizskó Pál*: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok*, 1877. 48. o.
- Korona 1979. A korona kilenc évszázada. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.
- Nyulásziné* 2001. *Nyulásziné Dr. Straub Éva*: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Budapest, 2001.
- Pálffy* 2004. *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok*, 2004. 5. sz. 1029. o.
- Pálffy* 2007. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor*. Budapest, 2007.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010.

- Pálffy* 2012. *Pálffy Géza*: III. Károly 1712. évi koronázásának 16. századi gyökerei. Régi hagyományok és új szokások az első pozsonyi Habsburg-királykoronázáson 1563-ban. In: *Ius coronandi*. (Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához.) Szerk. *Hegedűs András*. Esztergom, 2012.
- Pálffy* 2014a. *Pálffy Géza*: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 867–880. o.
- Pálffy* 2014b. *Pálffy Géza*: Hatalmi és művészeti reprezentáció: magyar uralkodókoronázások a kora újkori Pozsonyban. In: *Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)*. Autori katalógu / A katalógust összeáll. *Pálffy Géza – Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba*. Bratislava–Budapest, 2014.
- Sacken* 1855. *Sacken, Eduard*: Die K. K. Ambraser-Sammlung. Wien, 1855.
- Schuckelt* 2010. *Schuckelt, Holger*: Die Türkische Cammer. Sammlung orientalischer Kunst in der kurfürstlich-Sächsischen Rüstkammer Dresden. Dresden, 2010.
- Siebmacher* 1893. Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. *G. von Csergheő, Géza*: Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen. Nürnberg, 1893.
- Siebmacher* 1899. Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. *Boinié, Stefan*: Adel von Kroatien. Nürnberg, 1899.
- Siklóssy* 1919. *Siklóssy László*: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest, 1919.
- Szabó* 2016. *Szabó János, B.*: Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok. In: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. / Remembering a Forgotten Siege, Szigetvár 1556*. Összeáll. *Kasza Péter*. Szerk. *Fodor Pál*. Budapest, 2016. 27–50. o.
- Szemán* 2001. *Szemán Attila*: A Zrínyi-család bányászatának és érmészetének összefüggései. *Az Érem*, 2001. 2. sz. 26–27. o.
- Szendrei* 1896. Magyar hadtörténelmi emlékek. Szerk. *dr. Szendrei János*. Budapest, 1896.
- Szendrei* 1905. *Szendrei János*: Emlékek és leletek. A Zrínyieknek tulajdonított emlékek. *Archeologiai Értesítő*, új folyam, 25. (1905) 394–395. o.
- Varga* 2016. *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566). Pécs–Budapest, 2016.

Tibor Kovács S. – Lajos Négyesi – József Padányi

ZRÍNYI SABRES

(Abstract)

The authors present the result of their research related to the sabre of Miklós Zrínyi de Szigetvár (1508–1566), now kept in Vienna, Austria, giving more details to the findings of previously published works on weapon history. One of the most important questions to be clarified was the interpretation of the coat of arms and monogram on the grip cap. This item served the identification of the person, its function thus very similar to that of a seal ring which was used to authenticate letters and other documents. From this starting point the authors examined the Zrínyi letters kept in the fonds of the Nádasdy Archive, and with the help of the abbreviated name forms found in the papers they solved the monogram and the year engraved into the sabre's grip cap: „N. C. PP. Z. [Nicolaus comes perpetuus de Zrinio] 1563.” The authors claim that the gala sabre kept at Kunsthistorisches Museum, Vienna, together with two other items that can be linked to Miklós Zrínyi, also kept in Vienna, the Hussar helmet and the silk pelisse ornamented with gold threads, were made for the ceremony when Maximilian I was crowned King of Hungary in 1563. The hero of the siege at Szigetvár had a central role during the ceremony and he wore the three accessories there.

Tibor Kovács S. – Lajos Négyesi – József Padányi

ZRÍNYI-SÄBEL

(Resümee)

Die Verfasser geben in der Studie ihre Forschungsergebnisse bezüglich des in Wien aufbewahrten Säbels von Miklós Zrínyi (Nikolaus Zrinski, 1508–1566) kund und spezifizieren die Feststellungen der früher veröffentlichten waffenhistorischen Werke. Eine der wichtigsten Fragen dabei ist die Interpretation des Wappens und Monogramms der Griffkappe. Da diese der Identifizierung diene, steht ihr funktional gesehen der Ringsiegel am nächsten, der früher zur Beglaubigung von Briefen und sonstigen Dokumenten verwendet wurde. Vor diesem Hintergrund sahen die Verfasser die im Bestand des Nádasdy-Archivs verwahrten Zrínyi-Briefe durch und lösten aufgrund der in diesen vorgefundenen abgekürzten Namensformen das in die Griffkappe des Säbels eingravierte Monogramm und die Jahreszahl auf: „N. C. PP. Z. [Nicolaus comes perpetuus de Zrinio] 1563.” Ihrem Standpunkt zufolge entstanden der im Kunsthistorischen Museum Wien verwahrte Prunksäbel, zusammen mit den beiden anderen Kunstobjekten in Wien, dem Husarenhelm und der seidenen, mit goldenen Fäden durchwobenen Husarenpelz anlässlich der Feierlichkeiten der Krönung Maximilian II. (I.) zum König von Ungarn im Jahr 1563. Sie wurden vom Helden von Szigetvár, einem der zentralen Figuren der Zeremonie, dort getragen.

Tibor S. Kovács – Lajos Négyesi – József Padányi

SABRES À LAME RECOURBÉE DE ZRÍNYI

(Résumé)

Les auteurs présentent les résultats de leurs recherches relatives au sabre à lame recourbée de Miklós Zrínyi de Szigetvár (1508–1566) qui est conservé à Vienne. Ils précisent les constatations des ouvrages précédents publiés à ce sujet, en particulier l'interprétation des armoiries et du monogramme marqués sur le pommeau. Puisque les inscriptions sur le pommeau servaient à identifier le détenteur de l'objet, la fonction du pommeau fut proche de celle d'une bague à cachet utilisée pour authentifier des courriers et des documents. Sur cette base, les auteurs ont examiné les lettres de Zrínyi conservées dans les fonds des archives Nádasdy. Les réductions graphiques qu'ils y ont trouvées leur ont permis de déchiffrer le monogramme et le millésime gravés dans le pommeau du sabre: « N. C. PP. Z. [Nicolaus comes perpetuus de Zrinio] 1563. » Les auteurs estiment que le sabre conservé au Kunsthistorisches Museum de Vienne est lié à Miklós Zrínyi, ainsi que deux autres objets conservés au même endroit : un casque de hussard et une veste en soie décorée de fils d'or. Ils ont été faits pour le couronnement de Maximilien Ier qui devint ainsi roi de Hongrie en 1563. Zrínyi, le héros de Szigetvár, qui fut l'une des figures centrales de la cérémonie les a portés à cette occasion.

Тибор Ш. Ковач – Лайош Недьеши – Йозеф Падани

САБЛИ ЗРИНИ

(Резюме)

Авторы излагают результаты своих исследований, связанных с саблей сигетварского Миклоша Зрини (1508–1566) охраняемой в Вене и уточняют итоги ранее опубликованных работ, связанных с историей оружия. Среди них одним из важнейших вопросов является истолкование герба и монограммы колпака рукоятки. Так как это служило для опознания личности функционально ближе всего находится перстень с печаткой, которым пользовались для удостоверения писем и прочих документов. Исходя из этого рассмотрели письма Зрини, хранящиеся в фонде архива Надашди, и на основе найденных в них сокращенных именных форм подписей расшифровали монограмму и дату гравировки на колпаке рукоятки сабли: «N. C. PP. Z. [Nicolaus comes perpetuus de Zrinio] 1563.». С их точки зрения парадная сабля, хранящаяся в венском Музее Истории Искусств вместе с двумя другими частями ансамбля произведений искусства, с гусарским шлемом украшенным золотой нитью вдоль щёлка были изготовлены для торжественной церемонии, праздничной коронации венгерского короля Микша I. в 1563-ем году, и сигетварский герой носящий шлем был одним из главных центральных участников церемонии.

A RENDŐRSÉG JELENTÉSE ÉS A KORMÁNY INTÉZKEDÉSEI AZ 1848. MÁJUS 10-I BUDAVÁRI KATONAI VÉRENGZÉST KÖVETŐEN

Az 1848. április 11-én hivatalba lépő Batthyány-kormánynak az első pillanattól két kérdés okozott gondot. Az egyik a március 23-án sietve kinevezett horvát bán, Jellačić magatartása, aki nem volt hajlandó felvenni a kapcsolatot a magyar kormánnyal, és nem hirdette ki az áprilisi törvényeket. A másik probléma az országban állomásozó katonaság feletti rendelkezés joga volt. Az 1848:III. tc. 6. §-a egyértelműen leszögezte, hogy a magyar kormány a volt udvari Kancellária, a Helytartótanács és a magyar Kamara jogkörét vette át. Ugyanakkor a katonai főhadparancsnokságokról semmit sem szólt. A törvény szövege ugyanis csak általánosságokban beszél a kormánynak a katonai „és általában minden honvédelmi tárgyakra való” illetékességéről. Ez első megközelítésben megnyugtató szöveg, ami a március végi kemény tárgyalások eredményeként született. Olyan kompromisszum, amelyet Batthyány és kísérei – más fontos eredmények mellett – ezt az elérhető lehetséges és elfogadható eredménynek tekintették.

Az országban állomásozó katonaság feletti rendelkezés módját és mértékét tehát a gyakorlatban kellett tisztázni. Április 16-án Batthyány Lajos a minisztertanács döntése alapján kormányának „megütközéséről” értesítette Esterházy Pál külügyminisztert, mivel a bécsi hadügyminisztérium változatlanul rendelkezik az országban és kapcsolt részeiben állomásozó katonasággal. A levél leszögezte, hogy az elfogadott törvények értelmében minden végrehajtó hatalmat, s általában minden rendelkezést a magyar minisztériumnak kell gyakorolnia, de erről a bécsi hadügyminisztérium mindaddig semmilyen utasítást nem bocsájtott ki a katonai főhadparancsnokságoknak (Budán, Zágrábban, Péterváradon és Temesváron), hogy az említett törvény értelmében parancsaikat kizárólag a magyar minisztériumtól veszik. Egyben értesítette a külügyminisztert, hogy a főhadparancsnokságoktól pontos kimutatásokat kért a rendelkezésükre álló katonai készletekről. Ennek megfelelően Batthyány április 17-én közölte a főhadparancsnokságokkal, hogy az országgyűlés által jóváhagyott törvény értelmében Magyarországon és kapcsolt részeiben „a végrehajtó hatalom és általában minden rendelkezés a magyar minisztérium által gyakoroltatik”. Ennek értelmében a parancsokat és rendeleteket tehát kizárólag a magyar minisztériumtól veszik, s minden engedetlenséget a törvény megszegésének tekintenek. Ugyanezen a napon Batthyány értesítette a budai főhadparancsnokság vezénylő tábornokát, Lederer lovassági tábornokot, hogy a budai fegyvertár megvizsgálására bizottságot nevezett ki, amely másnap, április 18-án teljesíti feladatát. A főhadparancsnokság tehát tegye meg ezzel kapcsolatban a szükséges intézkedéseket. Lederer még aznap válaszolt, s jelentette, hogy Bécsből semmilyen rendelkezést nem kapott, mi szerint kizárólag a magyar kormánynak lenne alárendelve. Ezért másnap Bécsbe utazik, hogy a kérdésben az uralkodótól személyes felvilágosítást kapjon.

Batthyány nem várta meg Lederer visszaérkezését, hanem április 22-én rendeletben közölte az érintett főhadparancsnokságokkal, hogy május 1-jétől minden katonai hivatal és szervezet kizárólag a magyar minisztériumtól fogadhat el rendelkezéseket. Két nap

múlva, április 24-én értesítette a főhadparancsnokságokat, hogy megtiltja hadianyagok szállítását az országban mindaddig, míg a felelős magyar honvédelmi miniszter át nem veszi hivatalát. Rövidesen megérkezett Bécsből a válasz Batthyány törvényértelmezési kísérletére. Április 28-án a király arra figyelmeztette István főherceg nádort, hogy az általa jóváhagyott törvények szándéka szerint a magyar kormány csak a korábbi magyar főhivatalok helyébe lépett, de más változás nem következett be. Így az ő, a hadsereget illető főparancsnoki jogai érvényben maradtak, ezért a főherceg akadályozza meg a magyar kormány további túlkapásait.

Jellačić magatartása és a katonai kérdés a helyzet sürgős tisztázását igényelte. Ezért Batthyány május 2-án a minisztertanács döntése értelmében Bécsbe utazott. Tárgyalásai eredményeként elérte, hogy a király május 6-án arra utasította a horvát bánt, hogy „szorosan engedelmessédjék” a magyar kormánynak. Másnap, május 7-dikén a miniszterelnök erélyes fellépésének eredményeként megszületett a királyi kézirat, amely az érintett főhadparancsnokságokkal tudatta, hogy a továbbiakban a magyarországi katonaság minden parancsot és rendelkezést „az illető magyar ministerium útján” fog venni. (Erről azonban külön, a magyar kormánynak címzett kézirat nem született.)

Időközben Pesten és Budán a fővárosi ifjúság a neki nem tetsző személyek ellen lármás tüntetést (ún. „macskazenét”) rendezett. Május 7-én az ellenszenves egyetemi tanárok, 8-án és 9-én a minisztérium ezekben a napokban kinevezett, korábban a Helytartótanácsban szolgált államtitkárok ellen tüntetett. Május 9-én Lederer főparancsnok ellen készültek, mivel ő a márciusi napokban az alakuló nemzetőrségnek az elégtelen készletekre hivatkozva csak kevés fegyvert adott, miközben a megejtett vizsgálat a fegyvertárban sok ezer puskát talált. Ekkor már a nádor megkapta a katonai főparancsnokokhoz intézett királyi kézirat másolatát, s azt május 9-én közölte a minisztertanács tagjaival. Ennek híre nemcsak gyorsan elterjedt a fővárosban, de a *Pesti Hírlap* (ez idő tájt a kormány hivatalos lapja) május 10-én rövid, félhivatos közlésben tudósított a királyi kézíratról. Ez felbátorította a korábbi tüntetés szervezőit, mert joggal vélték azt, hogy a főparancsnok megkapta a királyi utasítást,¹ ezért a fiatalok május 10-én este a budai várba vonulva Lederer lakása előtt akartak tüntetni. A készenlében álló, a közeli fegyvertár udvarán elrejtett lovas és gyalogos katonaság előzetes figyelmeztetés nélkül azonnal megtámadta a megérkező tüntetőket, s karddal, szuronnal vagy puskatussal megsebezve szétszórta őket.²

A szemtanú Perczel Mór, a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője és Hajnik Pál rendőrtanácsos másnap az alábbi, címzés nélküli jelentést készítették a minisztertanács számára. Ennek szövege:

„Alul írottak a f. é. Május 10-én estvéli tíz óra körül Buda városában Báro Lederer fő hadi parancsnok szállása előtt történt kicsapongások és illetőleg katonai vérengzések iránt tesszük hivatalos jelentésünket.

Már több napok óta kerengett a hír, hogy az ifjúság B. Lederer fő hadi parancsnok személye körüli véleményét és nehezteléseit egy úgy nevezett „macska zene” adásá-

¹ A május 7-ei kéziratot Latour hadügyminiszter csak május 12-ei kelettel küldte meg Budára, illetve a többi parancsnokságnak. Hadtörténelmi Levéltár. 1848-49. évi iratok gyűjteménye. 1/84.

² Az előzményekre és a fejleményekre lásd *Urbán* 1968. 72–79. o. Batthyánynak a szövegben említett rendelkezéseire lásd: *Urbán* 1999. 333–334., 337–338., 371., 387–389., 406–407. o. A királyi kéziratokról: *Pap* 1868. I. k. 76–79. o.

val kívánja nyilvánítani. Május 10-én biztosb értesülést nyervén a belügy ministere alul írottakat a történéthető mozgalom fölötti éber őrködésen kívül még különösen részint a meggátlás kísérletére, részént a bekövetkezendőknek valószínűleg felvett [feltételezett] összeütközések s erőszakoskodások lehető mellőzésére utasítá el.

Tisztünknek megfelelni iparkodva, a demonstratio megelőzésére nézve többféle szóbeli közbenlépést használánk, és néhány nagyobb bizodalommal bíró tagjaival a radical körnek értekezve, többeket is felszólítánk, hogy a mindenesetre veszéllyel járó cselekvéstől az ifjúságot eltartóztatni iparkodjanak, – mindezek közbenvetésének sem lón azonban kívánt sükere. A forradalmi csarnok előtt gyülekezett ifjúság mit sem hallgatva több jeles hazafiak tanácsára, először is egy dobszó mellett a magyar színház előtti térre, utóbb pedig, miután ott egyik szónoka nyilván kikiáltá Budára menni való szándéklatukat, viszszaforodulva csakugyan Budára irányza lépéseit...³

Alólírott osztályigazgató már reggel mind a két város kapitányait illetőleg elutasítva a rend s bátorság fenntartására nézvést, és mihelyt a menet tudomására juta, tüstént a pesti városházához sietve a polgár mester urat újra felszólítá, hogy éberséggel is készülve legyen minden bekövetkezhető események ellenében, – maga pedig bérkocsin átsietve Budára, az útban Hajnik Pál rendőri osztálytanácsossal találkozva, véle együtt érkezénk mintegy negyed órával az utánunk lóduló, s mindég növekedő tömeg előtt a Várba. Báro Lederer lakásához térve, közös értekezés után nem lévén sok időnk mulasztani annak megtudása végett is, hogy minő készülétek történtek a katonaság részéről, de még azért is, hogy mindennémű rendelkezések befolyásunk alá foglaltassanak, – alólírott tanácsos bement a hadparancsnok házába, de ott mindannak dacára, hogy hivatalbóli rendeltetésünket a főparancsnok segédtszjtjének kijelenté, semmi értesítést nem nyervén, és szárazon elutasítván, mindketten elsieténk a belügyminister úr lakására, kivel azonban, miután a Vár végén fekvő hivatalos szobáiban foglalkozza, nem beszélheténk, és nehogy az időből kifogyjunk, visszasieténk a hadiparancsnok szállására. Ott a kapu alatt polgári öltönyben tartózkodó két segédtszttel szóba ereszkedénk, de általuk ismét csak hidegen fogadotva, se azt meg nem tudhatánk, ki rendelkezend itt helyben a résen álló katonasággal, se a hadkormányzóhoz követelésünk szerint fel nem bocsájtatánk.

Ezalatt a demonstratiót képező – és miután a nagyobb rész messze elmaradt – alig pár száznyi főből álló néptömeg megérkezett a színhelyre, és hozzája kezdett a sípoláshoz és üvöltéshez, de csak alig egy pár másodpercig teheté ezt, miután a lesbe állított katonaság

³ Ekkor Perczel sietve az alábbi levelet küldte Rottenbiller helyettes polgármesternek, a pesti nemzetőség főparancsnokának:

„Polgármester úr! Egy jó nagy tömeg indul éppen most Budára; mindenesetre készen kell lennünk valami megtörténéthető összeütközés akár megelőzésére, akár legalább következesei enyhítésére. Midőn tehát sietve intézem hozzája, polgármester úr, e sorokat, egyszersmind arra vagyok bátor felkérni, hogy maga is iparkodna a városházánál megjelenni, némű felügyelés alatt tartsa ezen mozgalmakat, és a körülmények szerént – amikről én is hamar fogom Önt értesíteni, intézkedjék a közjó bátorságosítására.

Perczel Móric

Én tegnap iparkodtam a sarat kiállani, szíveskedjék a mai intézkedéseket magára vállalni, hisz a *hestoria* [!] ügyis valószínűleg Budán történik.

Rottenbiller”

Eredeti sk. tisztázat. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften-Sammlung. Series nova II. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849. Bd. II. Kívül: Perczel sk: „Polgármester úrnak sietve”. Rottenbiller a polgármestert áthúzta, s fölé írta: „Szekrényessy Endre főkapitány”. – Hermann Róbert szíves közlése.

minden oldalról és sarokból előrohanva, a népet szétveré. A lovasság kivont karddal vágatva, a gyalogság leeresztett fegyverrel s hadi léptekkel nyomult előre.

Mi mindketten, amint a néptömeg elérkezé zenéjét, felhagyva a hasztalan versengéssel, kifutánk a főhadai parancsnok házából, de sehogyszem lépheténk hivatásunk s szándokunk szerint rendezőleg [lépni] közbe, miután a katonaság is épazon [ti. ugyanazon] első percekben tevő rohanását, be sem várva azt, hogy a tömeg a polgári hatóság részéről oszlásra s nyugalomra intessék, – úgy hogy az alulírott osztályigazgató egy szomszéd házba kényszerült több másokkal egyetemben a szuronyok előtt menedéket keresni, az alulírott tanácsos pedig csak alig kerülheté ki, hogy egy az őt is szuronyos fegyverével megrohanó gránátos által meg ne sebesíttessék.

Néhány pár perc alatt a térről minden polgári egyén elűzetett, mire a katonaság mindenüvé rendesen elhelyezve sorbaállott, – ezt tapasztalók ismét besiettünk a főhadai kormányzó szállására, bizonyos Papp nevű pesti polgárt, ki puskágyával fején nyert kemény ütés következtében vérzett, oda bevezettünk és a cselédség ápolása alá bocsájtánk. – Újra követelénk a főhadai parancsnokkal az értekezést, – minden baj s felesleges erőszak elhárítása tekintetéből. – Azonban ez tőlünk a már érintett segédek részéről szinte újragtagadtatott, erre mi kivonulva a város kapitányának hollétét tudakoltuk, és őt csakugyan nagy hamar a közel lévő vendégházban, egy fején kardvágással nagyon sebesült egyén ápolásával foglalkozva találtuk. Kihívtuk őt, és miután tudomásunkra jutott, s látánk is, hogy többen részént eltapodás, részént szuronyozás és vágás által megsebesültek, és azt is jelentették nekünk, hogy a menekülők után a katonaság a házakba is berontott, mindhármán a már ekkor a kormányzó háza előtt rendesen felállított gránátosok csapatját parancsoló tiszthez járulánk, és bejelentvén nekike rendeltetésünket, felszólítottuk, hogy mutassa ki nekünk azon főtisztet, kivel mi hivatos érintkezésbe léphetnénk, vagy bocsájtasson fel magához a főhadai kormányzóhoz, – de a felszólított tiszt hetvenkedőleg, és olly nyilatásokkal, miként ő nékiök megvan saját parancsnokuk, hogy nékiök a polgári hatósággal semmi közük, kívánt bennünket visszautasítani. Mi erre ünnepélyesen kijelenténk rosszállásunkat a törvénytelenség ellenében; kijelenténk, hogy a katonaságnak a polgári hatóság mellözésével történt alkalmazása épp úgy, mint a mi többszörös elutasításunk alkotmányellenes merény, hogy mi őt épp úgy, mint a főhadai parancsnokot is a magyar ministerium nevében felelőssé tesszük mind a már megtörtént, mind pedig a még történhető katonai erőszak és szerencsétlenségek miatt, egyszersmind pedig elhatározottan tiltakozánk minden további üldözés és vérontás ellen. E kijelentésekben mindhármón elhatározott hangulattal, de személyes bántalmakat kizárva vettünk részt.

A felszólított tiszt azonban nagy lármával magát Báro Lippének mutatva be, több nemű kifakadások között először is azt válaszolá, hogy ők mit sem törődnek a magyar ministeriummal, velük csak a General-Commando parancsol, és hogy mi tüstént takerodjunk el, különben elszuronyoztat, és erre kardját az alulírt tanácsos fejének emelve, csapatját fegyverfogásra parancsolva kényszerített bennünket hátravonulásra. Mind ezek általunk tüstént a most már otthon talált belügyminister úrnak bejelentettek.

Nem mellözhetjük még itt előterjesztését annak, hogy midőn a nyomban nádor öfeltségéhez járuló belügyminister úrral a szomszéd ucca sarkához értünk volna, a sarokház kapujánál megállítattunk és számos tisztos külsejű német polgárok s házbeli lakosok által tudomásunkra adatott, hogy ezen házba is betörték a futamlók után a katonák és egyet megsebesítettek.

Költ Budán Május 11. 1848.

Perczel Móric
rendőri osztályigazgató
Hajnik Pál
rendőri osztálytanácsos⁴

A jelek szerint Szemere Bertalan beosztottjaitól a tüntetés megakadályozását, illetve a katonasággal való összeütközés megelőzését várta. Nem ismételte meg az előző napon a budai polgármesterhez intézett utasítását, amelyben az illetékeseket felhatalmazta, hogy a tüntetés megakadályozására alkalmazza a nemzetőrséget.⁵ Most úgy vélhette, hogy a pesti nemzetőrség nem lépne fel a tüntetők ellen, míg a kis létszámú és gyengén szervezett budai nemzetőrségre nem lehet számítani. Ezért a rendezés megelőzése érdekében a Radical Kör segítségére, vezetőinek tekintélyére és befolyására számított, remélve, hogy az ifjúságot „a mindenesetre veszéllyel járó” fellépésről lebeszéli. Mivel ez nem sikerült, az összegyülekezett ifjúság a magyar színház elől megindult Budára. Perczel pedig a hozzá csatlakozott Hajnikkal bérkocsival a várba hajtattott – megelőzve a tüntetőket. Mint olvashatjuk, nemcsak Lederer főparancsnokkal nem sikerült beszélniük, de a segédtiszt a katonai készülékekről sem volt hajlandó tájékoztatást adni. (Nem egészen világos a jelentésnek az a kitétele, mi szerint a segédtiszt azért utasította el a felvilágosítást, mert „semmi értesítést nem nyervén”. Perczel és Hajnik ekkor Szemerének a vízivárosi kapu közelében lévő lakásához, az ún. Batthyány-házhoz sietett. A belügyminisztert azonban nem találták, mert az a vár túlsó végében lévő irodájában tartózkodott. Szemere közismert volt nagy munkabírájáról, de joggal tételezhetjük fel, hogy este tíz óra körül azért nem tartózkodott otthon, hogy elkerülje a kialakuló helyzetben elvárt személyes fellépését, illetve annak esetén a nyilvánvaló kudarcot. Mivel a katonaság akcióját nem sikerült megakadályozni, másnap a *Maczius Tizenötödike* a kormány lemondását követelte, és azt, hogy Nyáry Pál (Szemere politikai „ellenlábasa”) alkosson minisztériumot.

A jelentés a továbbiakban beszámolt arról, hogy Perczel és Hajnik visszatértek a főparancsnok házához, ahol változatlanul nem hallgatták meg őket. Arra nem volt idejük, hogy a megérkező tüntetőket „a polgári hatóság részéről” oszlásra szólítsák föl, mert a katonaság azonnal – és figyelmeztetés nélkül – megtámadta az érkezőket. A rendőrtisztviselők maguk is menekülésre kényszerültek. Amikor a tüntetés befejeződött, ismét visszatértek a főparancsnok lakásához, ahol ünnepélyes tiltakozásukat durván elutasították. Ezt követően megkeresték Szemere Bertalant, akit ekkor már otthon találtak és vele együtt István nádorhoz siettek, hogy jelentést tegyenek.

A nádornál rögtönzött tanácskozást tartottak, amire Szemere sietve meghívta Deákot, Klauzált és Széchenyit. Nem tudjuk, hogy az értekezlet mit határozott. Valószínűleg nem született döntés, mert Széchenyi naplójában azt olvashatjuk, hogy a résztvevők között nem volt egyetértés. Ő ugyanis – és nyilván a nádor is – nem a katonaságot, hanem a

⁴ Hadtörténelmi Levéltár. A budai főhadparancsnokság iratai, III. Armée und Landes General-Kommando 1858. I/2.–19–17.

⁵ Pest város levéltára. Pesti rendőri iratok 1848: 95. A rendelet fogalmazványa hiányzik a BM általános iratai 1848: 789. sz. alól. Szemere ezzel a rendelettel egy nappal korábban megfogalmazta azt a gyanúját, hogy egy ilyen tüntetés „előbb-utóbb magán ellenszegülésre találhat, amely esetleg a közrendet veszedelmesen megzavarhatja”. Vagyis feltételezte Lederer ellenakcióját.

tüntetőket ítélte el. A határozatlanságban az is szerepet játszhatott, hogy Batthyány még Bécsben volt, Kossuth pedig ezekben a napokban beteg jelentett. A joggal elvárt határozott intézkedés elmaradása azonnal köztudottá vált. A sajtó részletes tudósításaiból arról értesülünk, hogy Pest megye éppen üléselő válaszmánya május 11-én délelőtt Nyáry Pál alispán vezetésével küldöttséget menesztett a nádorhoz. A főherceg határozatlanságát látva Nyáry „a vezérmege” forradalmi fellépésével fenyegetett, ezért a nádor engedett a követelésnek: beleegyezett Lederer felmentésébe és felelősségre vonásába, a vétkes katonatisztek megbüntetésébe és megígérte, hogy a közeljövőben felesketik a sorkatonaságot. A nádor azt követően értesítette Lederert, aki azonnal civilbe öltözött, s egy segédtisztje kíséretében zárt bérkocsiban Komáromon át Bécsbe menekült.⁶ Ennek hírére déli egy óra-
kor összeült a minisztertanács, hogy határozzon a teendőkről. A Pest-Budán tapasztalható ingerültség és feszültség miatt úgy döntöttek, hogy az intézkedésekről azonnal tájékoztatják a fővárost és az országot. A határozatokat ezért azonnal kinyomtatták, röplapon terjesztették, s azt a *Pesti Hírlap* másnapi számába helyezve mellékelték, majd a 13-ai számban a szöveget újra közzölték. Az a lépés, hogy a minisztertanács határozatait teljes részletességgel nyilvánosságra hozták, egyedülálló eset a Batthyány-kormány történetében. A kétrészes közlemény szövege a következő:

I.

„A tegnap este Budán történt véres botrány megvizsgálása elrendeltetvén, annak, a törvényes következkések bevégzéseig B. Lederer Ignác eddigi fő hadikormányzó helyett a főhadi kormányzóságot Budán Báró Boyneburg Móric altábornagy fogja ideiglenesen viselni, és erről a miniszerelnök, mint ideiglenes honvédelmi minister mind őt, mind a többi hadikormányokat tudósítani fogja.

Mivel pedig B. Lederer Ignác lovassági tábornok a vizsgálat megrendelése után ma délután mint állítatik, Bécsbe távozott, anélkül, hogy az iránt az illető miniszernek jelentést tett volna; itteni jelenléte pedig azért is szükséges, mert a megrendelt vizsgálat által ő is terhelttetik, Herczeg Eszterházy [sic] Pál külügyminiszer oda utasította a miniszerelnács, hogy B. Lederer Ignácnak itteni megjelenését a maga útján eszközölje.

Buda, Május 11-én 1848.

a miniszterelnácsból”

II.

„A vizsgálatra kirendelt küldöttség elnökének, Zoltán János belügyminiszeri álladalmi titkár úrnak meghagyja a miniszerelnács, hogy a botránynál jelen volt, vagy a rendelet kiadásába befolyt katonai egyénekre nézve akképp intézkedjék, hogy azok a vizsgálat bevégeztekig innen, s át ne tétessenek, se el ne távozzanak.

A vizsgálatot a küldöttség az eddigi szokás szerint nyilvánosan teljesíti, azon hozzáadással, hogy: ha bármi rendzavarás vagy háborgatás nehezítené annak folytatását, a

⁶ Lederer mondta el Mertz altábornagynak, Komárom várparancsnokának, hogy a nádor figyelmeztette őt a menekülésre. Mertz emlékirata: Darstellung der Ereignisse und des Verfahrens, Wodurch der k. k. Feldmarschall Lieutenant von Mertz... vorhin Commandant der Festung Comorn in Ungarn, zu Wien kassirt worden ist. Aus dessen nachgelassenen Papiere zuzammangestellt. (Aus Manuscipt gedruet.) Frankfurt a. M. 1860. 16–17. o. Az emlékiratot felhasználta: *Szinnyei* 1887. Lederer egyébként május 11-én reggel jelentette, hogy az ellene tüntetőket szétzavarta. *Urbán* 1999. I. k. 474–475. o. Az elmondottakra lásd még: *Urbán* 1968. 76–84. o.

rendnek és csendnek tüsténti és tökéletes helyreállításáról bírói tiszte szerint, erélyesen és szilárd határozottsággal gondoskodandik.

Buda, Május 11-én 1848

a minisztertanácsból⁷

A komoly feszültséget okozó eseményről a nádor május 11-én futár útján sietve tájékoztatta Ferenc Károly főherceget. Közölte, hogy az elmúlt napokban fiatalok tartottak a kormánytisztviselők ellen tüntetéseket, amelyeknek nem voltak következményei. Tegnap este Lederer tábornok ellen tüntettek, amit a minisztereknek nem sikerült megakadályozni, így a többnyire fiatalokból álló résztvevőket a katonaság szétszórta. Ennek során néhányan megsebesültek, többé-kevésbé tizenketten. Még az éjjel nála értekezletet tartottak, s mellékelte az eseményeket kivizsgáló bizottságról szóló közleményt. Egyben jelentette, hogy Lederer vezénylő tábornok még aznap Bécsbe utazik, hogy személyesen tegyen jelentést, és valószínűleg felmentését fogja kérni. (Vagyis a nádor a minisztertanács döntését az éjjeli azonnali értekezlet eredményének állította, hallgatott arról, hogy Lederernek ő tanácsolta a menekülést.) Jelentett arról is, hogy a tüntetés szervezői másnapra népgyűlést hirdettek, ami további gondokat jelent.⁸

A minisztertanács tagjai úgy érezték, hogy a felháborodott közvélemény megnyugtatóására nem elég az, hogy nyilvánosságra hozták a minisztertanács döntését. Ezért május 10-ére datált felhívást bocsájtottak ki *Polgárok* megszólítással. Bevezetése a „ma este” történeteket említi, s a megbízott vegyesbizottság által végzendő vizsgálat elrendelését a nádornál éjjel folytatott megbeszélés eredményének állította. Kijelentette, hogy a bűnösöket törvény elé állítják, s közölte a polgári-katonai vegyesbizottság névsorát. Ugyanakkor hangsúlyozta „sajnos érzésüket” a közelmúlt megismételt „utcai rakoncátlanságok” miatt. Csalódását fejezte ki, hogy „időszaki lapok” nem ítélték el kellően a történeteket. Felszólította a polgárokat, hogy a közrend érdekében kerüljenek mindenféle rendezavarást. „Az utcai becstelenedő láрма nem azon hang és mód, melyen szabad polgárok nyilatkozni szoktak.”⁹

Május 11-én este a bécsi hajóval érkező miniszterelnököt a hajóállomásnál, a sajtó tudósítása szerint, a nádori iroda küldönce várta. Ekkor az a várba hajtatott, ahol a tájékoztatás után aláírta a jelek szerint előre elkészített és azonnal futárral Esterházy Pál külügyminiszterhez intézett levelet. Ebben a történetek ismertetése után arra szólította fel a

⁷ Urbán 1999. I. k. 477. o. *Pap* 1868. 93–94. o. A nádor május 11-én megemlítette Ferenc Károly főherceghez intézett levelében, hogy ellenezte a történetek nyilvános kivizsgálását. Az volt a véleménye, hogy az ügyben hadbírósnak kellene eljárnia. Lásd Urbán 1999. I. k. 505–506. o.

⁸ Urbán 1999. I. k. 472–474. o. A jelentés lehetségesnek tartotta, hogy a katonaság elleni ingerültség miatt „külhoni példák alapján” kivonják a fővárosból a helyőrséget. Mertz emlékirata szerint Lederer bizalmas levelében ezt javasolta a parancsnokságot tőle átvett Boyneburg altábornagnak. Erre azonban nem került sor.

⁹ Urbán 1999. I. k. 468–469. o. A nyomtatvány szövegét a *Pesti Hírlap* (PH) május 13-i száma leközölte. A felhívást aláírta Deák Ferenc (a távollévő Batthyány helyettese), Széchenyi István, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor és Eötvös József. A vizsgálóbizottság polgári tagjai: Zoltán János államtitkár, elnök, Nyáry Pál, Rottenbiller Lipót, Hollman József, Bajcsy Károly, Tóth Gáspár; katonai tagok: Ottinger vezérőrnagy, Liebler ezredes, Pausner [Bausnern József] őrnagy, Petrovich katonai ügyész, báró Pásztori kapitány. A május 12-i népgyűlés küldöttei közül Nyáry javaslatára beválasztották Korányi Frigyeszt és Lauka Gusztávot. Két nap múlva a bizottságot két katonai taggal kiegészítették. Ezek neve nem ismert.

herceget, hogy „eszközölje” az aznap előzetes bejelentés nélkül Bécsbe távozott Lederer megjelenését az eset kivizsgálására kiküldött polgári-katonai bizottság előtt.¹⁰

Május 12-én reggel 9 órakor Budán, a volt Helytartótanács épületében Zoltán János államtitkár elnöklétével megkezdte munkáját az események vizsgálatára kiküldött vegyesbizottság. Egyidejűleg a Nemzeti Múzeumnál összegyűlt a márciusi fiatalok által meghirdetett népgyűlés. Küldöttséget menesztettek a miniszterelnökhöz, valamint a bizottsághoz. Ez utóbbitól azt követelték, hogy vegyék be küldötteiket a vizsgálóbizottságba.¹¹ A bizottság első munkanapjáról nincsenek ismereteink. Ezen az ülésen kidolgozták munkarendjét és fogadták a résztvevők, valamint a szemtanúk által benyújtott írásos nyilatkozatokat. A nyilvános meghallgatások négy napon át folytak: május 13–14-én, 16-án és 18-án. Az első alkalommal a szemtanúkat és a könnyebben megsebesült tüntetőket hallgatták meg. Ezek beszámoltak arról, hogy a fegyvertár udvarán elrejtett lovasság figyelmeztetés nélkül, kivont karddal rohamozott, s az őket követő gránátosok feltűzött szuronnyal, rohamra vert dobszóra indultak meg. (A vizsgálat során tisztázódott, hogy az akcióban 24 lovas és 48 gyalogos vett részt.) A meghallgatott szemtanúk közül egyeseknek tudomása volt arról, hogy a legénységet azzal vadították, mi szerint a kormány nem akar több katonát adni, így nekik tovább kell szolgálniuk. Volt, aki azt tudta, hogy a katonaságnak a tüntetőket „Duna-parti csirkefogóknak” nevezték, s azt állították, hogy az ellenük való fellépést a kormány rendelte el. Többen látták, hogy az akció után a gránátosok bort kaptak. Egy budavári lakos a katonai készüléket látva, lesietett a hajóhídhöz, hogy az érkező tüntetőket figyelmeztette, de azok kinevették. (A tanúként kihallgatottak a jegyzőkönyvben névvel, életkoruk és foglalkozásuk feltüntetésével szerepeltek.) Ezen a napon meghallgatták még a tanúként jelentkező Szentpéteri Pál gránátost, aki beszámolt arról, hogy az egység dobosát rá akarták venni, vallja azt, hogy nem a roham jelét, hanem a lépést parancsoló jelet dobolta. (A később meghallgatott dobos belezavarodott vallomásaiba, s elismerte, hogy a roham jelét verte.) A hosszúra nyúlt ülésen a továbbiakban tizennyolc írásban beadott tanúvallomást ismertettek, de ezekről a feljegyzések nem szólnak.

Másnap, május 14-én az elnöklő Zoltán János azt javasolta, hogy az előző napon az akcióban részt vett, de a meghallgatásra meg nem jelent tiszteket egy kiküldött külön bizottság hallgassa meg. Nyáry Pál, aki az előző napon szinte átvette a vezetést, tiltakozott a külön eljárás ellen. Szerinte a vizsgálatot nyilvánosan kell lefolytatni. A bizottság katonai ügyész tagja ekkor kijelentette, hogy a hadseregben ilyen ügyek kapcsán nem szokás a nyilvánosság. Nyáry ezt azzal háritotta el, hogy nem ismeri a hadseregen belüli eljárást, de most a magyar minisztérium idején a helyzet megváltozott. A hadsereg nem felette áll, hanem alatta van a minisztériumnak. A külön eljárást Nyáry egyébként sem tartotta „eszélyesnek”, mert az csak tovább növelné a katonaság elleni hangulatot.

¹⁰ Urbán 1999. I. k. 476. o. A levél fogalmazványa a nádori iroda ún. miniszteri iratai között található. Rávezetve „sürgöny által továbbítattott május 11. este 11 ½ órakor”. A miniszterelnököt csak a nádor kérethette magához. Ismerte és tudomásul vette a Batthyány által aláírandó levél szövegét, vagyis Lederer tervezett bizottsági meghallgatását. A külügyminiszterhez intézett levelet Szemere fogalmazta. Ezt az értesítést ugyanis azonos szöveggel másnap a miniszterelnöki irodából is megküldték, s ennek fogalmazványára Szemere vezette rá a dátumot. Ez utóbbi, ugyancsak Batthyány által aláírt levelet a külügyben külön számon iktatták. Urbán 1999. I. k. 476. jegyzet. A megkettőzött értesítés oka nem világos.

¹¹ A részletekről: Urbán 1968. 80–81., 90–91. o.

A bizottság ezredes tagjának nyilatkozatára megállapodás született, hogy a tisztek kard nélkül jelenjenek meg. Míg elmentek értük, néhány új személy tanúvallomására került sor.

Elsőként Sebes Károly kapitány térparancsnokot hallgatták meg, aki először általánosságban beszélt a fegyvertár szokásos védelméről. Kérdésre közölte: tudott a készülő macskazenéről, s az is várható volt, hogy a főparancsnok lakása előtt is sor kerül arra. Mivel 9-én nem történt semmi, 10-én este színházba ment. Az őt követő Cerini főhadnagy, a lovasok térparancsnoka azt vallotta, hogy neki Sebes térparancsnok azt az utasítást adta, hogy a tömeget szépszerével, de ha az nem megy, úgy erőt alkalmazva oszlassa el. (A jelen lévő Sebes kapitány ezt azonnal tagadta.) Cerini a továbbiakban azt állította, hogy a lovasság megindulásakor a tömeget „Auseinander” szóval oszlásra szőlította fel, de lehet, hogy azt nem hallották, mert a felszólítást a fegyvertárból történt kiinduláskor intézte a tüntetőkhöz. A főhadnagy azzal a képtelenséggel védekezett, hogy ő nem rendelt el sebes vágatát, hanem a jobb oldalán lévő káplár lova „megszaladt”, s az azonos oldalon lévő lovasok követték. Ő a különítmény másik részével állva maradt, sőt ki se húzta a kardját(!). A továbbiakban a lovas különítmény (az ún. *Feuer-Piquet*) többségében alsó-ausztriai születésű legénységét kihallgatva, azok a bizottság katonai ügyész tagjának sarkított kérdésére röviden „Ja”, „Nein”, „zu dienen” szavakkal válaszoltak. Valójában mindent tagadtak.

Ezt követően báró Lippe János főhadnagy, a gránátosok parancsnoka következett, aki eredetileg beteget jelentett, majd együtt érkezett a megvizsgálására kiküldött katonai és polgári orvossal. A közben meghallgatott gránátosok közül többen állították, hogy a tüntetők őket kövel dobálták. A megérkezett Lippe főhadnagy is azt állította, hogy amikor megindultak, kőzapor fogadta őket. Erre a dobos – állítása szerint parancs nélkül – a rohamot verte. Az elkeseredett legénységet ő csillapítani próbálta, de eredmény nélkül. A gránátosok két részre oszló előnyomulását megismerve Nyáry joggal jelentette ki, hogy a tüntetőket bekerítették, két irányból támadva meg őket. Váratlanul megjelent Rosti György gránátos kadét, aki arról számolt be, hogy előző napi vallomása miatt (amikor azt mondta, hogy neki Zedtwitz őrnagy olyan kijelentést tett, mi szerint gránátosok alkalmazásáért vállalja a felelősséget) a laktanyába visszatérve a tisztek gorombáskodtak vele, őt „Spitzbube”-nak, „Lump”-nak nevezték.

Aznap még Zedtwitz őrnagyot, Lederer segédtisztjét hallgatták meg. Állítása szerint május 9-én azt kérdezte a főparancsnoktól, hogy tegyen-e intézkedést a macskazene megakadályozására. A válasz az volt, hogy csak azt biztosítsa: a házba ne törjenek be (!). Végül Arbter főhadnagy, Lederer másik segédtisztje arról számolt be, hogy Lippéhez az eredeti parancsot, a ranglétra alacsonyabb fokán álló két további tiszt juttatta el. Lippe azt nyilatkozta, hogy ő csak a következő parancsot kapta: „Die Person des Commandirenden zu vertheidigen”. (A vezénylő [ti. Lederer] személye megvédendő.)

Május 16-án az ülés kezdetén Nyáry összefoglalta az addigi ismereteket. (Miként léptek fel a tüntetők ellen, illetve miként kerítették be őket.) Majd úgy határozta meg a bizottság feladatát, hogy megtudják: ki és mit parancsolt a katonáknak? Ekkor elsőként Pest megye egy tisztviselője (számvevője) mondta el igen részletesen és pontosan, hogy egy védett helyre húzódva mit látott. Azt követően Kolenik Antal gránátos arról számolt be, hogy a fegyvertárból a lovasságot követően vonultak ki. Pár lépés után Lippe főhadnagy vezényelt: „Fällt des Bajonett. Tambour!” (Szuronyt szegez! Dobos!) Amikor a tömeget szétszórták, a főparancsnok háza előtt felsorakoztak, az lejött és bort rendelt nekik. Zedtwitz őrnagy ekkor kijelentette, hogy „úgy tudja”, Lederer nem jött le a szo-

bájából, a bort ő rendelte. Meghallgatták továbbá azokat a tiszteket is, akik a parancsot továbbították Lippéhez, de habozó válaszukkal további információt nem nyújtottak. Az ellentmondó nyilatkozatok által okozott zavar eloszlására a bizottság jegyzője felolvasta Perczel és Hajnik jelentését.

Zoltán János elnök ekkor a tanúkihallgatásokat befejezettnek nyilvánította és közölte: a jelentést elkészítik, benyújtják a miniszterelnöknek, s az igazságügyi minisztérium majd fog intézkedni a „bírság iránt”. Megállapította, hogy a katonaság és a polgárság között ellenszenv, keserűség van, s ennek meg kell szűnnie. Nyáry pedig kijelentette, hogy nem azért küldték ki a bizottságot, hogy megvizsgálja, ki kezdte a megtámadást. (Ennek a polgárság részéről – mint mondotta – nincsen nyoma, kivéve néhány katona mentegetőző állítását.) A polgárság és a katonaság közötti ellenszenv – úgy véli – a nyilvános tárgyalás következtében megszűnt. Optimista nyilatkozatát azzal, a történetek lezárását célzó kijelentéssel egészítette ki, hogy mindkét fél követett el hibákat. Most azt várja, hogy az ifjúság elleni ellenszenv megszűnjön, s a tisztek a katonaság soraiban „közremunkáljanak a polgári rend irányában”. (Vagyis a tisztikar kötelességének tekinti, hogy legénységben a polgárok iránti ingerültséget csökkentse.)

A május 18-ei ülés kezdetén Nyáry a rémhírek elkerülése érdekében közölte, hogy Promontornál a Dunából kifogtak egy holttestet. A megyei főorvos vizsgálata szerint az ember már régen eshetett a folyóba, sérülés nem volt rajta. Így az a híresztelés, hogy az illető május 10-én este sérült volna meg, nem igaz. Nyáry a továbbiakban közölte, hogy tizennégy sebesült van, s kettőnek a sebe halálos. Ami a történeteket illeti, Lederer bővebb utasítás nélkül adta ki a parancsot, s a bajt a vezénylő tisztek túlkapása és a legénység fegyelmezetlensége okozta. Majd a hírek alapján feltette a kérdést: a három gránátos (Szentpéteri, Rosti és Korinek) miért van fogságban? Pausner [Bausnern] őrnagy, a bizottság tagja és a 2. (Sándor cár), a 32. (Ferdinand d'Este) és a 39. (Dom Miguel) gyalogezred gránátos osztályaiból álló Budán állomásozó gránátos zászlóalj parancsnoka azt válaszolta, hogy egyiket sem a kihallgatáson tett kijelentése miatt büntetik, hanem mert megsértették a katonai fegyelmet. (Ezt név szerint indokolta, elsorolva az állítólagos fegyelemsértéseket.) Nyáry ezt követően javasolta, hogy a három gránátost el kell bocsájtani ezredétől és áthelyezni a most szerveződő nemzetőrséghez (ti. a honvédséghez). Ekkor előállt Rosti István, aki közölte, hogy fivérét „wegen Meuterei” tartják fogva. Zoltán János erre kijelentette, hogy a nevezettek mint tanúk voltak jelen, s a tanút a törvény szerint büntetni nem lehet. Ezért, ha más okból büntették is őket, a minisztérium közbenjárását fogják ügyükben kérni. Nyáry hozzátette: a jelen helyzetben nehéz megkülönböztetni a tanút a szubordinációt megsértő katonától, ezért javasolja, hogy a három embert bocsássák el a katonaságtól, vagy helyezték át az „új őrsereghez”¹²

A bizottság ezredes tagja Lederer mentségére azzal érvelt, hogy a főparancsnok elvárhatta volna a polgári hatóság fellépését. A történeteket azzal magyarázta, hogy a főparancsnok sérelmét a hadsereg a maga sérelmének tekintette. Az elnök ekkor közölte, hogy

¹² Nyáry másnap, május 19-én levélben fordult Batthyányhoz és azt javasolta, hogy a nevezett gránátosokat a zavarok elkerülése érdekében bocsássák el a hadseregtől. *Urbán* 1999. I. k. 582. o. Batthyány a levelet áttette Ottinger vezérőrnagy ideiglenes hadügyminiszterhez, aki május 21-én jelentette, hogy a levél értelmében utasította a főhadparancsnokságot, hogy Rosti, Szentpéteri és Korinek gránátos „a felállítandó rendes őrsereghez való ideiglenes áthelyezése iránt” intézkedjék. *Urbán* 1999. I. k. 582–583. o. – Rosti György a szabadságharcban főhadnagyi, Szentpéteri Pál hadnagyi rangot kapott. *Bona* 1989. 176., 262. o.

az ilyen esetek elkerülése érdekében a belügyminiszter már rendeletet bocsájtott ki, hogy a polgárok által elkövetett rendzavarásoknál csak akkor avatkozhat be a katonaság, ha a polgári hatóság erre felszólítja. Nyáry szerint Lederer visszaélt a parancsnokságára bízott erőkkal. A polgári hatóságot kellett volna először felszólítania, hogy a tüntetést akadályozzák meg. Lederert ezért tartja felelősnek a történetekért. Ez következik ugyanis a vizsgálat megállapításaiból. Felelős tehát Lederer, aki a parancsot adta, Lippe és Cerini, aki a parancsot végrehajtotta. Az elnöklő Zoltán János ezzel a következtetéssel egyetértett, miként a bizottság tagjainak többsége is. Az elnök ekkor a vizsgálatot befejezettnek tekintette. Kijelentette, bízik abban, hogy a közvéleményt megnyugtatja az eredmény. Megköszönte a bizottság tagjainak fáradozását, a hallgatóság fegyelmezettségét. Ezzel az eljárás véget ért.¹³

A vizsgálóbizottság jelentése már pár nap alatt elkészült, s a történetek részletes leírásával május 21-én benyújtották a miniszterelnöknek. A jelentést a közvélemény tájékoztatására és megnyugtatóására a *Pesti Hírlap* május 26-ai száma publikálta. A jelentés az események ismertetése után beszámolt arról, hogy a katonaság fellépésének 9 kardvágás, 7 szurony által, 4 lópatkó vagy puskatus által, illetve egyéb módon okozott sebesültje van. Közülük három személy sebesülése súlyos, de eddig még egyikük sem halt meg.¹⁴ A jelentés báró Lippe és Cerini főhadnagyok tényleges felelősségét állapította meg, de leszögezte: „közvetve felelős B. Lederer parancsnok is”, egyrészt mert a haza védelmére szánt katonaságot „személyes ügyében” használta, másrészt a fegyveres erőt nem háza előtt, hanem elrejtve állította fel, s annak speciális utasítást nem adott. Név szerint megemlíttette a letartóztatott három gránátost és javasolta, hogy őket „a most alakuló mozgó nemzetőrséghez” tegyék át. A jelentés azzal fejeződik be, hogy kívánatosnak tartja, hogy a bíróság olyan gyorsan mondjon ítéletet, ahogyan a vizsgálat megtörtént.¹⁵

A vizsgálat első napjaiban a főváros lakossága és a helyőrség között igen komoly volt a feszültség. Mindkét oldalról elképzelhető volt a provokáció. Ez be is következett május 13-án, amikor az ifjúság az Úri utcában egy szalmabábút Lederer képében fel akart akasztani. Ezt sikerült megakadályozni.¹⁶ Ugyanezen a napon a budai városkapitány azt jelentette, hogy a katonaság ingerült, a tisztek nem jelennek meg a nyilvános helyeken.¹⁷ A helyzet aggasztó volt, ezért ez Szemer Bertalant határozott lépésre készítette. Május

¹³ A vizsgálat részleteire lásd: *Urbán* 1968. 82–89. o. A vizsgálati jegyzőkönyv rövidített változata: *Pesti Hírlap* 1848. május 15–16., 18–19. Közli: *Pap* 1868. 94–104. o. A részletes, gyorsírással készült jegyzőkönyvet közli a *Nemzeti napilap* 1848. május 14., 16., 18–19., 21., 23., 25–26., 30. száma. A neveket a gyorsíró hallás után jegyezte fel, így akad néhány pontatlanság.

¹⁴ A fején kardvágástól súlyos sebet kapott Burger József zsidó orvostanhallgató május 28-án a Rókus kórházban belehalt koponyasérülésébe. *Urbán* 1967. 151–159. o.

¹⁵ A bizottság civil tagjai által aláírt és a katonatisztek közül két rangidős tiszt Lederert mentetőgő különvéleményével ellátott jelentést lásd: *Urbán* 1999. I. k. 585–587. o. A jelentést a különvélemény nélkül: *Pap* 1868. 104–107. o. (Ez megegyezik a *Pesti Hírlapban* közölt szöveggel.) A jelentés a belügyminisztériumhoz került, s onnan a hadsereg biztossági osztálynak küldték meg. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Hadügyminisztérium biztossági osztály 1848-90-7., 10. Onnan a főhadparancsnoksághoz került a jelentés és a mellékletek. Itt a jelek szerint csak 1858-ban iktatták. (Lásd a közölt Perczel–Hajnik jelentés iktatószámánál.) Bírósági eljárás nem volt. A Bécsbe menekült Lederert előbb szabadságotlák, majd június 8-án a magyar kormány kérte, hogy mensték fel állásából, mert mint főparancsnok „aligha lehetne katonai érdeimeihez képest itt kedves viszonyban”. MNL OL Hadügyminisztériumi iratok fogalmazványai 1848: 233., 503.

¹⁶ Jakab István miniszteri tanácsos naplója. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1515. Az esetet Széchényi is említi naplójában, s attól tartott, hogy a katonaság fellázad. *Oltványi* 1978. 1247. o.

¹⁷ MNL OL Belügyminisztérium általános iratok 1848: 1343., 1348.

13-án rendeletet intézett Pest és Buda polgármestereihez. Kijelentette: „Attól lehet tartani, hogy a rakonczátlankodás erőt vesz a békén.” Ezért arra utasította a polgármestereket és a városkapitányokat, hogy ne tűrjék meg „a zajos, békétlen, veszélyes csoportozásokat”. Azokat oszlassák fel nemzetőri, „sőt ha kell, katonai erővel is”.¹⁸ A rendelkezés nem a nyilvánosság számára készült. Az intézkedés csak úgy érthető, ha feltételezzük, hogy Szemere a képtelen rendelkezéssel (hogy ti. a katonaság brutális fellépése miatt esetleg tüntetők ellen *akár a katonaságot is* fel lehet használni) kívánta hangsúlyozni a nemzetőrség határozott fellépésének szükségességét, a polgármesterek és a városkapitányok felelősségét. Mivel a rendelkezés feltehetően nem maradhatott titokban, Szemere egyidejűleg falragaszokon fordult a lakossághoz. Hangsúlyozta, hogy a katonai vérengzés ügyében a vizsgálat megkezdődött, a vétkesek lakolni fognak. Kívánatos, hogy álljon helyre a polgárok és a katonaság között az egyetértés, amely a város nyugalmának egyik feltétele volt. A rendet és a nyugalmat a nemzetőrség tartja fenn, s ha a „zajos csoportosulás” a csendbiztosok háromszori felszólítására sem oszlik el, a nemzetőrséget, sőt a katonaságot is fel lehet használni a rend helyreállítására.¹⁹ Szemere tehát a nyilvánosság előtt is vállalta a meghökkenítő lépést, hogy akár a katonaságot is felhasználja a rend helyreállítására, a helyzet további romlásának megakadályozására. Erre végül nem került sor, de a főherceg nádor még május 15-én is arról jelentett az udvarnak, hogy Pesten és Budán még mindig rettenetesen nagy az izgalom a macskazenét követő „véres katasztrófa” miatt.²⁰

*

A kedélyek csak lassan nyugodtak meg. A kormányt azonban ezekben a napokban már új aggasztó fejlemények foglalkoztatták. Május 15-ére megérkezett Hrabovszky altábornagy, péterváradai főparancsnok jelentése arról, hogy Karlócán, a szerb nemzeti kongresszuson a török fennhatóság alatt álló Szerbiából nagy számmal jelennek meg fegyveres önkéntesek. Az ezen a napon tartott minisztertanács veszélyesnek ítélte a helyzetet. Azonnal intézkedtek egyrészt a déli végeken lévő várak háborús készenlétéről, másrészt döntöttek, hogy Szeged környékén fel kell állítani egy katonai táborát az események megfigyelésére. Másnap pedig megjelent Batthyány felhívása a „rendes nemzetőrösség” (a honvédség) toborzásáról. Május 15-én Bécsben újabb forradalom tört ki, s az uralkodó és az udvar titokban Innsbruckba menekült. Ennek hírére a minisztertanács május 19-én a csak későbbre tervezett országgyűlés sürgős összehívásáról döntött.²¹

A május 10-ei budavári katonai vérengzés vizsgálata felfedte a sorkatonaság idegen tisztjeinek magatartását. Nem segített ezen a május 7-ei királyi kéziratnak ünnepélyes kihirdetése, majd a fővárosi helyőrségnek a Vérmezőn történt – egyébként nem zavarmentes – eskütétele sem. Nem alaptalan a feltételezés, hogy a pesti Károly laktanyában Pünkösdi vasárnapján, június 11-én kitört katonai lázadásnak előzményei részben május 10-ére nyúlnak vissza.

¹⁸ MNL OL Belügyminisztérium általános iratok 1848: 1135.

¹⁹ A falragasz szövege csak a *Pesti Hirlap* május 23-ai számában jelent meg.

²⁰ *Urbán* 1999. I. k. 505. o.

²¹ Az ezekben a napokban történekről: *Urbán* 2007. 172–186. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1989. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. k. Budapest, 1989.
- Oltványi* 1978. Széchenyi Napló. S. a. r. *Oltványi Ambrus*. Budapest, 1978.
- Pap* 1868. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, 1848–1849. I. k. Pest, 1868.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–1849-ben. Budapest, 1887.
- Urbán* 1967. *Urbán Aladár*: 1848-as forradalmunk első áldozata. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Midaeae Hungaricae*, 41. (1967) 151–159. o.
- Urbán* 1968. *Urbán Aladár*: Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1968) 1. sz. 72–79. o.
- Urbán* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette és az előszót írta *Urbán Aladár*. I. k. Budapest, 1999.
- Urbán* 2007. *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Budapest, 2007.

Aladár Urbán

POLICE REPORT AND GOVERNMENT MEASURES UPON THE MASSACRE BY
THE ARMY IN THE BUDA CASTLE ON 10 MAY 1848

(Abstract)

The paper discusses the story of a mock serenade of tragic consequences, performed for commander of Hungary and Feldzeugmeister Ignaz von Lederer on 10 May 1848. It presents a hitherto unpublished and unexploited source, the report by Mór Perczel and Pál Hajnik from 11 May 1848. This document describes the events in the Buda Castle, their antecedents, how the grenadiers and the cavalry dispersed the crowd, the reactions that followed and the investigation. The paper discusses the uncertain situation of the local leaders of the Imperial-Royal Army, describes their contradictory circumstances as well as the morale of the capital and the efforts of the government to secure the new order.

Aladár Urbán

DER POLIZEIBERICHT UND DIE REGIERUNGSMASSNAHMEN IM AN-SCHLUSS AN
DIE MILITÄRISCHE BLUTTAT AM 10. MAI 1848 IN DER BURG VON BUDA (OFEN)

(Resümee)

Die Mitteilung gibt einen Überblick über die Geschichte der „Katzenmusik“ für Feldmarschallleutnant Ignaz von Lederer, Befehlshaber in Ungarn, vom 10. Mai 1848 mit tragischem Ausgang und gibt den Bericht von Mór Perczel und Pál Hajnik hierüber vom 11. Mai 1848 kund, der eine bis heute unveröffentlichte, von der Forschung ungenutzte Quelle darstellt. Daraus gehen die Ereignisse in der Burg von Buda (Ofen), deren Vorgeschichte,

die Auflösung der Menge durch Grenadiere und Kavalleristen und die anschließenden Reaktionen und die Untersuchung hervor. Es werden die unsichere Situation der lokalen Befehlshaber der kaiserlich-königlichen Armee, die für sie widersprüchlichen Verhältnisse einerseits und die Atmosphäre in der Hauptstadt sowie die Anstrengungen der ihr Amt angetretenen Regierung im Interesse der Geltendmachung der neuen Ordnung vorgestellt.

Aladár Urbán

LE RAPPORT DE LA POLICE ET LES MESURES PRISES PAR LE GOUVERNEMENT
APRÈS LE MASSACRE PERPÉTRÉ PAR DES SOLDATS AU CHÂTEAU DE BUDA
LE 10 MAI 1848

(Résumé)

Cette communication traite le charivari à l'issue tragique qui fut fait au général de corps d'armée Ignaz von Lederer, commandant de Hongrie et publie une source inédite jusqu'ici inexploitée par les recherches : le rapport du 11 mai 1848 rédigé par Mór Perczel et Pál Hajnik. Ce rapport relate les événements qui se sont déroulés au Château de Buda, leur contexte, la dispersion de la foule par les grenadiers et les cavaliers, les réactions à celle-ci et l'enquête. L'étude présente la situation précaire des chefs locaux de l'armée impériale-royale, les conditions qui leur semblaient contradictoires, ainsi que l'ambiance qui régnait alors dans la capitale et les efforts du gouvernement investi pour imposer le nouvel ordre.

Аладар Урбан

ДОНЕСЕНИЕ МИЛИЦИИ И РАСПОРЯЖЕНИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПОСЛЕДУЮЩЕЕ
ВСЛЕД ЗА ВОЕННЫМ КРОВОПРОЛИТИЕМ БУДАЙСКОЙ КРЕПОСТИ
10-ОГО МАЯ 1848 ГОДА

Резюме

Эта публикация рассматривает историю «кошачьей музыки», с трагическим исходом, от 10-ого мая 1848-ого года для венгерского командира маршала Игнац фон Ледерер, и сообщает о неизданном до сих пор и не используемом в исследованиях источнике: донесении от 11-ого мая 1848-ого года Мор Перцел и Пал Хайник. Из этого источника можно узнать о событиях в Будайской крепости, о предшествующих событиях, о массовом разгроме гренадерской и конной кавалерии и последующими за ними реакциями и расследовании. Представлено неопределенное положение местных лидеров императорско-королевской военной силы, противоречивые для них отношения так же, как и атмосфера столицы, и усилия вступившего в должность правительства на осуществление нового порядка.

„SZIGETVÁRI ZRÍNYIK” BUDAPEST VÉDELMÉBEN

A 10. rohamtüzér osztály harcai a magyar fővárosban és annak térségében 1944 decemberétől 1945 februárjáig

Az 1920-as és 1930-as években a német katonai szakemberek és teoretikusok folyamatosan keresték az első világháborúban elszenvedett vereség okait. Igyekeztek kidolgozni a megoldásokat az újonnan felmerült harcászati problémákra: az áttörés kiharcolására, a siker kifejlesztésére és mélységi csapás mérésére. A tábori tüzérség lövegei az első világháború során hatásos tüztámogatást biztosítottak, ám fogatolt mozgatásuk miatt sok időbe került, amíg tüzelőállást változtattak. Ennek következtében a dinamikus változó harcászati körülményekre csak nehézkesen tudtak reagálni. A két világháború között kialakult új német harcászati és hadműveleti eljárások továbbra sem nélkülözheték az erős tüzérségi támogatást. A Nagy Háború tanulságait vizsgáló tanulmányok kimutatták, hogy a gyalogságnak saját parancsnoksága alatt szüksége van egy páncélozott felépítményű, jó terepjáró képességű, önjáró kísérő lövegre, mely képes lépést tartani a nagy sebességgel előretörő támadó csapatokkal, és szükség esetén azonnali tüztámogatást tud biztosítani. A németek a harckocsit – a franciákkal ellentétben – eleve mélységi feladatok önálló végrehajtására szánták, melyet az eszköz 360 fokban körbe fordítható lövegtornyában elhelyezett fegyverzet tette lehetővé. Ennek hatására felmerült a kérdés: mi lesz akkor a gyalogsággal? A német gyalogság rendelkezett ugyan közvetlen támogatásra rendelt könnyű és nehéz gyalogsági lövegekkel, aknavetőkkel, az eszközök mozgatása ugyanakkor nem volt kielégítően gyors és alapvetően védtelenek voltak az ellenség tüzével szemben. Egy páncélozott, láncalpas, mobil ágyú tűnt a legjobb megoldásnak ahhoz, hogy a tüzérség közvetlen közléről hatékonyan tudja támogatni a saját erőket az eljövendő időszak fegyveres konfliktusaiban. Az eszköz feladata, hogy nagy mozgékonyágát, erős páncélvédtetését és fegyverzetét kihasználva, súlyponti fegyverként közvetlenül támogassa a gyalogságot a legkritikusabb szakaszon, ott, ahol a tábori tüzérség már nem tud hatékony támogatást nyújtani. Kialakítását tekintve az eszköz nem haladhatta meg egy átlagos ember magasságát. A torony nélküli felépítményben elhelyezett 75 mm-es, 25 fokos irányzási lehetőséggel rendelkező löveget a Pzkw III közepes harckocsi alvázára és futóművére szerkesztették. Így jött létre a Sturmgeschütz (StuG) III rohamlöveg, amely a második világháború végéig a német szárazföldi csapatok legnagyobb számban gyártott páncélosa volt.

Hosszas vitát követően végül rohamtüzérség a tüzér fegyvernem csapatneme lett, és 1936 júniusában végre parancs keletkezett az eszköz gyártásáról is. Kezdetben a német rohamlöveg programra meglehetősen rövid időt szabtak, 1937 ősztől 1939 ősziéig minden aktív, 1940-ig pedig minden tartalék gyaloghadosztálynak rendelkeznie kellett volna egy rohamtüzérosztállyal, melyek szervezetében ekkor három ütegben négy-négy rohamlöveg

lett volna.¹ Ezt azonban csak az abszolút elsőbbséget élvező harcokcsigartás kárára lehetett volna kivitelezni. A német rohamtüzérség így a második világháború során – súlyponti csapatnemként – általában hadtest alárendeltségben harcolt, s csak egy-egy meghatározott feladat végrehajtása céljából rendelték az adott hadosztályok támogatására. A rohamlövegek bevetésére mindig a támadás vagy a védelem súlypontjában került sor, ott, ahol szükség volt jelentős tűzerejükre. A bevetések alkalmával a páncélosokat a gyalog-, vagy páncélgránátos ezredek, ritkább esetben a páncélos ezredek alárendeltségébe utalták. Egy üteg általában egy gyalog (később gránátos) zászlóaljjal dolgozott össze. A harci alkalmazás szabályai szerint a torony nélküli, korlátozott irányzási és tájékozdási lehetőségekkel rendelkező, önálló feladat-végrehajtásra alkalmatlan rohamlövegek közelbiztosítását a gyalogság végezte. A kölcsönös alkalmazás nagymértékben összekovácsolta a kezelőket a gyalogsággal. Szervezetét tekintve a rohamlövegeket és rohamtarackokat ütegekbe, az ütegeket rohamlöveg osztályokba és dandárokba szervezték. A háború folyamán – eltekintve a vegyes szervezetű páncélos osztályoktól és páncélvadász osztályoktól – a rohamtüzérséget is több alkalommal átszervezték, igazodva a legfrissebb háborús tapasztalatokhoz. Az utolsó szervezeti változás 1944-ben történt, amikor megalakították a rohamtüzér dandárokat.

1943-ban Burg-bei-Magdeburgban felállításra került a rohamtüzér iskola. Az intézmény a parancsnokság törzséből, ezen belül kutatócsoportból és sajtóosztályból állt, volt egy harcászati és egy technikai oktatótörzs, egy tanosztály és egy felállításért felelős törzs.² Ez gyorsította a rohamtüzérség kiegészítésének és növelésének sebességét. Az iskola külön kiképző és oktató részleggel rendelkezett a szövetséges államok számára. Az év során a páncélozott harcjárművek alkalmazásának racionalizálása céljából Heinz Guderian vezérezredes, a német páncélos csapatok főfelügyelője saját hatáskörébe vonta a rohamtüzérséget.

A német rohamtüzérség elit csapatnem volt, állománya 1943-ig önkéntesekből állt, és elitként tartották számon őket. Ezt jól mutatja, hogy a csapatnem katonái a második világháború alatt a Vaskereszt első és másod osztályai mellett kiérdemeltek összesen 325 Német Aranykeresztet, a Vaskereszt Lovagkeresztjéből 140-et, további 14 fő a Tölgyfalomb ékítményt is megkapta.³

A magyar katonai vezetés mindvégig szemmel tartotta a folyó háború tapasztalatait, az ország teljesítő képességét és a hadszíntereken zajló technikai fejlődést. A magyar rohamtüzérség felállítása a folyó háború tapasztalatainak és sajátosságainak figyelembe vételével történt. Német hadi tapasztalatok alapján a Honvédelmi Minisztériumban (HM) már 1942-ben felvetődött a gondolat, hogy a Honvédséget önjáró tüzérséggel kell ellátni.⁴ A HM III/b osztálya (gép és harcjármű fejlesztés) azt javasolta a Honvédség vezetésének, hogy a páncélos hadosztályokhoz szervezett tüzérséget olyan páncélozott önjáró löveggel szereljék fel, melyek hatékonyan képesek támogatni a gyorsan mozgó alakulatok harcát. 1943 végére a két magyar páncélos hadosztály páncélosainak gyártása befejeződött, újabb páncélos hadosztályok felállítására azonban már nem volt lehetőség, ezért

¹ Kurowski – Tornau 1965. 14. o.

² Kurowski – Tornau 1965. 25. o.

³ Kurowski – Tornau 1965. 28. o.

⁴ Szabó – Számvéber 2009. 256. o.

a HM a továbbiakban a rohamlöveg mielőbbi rendszeresítését és 1944 folyamán gyártását kívánta megvalósítani.⁵

A magyar vezetés ugyan határozott a modern rohamlövegek beszerzéséről, de a partnernek tekintett német fél elzárkózott attól, hogy saját, bevált eszközeinek licencét eladja, így egy hazai megoldást kellett találni. A magyar fejlesztésű rohamtarack végleges terveit Kovácsházy Ernő okleveles gépészmérnök, a Turán harckocsi osztály főkonstruktőre készítette el.⁶ Az új rohamlöveg előállítására a már gyártásban lévő Turán harckocsi főrészeinek és a rendelkezésre álló 40 M 105 mm-es tarack, illetve a 43 M 75 mm-es harckocsi ágyú felhasználásával indult a Weiss Manfréd⁷ gyárban. Az anyagi korlátok és a sürgető idő miatt a már meglévő gyártástechnológiát használták fel az új fegyver előállítására, vagyis a gyártástechnológia a Turán harckocsiével megegyező maradt. A 150 ezer pengő költségen elvégzett munka eredményeképpen 1942 decemberében megszületett a *Zrínyi rohamlöveg* prototípusa. Eredetileg a minisztérium Zrínyi I néven egy 75 mm-es, hosszú csövű ágyúval felszerelt rohamlövet tervezett kifejleszteni, mely a magyar rohamtüzérség gerincét adta volna, és elsősorban ellenséges páncélosok ellen került volna alkalmazásra. Ezzel párhuzamosan fejlesztették a Zrínyi II rohamtarackot, melynek a gyalogságot kellett támogatnia. A tervezett rohamtüzér osztály három ütegből kettőt és az osztályparancsnok járművét a Zrínyi I adta volna, egy üteget pedig Zrínyi II-vel szereltek volna föl. Az 1944-re tervezett három osztályt 90 Zrínyi I-el, az 1945-re tervezett öt újabb osztály állományát 110 Zrínyi I-el és 40 db Zrínyi II-vel gondolták el.⁸ Először a megfelelő 75 mm-es ágyú előállítása során felmerülő problémák miatt szenvedett csorbát a Zrínyi I rohamlöveg gyártása, mivel a DIMÁVAG anyagihiány miatt nem tudta legyártani a 75 mm-es lövegeket. Ennek következtében a Zrínyi II került előtérbe. A Zrínyi I rohamlövegből végül csak egyetlen prototípus készült el, sorozatgyártásra sosem került sor. A rohamtarack szükséges mértékben el tudta látni a Zrínyi I feladatait is. Megjegyzendő, hogy a páncélos az új, kumulatív hatású 1942 M páncélrobbantó gránáttal távolságtól függetlenül a 80 mm-es páncélzatot is át tudta ütni. Ennek köszönhetően a Zrínyi II alkalmassá vált a szovjet harckocsi csapatok gerincét adó T-34 közepes harckocsi leküzdésére. A HM 1943. május 1-jén az új fegyvert 10,5 cm 40/43 M rohamtarack jelöléssel rendszeresítette. A Zrínyi II a továbbfejlesztés lehetőségét magában hordozó korszerű kialakításával, a harckocsigyártáshoz történő kapcsolódásával a magyar páncélos gyártás kiemelkedő típusa volt.⁹ A maga korában és nemében egy egészséges kompromisszum volt az adottságok és lehetőségek között.

Az első magyar rohamlöveg elkészültével szinte egy időben egy magyar bizottság utazott a Harmadik Birodalomba, hogy megismerkedjen a német rohamtüzérség elvi és gyakorlati alkalmazásával, melynek alapján kidolgozhatják a hazai rendszert. Következő lépésként az első magyar rohamtüzér felállító keret 1943. március 1-jén ala-

⁵ HL VKF 5674/el. n. 1-1942.

⁶ Kovácsházy 2013. 10. 2. o.

⁷ A gyárban megközelítőleg 72 darab rohamtarackot sikerült legyártani és összeszerelni. A gyártás Korbuly János főmérnök folyamatos ellenőrzése alatt folyt, egészen 1944. július 27-ig, amikor az üzemet az angolszász szövetséges légi erők porig bombázták. A romok alatt rekedt 15-20 kocsiszektből és a megmaradt alkatrészekből hat darab löveget szereltek össze a Ganz Villamosági Rt. budai üzemében. A további hat darab összeszerelésre váró megmaradt kocsiszektet Budán, a gyár körüli utcákban tárolták.

⁸ HL RoTü. 2. sz. gyűjtő. Kovács Vilmos őrnagy: A Zrínyi rohamlöveg, a rohamtüzérség fegyvere.

⁹ Kovácsházy 2014. 44. o.

kult meg Hajmáskéren, mely később a magyar rohamtüzérség központja lett. A felállító keret feladata a magyar rohamtüzérség szervezetének, alkalmazási, kiképzési eljárásainak, leendő szabályzatainak kidolgozása volt. A felállítással megbízott parancsnok vitéz nemes Barankay József százados, a magyar rohamtüzérség felügyelője pedig Billnitzer Ernő ezredes lett. 1943. október 1-jére az 1. rohamtüzér osztály (Barankay József százados) felállítása befejeződött, s azonnal tancsapattá szervezték, feladatául szabva a további hét rohamtüzér keret kiképzését és megszervezését. A 2–8. rohamtüzér keretek kiképzése és szervezése 1943 őszétől 1944 tavaszáig tartott, ám ekkor még közel sem voltak teljesen felszerelve és feltöltve az osztályok.

Az elképzelés szerint a tábori tüzérség kötelékéből önkéntes alapon jelentkezett – s szigorú szűrésen átesett – rohamtüzérekből hadosztály-közvetlen csapattesteket képeztek volna. Ezért minden rohamtüzér osztályt azt a hadrendi számot kapta, amelyik gyaloghadosztálynak eredetileg szánták őket. Az eredeti tervekkel ellentétben azonban csak két osztályt (1. és 10.) sikerült Zrínyi II rohamtarackkal felszerelni. A többi osztályt német löveganyaggal (StuG. III rohamlöveg – 7. rohamtüzér osztály, Jgdpz 38(t) vadászpáncélos – 16. és 20. rohamtüzér osztály egy-egy ütege) igyekeztek ellátni. A rohamlövegekkel nem rendelkező rohamtüzérek a későbbiekben páncéltörő ágyúk kezelői, esetleg német páncélgránátosok módjára harcolók lettek.

A 10. rohamtüzér osztály

A 10. rohamtüzér osztályt 1944 áprilisára állították föl, ám ekkor még nem volt harckész állapotban. Az alakulat békehelyőrségének Szigetvárt jelölték ki. A tisztikart Hajmáskéren, a tiszthelyetteseket és a legénységet Szigetváron képezték ki. Eredetileg Kaposvár volt kijelölve erre a célra, de a kiképzésért felelős 10. tüzérosztály elvonulása miatt ez a lehetőség megszűnt. Az osztály első parancsnoka Doóry Nándor százados volt, akit azonban hamarosan átvezényeltek az 1. rohamtüzér osztályhoz, miután Barankay százados, az osztály parancsnoka hősi halált halt. Doóry korábbi beosztását 1944 júniusában a németországi Burg-bei-Magdeburgban rendezett rohamtüzér továbbképzésről visszatérő 16/1. rohamtüzér üteg parancsnoka, Hanák Sándor százados vette át, aki a háború végéig az alakulat élén maradt.

A többi osztályhoz hasonlóan a 10. rohamtüzér osztály állománya is – tisztektől a legénységig – kizárólag önkéntesekből állt, ez biztosította a magas harci szellemet és minőséget. Az eredeti tervek szerint az osztályt a 10. gyaloghadosztály alárendeltségébe szánták, és fennállásának idején mindvégig hadtest-közvetlen alárendeltségben harcolt az alakulat.

A 10. rohamtüzér osztály szervezeti felépítése az alábbi képet mutatta:¹⁰
Osztályparancsnok és a törzsüteg (Hanák Sándor százados): osztályparancsnokság egy darab rohamtarackkal, gépkocsizó árkász szakasz, távbeszélő szakasz, motorkerékpáros szakasz, javító félszakasz, egészségügyi szakasz, vonat.

¹⁰ HL 43.000/eln. 1-a. sz. rendelet, valamint HL RoTü, 9. sz. gyűjtő: Rohamtüzérek története, 1942–1945. 10–11. o.; HL RoTü. 2. sz. és 11. sz. gyűjtő teljes anyaga alapján.

1. üteg (Csáthy Dénes főhadnagy¹¹): összesen 10 rohamtarackkal felszerelve. Egy ütegpárancsnoki rohamtarack; három szakasz, szakaszonként három rohamtarack; egészségügyi részleg; javító félszakasz; vonat.
2. üteg (Csics György főhadnagy): ugyanaz, mint az 1. üteg.
3. üteg (Mikéta Dénes főhadnagy): ugyanaz mint az 1. üteg.

Műhelyüteg: terepjáró műhelygépkocsikkal felszerelt mozgó javító műhely, amely nem osztható. Rohamtarack, egyéb járművek és híradó anyagok kis és közepes javításainak elvégzésére alkalmas. Rendelkezik tűzerműszaki, híradóműszaki és fegyverszaki személyezettel, valamint saját konyhával, így függetleníthető.

Szállító üteg (csak „papíron”): nehéz vontatókkal és mélyrakodókkal felszerelve a menetképtelen rohamtarackok vontatására vagy elszállításra. Gyakorlatban felállításuk nem valósult meg.

Egy magyar rohamtüzér osztály harcértéke elméletben öt magyar gyalogzászlóaljával egyezett meg. A 10. rohamtüzér osztály csak 1944 augusztusára érte el a harcképesség szintjét, azt is úgy, hogy a többi rohamtüzér osztálytól vették el a kiképzésre szánt rohamtarackokat.¹² Állományába ekkor összesen hat tiszt, 140 légénységi állományú katona, 25 gépjármű és 11 motorkerékpár¹³ és 17 rohamtarack tartozott. Az 1. rohamtüzér osztály mellett egyedül ez az osztály volt Zrínyi II rohamtarackokkal felszerelve, melyből a szervezési minta szerint 31 darabbal kellett rendelkeznie. Az osztályt 1944. július 26-án nulla órakor mozgósították. Ekkor még csak két ütege volt felszerelve nyolc-nyolc páncélosal. A hiányzó löveganyagot egyéb alakulatoktól való elvonással igyekeztek pótolni.¹⁴ Az augusztus hónapban a mozgósított osztály 10/1. és 10/2. rohamtüzér ütegeinek a még a hiányzó két-két rohamtarackjának kiszállításáról ugyan rendelkeztek, de az osztályt így is összesen csak 21 löveggel alakították meg.¹⁵ Fennállása során az osztály állománya a teljes feltöltöttséget sosem érte el.

1944. augusztus 20-án, forró nyári napon a szovjet 2. és 3. Ukrán Front megindította a Jasi-kisinyovi hadműveletét, melynek következtében három nappal később a szorongatott helyzetben lévő Románia átállt a szovjetek oldalára, s megtámadta korábbi szövetségését, Németországot. Johannes Friessner vezérezredes német Dél Hadseregcsoportjának csapatai katasztrofális helyzetbe kerültek. A szétvert, szorongatott német erők, sarkukban az őket üldöző szovjet–román csapatokkal, igyekeztek mihamarabb eljutni a korabeli magyar határhoz, a viszonylagos biztonság felé. A magyar politikai és katonai felső vezetés ekkor még úgy gondolta, hogy dacára a német megszállásnak, reális esély van rá, hogy a Kárpátok vonalában megállítva az előretörő ellenséges csapatokat Magyarország területe kimaradhat a második világháború szárazföldi harcselekményeiből, ezáltal megőrizve területének épségét és fennálló politikai berendezkedését. Ez végül nem így történt.

A szovjet csapatok 1944. augusztus 26-án az Úz és a Csobányos völgyében átlépték a korabeli magyar határt, megkezdődtek az 1945. április 12-ig tartó magyarországi hadmű-

¹¹ Csáthy főhadnagy – aki az egri érsek unokaöccse volt – eredetileg a 20/1. rohamtüzér üteg parancsnoka volt. Miután Iván öccse 1944. április 28-án elesett, maga kérte áthelyezését a hamarosan bevetésre kerülő 10. rohamtüzér osztályhoz.

¹² HL RoTű 1. sz. gyűjtő: *Éder Miklós: A rohamtüzérség megalakulása*

¹³ HL RoTű 11. sz. gyűjtő: *Géptávirat a 10. oszt-nak... Az eredeti dokumentumra kézzel ráírt számadatok.*

¹⁴ HL RoTű 11. sz. gyűjtő: *HM iratok (mozgósítás 1944. július).*

¹⁵ HL RoTű 11. sz. gyűjtő: *Géptávirat a 10. oszt-nak...*

veletek.¹⁶ A mozgósítási parancs után a 10. rohamtüzér osztály az osztálytörzsszel, valamint a 10/1. és 10/2. rohamtüzér ütegekkel augusztus 24-én, Szigetváron berakodott, majd vasúton Dés felé indult.¹⁷ Az osztály ekkor 17 bevethető rohamtarackkal rendelkezett.¹⁸ A 10/3. rohamtüzér üteg Hajmáskéren maradt, rohamtarackok nélkül.

Az osztály két ütege Csíkszentsimonban rakodott ki, majd 1944. augusztus végén, szeptember elején az Úz és Csobányos völgyében kerültek első alkalommal bevetésre. Hamar átesetek a tűzkeresztségen, s egyúttal elszenvedték első veszteségeiket. Az osztály a magyar IX. hadtest (Kovács Gyula altábornagy) alárendeltségében hol magyar, hol német csapatok harcait támogatta. Végül a szovjet–román nyomás hatására szeptember közepén megkezdődött a visszavonulás Székelyföldről. A magyar 2. hadsereggel együtt a 10. rohamtüzér osztály is visszavonult Székelyföldről a Gyergyószentmiklós–Maroshévíz–Déda–Kolozsvár útvonalon.

1944. szeptember 22-én, a második tordai csata kezdő napján a 10/2. rohamtüzér üteg nagybetűkkel írta be magát a magyar hadtörténelembe. A Bozsóki János próbaszolgálatos zászlós vezette hat magyar Zrínyi II rohamtarack Sósfürdőnél lesállást foglalt, majd rövidesen kilőtt 18 szovjet harcokocsi,¹⁹ amelyek Torda felé haladtak az úton. Bozsóki később, kényszerűségből szakítva a bevetés szabályaival, egymaga ment egy, a közelben harcoló magyar zászlóalj megsegítésére, miközben öt rohamtarackja a völgyben maradt biztosító állásban. A páncélosok nem változtattak állást, így a szovjet tüzérség bemérte helyzetüket és mindet harc képtelenné tette. Visszatérve Bozsóki egymaga sikeresen kimentett két rohamtarackot. Este Hanák Sándor százados megszervezett egy különítményt, mely képes volt a saját vonalak mögé visszahozni a többi páncélost is, ám több hősi halottja is volt a sósfürdői harcoknak. A harcból kiesett rohamtarackokat végül teljesen helyre tudta hozni a szerelőrészleg. Tettéért Bozsóki kiérdemelte a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét.

Eközben a 10/3. rohamtüzér üteg Nagyváradnál avatkozott be a harcokba, segítséget nyújtva Tömöry Jenő vezérkari ezredesnek, aki a 12. tartalékhadosztály parancsnokaként Nagyvárad védelméért volt felelős. Mikéta főhadnagy ütegeinek személyzete felsőbb parancsra rakodott ki „Szent László király városánál”, s vette át az 1/3. rohamtüzér üteg (Rátz Tibor főhadnagy) három Zrínyi II rohamtarackját. Miután itt befejezték pár napig tartó tevékenységüket, az üteg folytatta útját Erdélybe, ahol október 1-jén Torda térségében egyesült az osztállyal.

Október elején az erdélyi harcok tapasztalatai alapján megszervezésre került a 10. gépkocsizó rohamszázad. Az ide jelentkező önkéntesek a német páncélgránátosok módjára harcoltak, feladatuk a rohamtarackok biztosítása, védelme és kísérése volt. Meg kell

¹⁶ Ravasz 2002. 81. o.

¹⁷ HL VKF KSZV napló, 3466. 1944. augusztus 24-i naplóbejegyzés.

¹⁸ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: *Kántor József*: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

¹⁹ Érdekes adalék, hogy a kiténtetés kihirdetésekor közzétett fegyvertény leírásban nem szerepel a 18 kilőtt szovjet harcokocsi. *Honvédségi Közlöny*, 49. (1944). A Tordától keletre vívott harcok vonatkozásában e napon a legtöbb – Bozsóki elmondásán alapuló – forrás T-34 harcokocsikat említ. Számvéber Norbert 2. Ukrán Front harcokocsi egységeivel foglalkozó legújabb kutatása nem erősítette meg, hogy a kérdéses napon Tordától keletre a szovjetek valóban alkalmaztak páncélosokat! Így továbbra is kutatás tárgyát kell, hogy képezze a Bozsóki ütege által semlegesített szovjet páncélosok története. Az vitathatatlan, hogy Bozsóki ellentámadása volt az egyik olyan momentum a tordai csata második szakaszában, amely képes volt stabilizálni az arcvonalat, és lehetőséget teremtett a német III. páncélos hadtest másnap kezdődő ellentámadásához.

jegyezni, hogy a bevetési szabályzat ellenére a rohamtarackokat sokszor nem ütegben (mely a legkisebb bevetési egység volt), hanem szakaszonként, nem ritkán párosával, de akár egyesével is bevetették. Sokszor közelbiztosítás, gyalogsági támogatás nélkül. Ennek oka, hogy sokszor nem állt rendelkezésre megfelelő számú bevethető páncélos, viszont az adott harci helyzet megkövetelte a páncélosok haladéktalan bevetését. A magyar gyalogság a háború idején a rendelkezésre álló idő hiánya miatt nem volt megfelelően felkészítve a páncélosokkal, köztük is a rohamlővegekkel való együttműködésre. Sokszor nem használták ki e fegyver áttörő erejét, máskor magukra hagyták az eszközöket, melyek így védtelenné váltak. Emiatt a támadás vagy a védelem akár össze is omolhatott. A rohamszázadok felállítása ezt a hátrányt volt hivatott kiküszöbölni. A 10. gépkocsizó rohamszázad szervezete három szakaszból állt. Első parancsnoka Sárkány Károly hadnagy volt, ám ő hamarosan hősi halált halt, helyét pedig vitéz Harkay Tihámér hadnagy vette át. Harkay hadnagyot 1944 augusztusában avatták a Ludovikán, mire Erdélyben állomásozó eredeti alakulatához ért (33. hegyivadász-zászlóalj), azt gyakorlatilag teljesen szétverték, így került a 10. rohamtűzér osztályhoz.

A 10. rohamtűzér osztály Erdélyből fokozatosan vonult vissza. A veszteségek hatására a megmaradt nehézfegyvereket a 10/1. rohamtűzér ütegbe vonták össze. Az üteg német alárendeltségben fedezte a saját erők visszavonulását. Az osztály visszavonulása során a magyar IX. hadtest alárendeltségében a Nyírségbe érkezett, ahol Ramocsaháza és Székely településeknél támogatták a magyar hadtest harcait. Az alföldi páncélos csata záróakkordjaként az osztályt Poroszlónál vetették be, ahol a harcok közben egy rohamtarack – Kubinyi hadapród őrmester páncélosa – csőrobbanás miatt harcképtelenné vált. A súlyos sérüléseket szenvedett lövegparancsnokon kívül a kezelő személyzet többi tagja hősi halált halt.²⁰ A poroszlói harcok után már nem maradt harcképes rohamtarackja a kimerült osztálynak. Pihenésre, feltöltésre volt szükség. A poroszlói harcok után az osztályt kivonták az arcvonalból, s majd egy hónapon keresztül – diszlokálva, de zömmel Homokterenyén – pihentették, feltöltötték. A rohamtarackokat rendbe hozták, így december elejére kilenc bevethető páncélosa volt az osztálynak.

Csata Budapestért

Mire a 10. rohamtűzér osztályt ismét harckészültségbe helyezték és az első vonalba szállították, a budapesti csata már tombolt. Sztálin és a szovjet katonai vezetés igyekezett minél hamarabb eljutni Bécshez, a Harmadik Birodalom „hátsó bejáratához”. Ehhez azonban előbb Budapestet kellett elfoglalni, melyet – Sztálin ellentmondást nem tűrő utasítására – Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka menetből szándékozott végrehajtani. Az alföldi páncélos csata befejezésének másnapján, 1944. október 29-én a megerősített szovjet 46. gárdahadsereg (I. Ty. Slemín altábornagy) Kecskemét irányában viharos gyorsasággal áttört a magyar 3. hadsereg (Heszlényi József vezérezredes) védővonalán, s november 6-ig eljutott a pesti hídfő előterébe, ám ekkor a szovjetek támadása végleg kifulladásra kényszerítette a németeket. A németek sikeresen vonták vissza legyengült, de nagy harci tapasztalatokkal rendelkező páncélos hadosztályaikat a magyar főváros előterébe, megnyerve ezzel a versenyfutást Budapestért. Az OKH számára a pesti hídfő védelme indokoltnak

²⁰ HL 1690. 10/1. rohamtűzér üteg veszteségkimutatása, 14. sz. név szerinti veszteségkimutatás.

látszott. A Dunántúl stratégiai jelentőségével a hadviselő felek tisztában voltak. A hídfő tartós és szilárd védelme elősegíthette Ostmark (Ausztria) előterének védelmét, a délnyugat-dunántúli olajmezők megtartását és a jelentős erőt képviselő balkáni német csapatok visszavonulási útjának fedezését, a hadipari nyersanyagok (bauxit, mangán stb.) biztosításáról nem is beszélve. A Dunántúl megtartásához a németek elengedhetetlennek tartották a pesti hídfő – de nem a milliós nagyváros – védelmét.²¹

A 2. Ukrán Front november 7-ével áthelyezte támadása súlypontját a 7. gárdahadsereg (M. Sz. Sumilov vezérezredes) sávjába. A front általános támadása a hónap végéig tartott, melynek során fokozatosan szorították a német–magyar csapatokat nyugati irányba, de Budapestet ezúttal sem sikerült elfoglalni. Malinovszkij következő terve Budapest bekerítését célozta. A nyugatról való átkarolást a 46. hadseregnek és a 2. gárda-gépesített hadtestnek (K. V. Szviridov altábornagy) kellett végrehajtani, ehhez azonban át kellett kelnie a Dunán. A folyóval való átkelés Érd és Adony körzetében december 4-én 23 órakor kezdődött. A szovjetek a meglepetés erejére építve tüzérségi előkészítés nélkül kezdték meg a partváltást, ám a német–magyar védők felfedezték a kísérletet, jól szervezett tűzrendszerük tüzet nyitott, mézárlassá változtatva az átkelést. Az átkelő eszközök háromnegyede megsemmisült vagy megrongálódott, így csak kisebb csoportok tudtak megkapaszkodni a parton; az átkelés december 7-ig elhúzódott.²²

A német LXXII. hadtest (August Schmidt altábornagy) 271. népi gránátos hadosztálya (Martin Bieber vezérőrnagy) és a 239. rohamtüzér dandár (Günther Bundesmann százados) 17 bevethető rohamlövege sorozatos ellenlökésekkel próbálta meg a folyóba szorítani a szovjeteket – de nem járt sikerrel. A december 6-ról 7-re virradó éjszaka a német 271. népi gránátos hadosztály visszavonult a Margit-vonal²³ Érd és Baracska közti fő védőövébe. December 7-én a német LXXII. hadtest parancsnoksága parancsot adott a baracska- és pettendi betörések felszámolására,²⁴ ez által a Margit-vonal elvesztett állásainak visszavételére. A feladat végrehajtására kijelölt 8. páncélos hadosztály (Gottfried Frölich vezérőrnagy) támadására december 8. előtt nem lehetett számítani, mert a hadosztály felvonulóban volt. Egyéb páncélos tartalék híján hamarosan a 10. rohamtüzér osztályt is e fenyegetett térségben vetették be egy ellentámadás alkalmával.

Rácszentpéter–Baracska–Érd

1944. december elején a 10. rohamtüzér osztályt ismét mozgósították. Az eredeti elképzelések szerint a pihentetésből Vácon át Budapest érintésével Székesfehérvárra kellett vonulnia az osztálynak, ahol december 4-én a magyar II. hadtest (Kiss István altá-

²¹ *Erőd* 1999. 9. o.

²² *Veress* 1984. 61. o.

²³ A Margit-állás a német hadászati–hadművelési védelem legfontosabb, előre kiépített eleme volt a Kárpát-medencében. A főellenállási vonal a Duna–Nagytétény vasútállomás–Szent László puszta–Baracska–D–Kápolnásnyék D–Kisvelence D–Velencei-tó É-i partvonala–Dinnyés–Nádor-csatorna Ny-i magaslati–Belsőbáránd–Pötölte–Tác D–Polgárdi D–Füle D–Balatonfőkajár D–Balatonakarattya DK–Balaton É-i partvonala–Keszthely–Fenek-pusztá–Zala-folyó torkolata–Határárok-csatorna–Pat–Iharosberény–Márjaspatak–Csurgó–Gyékényes–Dráva terepszakaszon húzódott. A Duna és a Velencei-tó között a fővédőv második vonala a Kismarton É–Martonvásár D–Baracska vasútállomás–Pázmánd D vonalon épült ki. Lexikon, 1996. 785. o.

²⁴ *Veress* 1984. 67. o.

bornagy) parancsnoksága az alárendelt tüzéralakulatoknak Szent Borbála-napi ünnepséget rendezett. Két nappal az ünnepség után a 10. rohamtüzér osztálynál harcra jelentkezett Rátz Tibor főhadnagy, az 1/3 rohamtüzér üteg parancsnoka, aki hét bevethető Zrínyi II rohamtarackjával a pesti hídfőből önkényesen távozott Székesfehérvárra. Rátz Billnitzer vezérőrnagynál arra hivatkozott, hogy korábbi állomáshelyükön nem voltak eléggé kihasználva.

Mielőtt Rátz ütege megérkezett volna, a 10. rohamtüzér osztály két tisztje jelentkezett a német LXXII. hadtest törzsénél. A magyar 3. hadsereg-parancsnokságától kapott parancs szerint a rohamtüzér osztálynak Ercsinél kellett volna beavatkoznia a harcokba. Alárendeltségi viszonyai azonban ekkor még tisztázatlanok voltak. Hanák százados alakulatával önként jelentkezett bevetésre, mert Ercsiben a rohamtarackok számára igen értékes cseremotorokat hagytak, melyeket vissza akartak szerezni.²⁵

Este 22 óra 30 perckor a német LXXII. hadtest egyik német tisztje egy magyar összekötő tiszttel megjelent a 10. rohamtüzér osztály parancsnokságán, s közölték, hogy az osztály a német LXXII. hadtest alárendeltségébe kerül. Az 1/3. rohamtüzér üteggel kiegészült osztály riadókézsültségbe lépett és elindult Martonvásárra. Hanák százados Vereben, a német hadtest harcálláspontján rövid eligazítást kapott, majd a német 271. népi-gránátoshadosztály alárendeltségébe utalták. Másnap hajnali 3 órakor tartottak eligazítást a népi gránátos hadosztály harcálláspontján. E szerint a szovjetek az ercsi hídfőből nagyobb erőkkel támadtak, ami veszélyeztette a Budapest–Székesfehérvár műutat. A rohamtüzér osztály feladata az volt, hogy helyi ellenlökéssel elhárítsa ezt a fenyegetést. Reggel 5 órakor Hanák százados parancsára Mikéta Dénes és Rátz Tibor főhadnagy szemrevételezte a terepet Kismarton és Baracska területén, míg Csáthy Dénes főhadnagy a Baracskára beérkezett lövegek üzemanyag ellátását intézte. A Székesfehérvárról megindult 16 rohamtarackból kettő üzemhiba miatt lemaradt,²⁶ így 4 óra 45 perckor összesen 15 rohamtarack érkezett Baracskára.²⁷

Reggel 7 óra 30 perckor újabb parancs érkezett a német hadosztálytól. A szovjetek nagyobb erőkkel, megközelítőleg két-három zászlóaljnyi erővel megtámadták a Baracskától 8 km-re délkeletre lévő Rácszentpétert. Az ott lévő biztosító erők elszakadtak, így a szovjetek akadálytalanul tudtak Baracska felé tovább haladni. A feladat szerint egy szakasznyi, kb. 30 német gránátossal (Puriger hadnagy) és a 10. gépkocsizó rohamszázaddal megerősítve a 10/1., 10/3. és 1/3. rohamtüzér üteg visszafoglalja Rácszentpétert. Hanák százados azt tervezte, hogy a 10/3. rohamtüzér üteg négy lövegével és a fél rohamszázaddal tartalékként visszamarad Martonvásáron és továbbra is a német hadosztály rendelkezésére áll. A támadást a fél rohamszázad, a 10/1., valamint az 1/3. rohamtüzér ütegek hajtják végre a német szakasszal. Hanák százados kérdésére, miszerint Rácszentpéter elérése után tovább haladjon-e a vasúti töltésig Bieber vezérőrnagy csak mosolygott, majd annyit felelt: „Ez már túl jó lenne.”²⁸

Reggel 8 óra 30 perckor a csoport megindult Martonvásárról. Baracskától 1 km-re keletre megtörtént az első összecsapás a szovjetekkel. A rohamtarackok tüze kiúzta a

²⁵ *Számvéber* 2011. 129. o.

²⁶ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő és HL 1690. 5. sz. harctudósítás, 2. o.

²⁷ *Számvéber*, 2011. 134. o.

²⁸ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő és HL 1690. 5. sz. harctudósítás, 2. o.

közeli kukoricásból a szovjetekeket, akik a falu felé futottak el. A támadás a 800-1000 méter széles arcvonalon szétbontakozva jól haladt. Ráckeresztúrtól 2 km-re nyugatra a támadó csoport déli irányba fordult. Hamarosan a harccsoport szovjet páncéltörő ágyúkat azonosított a Baracskától 3-4 km-re folyó Váli-víznél található tanyáknál. A lövegek az útra voltak állítva. Először a balszárny és a közép bukkant fel hirtelen a szovjetek előtt, a jobbszárny le volt maradva. A magyar–német harccsoport hirtelen felbukkanása következtében a páncéltörő ágyúknak nem sikerült rendesen az arcvonalváltás. Csak néhány rosszul irányzott lövést voltak képesek leadni, mielőtt Névény László zászlós (1/3. rohamtüzér ütegből) – lövegével az útra berontva – négy páncéltörő ágyút semlegesített. A többi kezelő elmenekült. A Váli-vízen, derékig érő vízben próbáltak elmenekülni a szovjetek, de így igen hálás célpontok voltak a lövegek számára. A szovjetek súlyos veszteséget szenvedtek.²⁹ Danku Ferenc, aki visszaemlékezése szerint a rohamszázad tagjaként vett részt a támadásban, így írja le az összezsapás utáni látványt: „Ösztönszerűen az egyik orosz kiskatona holttestére pillantottam... a repeszgránát becsapódása előtt a kiskatona ülő helyzetben volt, ölében egy ötliteres befőttesüveg, félig tepertővel. Jobb keze benne volt az üvegben, azzal eszegette szegénykém a ropogós tőporlyút. A gránát szilánkjai fején találtak, meghalt. A sors sokszor igazságtalan.”³⁰

A támadás folytatódott Rácszentpéter felé. Az úton mindenhol a szovjetek által elhagyott lövegek, aknavetők és géppuskák voltak. Rácszentpéter elérése után Hanák százados megállította a támadást. A településen a német szakasz három rohamtarackkal és a magyar rohamszázad egyik rajával körvédelemre rendezkedett be. Két Zrínyi II a 10/1. rohamtüzér ütegből a rohamszázad néhány katonájával Rácszentpéter nyugati oldalán, 1,5 km-re a településtől egy otthagyt szovjet páncéltörő ágyút a vontató tehergépkocsijával együtt behúzott, eközben egy másik páncéltörő ágyút kilöttek. Három rohamtarack a rohamszázad megmaradt embereivel az 1/3. rohamtüzér üteg parancsnoksága alatt a vasútvonalig tört előre. A vasútvonalat gyengén megszállt szovjet erők a rohamtüzérek közeledésére felrobbantottak egy saját páncéltörő ágyút, majd elszaladtak. A vasútvonalra egy korábban kiásott harckocsiárok miatt már nem tudott a magyar harccsoport felkapaszkodni.

14 órakor indult vissza a támadó harccsoport, leszámítva a körvédelemre berendezkedett erőket. A Baracskába visszavezető úton a katonák összeszedték a szovjetek által elhagyott fegyvereket és egyéb hadianyagokat, a környező tanyákban menedéket kereső szovjetek közül pedig sok hadifoglyot ejtettek. Minden rohamtarackra egy zsákmány löveg volt akasztva, mögöttük vontató tehergépkocsik, négy országos jármű és 13 ló vonult. 17 órára ért a csoport a Baracskától 1,5 km-re, délkeletre lévő 109. magassági ponthoz, amikor egy öregember figyelmeztette az élen haladó löveg parancsnokát, hogy a közeli kastélyban egy szovjet tiszt és kb. 150 fő húzódott meg, a faluban pedig további 200 szovjet katona állomásozik. A magyar–német harccsoport tagjai azonnal géppisztolyt és kézi gránátot ragadtak, egy rohamtarack a horhos északkeleti kijáratához indult. A szovjetek zöme, észlelve a közeledő veszélyt, még idejében elmenekült, azonban 11 főt így is

²⁹ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő és HL 1690. 5. sz. harctudósítás, 3. o.

³⁰ Danku 2004. 107. o.

sikerült elfogni lövés nélkül, míg egy pincéből 40 magyar katonát és 30 polgári személyt – köztük fiatal nőket – szabadítottak ki.³¹

Este 22 óra 30 perckor ért a csoport Baracskára. A menetoszlop élén az osztályparancsnok lövege haladt. A településre beérve Hanák százados észrevett egy ház falánál mozgó alakot, akit németül is, magyarul is felszólított, hogy tájékoztatás céljából jöjjön a páncéloshoz. Az alak erre válasz nélkül nekiiramodott, mire az élővegen lévő egyik német katona lelőtte. Kiderül, hogy egy szovjet megfigyelő volt, aki rövid haláltusája közben hangosan kiáltva figyelmeztette a közelben lévő páncéltörő ágyút. A figyelmeztetésre a szovjet löveg tüzelni kezdett. Sötét volt, csak a torkolattüzet lehetett látni, így nem lehetett rendesen irányozni. Hanák százados lövegével menet közben három lövést adott le 150-200 m-re maga elé, miközben az ő lövegét is több találat érte. A Zrínyi II motorja ekkor lefulladt és leállt. A páncéltörő ágyú is elhallgatott. Hanák először arra gondolt, hogy láncszakadás történt rohamtarackján. Hogy megjavíthassák a sérült Zrínyi II-t, maga elé küldött egy másik rohamtarackot biztosító állásba. Ekkor derült ki, hogy a sötétben a 45 mm-es szovjet páncéltörő ágyút legázolta az osztályparancsnoki rohamtarack. A kezelők mindent otthagya elmenekültek. Mivel félő volt, hogy saját páncélelhárításba ütköznek, ezért a biztosításra rendelt rohamtarackot Hanák előre küldte. Nagyjából 20-30 m-re a műttől sikeresen felvette a kapcsolatot a németekkel, így a harcsoport zavartalanul vonulhatott be Martonvásárra.

A rácszentpéteri összecsapásokkal egyidejűleg az 1/3. rohamtüzér üteg utánpótlási oszlopa, Városy Péter hadapród őrmester vezetésével Rátz főhadnagy ütegét kereste. Az elfoglalt Baracskán Mikéta főhadnagy fogadta őket. Mivel nem tudott tájékoztatást adni a keresett üteg hollétéről, Várotyt Martonvásárra küldte, aki azonban ott sem talált senkit. Az utánpótlást szállító oszlop Baracskára indult vissza, ahová Csáthy Dénes főhadnagy 10/1. rohamtüzér ütegével egyidejűleg érkezett. Csáthy először ellenségnek nézte Várotyékat, s kis híján tűzharcba bocsátkozott velük. Hamarosan megérkezett Rátz Tibor főhadnagy ütege is a méretes zsákmánnyal.

A Szerdahelyi-tanyán 50 katonával védőállásokban visszamaradt 10/3. rohamtüzér üteg egyik szakasparancsnoka reggel 4 órakor üzemanyagért ment Baracskára, ahol szovjetekbe botlott, amit azonnal jelentett a német 271. népi gránátos hadosztály parancsnokságnak. Az üteg ekkor parancsot kapott Bieber vezérőrnagytól, hogy a németekkel együtt tisztítsa meg a falut. Feladatához négy rohamtarack, a fél rohamszakasz és két szakasz német gránátos állt rendelkezésre. A falu északkeleti kijáratától 1 km-re már páncéltörő puska és páncéltörő ágyútüzet kaptak a magyar–német erők. Egy szakasparancsnok és rohamtarack vezető megsebesült. A kis harcsoport sikeresen leküzdötte az ellenállást, de két rohamtarack üzemhiba miatt kiesett a további harcokból, így csak az ütegparancsnoki löveggel tudtak tovább menni. A falu nyugati részét sikerül megtisztítani, a keletit a sötétség miatt már nem. A falu déli szélén magyar és szovjet légvédelmi gépágyúkat zsákmányoltak, de elvontatni nem tudták őket.

December 7-én az 1/3., 10/1. rohamtüzér üteg és a 10. gépkocsizó rohamszázad összesen 11 rohamtarackkal magyar és német kísérőgyalogsággal Baracskától délkeleti irányban, Rácszentpéteren és a 115. magassági pontos keresztülhaladva, a Malontánál húzódo vasútvonalnál beletámadtak a szovjet 108. gárdalövész hadosztály harcrendjébe, jelentős

³¹ HL RoTű, 11. sz. gyűjtő és HL 1690. 5. sz. harctudósítás, 3. o.

élőerő-vesztéseget okozva neki.³² A baracska-rácszentpéteri vállalkozás bebizonyította a magyar rohamtűzérség fegyverzetének kiválóságát, alkalmazásának hatékonyságát, személyi állományának szakmai és erkölcsi felkészültségét.³³ A magyar rohamtűzérek harctéri teljesítményét a szemtanú német tiszték is dicsérőleg emelték ki. Az ellentámadást a Dél Hadseregsóport hadműveleti naplója rögzítette: „Tizenegy magyar rohamlőveg, ráültetett gyalogsággal Baracsától bátran vezetett ellentámadással délkeleti irányba tört előre Rácszentpéter felé, ahol az ellenségnek súlyos véres veszteséget okozott.”³⁴

De mekkora is volt ez a súlyos veszteség? Hanák százados jelentése szerint a december 7-i ellentámadásban az alábbi veszteséget okozták a szovjeteknek: kb. 220-250 halott, 22 hadifogoly, 13 7,62 cm-es páncéltörő ágyú, egy 15 cm-es löveg, egy 4,5 cm-es páncéltörő ágyú, két 8,2 cm-es aknavető, egy 50 mm-es aknavető, öt nehéz géppuska, két könnyű géppuska (golyószóró), 20 géppisztoly, 5 öntöltő karabély, 15 egyéb karabély, három tehergépkocsi, amelyből kettő sérült, 13 ló és végül 4 országos jármű. A magyar–német harccsoport kiszabadított, illetve visszاسzerzett: kb. 40 magyar hadifoglyot és 30 polgári személyt, egy 8 cm-es légvédelmi ágyút, két 4 cm-es légvédelmi ágyút, egy gépkocsi szeroszlopot.

Eközben saját vesztesége hat magyar sebesült és öt rohamtarack volt. A páncélosok üzemhiba miatt legkevesebb egy hétre kiestek a további harcokból.³⁵

December 8-án a 271. népi gránátos hadosztály arcvonalán a szovjetek a kora reggeli órákban három irányból indítottak támadást a Rácszentpéter körzetében lévő magyar támpont ellen, melynek következtében az állásokat fel kellett adni. A 10/3. rohamtűzér üteg három rohamtarackjából és az 50 katonából 12 óráig a saját vonalak mögé két Zrínyi II és rajtuk 16 katona jutott vissza. A szovjetek 10 óra 25 perckor támadást indítottak az Érdet védő 978. népi gránátos ezred állásai ellen is. A 239. rohamtűzér dandár gyalogsággal támogatott ellenlökései ellenére 12 óra 35 percre Érd már a szovjetek kezében volt.³⁶ A szovjetek Baracsánál is betörték a védelembé, de ezt sikeresen elrekesztették a védők. Az 1/3. rohamtűzér ütegehez hamarosan megérkezett a Budapestre való bevonulási parancs. Az üteg kilépett a 10. rohamtűzér osztály alárendeltségéből, Bicske felé menetelt, majd kisebb kitérők, szovjet légcsapások után bevonult a fővárosba, az Andrásy laktanyába.³⁷

December 9-én Érdtől nyugatra a német 239. rohamtűzér dandár és a magyar 10. rohamtűzér osztály (11-11 rohamlőveggel és rohamtarackkal) a 978. népi gránátos ezred harccsoportját támogatva 10 óra 30 perckor támadást indított Érd felé, hogy elérjék az Elvira-pusztá–Benta-patak–121. magaslat–151. magaslat–168. magaslat–174. magaslat (Kakuk-hegy) terepszakaszt. A német-magyar csapatok éle 13 óra körül a 168-as magaslat előtt harcolt. E harcokban különösen kitűnt a 10. rohamtűzér osztály, melynek Zrínyi II rohamtarackjai betörték a településre és visszafoglalták Érdet.³⁸ December 10-én a szov-

³² *Számvéber* 2011. 135. o.

³³ HL RoTü, 8. sz. gyűjtő: Városov Péter előadása a HOHE konferenciára.

³⁴ HL KTB/HGr Süd, Anlagen zum Kriegstagebuch, 626. tekeres, 7 210 741. felvétel.

³⁵ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: HL 1690. 5. sz. harctudósítás, 4. o., valamint a 10. gépkocsizó rohamszázad veszteségkimutatása, 5. sz. név szerinti veszteségkimutatás. A kiszabadított hadifoglyok és hadianyag feltételezhetően a Baracsánál megsemmisült magyar 42. gyalogezred kötelékébe tartozott.

³⁶ *Számvéber* 2011. 143. o.

³⁷ HL RoTü, 8. sz. gyűjtő: Városov Péter: Az 1/3. rohamtűzér üteg a második világháborúban, 18. o.

³⁸ *Számvéber* 2011. 150. o. és HL KTB/HGr Süd, Anlagen zum Kriegstagebuch, 626. tekeres, 7 210 774. felvétel.

jet 46. hadsereg kénytelen volt védelembe átmenni az Érd–Baracska–Martonvásár vonalon, mert képtelen volt áttörni a Margit-állást, ugyanakkor képesek voltak megtartani saját hídfőjüket. A szovjet hadsereg december 5. és 10. között 3700 katonát veszített.³⁹ December 10-én, vasárnap a 10. rohamtüzér osztálynak összesen hat rohamtarackja volt bevethető.⁴⁰

December 11-re, kétnapos harc után a német–magyar csapatoknak sikerült Érdet teljesen megtisztítani a szovjet 316. lövészhadosztály erőitől és visszafoglalni a településtől délre lévő 174. magaslatot (Kakuk-hegy). Aznap 12 órakor egy német–magyar harcosport támadást hajtott végre, mely Érd-Ófalu plébániájáig, majd a délkeletre lévő téglagyárig jutott előre, ahol heves harcokat vívott. A 10. rohamtüzér osztálynak az elmúlt napok harcai miatt megmaradt hat rohamtarackjából már mindegyik javításra szorult.⁴¹ Egyes források szerint Érdén az utcai harcokban a szovjetek kilőttek egy magyar rohamtarackot, ami ki is égett. A szovjet páncéltörő ágyúkat nők kezelték.⁴² Az azonban biztos, hogy az érd-ófalui harcokban a 10. gépkocsizó roham századból 10 katona sebesült meg.⁴³

December 13-ra két rohamtarackot sikeresen megjavítottak, melyek a 271. népi gránátos hadosztály rendelkezésére, Tárnokra meneteltek.⁴⁴ December 20-ára összesen 11 rohamtarack volt bevethető állapotban. December 12. és 23. között az osztálynál rendhagyó módon öt szökés is történt.⁴⁵ Időközben a Budapestért folyó hadműveletek új szakaszba léptek.

A szovjetek továbbra sem tudták a Budapest körül lévő német–magyar védelem harcászati mélységét áttörni, saját csapataik támadó harcának üteme meglehetősen lassú volt. Miután a 2. Ukrán Front újabb kísérlete sem hozott eredményt, a szovjet vezetés belátta, hogy Malinovszkij marsall legyengült frontja önmagában képtelen megbirkózni a magyar főváros gyors birtokba vételével. A szovjet hadvezetésben november elején megfogalmazódott, hogy a 3. Ukrán Front (F. I. Tolbuhin marsall) bevonásával segítsék a 2. Ukrán Front magyar főváros elfoglalását célzó kísérletét. A szovjet főparancsnokság, a Sztavka 1944. december 12-én elrendelte, hogy a 2. és 3. Ukrán Front csapatai közösen, északról és délről egyidejűleg mért csapásokkal kerítsék be és semmisítsék meg a német–magyar csapatokat Budapest körzetében és foglalják el a várost.⁴⁶ A 3. Ukrán Front november elején parancsot kapott, hogy Belgrád elfoglalása után Baja és a Dráva torkolata között a Dunán átkelve kapcsolódjon be a magyarországi műveletekbe. December elejére sikerült a szovjeteknek felzárkózni a Margit-állásra, miközben a Duna nyugati partjára átkelt szovjet erők fölött Tolbuhin vette át a parancsnokságot. A 2. és 3. Ukrán Front közös, összehangolt támadása december 20-án indult, s december 24-ére sikeresen kialakították a bekerítés belső gyűrűjét. Két nappal később a külső gyűrű is bezárult.

³⁹ Szabó – Számvéber 2009. 148. o.

⁴⁰ Számvéber 2011. 154. o.

⁴¹ Számvéber 2011. 159. o.

⁴² HL RoTü 9. sz. gyűjtő: Palásthy András: Az első magyar rohamtüzér csapat.

⁴³ HL 1690. A 10. gépkocsizó roham század veszteségkimutatása, 5. sz. név szerinti veszteségkimutatás

⁴⁴ Számvéber 2011. 167. o.

⁴⁵ HL 1690. A 10/1. rohamtüzér üteg veszteségkimutatása, 1945/1. sz. név szerinti veszteségkimutatás.

⁴⁶ Szabó – Számvéber 2009. 148. o.

Az ostromgyűrűben

Az érdi harcok után Hanák Sándor százados – figyelembe véve a lehetőségeket – úgy döntött, hogy kettéválasztja rohamtüzér osztályát. Azok a részek, a melyek nem voltak ellátva rohamtarackokkal, Mikéta Dénes főhadnagy parancsnoksága alatt Moson-szolnokra települtek. Itt további kiegészítést kapott az osztály, és gyakorlatozásba kezdtek. Az előzetes tervek szerint az osztályt német löveganyaggal kívánták felszerelni – ám ez sosem valósult meg.

A hitleri hadvezetés, ezáltal a Szálasi-kormány a magyar fővárost erőddé nyilvánította, háztól-házig való védelmét rendelte el. December 20-ra a 10/1. rohamtüzér üteg és a rohamszázad fele, összesen 11 Zrínyi II rohamtarackkal és 150 katonával, kb. 50 gépkocsival, motorkerékpárral fokozatosan, harcolva szorult be Budapestre. Mivel az osztálynál az ostrom teljes ideje alatt megfelelő volt az ellátás – mert ha kellett, erőszakkal is, de szereztek saját vagy ellenséges raktárakból bármit, amire szükség volt –, más alakulatokból is sokan jelentkeztek az osztály rohamszázadába.⁴⁷

A Budapesten rekedt többi rohamtüzér osztály (1., 7., 13., 16. és 24.) a „Billnitzer” csoport (Billnitzer Ernő vezérőrnagy) alárendeltségébe került, melynek élmezési létszáma mintegy kétezer fő volt.⁴⁸ A rohamtüzérek zöme gyalogsági fegyverekkel harcolt, néhány 75 mm-es páncéltörő ágyúval vagy kézi páncéltörő fegyverekkel megerősítve. A 10. rohamtüzér osztály a Schmidhuber harccsoport (a 13. páncélos- és a törzsétől „megfosztott” Feldherrnhalle páncélos hadosztály összevont csoportja) alárendeltségébe került.

A 10. rohamtüzér osztály első telephelye Kelenföld volt, az Ulászló utca, majd a Műegyetem. A Műegyetem udvarán és a nagy pincékben elegendő hely állt rendelkezésre az összes felszerelés és eszköz számára. Az első nagyobb bevetés a Kelenföldi pályaudvar visszafoglalásának támogatása volt. Majd másfél hétig biztosított itt az osztály,⁴⁹ mivel még a gyűrű bezárása előtt rengeteg hadianyag és egység érkezett ide, melyek elosztása folyamatosan zajlott. A szovjetek igyekeztek ezt megakadályozni, ezért folyamatosan támadták a pályaudvart. December 29-én, harc közben ismeretlen oknál fogva felrobant egy rohamtarack. A területet a szovjetek elfoglalták, ezért nem lehetett kimenteni a páncélost. A kezelők, Molnár Mihály tizedes, Németh József, Seile László és Horváth József honvédek megsebesültek.⁵⁰ December 29-én a budai védők állásaik javítása céljából 12 ellenlökést indítottak a szovjet 46. hadsereg erői ellen.

Január 1-jén a német Kündinger harccsoport⁵¹ alárendeltségében harcoló Vannay önkéntes zászlóalj⁵² Városmajorban védő erőit a szovjet 108. lövészhadosztály támadta. A magyar védők összesen három T-34/85 harckocsit lőttek ki, de maguk is jelentős veszteségeket szenvedtek. A megsemmisített szovjet páncélosokat a zászlóalj bevonta védel-

⁴⁷ HL RoTü. 11. sz. gyűjtő: Kántor József: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

⁴⁸ Erőd, 1999. 20. o.

⁴⁹ HL RoTü. 11. sz. gyűjtő: Kántor József: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

⁵⁰ HL 1690. A 10/1. rohamtüzér üteg veszteségkimutatása, 1945/1. sz. név szerinti veszteségkimutatás.

⁵¹ A harccsoport a 977. és 978. népi gránátos ezred maradványaiból, a 271. népi gránátos hadosztály tüzérezredének egy ütegeből és az 1. SS-rendőrezred egy századából állt, Herbert Kündiger alezredes parancsnoksága alatt.

⁵² Budapest védelmének egyik önkéntes egysége, parancsnoka Vannay László főhadnagy, vezérkari főnöke Bajzáth János százados volt. A zászlóalj védőkörlete a Városmajor utcától az akkori Hidegkúti út-Gábor Aron út–Bimbó utcáig terjedt. Lexikon, 1996. 110. o.

mébe – géppuskafészeket alakítottak ki alattuk. Kündinger alezredes többször szorgalmazta, hogy Vannay főhadnagy zászlóaljának harcát a 10. rohamtüzér osztály harccsoportja támogatssa, amely továbbra is a Kelenföldi pályaudvarnál vívott súlyos harcokat.

A 10/1. rohamtüzér üteg köré szervezett harccsoport 1944. december 24. és 1945. január 2. között, a Budát délről támadó szovjet csapatok páncéltörő ágyúi közül 17-et kilőtt. Hanák százados a legtöbb bevetést személyesen vezető Csáthy főhadnagyot felterjesztette a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjére. Csáthy ugyan ezen a napon repesztől könnyebben megsebesült az állán és bal farán, mégis ütege élén maradt. A 10. rohamtüzér osztály harccsoportja többször hozzájárult a válságos helyzetben lévő arcvonal megszilárdításához. Csáthy a 8. Florian Geyer SS-lovas hadosztály parancsnokától, Rumohr SS-Brigadeführertől ugyanezen a napon átvehette a másodosztályú Vaskeresztet.

Az osztály Budapestben harcoló állománya január 2-án érzékeny veszteségeket szenvedett a Kelenföldi pályaudvar környékén dúló harcokban, hat fő megsebesült, egy pedig elesett.⁵³ A harcok intenzitására jellemző, hogy a Mátyás-hegy (300. magassági pont) január 4-én hét alkalommal cserélt gazdát.⁵⁴

Miután 1945. január 1-jén az esti órákban Komáromtól keletre a német IV. SS-páncélos hadtest (Herbert Otto Gille SS-Obergruppenführer) megindította Konrad fedőnevű felmentési kísérletét, a budai városrész támadó szovjet 46. hadsereg napokon belül felhagyott támadó tevékenységével, és védelemre rendezkedett be mind nyugat, mind kelet felé. A felek harctevékenysége csupán tüzérségi és aknavetőtüzre, kisebb felderítő és roham vállalkozásokra, valamint a szovjet légierő csatarepülőgép támadásaira korlátozódott. Ebben a helyzetben a védők páncélozott kötelékeik egy részét átcsoportosíthatták a pesti hídfőbe.⁵⁵ Miután a Kelenföldi pályaudvart fel kellett adnia, a 10. rohamtüzér osztály harccsoportja a Műegyetem területéről a pesti oldalra járt át bevetésre.

Az osztály január 6. körül a Keleti pályaudvar környékén vívott súlyos harcokban vett részt. A javítóegység először a Tisza István térre, majd a Vigadóba költözött. A harcok alatt a műszaki és anyagi ellátás jól működött. A Ganz gyár harcokciszserelő műhelyének mozgatható részeit a gépekkel, szerszámokkal, tartalék motorokkal, lövegekkel és alkatrészekkel a Vigadó előcsarnokába menekítették. Itt rövid idő alatt sikerült megjavítani a sérült magyar rohamtarackokat. Így állandóan volt az osztálynak hat-nyolc bevethető rohamtarackja. A kilőtt, sérült páncélosokat – mivel hatalmas értéket képviseltek – mindig visszavontatták.

Amíg a 10. rohamtüzér osztály harcoló részei Budán igyekeztek feltartóztatni a szovjeteket, a pesti hídfőben az ostromgyűrű bezárása után napról-napra szorították vissza a szovjet–román csapatok a védőket. A szovjet harcokcsi-kötelékek a bekötő utakon viszonylag gyorsan érték el a várost. Ám a belső, beépített területeken súlyos veszteségeket szenvedtek, és lelassult támadásuk üteme. Január 4-ére a szovjetek elérték Zugló központját. Másnap az önálló 18. gárda-lövészhadtest elfoglalta Soroksárt, kijutott Kispest északi és Pestszentlőrinc déli részére.

Amikor a szovjetek átlépték a Hungária körutat a Kerepesi útnál, a Lóversenytérenél lévő szükségrepülőtér a védők számára elveszett. Mivel a légi úton történő ellátás a védők

⁵³ HL 1690. A 10/1. rohamtüzér üteg veszteségkimutatása, 1945/1. sz. név szerinti veszteségkimutatás.

⁵⁴ HL 1640., 3. felvétel. 1945. január 4-i napi jelentés.

⁵⁵ *Számvéber* 2011. 286. o.

számára a túlélést jelenthette, ezért igyekeztek visszafoglalni a területet. Január 10-én borult, hideg időben zajlott le az 1. és 10. rohamtüzér osztályok ellentámadása. A harcsoport Hanák Sándor százados vezetése alatt, 10 rohamtarackkal és megközelítőleg 150-200 német–magyar katonával a mai MTK pálya fakerítése mögött, takarásban vonult fel, majd támadásba lendült. A szovjet gyalogság láthatóan ittas állapotban volt. A rohamtarackok letaposták a kerítést, majd folyamatosan repeszgránátokat lőttek a nézőtérre berohant szovjetekre. A kísérő gyalogság eközben kézfegyvereikkel tüzelt. A szovjetek számára ez volt a földi pokol. Német jelentések szerint az összecsapás után 800 szovjet halottat számláltak meg. Az ellenlökés azonban hamarosan elakadt.⁵⁶ A 10. rohamtüzér osztálynak nem volt dokumentált vesztesége ebben az összecsapásban. A következő napokban a 1/3. rohamtüzér üteg MÁV lakótelepi harcait a 10. rohamtüzér osztály egyik Kőbányai úti, Ganz gyár felől érkező Zrínyi II rohamtarackja is támogatta.

Ahogy elkeseredettebbé váltak a harcok, úgy vetették be egyre több alkalommal a magyar rohamtarackokat egyesével, ott, ahol éppen a válságos helyzetben szükség volt rájuk. Semlegesítették az ellenség megerősített pontjait, a géppuskafészeket, a páncéltörő ágyúkat, vagy éppen a páncélosokat. Városey Péter hadapród őrmester szavaival: „... már nem lehet ütegről, mint bevetési egységről beszélni. A lövegeket egyenként alkalmazzák... Úgy rendelnek egy-egy Zrínyit a megadott címre, mint egy taxit... Gyors tüzelés a megjelölt épületre, majd rohanás a következő címre.”⁵⁷

A következő napokban a külső Lóverseny tér után a Keleti pályaudvar környékén és a Kerepesi temetőnél is súlyos harcok dúltak. A napokban Csáthy főhadnagy a Vasutas kórházban korábban meglátogatta az immáron hadnaggyá előléptetett Bozsóki Jánost, aki „nem tudott nyugton maradni, ismét harcolni akart”.⁵⁸ Bozsóki, aki a tordai csatában nyújtott teljesítményéért kiérdemelte a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét, begipszelt karral ismét harcra jelentkezett, annak ellenére, hogy korábban közlekedési balesetben elszenvedett sérüléséből még nem épült fel. Január 12-én a szovjet önálló 18. gárda-lövész hadtestet támogató 39. harcokosi dandár összevont harcokosi százada kijutott az Orczy-kert körzetébe. A déli órákban a szovjet harcokosik elérték az Üllői út 47–49. szám alatti Mária Terézia laktanya körzetét. Az itt védő németek szorult helyzetükben segítséget kértek Csáthy főhadnagy 10/1. rohamtüzér ütegetől. Bozsóki hadnagy vezetésével három Zrínyi rohamtarack a laktanyához ment, ahol súlyos tűzharcba keveredett. A szovjetek kilőtték az egyik rohamtarackot, melynek vezetője hősi halált halt, a súlyosan sebesült többi kezelőt sikerült kimenteni. A sérült páncélost egy másik magyar rohamtarack vontatta el. A bevetés, bár súlyos veszteségekkel járt, egy időre sikeresen feltartóztatta a szovjeteket.⁵⁹

A következő napokban a szovjet rohamcsoportok fokozatosan szorították vissza a német–magyar erőket Pest belvárosi részére. Nem volt ritka az olyan eset, hogy a házak földszintjén németek, az I. emeleten oroszok és a II. emeleten ismét németek védekeztek.⁶⁰ Hogy elkerüljék a szovjetek partváltását, január 15-én a Horthy Miklós hidat (mai

⁵⁶ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: *Kántor József*: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

⁵⁷ HL RoTü, 8. sz. gyűjtő: Városey Péter előadása a HOHE konferenciára.

⁵⁸ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: *Kántor József*: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

⁵⁹ Megjegyzendő, hogy a 10. rohamtüzér osztály veszteségkimutatása alapján a jelzett napon nem volt vesztesége az alakulatnak. Vagy hiányzik a dokumentum, vagy egyszerűen nem készült el a jelentés. Utóbbi nem egyedi jelenség a háború káoszában.

⁶⁰ *Erőd* 1999. 118. o.

neve: Petőfi híd) a déli órákban fel kellett robbantani.⁶¹ Az üzemanyag ellátás katasztrófa-
lis helyzetben volt, így a gépesített egységek alig voltak képesek a gyalogság harcát támo-
gatni. Január 17-re a folyamatos bombázások és az épülettörmelékek miatt az utak eltor-
laszolódtak. Este az SS IX. hegyi hadtestének parancsnoksága elrendelte a pesti hídfő
kiürítését. Az átkelés folyamatosan zajlott a még használható, de állandó szovjet támadás
alatt álló Erzsébet-hídon és a Lánchídon. Miközben Bozsóki János hadnagy is igyekezett
elhagyni a pesti oldalt, az Erzsébet-hídnál aknagránát találatot kapott a gépkocsija. Ekkor
szenvedett súlyos repesz sérüléseket az autóban utazó Zsedényi Jenő honvéd a törzsüteg-
ből, Gombos János tartalékos honvéd és maga Bozsóki is. A gépkocsi sofőre csodával
határos módon egy karcolás nélkül megúsza a balesetet. A repesztalálattól Bozsóki jobb
könyöke teljesen széttroncsolódott. A sebesültek nehezen, de eljutottak a Belvárosi mozi-
ban lévő segélyhelyre, ahol egy állatorvos vette kezelésbe őket. A gyors elsősegély után a
szerencsétlenül járt rohamtüzérek átmentek Budára a Lánchídon, ahol a Sziklakórházban
kerültek ellátásra.⁶²

Január 18-án reggel 7 órakor német utászok felrobbantották mindkét hidat. A január
11-ével létrehozott szovjet Budapest Csoport (I. M. Afonyin vezérőrnagy) – mely a fővá-
ros ostromának szovjet műveleteit hangolta össze – teljesen felszámolta a még megma-
radt ellenállási pontokat a pesti oldalon, és kijutott a Duna jobb partjára. A 10. rohamtüzér
osztály Pesten bevetett részei utóvédként vonultak vissza. Ennek az lett a következménye,
hogy egy rohamtarack, mely bevetésen volt Pesten, már nem ért át a budai oldalra a hidak
felrobbantása előtt. Így Iregi Gyula és Rigacz József honvédek, valamint Bálint Lajos és
Kovács János tizedesek, továbbá Tamási Ferenc őrmester eltűntek – valószínűsíthetően
hadifogságba kerültek.⁶³

1945. január 18-tól a harcok ismét fellángoltak a budai hídfőn. Ezen a napon indult
meg a Balaton és a Velencei-tó között a IV. SS-páncélos hadtest újabb felmentési kísérlete.
A német–magyar védők helyzete némileg javult, mivel kisebb arcvonalon koncentrálo-
tak erői, de a katonák már kimerültek voltak, hadianyagból és élelmiszerből már csak kor-
látozott készletekkel rendelkeztek.

A Vannay önkéntes zászlóalj parancsnokságán a fiatal kadét és futár, Galántay Ervin
kapott egy levelet, melyet társával a 10/1. rohamtüzér üteg parancsnokának, Csáthy
Dénesnek⁶⁴ kellett átadnia. Galántay és társa a városmajorból el is indult a Várbazárhoz,

⁶¹ *Erőd* 1999. 111. o.

⁶² HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: Kántor József: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története és HL 1690.,
A 10/1. rohamtüzér üteg veszteségkimutatása, 1945/1. sz. név szerinti veszteségkimutatás. Egyes források és
szakirodalmak szerint Bozsóki János korábban, a Mária Terézia laktanyánál vívott összecsapásban sebesült
meg, hasonló módon. Az osztály veszteségkimutatása és más források szerint Bozsóki január 17-én sebesült
meg, a fent ismertetett módon. E sorok szerzője a források közlésének összevetése alapján az utóbbi változa-
tot fogadja el.

⁶³ HL 1690. A 10/1. rohamtüzér üteg veszteségkimutatása, 1945/1. sz. név szerinti veszteségkimutatás.

⁶⁴ Fontos megemlíteni, hogy bár az osztály veszteségkimutatása nem jelzi, egy rádiótávírat (HL RoTü 8.
sz. gyűjtő: 196. sz. rádiótávírat, Rátz Tibor sebesüléséről) és Kántor József, volt magyar királyi rohamtüzér
tanulója szerint Csáthy főhadnagy január 16-án ismét megsebesült, de ez úttal súlyosan, melynek követ-
keztében kórházi ápolásra szorult. Ennek ellent mond Galántay Ervin visszaemlékezése, mely szerint január
18-án még találkozott és beszélt is személyesen a főhadnaggal. Ezek alapján sem vitatjuk Csáthy január 16-i
sebesülését, de a jelzett napra vonatkozólag megkérdőjelezhető annak súlyossága és tartós kórházi ápolásra
való szorulása. Az viszont bizonyos, hogy az elkövetkezendő napokban elszenvedett sebesülés következtében
Csáthy már tartós ápolásra szorult.

ahol ideiglenesen berendezték az osztály javítóműhelyét. Galántay így emlékszik vissza a helyre: „A szobrázműhelyek ablakai sátorlappal vannak álcázva. Bejutunk egy műterembe. Sérült Zrínyi rohamlöveg áll a római császárok szobrainak gipszmásolatai között... A hátsó teremben egy fehér köpenyes mérnökkel találkozunk. Meséli, hogy a Zrínyik utóvédként jutottak át a Lánchídon. Csáthy főhadnagy reggel a Jagelló utcába ment bevetésre.”⁶⁵

A szerelő, aki átvette a levelet, közölte a két futárral, hogy a válaszáért sötétedés után térjenek vissza. A két fiatal futár így is tett. Este már Csáthy főhadnagy várta őket. Galántay jelentette a főhadnagynak, hogy egyetlen gépkocsija sem üzemel már a Vannay önkéntes zászlóaljnak, ezért 36 kanna benzint felajánlanak a rohamtüzéreknek, de cserébe kéri, hogy egy esetleges ellenlökésben nyújtsanak támogatást, abban az esetben, ha a szovjetek visszanyomják a zászlóaljat. Csáthy azt felelte, ha átadják a 800 liter üzemanyagot, akkor lehetséges, hogy egy órán belül beavatkozzanak a harcokba a Városmajorban, feltéve, ha nincs más betéti parancsuk. Galántay azt is megkérdezte Csáthytól, hogy mikor érkezik a felmentő sereg, ám erre a főhadnagy azt válaszolta, hogy az a felmentő sereg nem elég erős, ezért majd a védőseregnek kell kitörnie, és felvennie a kapcsolatot a IV. SS-páncéloshadtest erőivel. A tapasztalt rohamtüzér tiszt maga három lehetőséget látott erre, melyből egyik a Városmajorból indulna, és vélhetően épp ezért állt könnyen kötélnek.

Január 19-én a szovjet 108. gárdalövész hadosztály heves tüzérségi és aknavető tüzérlőkészítés után – öt T–34/85 harckocsi támogatásával – zászlóalj erejű támadást indított a Fogaskerekű vasút trafóháza és a Pasaréti út 1. sz. alatti épület közötti szakaszon. Miután áttörték a Vannay önkéntes zászlóalj 1. századának védelmét, a Temes utcáig szorították vissza a védőket. A támadás során három szovjet harckocsit kilöttek.⁶⁶ Mivel Vannaynak az ellentámadáshoz szüksége volt páncélos támogatásra, ezért reggel 10 óra körül ismét Galántay kadétot küldte át a Várbazárhoz, hogy beváltsa Csáthy főhadnagy ígéretét. Amikor a hírvivő és kísérője megérkezett, a Várbazár előtt egy Zrínyi rohamtarack állt. A korábban már megismert szerelő közölte, hogy Csáthy főhadnagy éppen bevetésen van, de két másik rohamtarack az 1/3 rohamtüzér ütegből nemrég ért vissza bevetésről a Jagelló utcából. Az egyik sérült volt, a lövegét ki kellett cserélni egy gépágyúra. A mérnök felébresztette a hordágyon alvó, kimerült rohamtüzéreket. Az iratokat át tanulmányozta a parancsnokuk, egy feltűnően magas, bőrruhás főhadnagy, aki nem volt más, mint Rátz Tibor főhadnagy. A Kündiger harccsoport alárendeltségében gyakran vetették be közösen az 1. és 10. rohamtüzér osztály részeit; javító és ellátó részlegük is össze volt vonva⁶⁷ Galántay így emlékszik a további eseményekre: „Az istenit! Már csak ez hiányzott! Fiúk, szedjétek a holmitokat, indulunk a Városmajorba! Futárok, üljétek fel a páncélosok elejére, vezessetek minket az üzemanyagraktárhoz! [– mondta Rátz.] Felmászok a jéghideg rohamlövegre. Régimódi acélváz, szegecselt, nem hegesztett, mint a német páncélosok. Hatalmas dörrenéssel beindul a motor, gördülünk a Döbrentei tér felé. Mögöttünk a sérült Zrínyi. Amikor ráfordulunk a Krisztina körútra, a Tabánnál csodálatos látvány tárul elénk. A német Feldherrnhalle [páncélos]hadosztály önjáró Hummel nehéztarack-

⁶⁵ Galántay 2011. 110. o.

⁶⁶ Számvéber 2011. 295–296. o.

⁶⁷ HL RoTű, 8. sz. gyűjtő: Városv Péter előadása a HOHE konferenciára, valamint HL 1640. 27. felvétel.

jai vannak itt tüzelőállásban, és éppen tűzparancsot kaptak. Eldübörgünk egy parancsnoki páncélcocsi mellett. A toronyban egy tűzértiszt áll és felemeli a kezét: Feuer! Feuer!”

Délelőtt 11 óra a Városmajorhoz ért a kis csapat, ahol a saját tüzérség a Városmajor nyugati szélét lőtte. A pokoli zajban nem lehetett hallani a rohamtarackokat, amiket így sikeresen álcázva a döngölt hótorlaszok mögé állítottak. Másnap, január 20-án hajnali 5 óra körül a Vannay önkéntes zászlóalj hét kisebb harccsoportja megindította az ellentámadását, hogy visszazerezze az előző nap elveszített Fogaskerekű vasút végállomását. Itt a gyalogság támogatására vetették be az 1/3. rohamtüzér üteg két páncélosát. Elöl haladt a sérült, gépágyúval felszerelt Zrínyi II, mögötte pedig a másik, rajtuk négy-négy kísérő gránátossal. A magyar páncélosokat a sötétben két magyar katoná navigálta, a sisakjukra erősített piros és zöld fényjelekkel. A támadásra így emlékszik vissza a már idézett Galántay Ervin: „Láncfalpak dübörögnek az Olasz faszor [ma Szilágyi Erzsébet faszor] irányából. Bal oldal felé hőköpenyes fantomok futnak előre, sisakjukon piros és zöld jelzőlámpák. Nyomukba alacsony felépítésű Zrínyi rohamlövegek gördülnek, gránátosok kapaszkodnak rajtuk. A páncélosok óvatosan kígyóznak előre. Az Olasz faszoron előrenyomuló páncélgéppágyú⁶⁸ tüzet nyit a bérházak felső emeleteire és foszforos nyomjelző lövedékkel lövi a balkonokat. A Zrínyi rohamlövegek tüzet nyitnak a javítóműhelyre. Két hatalmas robbanás: a repeszgránátok telibe találták a műhelyben hagyott olajshordókat. Lángok csapnak az égre, a lángtengerből halljuk az ellenség üvöltését.”⁶⁹

Miután a rohamtarackok visszafordultak a remiztől, tűz alá vették az előző nap kilőtt T-34/85 harckocsik alá behúzódtott szovjet lövész katonákat. Az akció után a rohamtarackok visszatértek, felvették a beígért üzemanyagot, majd elhajtottak. Vannay kérte: ha ismét szükség lesz a támogatásukra, akkor jöjjenek megint. A támadás komoly veszteségekkel járt, de végül elérte célját.

Január végével a védők helyzete egyre kilátástalanabbá vált. Az ostromgyűrű napról-napra szűkült. Január 26-án este a harmadik német felmentési kísérlet kudarcának híre a védőkhöz is eljutott. Este Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, a Budapestet védő német SS IX. hegyi hadtestének parancsnoka haditanácsot hívott össze. Schmidhuber vezérőrnagy, a német 13. páncélos hadosztály parancsnoka és más tisztek előterjesztették a kitörés kidolgozott javaslatát. Pfeffer-Wildenbruch továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy várják meg a Führer parancsát. Hitler azonban csak egy táviratot küldött, miszerint Budát a felmentési kísérletek sikeréig tartani kell. Ezzel a német hadvezetés – konkrétan Hitler – végleg leírta a magyar fővárost és annak védőit. Elégséges külső segítség nélkül a Dél Hadseregcsoporthoz vezetője esélytelennek ítélte a kitörést.

Január 26-án a Daróci út 5. sz. alatti Honvéd Központi Ruharaktárba beszivárgott szovjet rohamcsoporthoz egy magyar–német vegyes páncélozott különítmény próbálta kivetni elfoglalt állásaiból. Az 1/3. és a 10/1. rohamtüzér ütegek, mintegy négy-öt Zrínyi II rohamtarackkal, a németek pedig egy SdKfz. 251/21 és egy SdKfz. 251/16 lövészpáncélossal érkeztek a helyszínre.⁷⁰ A 10. rohamtüzér osztály csoportját maga az osztályparancsnok vezette. A támadás élén Városhadapród őrmester haladt, aki rohamtarackjával

⁶⁸ A támadásban részt vett a 8. Florian Geyer SS-lovashadosztály Bergepanzer III műszaki mentő harckocsija és egy Flakpanzer IV önjáró légvédelmi páncélos is.

⁶⁹ Galántay 2011. 121. o.

⁷⁰ Számvéber 2011. 298. o.

betört az épület udvarára, mögötte az SdKfz. 251/21 Drilling légvédelmi lövészpáncélos haladt. A támadás csak rész sikerrel járt, mivel az épületben fogva tartott német és magyar katonákat ugyan kiszabadították, de a szovjetek az éjszaka ismét visszafoglalták a ruharaktárt, kiszorítva a magyar-német csoportot az udvarról.⁷¹ Másnap a magyar rohamtarackok már az SdKfz. 251/16 lángszórós lövészpáncélossal együttműködve ismételték meg az előző napi támadását. A rohamtarack áttörte a ruharaktár kerítését, majd belelőtt az épület sarkába. Ekkor jött a lángszórós lövészpáncélos, és leadott néhány tüzcsapást, majd ismét a rohamtarack eresztett meg egy repeszgránátot. Ezzel a harceljárással sikerült a szovjeteket kiszorítani az épületből.⁷² Hanák százados – aki maga is megsebesült e harcokban – így emlékszik vissza a történetekre: „Odamentünk két lángszórós gépágyúval [helyesen lángszórós lövészpáncélossal] és négy-öt rohamlöveggel. Láttam, ahogy a politrukok [politikai tisztek] géppisztollyal zavarták előre a katonákat. A kerítés sarkán ugráltak ki a ruszkiak. A lángszórós háromszor végignyalta [az épületet], majd belelövettem egy repeszgránátot. A füst eloszlása után láttam, hogy tovább ugrálnak ki a lyukon. Nyilván hátulról is ösztökölték őket mozgásra.”⁷³

A védelmet fokozatosan felőrlo szovjet erök január 28-án már tűz alá tudták venni a Vérmezőn kialakított szükségrepülőteret, ahová február 5-én érkezett az utolsó ellátmány légi úton. Az ellátás hiánya már katasztrofális és elviselhetetlen volt. Az üzemanyag-hiányból fakadóan február 1-jétől a védők birtokában lévő bevethető páncélosok zöme már harcképtelen volt. Február 1-jén az arcvonal a Margit-híd budai hídfő–Margit körút–Széll Kálmán tér–Vérmező észak–Krisztina körút–Kékgyöly útca–Déli pályaudvar vonalon húzódott. A katlanban a legszűkebb területre összezúfolva, minden elégséges ellátás nélkül mintegy 34 ezer német és magyar katona volt, közöttük 10 ezernél több német sebesült, továbbá 300 ezernél több magyar állampolgár.⁷⁴ Február 9-én a szovjet 25. gárdalövész hadosztály néhány átállt, magyar önkéntes századdal a Citadella felé támadott, a védők ekkorra már nekiláttak maradék csapataik gyülekeztetésének a Vár területén.

Az egyre szűkülő ostromgyűrűben a 10/1. rohamtüzér üteg, a különböző bevetésekben nagyjából 15 szovjet páncélost, nagyobb számú gépkocsit, különböző lövegeket és géppuskafészeket, valamint megerősített állásokat lött ki. Az osztály saját vesztesége igen súlyos volt. A személyi állomány megközelítőleg 80%-a megsebesült, 15%-a hősi halált halt,⁷⁵ köztük Dobó hadnagy, a 10. gépkocsizó rohamszázad Budapesten bevetett részeinek parancsnoka, aki korábban a rohamszázad első szakaszának parancsnoka volt.

Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer február 11-re a reménytelen helyzetben elhatározásra jutott, s Hitler többszöri tiltó parancsa ellenére elrendelte a budai vár területére visszaszorult védősereg kitörését. Amikor már minden reménytelen volt, a 10/1. rohamtüzér üteg még bevethető négy rohamtarackja kilötte az utolsó repeszgránátokat, kezelőik a Műgyetem területére vonultak vissza, ahol mind a négy megmaradt páncélost felrobbantották. Február 8-tól a magyar rohamtüzér egységek megmaradt részeit a Műgyetem területén gyülekeztette Billnitzer altábornagy, akinek utolsó harcálláspontja

⁷¹ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: *Kántor József*: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

⁷² HL. RoTü 8. sz. gyűjtő: *Városov Péter*: Az 1/3. rohamtüzér üteg a második világháborúban, 1944. 04. 12. – 1945. 02. 11. 26. o.

⁷³ Idézi: *Ungváry* 2005. 152. o.

⁷⁴ *Erőd* 1999. 133. o.

⁷⁵ HL RoTü, 11. sz. gyűjtő: *Kántor József*: A m. kir. 10. rohamtüzér osztály rövid története.

is az itt található Bertalan utcában volt. Az altábornagy értelmetlennek ítélte a várható kitörést, úgy vélte, az egységes fogságba esés kevesebb atrocitással jár majd. Az említett szervezettség miatt a német parancsnokság úgy gondolta, hogy a rohamtüzérek át akarnak állni a szovjetek oldalára, de Billnitzernek sikerült tisztáznia a helyzetet,⁷⁶ miután berendelték az Alagútba, Hindy Iván vezéreztetésű, a magyar I. hadtest parancsnokának harcálláspontjára. Billnitzer szűkebb törzsével végül kénytelen volt részt venni a kitörésben. Az Ördög-árok csatornáján át igyekvő, zömmel a német és magyar katonai felsővezetőkkel álló csoportba lettek beosztva. „Bill apó” hamarosan azonban önhatalmúlag úgy döntött, hogy inkább rohamtüzéreivel tart, más úton. Jellemző volt rá ez a magatartás, hiszen Szálasi Ferenc nemzetvezető az ostrom kezdetén hiába rendelte el, hogy repülőgépen mentse ki, az altábornagy csak annyit üzent, „csapataimmal maradok.”⁷⁷ A 10. rohamtüzér osztályból Csáthy Dénes főhadnagy és Bozsóki János hadnagy súlyos sebesülésekkel a Sziklakórházban maradtak, az osztályparancsnok, Hanák százados szintén sebesült volt. A magyar rohamtüzérek többsége, ha nem esett el, akkor hadifogságba került, vagy Budapest romjai között, vagy a kitörés folyamán Budától keletre. Billnitzer altábornagy és a kitörésben részt vett katonái Perbál mellett estek hadifogságba. Rátz Tibor szintén hadifogságba került, majd az onnan való szökés közben halálos lövés érte.

A 10. rohamtüzér osztály Budapesten bevetett, harcképes részei 1944. december 20. és 1945. február 9. között számtalan bevetést hajtottak végre. Hanák százados rohamtüzérei a város ostroma alatt szüntelenül egyik válságos helyzetet a másik után igyekeztek megoldani. A legtöbb bevetés dokumentálatlan vagy nem pontosan azonosítható. Ezek egyike volt, amikor az osztálynál egyik késő délután egy ismerős német főhadnagy jelent meg, megbeszélni egy közös vállalkozást. Mivel először nem tűnt fontosnak a bevetés, a magyar rohamtüzérek elhárították a német kérést, tekintetbe véve, hogy kevés volt az üzemanyaguk. A német főhadnagy erre közölte, hogy előző nap egy nagyobb lerakatot voltak kénytelenek feladni a szovjetek nyomása miatt, és sietségükben az üzemanyag nagy részét nem tudták sem elhozni, sem megsemmisíteni. A szovjetek állandó nyomás alatt tartották a közelben lévő helyet. A rohamtüzérek áttanulmányozták a térképeket, majd szemrevételezték a terepet. A németek felajánlották segítségüket az akcióhoz. Hajnali 4 órakor hat rohamtarackkal, öt-hat tehergépkocsival és körülbelül 80 gyalogossal, erélyes német tűztámogatás után öt perc alatt áttört a kis csapat a korábban feladott lerakathoz. Az egész rakodás nem tartott tovább 12 percnél. Amíg a rohamtarackok és a rohamszázad katonái biztosították, addig az üzemanyagot hordókat felgurították a tehergépkocsikra, zsákmányoltak három szovjet tehergépkocsit is. A visszafelé úton is csak kisebb gyalogsági tüzet kaptak. A csapat vesztesége két könnyebb sebesült volt, de több ezer liter üzemanyagot nyertek sikeresen, ami elég volt a szomorú végkifejletig.

⁷⁶ HL RoTü, 3. sz. gyűjtő: Billnitzer altábornagy kézírású kézírata.

⁷⁷ HL RoTü, 4. sz. gyűjtő: Sándor Dénes hozzászólása Csanády Györgynek.

A vég

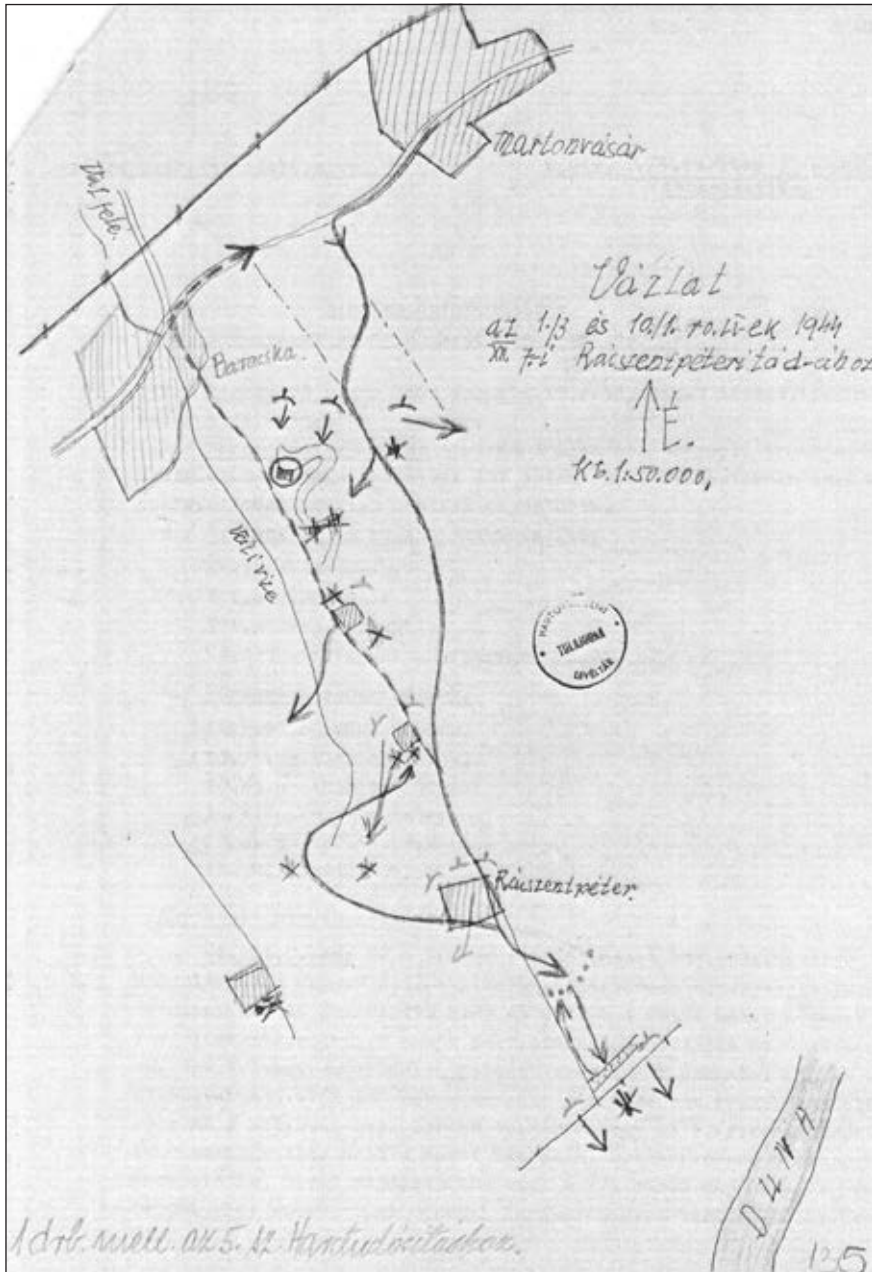
Gyakorlatilag a budapesti harcok befejeződésével ért véget a magyar királyi 10. rohamtüzér osztály (harcképes részeinek) története. A katlanban az osztály elvesztette összes nehézfegyverét, állományának nagy része hadifogságba került vagy elesett. A védősereggel együtt ez az alakulat is megsemmisült, de „nem adta könnyen a bőrét”. A rácszentpéteri ellentámadás a szovjeteknek érzékeny veszteségeket okozott, Érd visszafoglalásával pedig sikerült lelassítani az ostromgyűrű kialakítását. A magyar rohamtüzér-eszméhez hű, áldozatos helytállásával az osztály tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek csak igen lassan, nagy áldozatok árán voltak képesek elfoglalni Budapestet. Hanák felelős döntést hozott osztályának harcképtelen részét illetően, akik Mikéta Dénes főhadnagy parancsnoksága alatt Mosonszalnokra települtek, ahol kiegészítést kaptak, kiképzéseket tartottak, az új német löveganyagra várva, mely sosem érkezett meg. Ezek után az arcvonal közeledtével a mosonszalnoki részleget feloszlatták, tagjai három csoportra bontva igyekeztek nyugat felé, hogy lehetőség szerint – a jobb bánásmód reményében – angolszász szövetségesek fogságába jussanak. 1945 májusára már a legtöbb magyar rohamtüzér hadifogságba került.⁷⁸ A háború végeztével, a különböző megpróbáltatások után sem köszöntött be a remélt béke a meggyötört egykori magyar honvédekre, hiszen a megváltozott államberendezkedés ellenséges elemként tekintett azokra, akik esküjükhöz híven önfeláldozóan védtek hazájukat.

Szigetvár 1566. évi védelme és Budapest 1944–1945-ös ostroma között eszmei párhuzamot lehet vonni, melyre a rohamtarack típusneve és az alakulat békehelyőrsége ad lehetőséget. 1566-ban Zrínyi Miklós és katonái életük feláldozásával sikeresen akadályozták meg, hogy az Oszmán Birodalom hadereje nyugati irányban vonuljon tovább. A XX. század legnagyobb konfliktusában, 379 évvel később a Budapestet védő magyar és német alakulatok, köztük a 10. rohamtüzér osztály Zrínyi II rohamtarackjai a végsőig védtek a magyar fővárost, amellyel sikeresen akadályozták a Vörös Hadsereg nyugati irányú előretörését. Budapest elestével, 1945. február 13-án véget ért a 108 napig tartó budapesti csata és az 51 napig tartó ostrom. A várban maradt maradék védősereg kapitulált. Budapest ostromát február 15-ével a Sztavka befejezettnek nyilvánította. A kitörők utáni hajtóvadászat február 16-án befejeződött. A Vörös Hadsereg február 15-ig összesen 22 ezer 350 hadifoglyot ejtett.⁷⁹ A budapesti csatát követően három hetes hadműveleti szünet következett be a Dunántúlon. A 2. és 3. Ukrán Front egyes hadseregei 1944 decemberében sokkal nyugatabbra álltak, mint bármely más szovjet seregetest, de 1945 márciusában még mindig ugyanott harcoltak, miközben a német–lengyel síkságon 1945. január 12-én támadásba lendült csoportosítás már Berlin ostromához készülődött.⁸⁰

⁷⁸ Hanák Sándor három alkalommal próbált megszökni a hadifogságból, utoljára az uzmányi táborból négy társával együtt. A kalandos út Fehérpatakon ért véget, ahol Hanákot elfogták, majd Máramaroszigetre szállították. Innen ismét megszökött, sikeresen elérte Debrecent, ahol a katonai bizottság – melyben egykori beosztottja is helyet foglalt – igazolta őt. A városi bizottságnál ez azonban nem igazolták. Így lett Hanákból többszörösen feljelentett, megbírságot kulák, aki, miután lovait és felesége birtokait eladta, lakatos lett és felköltözött Budapestre. A teljes történetet közli: *Lám* 1998. 154–163. o.

⁷⁹ *Ungváry* 2005. 214. o.

⁸⁰ *Ravasz* 1999. 140. o.

A 10. rohamtüzér osztály rácszentpéteri ellentámadásának vázlatos térképe (HL 1690.)

M. kir. le. kegy. rohamtüzéresztály.

A névnek helyességét és az állományfőnökséget igazolja:

1. szám.

1945.

(parancsnok aláírása)

Kitüntetési javaslat
hadikitüntetésre vagy magyar vitézségi éremre.

1.	Név:	Csáthy Dénes
2.	Szolgálati adatok:	Állományviszony és rendfokozat (rang) <i>alt. f. adgy. csapatf. I. e. Főt. és</i> Állománytest <i>29. Főt. 2. sz. Sz. beosztás: II. e. parancsnok</i> Mióta van a haderőben: <i>1944. VII. 29.</i>
3.	Személyazonossági adatok:	Születési év hely: <i>1919. Szikszó</i> Anyja leánykori neve: <i>Mikóczy Márta</i> Azonossági szám: .....
4.	Belföldi béke- és hadikitüntetés (H. K. vagy adományozó rendelet számmal):	<i>II. e. Német Vaskereszt.</i> <i>er. ti. kereszt?</i>
5.	Esetleges elnizetelen kitüntetési javaslat:	<i>I. e. Német Vaskereszt.</i> <i>M. É. L. K. 33. /pk. 44. IX. 21. /2. lds. /</i> <i>M. É. L. K. 412. /pk. 44. XII. 16. /3. lds. /</i>
6.	Megvebesült, eltűnt v. fogtságba esett:	<i>Megvebesült: 1945. I. 2-án. Budapest.</i>
7.	Alkalom:	<i>Az elleaség előtt tanúsított vitéz magatartásáért.</i>
8.	Teljesítmények (jegyzvény) hely- és időadatokkal:	<i>1944. X. 24-től 1945. I. 2-án történt sebesség vitézi Dp. védelmében oly hirtelen veszté, hogy az igen válságos helyzetben kéri. 1) arccal megvilágításában magánan hozzájárul költésben vitéztlensé mindler bevetésén személyesen vitéz vitéz és adatait igen válságos helyzetben vége jómagyaros vitézségi. 1) fenti</i>
9.	Javasolt kitüntetés:	<i>ido alatt 17 bolnista pat-t semmisített meg</i>
10.	A szerkesztő aláírása:	<i>1945. évi január hó n.</i>
11. Magasabb előjárók véleménye:		
a) dandárparancsnok: <i>ntán továbbra is intese élen maraszt egész</i>		
b) hadtestparancsnok: <i>magyarorszag történeti szolgja sebesülésig.</i>		
c) hadregparancsnok:		
194	évi	hó n. 1945. évi
15	Döntés:	<i>Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjére.</i>

Csáthy Dénes főhadnagy felterjesztése a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjére (HL 1690.)

BIBLIOGRÁFIA

- Danku* 2004. *Danku Ferenc: Egy mérki fiú a vérzivatarban.* Debrecen, 2004.
- Erőd* 1999. *Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban.* Szerk. *Számvéber Norbert.* Budapest, 1999.
- Galántay* 2011. *Galántay Ervin: Az utolsó kadét.* Budapest, 2011.
- Kovácsházy* 2013. *Kovácsházy Miklós: A Zrínyi járműcsalád története, I. rész. Haditechnika,* 2013. 6. sz.
- Kovácsházy* 2014. *Kovácsházy Miklós: A Zrínyi-járműcsalád története, III. rész. Haditechnika,* 2014. 2. sz.
- Kurowski – Tornau* 1965. *Kurowski, Franz – Tornau, Gottfried: Sturmartillerie 1939–45.* Herford, 1965.
- Lám* 1998. *Lám Béla: Emlékképek gyertyafényben.* Budapest, 1998.
- Lexikon,* 1996. *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs.* Főszerk. *Sipos Péter.* Budapest, 1996.
- Ravasz* 1999. *Ravasz István: Budapest hadszíntérré válásának tényezői 1944–1945-ben. Hadtörténelmi Közlemények,* 112. (1999) 1. sz. 125–141. o.
- Ravasz* 2002. *Ravasz István: Erdély ismét hadszíntér, 1944.* Budapest, 2002.
- Szabó – Számvéber* 2009. *Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945.* Budapest, 2009.
- Számvéber* 2011. *Számvéber Norbert: Páncélos hadviselés a budapesti csatában.* Budapest, 2011.
- Ungváry* 2005. *Ungváry Krisztián: Budapest ostroma; Budapest,* 2005.
- Veress* 1984. *Veress D. Csaba: A Dunántúl hadikronikája,* Budapest, 1984.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
1640	A német 13. páncélos hadosztály budapesti harcokról megmaradt iratai (1945. január 1. – 1945. jan. 24.)
1690	A 10. rohamtüzér osztály anyaga
RoTü	A m. kir. rohamtüzérség története – dokumentumgyűjtemény
VKF KSZV napló	A Központi Szállításvezetőség naplója
KTB/HGr Süd	Mikrofilmtár, A német Dél Hadseregcsoport mikrofilmen őrzött iratanyaga, 1944. október 26-tól 1944. december 15-ig

András Kerekes

“ZRÍNYIS FROM SZIGETVÁR” IN THE DEFENCE OF BUDAPEST

The Fight of the Tenth Assault Artillery Battalion in the Hungarian Capital and its Vicinity from December 1944 to February 1945

(Abstract)

During the period between the two world wars, German military theoreticians eagerly tried to find the reasons behind their defeat in 1918. The evaluation of tactical experiences lead, among others, to the recognition that heavily armoured, self-propelled artillery guns are necessary to realise the direct support of the infantry. This is how the concept of German assault artillery was born, and the arrangement grew to be one of the most successful formations by the end of World War II.

Hungarian military leadership watched the events of World War II from the beginnings. As a consequence, a decision was made to follow the German example by setting up the Hungarian assault artillery. The Germans were willing to help in the work but refused to sell the licence of their successful armoured guns. Thus the concept of manufacturing an own Hungarian assault gun came into the foreground. By December 1942, the 10.5 cm 40/43 M Zrínyi II Assault Howitzer was ready, and series production started in 1943. Two of the assault artillery battalions, the First and the Tenth, were equipped with this type of guns.

The Tenth Hungarian Assault Artillery Battalion was set up in April 1944 and was mobilized in August. Following a short recreation and build-up after the exhausting fight in Transylvania and in the Great Hungarian Plain, the battalion played an important role in the defence of Budapest from December; first in Baracska, then in Érd, and finally in the capital itself. The formation effectively supported the German–Hungarian defenders until the end of the Budapest Cauldron on 13 February 1945, causing serious losses to the Soviets, and getting itself destroyed during this fight.

András Kerekes

DIE „ZRÍNYIS VON SZIGETVÁR (SIGET)“ IN DER VERTEIDIGUNG VON BUDAPEST

Die Kämpfe der 10. Sturmartilleriedivision in der ungarischen Hauptstadt und ihrer Umgebung zwischen Dezember 1944 und Februar 1945

(Resümee)

In der Zwischenkriegszeit suchten die deutschen Militärtheoretiker fieberhaft nach den Gründen für ihre Niederlage im Jahr 1918. Die Analyse der taktischen Erfahrungen stellte unter anderem fest, dass zur Verwirklichung der direkten Unterstützung der Infanterie stark gepanzerte, selbstfahrende Artilleriegeräte notwendig seien. So war die Konzeption der deutschen Sturmartillerie geboren worden, die dann im Zweiten Weltkrieg durchweg zu einer der erfolgreichsten Truppengattungen wurde.

Die ungarische Militärführung verfolgte die Ereignisse im Zweiten Weltkrieg bis zuletzt aufmerksam. Aufgrund dessen wurde die Entscheidung über die Aufstellung der ungari-

schen Sturmartillerie getroffen, die nach deutschem Vorbild organisiert werden sollte. Die Deutschen zeigten sich bereit, bei der Organisation behilflich zu sein, wobei sie jedoch die Lizenz ihres gut bewährten Panzerwagens nicht verkauften. So wurde die Konzeption eines Sturmgeschützes in ungarischer Herstellung geboren. Im Dezember 1942 war das Sturmgeschütz 40/43 M Zrínyi II mit einer 10,5-cm-Haubitze fertiggestellt worden, deren Serienproduktion im Jahr 1943 begann. Von den ungarischen Sturmartilleriedivisionen wurden zwei, die erste und die zehnte, mit diesem Typ ausgestattet.

Die im April 1944 aufgestellte ungarische 10. Sturmartilleriedivision wurde im August mobilisiert. Im Anschluss an die erschöpfenden Kämpfe in Siebenbürgen und in der Großen Tiefebene spielte die Division nach einer kurzen Pause und Auffüllung ab Dezember eine Rolle bei der Verteidigung von Budapest, zunächst in Baracska, dann in Érd, schließlich in der Hauptstadt selbst. Der Verband unterstützte die deutsch-ungarischen Verteidiger bis zum 13. Februar 1945, der Auflösung des Kessels in Budapest und verursachte dabei den sowjetischen Truppen schwere Verluste, wurde jedoch dabei praktisch selbst vernichtet.

András Kerekes

« DES ZRÍNYI DE SZIGETVÁR » DANS LA DÉFENSE DE BUDAPEST

Les combats de la 10e division d'artillerie d'assaut dans la capitale hongroise et ses environs de décembre 1944 à février 1945
(Résumé)

Entre les deux guerres mondiales, les théoriciens militaires allemands se sont employés à trouver les raisons de leur défaite de 1918. L'évaluation des expériences tactiques a permis de constater, entre autres, que le soutien direct à l'infanterie nécessite des engins d'artillerie motorisés et fortement blindés. C'est à partir de ce constat qu'est né le concept de l'artillerie d'assaut allemande qui est restée l'une des armes les plus performantes jusqu'à la fin de la Seconde Guerre mondiale.

Le commandement hongrois suivait ces évolutions et il a décidé de créer l'artillerie d'assaut hongroise à l'instar de l'artillerie d'assaut allemande. Les Allemands étaient prêts à aider à sa mise en place, mais ils n'ont pas vendu la licence d'exploitation de leur blindé éprouvé. L'idée de fabriquer une pièce d'artillerie d'assaut en Hongrie fut alors soulevée. En décembre 1942, l'obusier d'assaut de 105 mm 40/43 M Zrínyi II a vu le jour. Sa production en série a débuté en 1943. Deux divisions d'artillerie d'assaut hongroises, la deuxième et la dixième en ont été équipées.

Créée en avril 1944, la 10e division d'artillerie d'assaut hongroise fut mobilisée en août. Après des combats épuisants en Transylvanie et sur la Grande plaine hongroise, la division a eu un court repos et dut être reconstituée avant de jouer un rôle important, à partir de décembre, dans la défense de Baracska et d'Érd et de Budapest. L'unité fut un soutien efficace pour les défenseurs allemands et hongrois de la capitale hongroise jusqu'au 13 février 1945, fin du siège de Budapest. Bien qu'elle ait causé des pertes importantes aux Soviétiques, ces combats l'ont pratiquement réduite à néant.

Андраш Керекеш

«СИГЕТВАРСКИЕ ЗРИНИ» В ЗАЩИТЕ БУДАПЕШТА

Бои 10-ой штурмовой, ударной, артиллерийской дивизии в венгерской столице и в её районах с декабря 1944-ого года по февраль 1945-ого года

(Резюме)

В период между двумя мировыми войнами немецкие военные теоретики лихорадочно искали причины своего поражения понесенного в 1918 году. Оценка тактических военных опытов определило – среди прочего – что для осуществления непосредственной поддержки пехоты будут необходимы тяжеловооруженные, самоходные артиллерийские средства. Так родилась концепция немецкого артобстрела, который стал одной из самых успешных видов оружия до конца второй мировой войны.

Венгерское военное руководство всегда до самого конца сопровождало своим вниманием процессы проходящие во время второй мировой войны. В результате, под влиянием этого родилось решение, согласно которому должно было быть организовано создание венгерской артиллерии для атак по немецкому образцу. Немцы были готовы помочь в организации, но хорошо оправданная лицензия на бронированный танк не была продана, так возникла концепция самоходной штурмовой артиллерийской установки венгерского производства. К декабрю 1942-ого года была готова 10,5-сантиметровая 40/43 М штурмовая гаубица с названием П. Зрини, серийный выпуск которой начался в 1943 году. Этим типом снарядили две из венгерских артиллерийских дивизий, первую и десятую.

Созданный в апреле 1944 года 10-ая штурмовой, ударный, артиллерийский отряд был мобилизован в августе. После короткого отдыха и комплектования последующих после изнурительных боёв в Трансильвании и на равнине отряд сыграл важную роль в защите Будапешта, сперва Барачка потом Эрд, и, наконец в самой столице. Отряд эффективно поддерживал немецко-венгерских защитников до 13-ого февраля 1945-ого года, до ликвидации котловины в Будапеште, в результате чего советские войска несли тяжелые потери, но в то же время отряд практически уничтожил и самого себя.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ZSOLDOS ATTILA
VITÉZEK, ISPÁNOK, OLIGARCHÁK

—◆◆◆◆◆—
Tanulmányok a társadalom- és
a hadtörténetírás határvidékéről

KÖZLEMÉNYEK

CSORBA GYÖRGY

AZ 1848–49-ES ORSZÁGGYŰLÉS KÉPVISELŐI VADÁSZCSAPATA

Rövid írásunk egy még rövidebb életű különleges alakulat, az 1848-as képviselői vadászcsapat töredékesen rekonstruálható történetét mutatja be. Az elnevezés részben már rögtön megtévesztő, mivel – mint látni fogjuk – a csapat nem csak képviselőköl állt. Történetének feltárását ráadásul a szűk forrásbázis sem könnyíti meg a kutatók számára.

Az 1848-as év eseményeiben részt vállaló politikai–társadalmi elit, jelen írásunkban szűkebben értelmelve az országgyűlési képviselők és a felsőházi tagok, nem csak a parlamenti ülésteremben szónokolva vettek részt a haza védelmében, hanem sokan kormánybiztosként szervezték az ország védelmet és a hadsereg ellátását, vagy ténylegesen részt vettek a harcokban.¹

Jellačić seregének 1848. szeptember 11-i határátlépésével és Pest-Buda irányába való előretörésével a magyar politikai elit is látványos tettekkel igyekezett elszántságot és erőt mutatni. „Roppant leolvadt azoknak a száma, kik azt hitték, hogy még tollal és szónoklással meg lehet menteni hazát” – írta visszaemlékezéseiben Degré Alajos, jellemezve a korabeli közhangulatot.² A pesti Újépület udvara tele lett műkedvelő tüzerekkel, egy erősen túlzó forrás szerint maga Kossuth Lajos mutatott példát, és követte őt számos képviselő is. Gróf Gyulay Lajos Hunyad vármegyei képviselő szeptember 23-án a budai sáncok erősítésén dolgozott, „ásva, kapálva, és kőmiveskedve.” Nem ő volt a ritka kivétel: a sáncokon legkülönfélébb társadalmi státuszú férfi és nő serénykedett együtt ezekben a napokban.³

A horvát bán megállíthatatlannak tűnő menetelése újabb lépésekre ösztönözte a kormányzatot, amelynek egyik elemeként Kossuth Lajos a szeptember 24-i nemzetgyűlési ülésen bejelentette, hogy az ellenséges támadás okán alföldi toborzókörútra indul, és egyben megszólította a képviselőket is: „Hogy ha van önök közt valaki, ki testvéri kezét akar nyújtani: az isten hozta.” Ekkor többen is lelkesedéssel kiáltottak: „megyünk! megyünk!” Másrészt felhívta őket arra, hogy aki teheti, saját vidékén induljon toborzásra, végül a fővárosiakat népfelkelésre szólította fel. Semberly Imre – aki egyébként Kossuthhoz hasonlóan a képviselőház Honvédelmi Bizottmányának a volt tagja – felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy ne közkatonaként, hanem a tömegek lelkesítésével és toborzással tegyenek a hazáért a képviselők, amit újabb, általános lelkesedés fogadott. Kubinyi Ferenc a kialakult helyzetre tekintettel pedig azt javasolta, mivel a képviselők közül töb-

¹ A kormánybiztosokra lásd: *Szőcs* 1972.; *Hermann* 1998. 28–76. o.

² *Degré* 1983. 226. o.

³ *Korányi* 1851. 26–27. o.; *Gyulay* 2003. II. k. 160. o.; *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 22.; *Alexy* 2014. 129. o.; Gyulay Lajos (1804–1869) Hunyad vármegyei képviselő, *Pálmány* 2002. 328–329. o.

ben is el fognak utazni vállalásaikat valóra váltani, az ülés érvényességéhez szükséges képviselői létszámot 100 főre csökkentésük le. Akik pedig Pesten maradnak, a „városnak védelmére a haza szent nevében álljanak ki” és szüntelen gyakorolják a fegyverforgatást. A képviselők egyhangú lelkesedéssel álltak fel és támogatták a javaslatot. Ezen az ülésen egyébként Okolicsányi Antal Hont megyei képviselő engedélyt kapott, hogy Ivánka Imre őrnagy önkéntes mozgó nemzetőri táborához mint önkéntes tüzér csatlakozhasson.⁴

A képviselők közül, illetve a képviselők által ajánlott személyekből szeptember 27-én alakult végül egy vadászcsapat. A Lövészdében összegyűlve kapitánynak Pálffy János képviselőt, képviselőházi alelnököt, a Honvédelmi Bizottmány tagját, egykori huszár főhadnagyot, hadnagyoknak azonban a katonai szolgálatot sohasem viselt Gorove István és Kubinyi Ferenc képviselőket választották meg, illetve rajtuk kívül még tíz altisztet, köztük Batthyány Istvánt, aki mandátuma megszerzése előtt székesfehérvári nemzetőr őrnagy volt 1848 júniusában.⁵ Ábrányi Kornél romantikába hajló és kellő kritikával kezelendő visszaemlékezése szerint a csapat a képviselőkön kívül értelmiségiekből, ügyvédek-ből, hivatalnokokból, írókból, művészekből, háziurakból, valamint iparosokból és kereskedőkből állt össze „a legelitebb zászlóalj, mely valaha csatasíkra szállott.” A zeneszerző és zenei író Ábrányi az első között iratkozott fel a tagok közé. „A szolgálati kötelezettség időszaki volt, a zászlóesküt s a fegyelmi szabályzatot a hazafiúi becsületszóhoz kötötték.” Mindenki saját költségen látta el magát fegyverrel, felszereléssel és ruhával. Az ételmezés is saját kontóra ment, csak a táborozást állta a hadsereg, illetve „ordre de bataille-ről gondoskodott a parancsnokság.” A felszerelés zöld posztó egyenruha, vadászkalap tollal, szuronyos vadászpuska, rövid kard volt.⁶ Ábrányin kívül még egy nem országgyűlési képviselő nevét ismerjük: Topler Antal képviselő fiát, Károlyt, aki nem mellesleg az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen Kolozs város követe volt.⁷

A szeptember 30-i ülésen Pázmándy Dénes képviselőházi elnök részletesen beszámolt az előző napi pákozdi csatáról, valamint a védelmi intézkedésekről, majd arra szólította fel a lakosságot, hogy aki tud, ragadjon fegyvert és vonuljon Budára, majd onnan a hadi táborba, hogy a hírek szerint morálisan megtört horvát csapatok ellen tömeget tudjanak felmutatni. Közölte: a képviselők közül már többen jelentkeztek Pálffy vezérlete alatt. Kijelentette, hogy a harctérre vonuló képviselők mellé rendes katonaságot rendelnek, ráadásul Móga János altábornagy, fővezér tud róluk és ő is hasonlóképp kíséretet fog melléjük adni. A levonulók délután 2-ig induljanak el.⁸ *Kossuth Hírlapjának* tudósítása

⁴ *Közlöny*, 1848. szeptember 26.; Sembery Imre (1804–1898) Hont vármegyei képviselő. *Pálmány* 2002. 759–762. o.; Kubinyi Ferenc (1796–1874) losonci képviselő. *Pálmány* 2002. 485–490. o.; Okolicsányi Antal (1816–1888) Hont vármegyei képviselő. *Pálmány* 2002. 618–620. o.

⁵ *Gyulay* 2003. 163. o.; Pálffy János (1805–1857) udvarhelyszéki képviselő. *Pálmány* 2002. 635–638. o.; Gorove István (1819–1881) orczyfalvai képviselő. *Pálmány* 2002. 310–313. o.; Batthyány István (1812–1880) székesfehérvári képviselő. *Pálmány* 2002. 75–76. o. és *Bona* 2015. I. k. 311. o.; A *Marczius Tizenötödike* így gúnyolódott a képviselőknél: „A képviselő házban szörnyű harcias mozgalmat uralkodik, a puskák töltetlenül is elsülnek a „vadász követek” kezei közt. S eddig 100 közül már 150 vállalkozott, hogy Jellacsich fejét az elnöki asztalra teszi czédulás ládának.” *Marczius Tizenötödike*, 1848. szeptember 27.

⁶ *Gyulay* 2003. II. k. 163. o.; *Ábrányi* 1898. I. o. A katonai képzettséggel nem rendelkező Ábrányi „ordre de bataille” vagyis hadrend alatt valószínűleg a hadseregbe való betagozást érthette.

⁷ Toplerre lásd: *Deák* 1942. 237–238. o. Topler Károly Veress Sándorné Topler Pepinek, 1848. október 8. *Bona* 2009. II. k. 464. o.

⁸ *Közlöny*, 1848. október 2. Ifj. Pázmándy Dénes (1816–1856) Komárom vármegyei képviselő, a képviselőház elnöke. *Pálmány* 2002. 660–665. o.; Móga János (1785–1861) altábornagy. *Bona* 2000. 180. o.

szerint a nagy piacon összegyűlt a „képviselő által alakított vadász század... készen a csatatérre szállni. Illy képviselőkre büszke lehet hazánk, kik nem csak törvényeket alkotni ismerik hivatásuknak, de azokat életökkel is megvédeni készek.”⁹ Egy forrás szerint az alakulatban a képviselők száma meghaladta a 200 főt.¹⁰

A képviselői csapat nem egységben, zárt katonai rendben, hanem több csoportban indult el Martonvásárra, ahol a szeptember 29-i pákozdi győzelem után a magyar főhadiszállás volt. Voltak, akik már szeptember 30-án leértek oda, míg például Gyulay Lajos és társai este hatkor útra kelve az első nap csak a hamzsabégi vendéglőig jutottak, ahol éjszakára megpihentek és másnap érkeztek meg a magyar táborba. Megjegyezzük, hogy a *Marczius Tizenötödike* már ekkor Szontágh Gusztávot említette a csapat parancsnokaként, mivel Pálffy János már korábban leutazott a magyar sereghez.¹¹ Az akadémiai tag filozófus és esztéta Szontágh maga nem volt képviselő ugyan, de életkora, ismertsége, nem különben a napóleoni háborúkban szerzett tapasztalatai és 23 év katonai szolgálat után nyugdíjas századosi minolta tökéletesen indokolhatta kiválasztását.¹² Martonvásáron a Brunswick-kastély udvarán a képviselők csapatát két sorba állítva Móga szemlét tartott felettük, ahol megjelent az épp ott tartózkodó Csány László, Bónis Samu és Pázmándy Dénes. Ábrányi visszaemlékezésében tévesen még Batthyány Lajos miniszterelnököt is a jelenlévők közé sorolta, holott ő már a pákozdi csata napján Bécsbe indult tárgyalni az udvarral. Móga kijelentette, hogy ezt az elitcsapatot a maga személyes gárdájának tartja fent és csak a legvégső esetben küldené tűzbe.¹³ Hiába volt meg ekkor a tényleges harci kedv és hazafiúi lelkesedés, Móga pontosan tudhatta, hogy a képviselők harcbavetésével, illetve esetleges veszteségeikkel veszélybe sodorná a törvényes politikai hatalmat és végső esetben működésképtelenné válna az országgyűlés. Ráadásul a csapat valós katonai értéke a többi tapasztalatlan nemzetőr alakulattal vetekedett, gyakorlottság szempontjából mindenképp. Így a testőrgárda szerep kiváló menekülő utat jelentett valamenynyire érintett számára.

A tényleges harcról tehát lemaradt képviselőket a Brunswick-kastélyban szállásolták el. A képviselők – köztük Bernáth József, Somossy Ignác és Újfaluassy Lajos – egyenként felkeresték a táborozó csapatokat és lelkesítő beszédeket tartottak. A radikális *Marczius Tizenötödike* különösen Bernáth teljesítményét dicsérte, akit lelkesedése miatt Kossuthnak vélték a katonák. Azoknál a zászlóaljknál, ahol zenészek is voltak,

⁹ *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 1.

¹⁰ V. Waldapfel 1952. II. k. 134. o.

¹¹ Gyulay 2003. II. k. 163. o.; Ábrányi, 1898. I. o. A vendéglőben volt Pálffy Albert, a *Marczius Tizenötödike* szerkesztője is, aki saját lapjának közlése szerint a pesti népfelkelőkhöz csatlakozott az egész újságírói személyzettel együtt. *Marczius Tizenötödike*, 1848. szeptember 30. Későbbi visszaemlékezésében már azt állította, hogy ő volt az egyetlen nem országgyűlési képviselő a mintegy kétszáz fős csapatban. Egyébként is a korabeli forrásokkal összevetve írása inkább csak irodalmi műnek, mint történeti forrásnak tekinthető. Pálffy 1887. 1–3. o.; *Közlöny*, 1848. október 3.

¹² Szontágh Gusztávra lásd: MTA tagjai 2003. III. k. 1256–1257. o.; valamint az 1890 előtt élt magyar akadémikusokról írt megemlékezések. <http://akademikusok.tudomanytortenet.hu/?page=4&sub=3&xid=157&Szakma=filoz%C3%B3fus> (Utolsó megtekintés: 2017. szeptember 7.)

¹³ Gyulay 2003. II. k. 163. o.; Ábrányi 1898. 2. o.; Csány László (1790–1849) keszthelyi képviselő, kormánybiztos. Pálmány 2002. 170–172. o.; Bónis Samu (1810–1879) tiszalöki képviselő, kormánybiztos. Pálmány 2002. 149–153. o.

a Rákóczi-indulóval fogadták a képviselőket.¹⁴ A számos képviselő már október 1-jén visszatért a fővárosba, mint például Pálffy János, aki aznap mint résztvevő számolt be az országgyűlésnek a pákozdi csatáról, vagy Kubinyi, aki szintén felszólalt az ülésen.¹⁵ A többiek végül október 3-án tértek vissza Pest-Budára, egyedüli egységként a császáriak után induló magyar seregből kiválva. Gyulay megfogalmazásában, „mert nekünk, képviselőkül, itt kell maradnunk, mű csak Martonvásári ütközetben kívántunk részt venni, Pest környékéből igen messze, nem távozhatunk.”¹⁶ A képviselőknek Pesten volt a helyük és a politikai helyzetben szükség volt a törvényes működés fenntartására. Ábrányi tévesen emlékezett úgy, hogy innen a csapat követte a magyar sereget és az osztrák határszél felé indult a Duna jobb partján, ráadásul a tagok ismét külön csoportokba verődve tették meg a hosszú utat fogadott kocsikon és szekereken.¹⁷ A kortárs források másról szólnak.

Pár nappal később, az október 8-i ülésen Pázmándy tudatta a képviselőházzal, hogy még aznap gőzösön Vácon át Győrbe indul a magyar táborba, hogy az osztrákokkal megütközzenek, amelyre elkíséri a képviselőkől megalakult vadászcsapat, az itt lévő huszárok és a gömri önkéntesek. Az ülés végén felszólította a vadászcsapat jelenlegi vagy leendő tagjait, hogy délután egy óraker jelenjenek meg fegyveresen a teremben, ahol megtudják az indulás pontos időpontját. A *Pesti Hírlap* tudósítása szerint a csapatok valóban még aznap kiindultak.¹⁸ Topler idézett levele szerint a képviselők száma a százat is meghaladta.¹⁹ Ábrányi szerint a zászlóalj indulásakor összesen 4-500 főt számlált – beleértve a képviselőket – és parancsnoka Szontágh lett. Az elindulás előtt az Erzsébet téren nagyszámú közönség előtt néhány napig katonai gyakorlatokat végeztek az önkéntesek.²⁰ A *Marczius Tizenötödike* ez időtájt kérdezte epésen olvasóitól, hogy miért nevezik a képviselők a csapatukat vadásznak. „Mert e nevet az eddigi sok baklövés után leginkább megérdemlik” – adták meg a nem túl hízog választ.²¹

Gyulay naplója szerint a Győr nevű gőzösön összezsúfolódva utaztak a képviselői vadászok Győrig, a hajón egy éjszakát töltve. Első szállásuk Miklósfalván volt, majd Parendorfban, harmadnap Bruckban szálltak meg, ahol csalódottan vették tudomásul, hogy a magyar sereg visszavonult. Parendorfból visszatérve a vadászcsapat hamarosan Pozsony felé vette az irányt, majd Gyulay maga hatnapi táborozás után, 16-án visszaérkezett Pestre. Társai a parendorfi táborozás alatt Györffy Samu és Horváth István képviselők voltak.²²

¹⁴ Gyulay 2003. II. k. 164. o.; Ábrányi 1898. 2. o.; *Marczius Tizenötödike*, 1848. október 3.; Bernáth József (1802–1860) székelyhídi képviselő. *Pálmány* 2002. 101–104. o.; Somossy Ignác (1810–1876) nyírbátori képviselő. *Pálmány* 2002. 786–788. o. Ábrányi Újfalussy Miklós krassói képviselőt említi, de ilyen nevű képviselő nem volt. Újfalussy Lajos mátészalkai képviselőt viszont az Országos Honvédelmi Bizottmány október 5-én Kállay Ödönnel együtt egy Fejér megyei ügygel kapcsolatban kormánybiztossá nevezte ki. *Pálmány* 2002. 929–930. o.

¹⁵ *Közlöny*, 1848. október 3.

¹⁶ Gyulay 2003. II. k. 164. o.

¹⁷ Ábrányi 1898. 2. o.

¹⁸ *Közlöny*, 1848. október 10.; *Pesti Hírlap*, 1848. október 9., október 11.

¹⁹ *Deák* 1942. 237–238. o.

²⁰ Ábrányi 1898. 1. o.

²¹ *Marczius Tizenötödike*, 1848. október 10.

²² Gyulay 2003. II. k. 167. o.; Györffy Sámuel (1794–1863) Hunyad vármegyei képviselő. *Pálmány* 2002. 326–327. o.; Horváth-Kovachich István (1797–1870) Felső-Fehér vármegyei képviselő. *Pálmány* 2002. 370–371. o.

Kossuth október 18-án indult el gőzhajón a fővárosból a Dunán, a nyugati határ felé pest-budai nemzetőrökkel és 22 ágyúval együtt, hogy útközben jelentős katonai erőt toborozzon, illetve gyűjtsön össze.²³ Besze János visszaemlékezéseiben meglehetősen maliciózan ír a parendorfi táborba vonuló képviselőkről, „e rögtönzött, fegyelmezetlen úri sereg”-ről, de úgy tűnik, alapvetően egybemosta a képviselőket és az ekkor érkező fővárosi nemzetőröket. Esztergomban, ahol egyébként ő volt az országgyűlési képviselő, gondoskodott a megérkezettek szállásairól.²⁴ Kossuthék 19-én Komáromba érkeztek, ahonnan másnap indultak tovább Győrbe, majd 22-én Mosonba, a következő napon pedig Magyaróvárra utaztak és délután érkeztek meg Miklósfalvára.²⁵

Splény Béla szerint valójában a vadászcsapat alakítását a helyszínre hagyták és felszólították a csatlakozni vágyókat, hogy zöld tollat tűzzenek a fővegükbe, csatlakozzanak Kossuth dunántúli toborzókörútjához és szálljanak fel a gőzösére. Splény is hozzácsapódott az alakulathoz, aki csupán sógorához, a már a táborban lévő Guyon Richárdhoz, illetve annak zászlóaljához kívánt ezen a módon eljutni és ott szolgálni. A felsőházi tag Splény azonban nem azonosította magát az alakulat tagjaival, de nemzetőri egyenruhát készíttetett magának („kék attila, hosszúkás ezüstgombokkal” és „nemzetőrségi szürke köpönyeg”), vadászfegyverére bajonettet rakatott és 50 töltést is vásárolt hozzá. Végül feltűzve a megkívánt zöld tollat, felszállt Kossuth hajójára, ahol ugyan kevés zöld tollas embert látott, de a hírek szerint másnap többen készültek utazni.²⁶

Kossuth és az általa toborzott sereg tehát október 24-én érkezett meg a táborba. Besze a lajtai táborban a csapatot csak képviselők századaként nevezte az alakulat mérete alapján, amely leírása szerint ekkor már csupán 182 főből állt, vagyis Besze szerint már az első kirukkoltatásnál több mint százan hiányoztak. Besze maga őrmesterként szolgált az alakulatnál. Splény szerint a képviselő urak még sorakozni sem akartak Szontágh parancsára, így nem festettek igazán ütöképes egységnek. A csapat a táborban egy buzdító körmenetre indult, de mire ennek végére értek, 114 főre olvadt a létszám, ráadásul az el- vagy lemaradók nem kértek engedélyt a távozásra és nem is jelentették lelépésük okát. Ezt követően a képviselői csapat soha többé nem állt ki, ráadásul nagy részük a tábort is elhagyta; jórészt Pozsonyba mentek mulatozni. Végül mintegy harmincan tartottak ki a sereg mellett.²⁷ Katonai eljelentéktelenedésüket jól mutatja, hogy az alakulat nem jelenik meg az ütközet harcrendjében.²⁸

Görgey István visszaemlékezéseiben viszont hangsúlyozta, hogy az országgyűlési vadászcsapat tagjai járták a tábort és szították a támadó szellemet, így hozzájárultak ahhoz, hogy október végén megindulhatott a tényleges támadás, ami azonban az ismert körülmények miatt a sajnálatos schwechati vereségbe torkollott.²⁹ A csatavesztés után Görgei Artúr feloszlattott minden táborban lévő díszcsapatot, így a Pozsonyban lévő képviselői csapatot is, majd a tagok gőzhajókon visszatértek Pestre.³⁰

²³ Hermann 2003. 90–92. o.

²⁴ Besze 2000. 104. o. Besze János (1811–1892) esztergomi képviselő. Pálmány 2002. 108–112. o.

²⁵ Hermann 2003. 93–105. o.

²⁶ Splény 1984. II. k. 61–62. o. Splény Béla (1819–1899) felsőházi tag. Pálmány 2002. 1091. o.

²⁷ Splény 1984. II. k. 64. o.; Besze 2000. 106–107. o.

²⁸ Hermann 2011. 143–173. o.

²⁹ Görgey 1885. 19. o.

³⁰ Ábrányi 1989. 2. o.

Önmagában tehát a képviselőkől álló katonai egység tevőlegesen nem vett részt egyetlen ütközetben sem. A pákozdi csatát követően a képviselők tömeges és fegyveres megjelenése lelkesítően hathatott a seregre, és magukat a politikusokat is fűtötte a harci kedv. „Nem láthatánk ütközetet, mit nagyon szerettem volna, és szerettem volna, e mai napon egyet élvezhetni, egy eldöntőt a hazára nézve, ha mindjárt életemben is került volna, mert dicsőbb halál még sincs, mint a hazáért való!” – jegyezte fel csalódottan Gyulay Lajos naplójában a fővárosba való visszatérését követően.³¹ A lajtai kiállítás azonban már inkább demoralizáló lehetett saját maguk számára is. A főként nemesi származású és korábban nem katonáskodó képviselőknek a monoton tábori élet nyilván nem volt túl vonzó, politikusként az országgyűlésben vagy kormánybiztosként tehettek és kellett is tenniük a hazáért, így nem lehet csodálkozni, hogy a csapat lassan elpárolgott. Fontos azonban megjegyezni, hogy felelős politikai és katonai vezetés semmiképp nem engedte volna tényleges és veszélyes harci helyzetbe a képviselők majd felét. Ha a körülmények szerencsétlen összjátéka folytán az egész egység megsemmisült vagy fogságba esett volna, a képviselőház döntésképtelenné és működésképtelenné válik, a politikai vezetés megbénul, az állam törvényes működése ellehetetlenül.

Mennyiben tekinthető ténylegesen katonai alakulatnak a képviselői csapat? Látható, hogy alig egy hónapos történetük teljesen homályba vész, amit jól jellemez, hogy a forrásokban elnevezésük is számos alakban fordul elő: „képviselek szabad vadászcsapata”, „vadászcsapat”, „vadász követek”, „követek vadászcsapata”, „vadász csoport”, „képviselek százada”, „parlamentari zászlóalj”.

A jellegét tekintve a legközelebb álló és nagyjából ugyanebben az időben szerveződött szabadcsapatoknak számos általános jellemzője volt: megbízásukat a kormánytól nyerték vagy esküt tettek neki, a parancsnoki kinevezéseik is a kormánytól függtek, saját öltözködési, felszerelési szabályzatokkal rendelkeztek, hadijog és katonai fegyelem alá tartoztak, valamilyen módon szabályozták a szolgálat idejét is. A Woroniczky herceg vezette vadászcsapat augusztus 21-én tette le az esküt a hadügyminiszter jelenlétében a képviselőház előtt – mely eseményről egyébként más forrásunk nem tud –, majd „szoros fenytékben”, vagyis katonai rendben indult le két nappal később a Délvidékre.³² Ajánlkozását követően Báró Lo Presti Lajos Batthyány Lajos miniszterelnöktől kapott írásos megbízást önkéntes lovas csapat szervezésre június 30-án, melynek során elfogadta a benyújtott öltözködési és fegyverviselési szabályokat is.³³ A két héttel később hírlapi úton közzétett toborzó szerint önkéntes lovasainak vállalniuk kellett, hogy teljes egészében felszerelik és ellátják magukat a szolgálat teljes ideje alatt, alávetik magukat a haditörvényeknek, valamint a „mozgó önkényes örök részére kiadott országlári szabályoknak”. A szolgálat idejét nem határozták meg, de tíz nappal korábban be kellett jelenteni a lelépést. Előírták a fegyverzet típusát, az egyenruhát és a lovak minőségét is.³⁴ A Kossuth- vagy Hunyadi-csapat esetében a főtiszteket a nádor, illetve Batthyány nevezte ki.³⁵

A képviselői vadászokkal kapcsolatban nem bukkantunk egyetlen hivatalos iratra sem a miniszterelnökség, sem az Országos Nemzetőrségi Haditanács, sem pedig a honvédelmi

³¹ Gyulay 2003. II. k. 164. o.

³² Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 25. Az alakulat történetéről: Süli 2016. 23–31. o.

³³ Urbán 1999. I. k. 833. o.

³⁴ Kossuth Hírlapja, 1848. július 13.

³⁵ Urbán 2009. 23–25. o.

minisztérium anyagában. A visszaemlékezések had- és eseménytörténeti szempontból ellentmondásosak, pontatlanok és sokszor semmitmondóak. A képviselői csapat esetében nem tudunk esküteléről, egyetlen hivatalos tiszti kinevezésről, vagy megerősítésről. Egy-két főtől eltekintve lehetetlen a választott tisztikar azonosítása is, de bennük sem lehetünk biztosak, hogy ténylegesen betöltötték-e posztjukat, hiszen az országos feladatok könnyen elszólíhatták őket. Alig tudunk valamit a felszerelésről, fegyverzetről, de még a szervezeti felépítéséről sem, nem ismert szabályzatuk. A fegyelem a források alapján nem volt az alakulat erőssége, és kérdéses, hogy adott esetben nem vonták-e volna ki magukat a hadijog alól politikai szerepvállalásukra hivatkozva.³⁶ Bizonyos értelemben a létszámadatok a legsokatmondóbbak: minden forrásban más adatot találunk, ami jól mutatja az alakulat ideiglenességét és képlékenységét.

Végeredményképpen a képviselői vadászcsapat nem volt szervezett, harc képes irreguláris alakulat sem. A csapat létezése és működése elsősorban a nemzet egységét szolgálta és szimbolizálta: a politikai elit nem csak szavakban, hanem tettekben is kiveszi a részét a küzdelemből. Még ha ezen alakulat nem is bizonyíthatta bátorságát és hadi jártasságát, a szabadságharc idején számos képviselő és felsőházi tag kitűnt vitézségével a harcmezőn vagy biztosította erején felül is a hadsereg ellátását, így nem csak a politikai, de a tényleges harcokból is kivették a részüket. A „katona-képviselők” és felsőházi tagok részletes bemutatása egy későbbi tanulmány tárgya lehet.

BIBLIOGRÁFIA

- Alexy* 2014.   Életemnek legemlékezetesebb éve. Alexy Lajos naplója 1848-ban. Közreadja: *Helle Mária*. Budapest, 2014.
- Ábrányi* 1898.   *Ábrányi Kornél*: Parlamenti zászlóalj 1848-ban. *Pesti Napló*, 1898. május 13. 1–2. o.
- Besze* 2000.   *Besze János*: Naplójegyzetek – emlékezések. In: Szószék és csatatér. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2000.
- Bona* 2000.   *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Harmadik átdolgozott, javított kiadás, Budapest, 2000.
- Bona* 2009.   *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 2009.

³⁶ Az áprilisi törvények valójában nem szabályozták a képviselői mentelmi jogot, arra csak közvetve 1849 február-márciusában került sor. Az 1849. február 9-én elfogadott, a rögtönítélő bíróságokról szóló – az uralkodó által soha nem szentesített – törvény szerint „önként értetik, hogy a törvényhozó test tagjai sem vizsgálat alá, sem pörbe nem fogathatnak, ha csak a ház minden előforduló esetre különös elhatalmazást nem ad – mely rendelet kiterjesztetik a felsőház mindazon tagjaira is, kik vagy személyesen az országgyűlés helyén lévén, mint a törvényhozó testület résztvevő tagjai tekintetnek, vagy kormányi kiküldetés, és a felház engedelme folytában vannak távol.” Ezt követően az országgyűlés 1849. március 24-én hozott határozatot arról, hogy a rendes katonai szolgálatot folytató képviselők és felsőházi tagok szolgálati idejük alatt katonai vétségek esetében a haditörvényszék elé kerülnek és a „törvényhozás tagjait külön illető előjogokkal nem bírnak.” *Beér – Csizmadia* 1954. 718., 832. o.

- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Miskolc, 2015.
- Beér – Csizmadia* 1954. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. és a bev. tan. írta: *Beér János* és *Csizmadia Andor*. Budapest, 1954.
- Deák* 1942. 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogy a kortársak látták. Összegyűjtötte és előszóval ellátta: *Deák Imre*. Budapest, [1942].
- Degré* 1983. *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim. Összeállította, szerk., a bev. és a jegyz. írta: *Ugrin Aranka*. Budapest, 1983.
- Görgey* 1885. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Budapest, 1885.
- Gyulay* 2003. Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. II. k. S. a. r.: *V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus*. Budapest, 2003.
- Hermann* 1990. *Hermann Róbert*: „A szép akasztott” Andrassy Gyula 1848–1849-es szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 4. sz. 3–55. o.
- Hermann* 1998. *Hermann Róbert*: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 2. sz. 28–76. o
- Hermann* 2003. *Hermann Róbert*: „Felszedek utamban minden fegyveres népet.” (Kossuth Lajos harmadik toborzóútja, 1848. október 17–27.). In: „Felszedek utamban minden fegyveres népet.” Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegegyékben. Tatabánya, 2003. 7–27. o.
- Hermann* 2011. *Hermann Róbert*: A magyar hadsereg a schwechati csatában – egy harcrend tanulságai. A hadrendek és harcrendek történeti forrásértékéről. *Aetas*, 26. (2011) 1. sz. 143–173. o
- Korányi* 1851. *Korányi Viktor*: Honvédek napló-jegyzetei. Pest, 1851.
- MTA tagjai 2003. Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. III. k. Budapest, 2003.
- Pálffy* 1887. *Pálffy Albert*: A képviselők szabad vadászcsapata. *Fővárosi Lapok*, 1887. március 16. 1–3. o.
- Pálmány* 2002. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Splény* 1984. Splény Béla emlékiratai. II. k. S. a. r. *Fábri Anna*, Budapest, 1984.
- Süli* 2016. *Süli Attila*: Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Budapest, 2016.
- Szőcs* 1972. *Szőcs Sebestyén*: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.

- Urbán* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dok. vál., a jegyz. készítette, az előszót írta: *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Urbán* 2009. *Urbán Aladár*: Kossuth szabadsapata 1848 őszén. In: Uő: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, 2009. 13–44. o.
- V. *Waldapfel* 1952. V. *Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Budapest, 1952.

György Csorba

THE JÄGER UNIT OF THE REPRESENTATIVES OF THE 1848–49 PARLIAMENT

(Abstract)

Representatives of the Diet and members of the Upper House took their share in defending the motherland during the 1848–49 Revolution and War of Independence not only by orating in the Parliament Hall, but many of them organised the defence of the country and the supply of the army as government commissioners, or actually took part in the fighting. As the Croatian troops advanced towards Pest-Buda, the representatives organised a jäger unit. The paper presents the short story of this unit which existed only for a little more than one month. Although the unit did not take part in actual fighting, by appearing in the war theatre its existence and actions strengthened the nation's unity and proved that the political elite took their share in the fight not only with words but with deeds as well. At the end of the paper a list gives the names of the representatives and Upper House members who remained in military service after the dissolution of the unit.

György Csorba

DIE JÄGERTRUPPE DER PARLAMENTSSABGEORDNETEN DES JAHRES 1848–49

(Resümee)

In der Revolution und im Freiheitskampf von 1848–49 nahmen die Parlamentsabgeordneten und die Mitglieder der zweiten Kammer nicht nur mit Parlamentsreden an der Verteidigung der Heimat teil. Viele organisierten als Regierungsbeauftragte die Verteidigung des Landes und die Versorgung der Armee, oder nahmen selbst aktiv an den Kämpfen teil. Mit dem Vordringen der kroatischen Truppen in Richtung Pest-Buda formten die Abgeordneten eine Jägertruppe, deren kurze Geschichte in der Studie vorgestellt wird. Zwar beteiligte sich der kaum mehr als einen Monat existierende Verband an den tatsächlichen Kämpfen schließlich nicht, jedoch stärkte er – durch sein Erscheinen auf dem Kriegsschauplatz – mit seinem Bestehen und Funktionieren die Einheit der Nation und zeigte, dass die politische Elite nicht nur in Worten, sondern auch in Taten an den Kämpfen teilnimmt. Am Ende der Studie findet sich die Liste derjenigen Abgeordneten und Mitglieder der zweiten Kammer, die auch nach der Auflösung der Truppe in den Militärdienst traten.

György Csorba

L'UNITÉ DE CHASSEURS FORMÉE PAR DES DÉPUTÉS DE L'ASSEMBLÉE NATIONALE
DE 1848–1849

(Résumé)

Durant la révolution et la guerre d'indépendance de 1848–1849, les députés de l'assemblée nationale et les membres de la chambre haute n'ont pas fait que des discours pour défendre le pays. En effet, beaucoup d'entre eux participaient en tant que commissaire du gouvernement à l'organisation de la défense et du ravitaillement de l'armée, et même aux combats. Suite à l'avancée des troupes croates vers Pest-Buda, les députés ont formé une unité de chasseurs dont l'histoire est résumée par cette étude. Certes, elle n'a existé qu'à peine plus d'un mois et n'a finalement pas participé aux combats, mais sa présence et son activité sur le théâtre d'opérations ont renforcé l'union nationale et démontré que l'élite politique prenait part aussi à la lutte. L'étude se termine par la liste des députés et des membres de la chambre haute qui sont restés servir dans l'armée après la dissolution cette unité.

Дьёрд Чорба

ОХОТНИЧЕСКИЙ ОТРЯД ДЕПУТАТОВ ПАРЛАМЕНТА 1848–49 ГГ.

(Резюме)

Во время революции и борьбы за свободу 1848–1849-их годов депутаты государственного собрания и члены Верхней палаты участвовали не только выступая с речью в зале парламентского заседания в защиту родины, но многие в качестве уполномоченных правительством организовывали оборону страны и снабжение вооруженных сил или на самом деле принимали участие в боях. С продвижением вперед хорватских войск в направлении Пешт-Буда депутаты сформировали охотнический отряд, краткую историю которого представляет исследование. Хотя военное подразделение, которое просуществовало на протяжении всего лишь чуть больше одного месяца, в конечном итоге не участвовало в действительных боях, его существование и деятельность появившиеся на театре военных действий укрепляло единство нации и продемонстрировало, что политическая элита принимает участие в сражениях не только на словах, но и на самом деле в поступках. В заключении публикации перечислен список имён тех депутатов и членов Верхней палаты, которые вступили на военную службу после роспуска отряда.

BOCZ GÉZA HADNAGY NAPLÓJA BUDAPEST OSTROMÁRÓL ÉS A KITÖRÉSRŐL, 1945. JANUÁR 1. – MÁRCIUS 28.

Budapest ostroma a XX. századi magyar hadtörténet egyik legérdekesebb epizódja, melyet még ma is kiemelkedő figyelem övez. Az elmúlt években több, eddig kiadatlan napló is megjelent a témában, ami egyrészt jelzi, hogy a téma iránti érdeklődés töretlen, másrészt arra utal, hogy a kiadatlan források száma magas, sőt napjainkban is kerülhetnek elő olyan naplók és visszaemlékezések, melyek érdekes adalékokkal egészíthetik ki az egykor történekről kialakított ismereteinket, új megvilágításba helyezhetnek egyes eseményeket.

Hasonló érdeklődésre tarthat számot Bocz Géza hadnagy naplója, melyet a szerző 1945. január 1-jétől 1945. október 14-ig vezetett. A napló egyedülállóságát elsősorban az adja, hogy írója azon kevesek közé tartozik, akiknek sikerült az 1945. február 11-i kitörést követően elérni a saját vonalakat, és erről részletesen be is számol. További érdekesség, hogy Bocz Géza a kevés harcoló magyar alakulat egyikének tagjaként jegyezte fel Budapest ostromának eseményeit. Az alábbiakban ennek a naplónak a főváros ostromára és a kitörésre vonatkozó részeit adjuk közre.

A napló írója

Bocz Géza Győző a Baranya megyei Vasason született 1919. október 10-én.¹ Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte meg, majd Pécssett fejezte be, miután édesapja mint kőműves segéd ott kapott munkát és családjával oda költözött. Ugyanitt végezte gimnáziumi tanulmányait, melyet sikeres érettségi vizsgával zárt 1939-ben. Építésszámológiai pályára készült, azonban szülei nehéz anyagi helyzete következtében nem tudta felsőfokú tanulmányait megkezdeni. Ebben szerepet játszott, hogy édesapját időközben többször katonai szolgálatra hívták be.

1939 őszén Bocz Géza is megkapta katonai behívóját. Tényleges katonai szolgálatát a pécsi m. kir. 8. honvéd gyalogezrednél kezdte meg. 1940. január 1-jétől május 20-ig tartalékos tisztképző tanfolyamot végzett Pécssett, majd ezt követően szakasparancsnok-helyettesi teendőket látott el, és részt vett az erdélyi bevonulásban. 1940. november 21. és 1941. február 5. között elvégezte a tartalékos tiszti tanfolyam második évfolyamát, ezt követően hadapród őrmesteri rendfokozatot és szakasparancsnoki beosztást kapott.²

¹ A napló írójának neve – néhány hivatalos irattól eltekintve – a legtöbb forrásban Bocz Gézaként szerepel, ezért azt mi is rövidebb formájában használtuk. Bocz Géza 1971-ben Beszterceire magyarosított. Életrajzának összeállításához a Honvédelmi Minisztérium Központi Irattárában fellelhető tiszti okmánygyűjtőjét használtuk fel. Ahol más forrásra hivatkozunk, külön lábjegyzetben jeleztük. Bocz Géza személyi anyagának lelőhelye: HM HIM KI 5238. sz. tiszti okmánygyűjtő.

² A tartalékos tisztképzés két részben történt. Az első évfolyam általában január 1-jétől június 30-ig tartott, egy iskolai tanfolyamból, illetve az alosztálynál tisztesi és altiszti beosztásban teljesített csapatszolgálatból állt. A további tartalékos tiszti képzésben csak azok vehettek részt, akik a tanfolyamon *legalább jó* minősítést szereztek, a csapatszolgálatban pedig *legalább jól* megfeleltek. A képzés második évfolyamára (melyet

1941 augusztusától kiképző tisztként működött ezredénél. 1941. október 1-jén tartalékos zászlóssá nevezték ki, ezt követően további szolgálatot vállalt, és október 15-ével Kaposvárra, a m. kir. 6. gyalogezredhez került szakaszarancsnoki beosztásban. 1942 januárjában Komáromba vezényelték árkász tanfolyamra. Rövid kórházi betegséget és egészségügyi szabadságot követően 1942. augusztus 10-étől már ismét Péccsett találjuk.

1942. augusztus végétől 1943. november 5-éig a keleti hadművelleti területen megszálló feladatokat ellátó m. kir. 108. könnyűhadosztály kötelékében szolgált (a m. kir. 38. gyalogezrednél) mint anyagi tiszt, segédtsiszt és századparancsnok.³

Következő beosztásában újra kiképző tisztként működött Péccsett, majd 1943. december 25-től 1944. január 15-ig Gyékényesre osztották be a 8/III. zászlóaljhoz szakaszarancsnokként.

1944. február 1. és július 10. között Sopronban elvégezte a Honvéd Főtiszti tanfolyamot.⁴ Ezt követően kiképző tisztként visszakerült Pécsre. 1944. július 1-jén (1943. július 1-jével visszamenőleg) tartalékos hadnaggyá léptették elő.⁵

Augusztus 10-étől újra hadművelleti területen szolgált. Alakulata, a 8. gyalog tábori pótezred a 4. gyalog tábori póthadosztály kötelékében került bevetésre az erdélyi hadszíntéren. A Nagyváradért, majd a Debrecen környékén vívott harcokban hadosztálya szinte teljesen felmorzsolódott. Október 9-én a 4. gyalog tábori póthadosztály 1612 fős gyalogsági létszámot jelentett. Október 16-át követően a hadosztály alakulatait a szintén súlyos veszteségeket szenvedett 12. tartalékadosztály⁶ egységeivel vonták össze. A 8. gyalog tábori pótezred maradványait ekkor a 38. gyalogezredbe olvastották be.⁷

A 12. tartalékadosztály 1944 októberében fokozatosan Budapest előterébe szorult vissza. A hadosztály parancsnokait kikapcsolták a harcászati vezetésből, és a seregestet a 8. SS-lovashadosztály 16. SS-lovasezredének rendelték alá. A hadosztály 1944. december 20-án már csak a 10. gyalogezred zászlóaljkereteiből, a 36. és 38. gyalogezred egy-egy zászlóaljából, kettő tábori tüzérosztályból, kettő páncéltörő ágyús ütegből, egy légvédelmi gépágyús ütegből, valamint egy-egy felderítő- és utászszázadból állt. Harcos állományát 76 tiszt és 1183 fő legénység alkotta, fegyverzetét pedig 65 golyószóró, két géppuska, 37 aknavető, hat 12 cm-es aknavető, 14 páncéltörő ágyú, 11 darab 8 cm-es tábori

---

nem hivatalosan hadapród tanfolyamnak is neveztek), általában november 1. és a következő év március 1. között került sor. A *legalább jó* eredménnyel végzett jelölteket hadapród őrmesterré nevezték ki. Bővebben lásd: *Berekméri* 2007. 146–150. o.

³ A m. kir. 108. könnyűhadosztály és a helyi lakosság kapcsolata ebben az időszakban viszonylag nyugodtnak volt tekinthető, ugyanakkor a hadosztály 1943 tavaszán súlyos harcokat vívott az előnyomuló reguláris szovjet csapatokkal. 1943. március 3–6. között Szeregyina Buda védelmében a 38. gyalogezred szinte teljesen felmorzsolódott. A 108. könnyűhadosztály harcait ebből az időszakból részletesen ismerteti: *Ungváry* 2015. 330–339. o.

⁴ Később, Bocz Gézát 1943. november 1-jével, 1942. július 1-jei ranggal átvették a hivatásos állományba. *Honvédségi Közlöny, Személyes Ügyek*, 1945. 13. sz. 10. o.

⁵ *Honvédségi Közlöny, Személyes Ügyek*, 1944. 31. sz. 617. o.

⁶ A 12. tartalékadosztályt hadművelleti területen állították fel megszálló alakulatokból 1944 áprilisában. Felállítását követően Brest–Pinszk–Varsó térségében vasútbiztosító feladatokat látott el. A hadosztály 1944 júliusában súlyos harcokat vívott, mely során a sebesültek, halottak, eltűntek száma 1680 volt. 1944. augusztus végén a 12. tartalékadosztály a Tiszántúlon került bevetésre a IV. hadtest alárendeltségében. Ekkor teljes létszáma 5941 fő volt. A hadosztály részt vett a VII. hadtest Belényes elleni támadásában, majd a Nagyvárad körüli harcokban. Október 9–12. között a hadosztály szétzilálódott. *Ungváry* 2004. 492. o.

⁷ HM HIM HL Tgy. 3025.; *Ungváry* 2004. 489. o.

ágyú, kilenc 10,5 cm-es tábori tarack, három 15 cm-es tábori tarack képezte. A 40. tábori tüzérsztyált a német 13. páncélosadosztyálnak rendelték alá.⁸

1945. január 1-jén a 12. tartalékadosztyál az Új köztemetőnél vívott súlyos harcokat. Péchy György százados,⁹ a 38/III. zászlóalj parancsnoka így emlékezett vissza: „Hajnalban az Új köztemető Ferihegy felé néző keleti szegélyén húzódtott az arcvonal. Az ütég a ravatalozóban foglalt el harcálláspontot. Kaptam még 30 hungarista újoncot.

8 óraker váratlanul olyan erős tüzérségi és aknavetőtűz kezdődött, amilyennel még magyarországi harcokban nem találkoztam. Remegett a föld a temető területén. Az emberek az elfoglalt állásokból hátraszökelltek, és a Kozma utca árkában kerestek fedezéket. A ravatalozóból mi is odafutottunk, és ott fedeztük magunkat. Megkezdődött az orosz gyalogsági támadás. Az út árkából valamennyien tüzelünk a felénk szökellő ellenségre. Mintha rajparancsnok lettem volna, vezettem a közelemben lévő emberek tüzét. Ezt tette Kajdy és Joó őrnagy is. Erős, jól célzott tüzünk eredményes volt, sikerült a támadást megállítanunk... Jóformán semmi nehézfegyverünk nem volt...”¹⁰

„Itt hullanak el gyalogezredünk maradványai” – jegyezte fel Bocz Géza ezekről a harcokról. Január 3-án a 12. tartalékadosztyál csapattesteit is felmorzsolták, és szinte teljesen szétesett. A legnagyobb veszteségek a hadosztyál balszárnyát érték, ahol a bevethető legénység alakulatonként az 50 főt sem haladta meg.¹¹ A súlyos veszteségeket mutatja, hogy január 6-án már ezredének felszámolásáról számolt be.

Budapest ostromának végén részt vett a kitörésben. Tök és Szomor között megsebesült, de társai támogatásával sikerült elérnie a saját vonalakat. Először Győrbe, majd Szombathelyre került hadikórházba, a háború végén sebesültként német birodalmi területre. 1945. május 2-án a bajorországi Gangkofenben esett amerikai hadifogságba. A hadifogságból, mint önként jelentkezőt, 1945. október 16-án indították útnak és október 19-én érkezett vissza Magyarországra.

Bocz Géza háború utáni sorsáról keveset tudunk, de az ismert életrajzi adatok alapján elmondhatjuk, hogy katonatiszti múltja – az 1948-tól berendezkedő új hatalom szemében – egész pályafutására rányomta bélyegét. Naplójából megtudhatjuk, hogy egyetemre szeretett volna jelentkezni, valamint a szerelmével, Mártával való házasságát tervezte. 1946-ban felvételt nyert a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára, de 8 félévet követően megélhetési körülményei miatt már nem folytathatta tovább tanulmányait. Később az egyetem nyilvántartásából is törölték. Miután 1946. augusztus 31-én mint hivatásos hadnagyot nélkülözhetőnek minősítették és a tényleges szolgálatból elbocsátották, a polgári életben igyekezett elhelyezkedni.

1948-ban villanszerelői segédlevelet szerzett, majd a Pécsi Magasépítő Nemzeti Vállalatnál helyezkedett el, ahol mint volt katonatisztet, politikailag megbízhatatlannak nyilvánították és 1950-ben elbocsátották. Ugyanígy a Pécsi Villanszerelő Vállalat is felmondott neki. Később Dunapentelén alkalmazták villanszerelőként, de egy súlyos étel-

⁸ Szabó 2005. 84. o.

⁹ Péchy György (Felsőbánya, 1913. november 16. – Budapest, 1995. június 25.) hivatásos százados. 1944. szeptember 18-ától a 38. gyalogezred nehéz páncéltörő ágyús századának, október 15-étől pedig a 38/I. zászlóaljnak parancsnokaként teljesített frontszolgálatot. 1945. január 2-án Kőbányán megsebesült. *Molnár – Szabó* 2014. 90–92. o.

¹⁰ Szabó 2005. 94–95. o.

¹¹ Szabó 2005. 96. o.

mérgezés miatt itt is megszűnt az állása. Ezután ismét Pécessét kapott munkát különböző vállalatoknál, de a hatalmon lévő rendszer szemében mindvégig politikailag megbízhatatlannak számított, és ez egész pályafutását végigkísérte. 1980-ban ment nyugdíjba.

A már említett tervei közül csupán a szerelmére vonatkozó valósulhatott meg: 1945. december 29-én feleségül vette Kurtz Márta Magdolnát, akitől később egy gyermeke született. Bocz Géza 1998-ban hunyt el.

Budapest ostromának vége és a kitörés

1945. február 10-ére a Budapestet védő német–magyar csapatok a Citadellába és a Budai vár területére szorultak vissza. A szovjet csapatoknak sikerült a Gellért-hegy nyugati peremén elért betöréseiket kibővíteni és a Duna irányában északkelet felé áttörni. Elkéseredett harcok folytak a Citadelláért, valamint a Gellért-hegy nyugati és délnyugati előteréért. Ekkorra a Gellért-hegyet és a Várhegyet már csak egy keskeny folyosó kötötte össze.¹²

A szovjet csapatok súlypontoszerű támadásainak, különösen a február 10-ére virradó éjjel végrehajtottaknak következtében megszűnt a védelem összefüggő arcvonala. A védők már az előző napokban elvesztették a Déli pályaudvar területét és tüzérségi állásaik egy részét. Számítani lehetett arra, hogy a tüzérségi állások területén folytatott közelharc hamarosan a teljes tüzerő elvesztésével fog járni. A védelem kezén lévő terület drasztikus összeszűkülése csökkentette annak esélyét, hogy az éjjel ledobott utánpótlás a német–magyar csapatok kezébe kerüljön.¹³

A nap folyamán végül pontosan ugyanaz történt, amitől a Dél Hadseregcsoport vezetői és a védők tartottak: a szovjetek a nap folyamán áttörtek a Budai vár és a Citadella között, így a védelem tüzérségi állásai is elvesztek.¹⁴ A február 10-éről 11-ére való éjjel felszállt 22 Ju-52 szállítórepülőgép közül pedig csak 15 jutott el a körülrárt város fölé, s mindössze 11,6 tonna ellátmányt tudtak ledobni vakon a védők területe felett.¹⁵

A főváros ostromának ötvenedik napjára a teljesen kiéhezett védők már felélték élelmiszerkészleteiket, és gondot okozott az ivóvízellátás. A csapatok lőszerkészlete már csak néhány napra voltak elegendő.

Ezen előzményeket követően február 11-én Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, a Waffen-SS és a rendőrség tábornoka,¹⁶ a IX. SS-hegyihadtest parancsnoka délelőtt haditanácsot hívott össze, amelyen komoly vitát követően végül eldöntötték, hogy a kitörést nehézfegyverzet nélkül, az erdőkön keresztül hajtják végre. A támadásnak 20 óraker kellett megindulnia súlyponttal a Széll Kálmán téren keresztül, illetve több kisebb csoportnak a Margit körút mentén kellett támadnia.¹⁷

¹² HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 259. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 10. 02. 1945.

¹³ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 264. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 10. 02. 1945.

¹⁴ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 273. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

¹⁵ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 270. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

¹⁶ Karl Pfeffer-Wildenbruch (Kalkberge, 1888. június 12. – Bielefeld, 1971. január 29.) December 5-én Hitler a Budapest Erőd teljhatalmú parancsnokává nevezte ki. Legmagasabb német parancsnokként a védelmi műveleteket irányította. 1945. február 12-én Budán szovjet hadifogságba esett, ahonnan csak 1955. október 9-én térhetett vissza. *Lexikon* 1997. 369. o.

¹⁷ *Ungváry* 2009. 183. o.

Február 11-én 17 óra 50-kor a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága rádión közölte a Balck-seregsoporttal,¹⁸ hogy a még harcképes erőkkel kitör a bekerítésből, majd ezt követően megsemmisítették a rádióberendezéseket. Ezáltal az akció visszafordíthatatlanná vált.¹⁹

A IX. SS-hegyihadtest utolsó jelentése szerint ekkor mintegy 23 900 német (közülük 9600 sebesült) és 20 000 magyar (közülük 2000 sebesült) katona, valamint 500 nyilaskezes volt a bekerítésen belül. A német sebesültek között 2000 fekvőbeteg volt, közülük 1600 súlyos sérült. A még saját kézen levő városrészek lakosságát körülbelül 80-100 000 főre becsülték.²⁰

A kitörés első hulláma – a terveknek megfelelően – este 20 órakor indult el. A kitörőket 3-4 harckocsi, 3-4 rohamlöveg és 10 lövészpáncélos támogatta.²¹

Bocz Géza csoportja a kitörés második hullámában, 22 óra tájt indult el. Miután átjutottak a Széll Kálmán téren és a Filler utcán, a villákon keresztül érték el a Törökvészi utat. Itt csatlakoztak egy nagyobb csoporthoz, mely a Hármashatár-hegy felé haladt. Ennek irányítását később Billnitzer Ernő altábornagy²² vette át.

Február 11-én a reggeli jelentést követően már nem érkeztek be további jelentések a IX. SS-hegyihadtesttől a Dél Hadseregsoporthoz. A Balck-seregsoport főparancsnoka, Hermann Balck páncélos tábornok 22 óra 40 perckor tájékoztatta a Dél Hadseregsoport parancsnokát a IX. SS-hegyihadtest rádiótáviratáról.²³

A Dél Hadseregsoport vezérkari főnökével, Helmuth von Grolman altábornaggyal 22 óra 25 perckor lefolytatott beszélgetésében Balck felvetette, hogy a kitörők megsegítésére Zsámbékon vagy Pilisszentléleken keresztül támadást kellene indítani a német I. lovashadtest rendelkezésre álló erőivel és a mögötte álló páncélos-kötelékekkel, mely véleménye szerint becsületbeli kötelesség lenne Budapest védőseregével szemben. A vezérkari főnök azonban aggályainak adott hangot egy nyugati irányú kitörés eredményeit illetően.²⁴

Az éjszaka folyamán a Dél Hadseregsoport hadművelleti osztályától Merk vezérkari ezredes tájékoztatta Hitlert a IX. SS-hegyihadtest elhatározásáról, aki ugyan ellenvetés nélkül elfogadta azt, azonban úgy határozott, hogy a Südwind-hadművelethez²⁵ beérkezett új kötélekeket nem vehetik igénybe egy esetleges felmentő támadáshoz, mert azok

¹⁸ A Balck-seregsoport 1944. december 24-én a német 6. hadsereg élén történt parancsnokváltás nyomán, a „Fretter-Pico” seregsoport átnevezésével jött létre. Nevét Hermann Balck páncélos tábornokról kapta. Állományába a német 6. hadsereg, a magyar 3. hadsereg, majd 1945. március 6-tól a 6. (SS-) páncélos-hadsereg tartozott. *Lexikon* 1997. 34–35. o.

¹⁹ *Ungváry* 2009. 182. o.

²⁰ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 273. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

²¹ Lásd: Pfeiffer-Wildenbruch szovjet kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. február 15. <https://pamyatnarođa.ru> (Utolsó megtekintés: 2017. június 18.).

²² Billnitzer Ernő (Fiume, 1889. június 17. – Budapest, 1976. december 16.) altábornagy: 1944. október 20-ától a Budapest körzetében összpontosított rohamtüzér csoport parancsnoka. 1945. február 14-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948 júliusában tért haza. *Szakály* 2001. 56. o.

²³ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 273. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

²⁴ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 273–7 213 274. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

²⁵ A garami szovjet hídfő felszámolására indított korlátozott célú német hadművelet. A német 8. hadsereg erői, valamint az I. SS-páncélos hadtest február 17-én indították meg támadásukat, melynek során február 24-ére sikerrel számolták fel a Garam folyó nyugati partján kialakított szovjet hídfőt. A harcok alatt a német alakulatok mintegy 90 szovjet harckocsit és önjáró löveget, valamint 334 löveget lőttek ki vagy zsákmányoltak.

nak rejtve kell maradniuk. Csúpan helyi kiségitések voltak engedélyezhetők. Merk vezérkari ezredes ezt február 12-én éjjel 2 óra 15 perckor közölte Grolman altábornaggyal. Hitler ezen elhatározásáról a Balck-seregsoportot is tájékoztatták.²⁶

Február 12-ére virradóan – rádiókapcsolat hiányában – a Dél Hadseregsoport továbbra sem rendelkezett közelebbi jelentésekkel a Budapestről kitört erőkről. Tovább súlyosbította a kialakult helyzetet, hogy a déli órákig a felhőzet és köd hátráltatta a légifelderítést, így nem volt megállapítható a budapesti védősereg mozgása.²⁷

A Dél Hadseregsoporttal ellentétben a február 12-én virradóra beálló ködös idő kifejezetten kedvezett a kitörő csoportoknak, mivel azok így viszonylag rejtve tudtak haladni észak-északnyugati irányban. A Billnitzer-csoport – így Bocz Géza és társai – Solymár irányába tartott és 13-14 óra körül érte el a település Buda felé eső részén emelkedő magaslatot. Ekkorra az időjárás is jobbra fordult, ami ettől kezdve a szovjet csapatoknak kedvezett. A szovjet 46. hadsereg jelentése szerint 13 óra 20 perckor egy körülbelül 4000 főből álló gyalogos hadoszlopot fedeztek fel, amely Pesthidegkúttól keletre, a 445-ös magaslat körzetéből haladt északi irányba. A csoportot szovjet repülőgépek támadták meg, ami ezt követően két részre szakadt. Az egyik oszlop Solymár irányában, a másik pedig a településtől délre próbálkozott a továbbjutással.²⁸

A Billnitzer-csoport Solymártól délre átkelt a Paprikás-patakon és a pesthidegkúti téglagyárnál gyülekezett, ahonnan a hegyek irányában folytatták útjukat. Ekkor már német repülőgépek is megjelentek az égbolton, melyek észlelték a kitörő csoportot, s ezt feléjük is jelezték.

A német légifelderítés több északnyugati irányba haladó harccsoportot észlelt, amelynek alapján a Dél Hadseregsoport vezetésében az a benyomás alakult ki, hogy a fő kitörési irány a pesthidegkúti út–Solymár–Pilisvörösvár–Pilisszántó–Pilisszentkereszt – Pilisszentlélek útvonal lesz. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy vélték, hogy az él akkorra már Pilisszentkeresztet is elérhette, így azt feltételezték, hogy a kitörő csapatok a Pilis-hegységen keresztül tesznek kísérletet az orosz vonalak áttörésére.²⁹

Ilyen előzményeket követően a Balck-seregsoport úgy döntött, hogy a 711. gyaloghadosztály Bajnánál összevont, rohamlövegekkel és harcokcsikkal megerősített ezredcsoportját északkeleti irányban, a Pilis-hegységhez csoportosítja át, hogy a kitörő csoportok közeledése esetén felmentő támadást tudjon indítani.³⁰ Ugyanakkor a Billnitzer-csoport – és valószínűleg más kitörő csoportok is – Solymár térségét elhagyva északnyugati irányban haladt tovább, majd Piliscsabától délre nyugati irányba fordult.

Február 13-án a fővárosból kitört csapatok helyzete rádiókapcsolat hiányában és az elégtelen légifelderítési adatok következtében továbbra is tisztázatlan volt a Dél Hadseregsoport vezetése előtt, amely egyedül abban volt biztos, hogy a főváros védői-

A szovjet hadifoglyok száma elérte a 700 főt, míg a halottaké meghaladta a 4000 főt. A német veszteség 6471 fő volt halottakban, sebesültekben és eltűntekben, valamint több mint 150 páncélos esett ki hosszabb-rövidebb időre a harcokból. *Szabó – Számvéber* 2009. 181–183. o.

²⁶ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 274. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 02. 1945.

²⁷ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 282. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 12. 02. 1945.

²⁸ <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hadsereg törzs 0129/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 12-én 19.00 órakor (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.)

²⁹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 275. és 7 213 279. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 12. 02. 1945.

³⁰ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 284. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 12. 02. 1945.

nek nem sikerült zárt egységekben kitörnie Budapestről és így keresztülharcolnia magát. A kitörők kisebb csoportokra bomlottak, és az egyes csoportok nyugati és északnyugati irányban kísérelték meg az átjutást. A légifelderítés előző napi adataival szemben a kitörés fő útvonalának azonban már nem a Pilis-hegység, hanem a Pilisvörösvártól délnyugatra fekvő erdős terep tűnt nyugati irányban.³¹

A reggel folyamán egy kitörő csoport Nagykovácsitól északnyugatra harcba bocsátkozott a szovjet 252. lövészhadosztály részeivel. Az 558-as magaslatot (Kutya-hegy) körülbelül 300 főnyi gyalogság támadta, velük a szovjet 19. lövészhadosztály 315. lövészezrede vette fel a harcot.³² A szovjet csapatok Nagykovácsinál a 8. és 22. SS-lovashadosztályok kötelékéből, Tök és Zsámbék térségében pedig a német 109. páncélosdandár³³ kötelékéből ejtettek hadifoglyokat.³⁴

A Balck-seregcsoport 9 óra 30 perckor jelentette a Dél Hadseregcsoport vezérkari főnökének, hogy az első 30 Budapestről kitörő katona – közöttük három német és egy magyar tiszt – Szomornál elérte a saját vonalakat. A csoport elsősorban a magyar tiszt helyismeretének köszönhetően az átjutást.³⁵

Ez volt az első alkalom arra, hogy a Dél Hadseregcsoport részletesebben tájékozódhasson a kialakult helyzetről. Az átjutottak beszámolóiból az derült ki, hogy a kitörési parancsot nem a megfelelő időben adták ki, és az nem is ért el minden csapatot. Ugyancsak megerősítették, hogy a kitörésre nem zárt egységekben, hanem egymástól független kisebb csoportokban került sor, a járműveket pedig a kapott parancsnak megfelelően még a kitörés megkezdése előtt megsemmisítették. A kitörő csoport Budakeszin keresztül, majd az erdőn át Perbál és Tinnye között jutott el a saját vonalakig. Az utakat ellenséges barikádok torlaszolták el, az épületromok, gépjárműroncsok és löttemek miatt pedig részben járhatatlanok voltak.

21 óraker a Balck-seregcsoport főparancsnoka a Dél Hadseregcsoport főparancsnokával folytatott megbeszélése alkalmával összefoglalta az addigi tapasztalatokat. Az átjutott katonák elbeszélései alapján úgy tudta, hogy a kitört csapatoknak Nagykovácsiban kellett gyülekezniük, ezért feltételezése szerint a település körüli erdőkben lesz a kitörő csapatok zöme és reményei szerint legalább 3000 fő fogja elérni a saját vonalakat.³⁶

A 711. gyaloghadosztály előző nap átcsoportosított megerősített ezredcsoportja a hadseregcsoport balszárnyán, a Pilis-hegységtől nyugatra helyezkedett el. Mivel még mindig nem lehetett biztosan tudni, hogy melyik irányból várható a kitörő csapatok zöme, ezért az ezredcsoportot továbbra is a gyülekezési helyén hagyták.³⁷

³¹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 293. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 13. 02. 1945.

³² <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hadsereg törzs 130/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 13-án 7 óraker (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.).

³³ A 109. páncélosdandárt 1944. július 19-én kezdték szervezni a grafenwöhri gyakorlóterén a szétvert 25. páncélosdandártól roncsaiból. Az alakulatot nem sokkal később Magyarországra vezényelték. A dandár 1944 októberében önállóan került bevetésre, majd 1944. október végén egyesült a „Feldherrnhalle” páncélosdandárral.

³⁴ <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hadsereg törzs 131/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 13-án 13 óraker (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.).

³⁵ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 293. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 13. 02. 1945.

³⁶ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 295. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 13. 02. 1945.

³⁷ Uo.

Február 13-án a szovjet 46. hadsereg erőinek nagy részét átcsoportosította és folytatta a kitörő csapatok elleni harcát. 11 órakor a 252. lövészadosztály két lövészezrede, az 1505. önjáró tüzérezreddel, az 1255. önálló páncéltörő tüzérezreddel és a 4. gárda-gépesítettandár egy harcokocsiszázadával megindult Solymár irányában. 19 órakor a 252. lövészadosztály 932. lövészezrede Nagykovácsitól 2 km-re délkeletre és a 420-as magaslattól 1 km-re délkeleti irányban állt. A hadosztály 928. lövészezrede Solymártól délkeletre 0,5 km-re, a 445-ös magaslattól 2 km-re északra, illetve Pilisborosjenőtől délkeletre 1,5 km-re helyezkedett el. A 924. lövészezred az előző nap folyamán elért helyzetében maradt Piliscsabától és Klotildligettől délnyugatra.

A 19. lövészadosztály 315. lövészezrede Telkinél a 262-es magaslaton és az 554-es magaslaton (Kopasz erdő), az 1310. lövészezred egy lövészszázalójával az 554-es magaslaton helyezkedett el, másik lövészszázalójával az 558-as magaslatért harcolt. A 32. lövészezred egy lövészszázalójával a korábbi körzetében maradt a 289-es magaslattól 1,5 km-re délkeletre, másik lövészszázalójával harcban állt az 558-as magaslatért.

A 11. lovashadosztály a 23. lövészhadtest parancsnoksága alá került, majd Páty és Telki körzetében vonták össze. Ezt követően két lovasezreddel a Telki és Budakeszi közötti erdőket fésülte át, egy lovasezreddel pedig Piliscsaba határát fedezte, illetve a Perbáltól 2 km-re keletre fekvő erdő nyugati szélét. A 2. gárda-gépesített hadtest erőivel a Telki–Piliscsaba vonalra húzódott előre.³⁸

Február 14-én a légifelderítések alapján a Dél Hadseregcsoport továbbra is abban reménykedett, hogy még mindig vannak olyan erősebb kitörő csoportok, melyek a saját vonalak felé tartanak.³⁹ Több helyen kisebb felderítő vállalkozásokkal próbálták kipuhatólni a kitörők helyzetét. Reggel 5 órakor Esztergom térségében a 404-es magaslat körzetéből (Vaskapu) a 386-os magaslat (Dobogó) irányában egy szakasznyi német gyalogság sikertelenül kísérelte meg felderíteni a szovjet peremvonalat, majd 9 órakor Szomor térségében egy gyalogsági század aknavetőik támogatásával próbálkozott felderítéssel Anyácsapuszta irányában.⁴⁰

9 óra 15 perckor a Balck-seregcsoport vezérkari főnöke, Heinz Gaedcke vezérőrnagy tájékoztatta a Dél Hadseregcsoport vezérkari főnökét, hogy a légifelderítés német csapatokat észlelt a Pilisvörösvártól és Pilisszentivántól délre lévő hegyes terepen, nagyjából ugyanazon a területen, ahol az előző nap során is.⁴¹

A szovjet jelentések részletesen beszámoltak a kisebb kitörő csoportok útvonaláról. A szovjet 49. gárda-lövészadosztály jelentése szerint február 14-én hajnali 1 óra 30 perc és 3 óra között a kitörő csoportok néhány, 150-200 fős csoportja (összesen nem több, mint 600 fő) elérte Perbál déli határát. Ennek eredményeként egyes csoportok (300-500 főnél nem többen) átjutottak Perbálon és nyugati irányban, a 327-es magaslat (Nyakas) felé folytatták útjukat. A maradékot a szovjet gyalogság és a lovasság tüze megsemmisítette.

Egy másik csoport (maximum 400 fő) kijutott Perbál keleti határába, ahol harcba keveredett a szovjet védelemmel és súlyos veszteséget szenvedett. Ezt követően a kitörő cso-

³⁸ <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hadsereg törzs 044/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 13-án 21 órakor (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.).

³⁹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 301. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 14. 02. 1945.

⁴⁰ <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hadsereg törzs 0134/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 14-én 13 órakor (Utolsó megtekintés: 2016. 12. 05.).

⁴¹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 301. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 14. 02. 1945.

port megkerülte a települést, és egy része Perbál északkeleti határa felé tört, ahol harcba bonyolódott a 149. gárda-lövészezred hátsó részeivel. A csoport másik fele (nagyjából 250-300 fő) a 327-es magaslat (Nyakas) irányába igyekezett tovább. A Perbálon lévő csoport nagy részét megsemmisítették. Egy részük el tudott menekülni, és különálló, apró csoportok (10-15 fősek) Tinnye környékén bukkantak fel, valamint a Tinnyétől 1,5 km-re délkeletre lévő forrásnál (Török-forrás). Kirvától (ma: Máriahalom) 1 km-re délkeletre a ligetben nagyjából 100 kitörő gyűlt össze.

Ugyanekkor Tök keleti és déli határát körülbelül 600 fős csoport érte el, amely harcba keveredett a 144. gárda-lövészezred hátul lévő egységeivel és a védelemmel. A csoport egy részének sikerült áttörnie Tök nyugati határába, ahol szétszóródott a szőlőskertek pincéiben, egy másik rész pedig az Anyácsapusztától délre lévő erdő felé tört.⁴²

13 óraker a Budajenőtől északnyugatra lévő erdőből nagyjából 500 főnyi kitörő tört elő a település déli határa felé. A csoportot a szovjet tüzérség és gyalogság, valamint a páncélosok tüze megsemmisítette, kis részük szétszóródott.⁴³

Amint azt a szovjet jelentések is mutatják, február 14-én beigazolódni látszódott a Dél Hadseregcsoporthoz előző napi feltételezése, miszerint a kitörő csapatok érdemben nem a Pilis-hegységen keresztül vezető hosszabb és megerőltetőbb, ugyanakkor talán több sikerrel kecsegtető utat választják, hanem az ellenség által elzárt, de rövidebb nyugati irányt.⁴⁴

Még a délelőtt folyamán egy sikeresen átjutott katonától arról értesült a német I. lovashadtest, hogy a kitörők egy nagyobb csoportja Perbálon gyülekezik. A magát visszaküzdő (Rückkämpfer) azt állította, hogy az ellenség minden erejével a csoport ellen fordult. Ezért a lovashadtest saját elhatározásából úgy döntött, hogy felmentő támadást indít a 3. lovasdandár arcvonalán.⁴⁵ A támadáshoz a 96. lövészzászlóalj is csatlakozott.⁴⁶

Este 20 óra 10 perckor a német tüzérség heves tüzérségi rajtaütést hajtott végre a szovjet 144. gárda-lövészezred hadrendjén, valamint a 149. gárda-lövészezred balszárnyán, majd Szomortól délkeletre támadásba ment át a 144. gárda-lövészezred két lövészzászlóalja ellen. A szovjet aknavetők és rakétavetők tűz alá vették az észlelt tüzelési pozíciókat, valamint azokat a területeket, ahol az ellenség nagyobb tömörülését figyelték meg.

Február 15-én hajnali 3 óra 45 perckor erőteljes tűzrajtaütést követően a 3. lovasdandár és a 96. lövész-zászlóalj hat harcokosi támogatásával ismételten megtámadta a 144. gárda-lövészezred állásait. A támadás a lövészezred 4. századát érte. A szűk területen az élőerőfölényben lévő német csapatoknak sikerült éket verni a 4. század hadrendjébe. A szovjet védelemnek a tüzérség, valamint három rakétavető segítségével sikerült visszavernie a támadást, melynek során egy harcokosit is kilőttek.⁴⁷

Ugyan a vállalkozás eredményeképpen mintegy 50 kitörőnek sikerült az átjutás, a támadó alakulatok súlyos, mintegy 100 fős veszteséget szenvedtek.⁴⁸

⁴² <https://pamyat-naroda.ru>, 49. gárda-lövészhadosztály hadműveleti naplója, 1945. január 1., 18. főlő. (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.).

⁴³ Uo.

⁴⁴ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 302. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 14. 02. 1945.

⁴⁵ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 311. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁴⁶ Pohlmann 1959. 355–356. o.

⁴⁷ <https://pamyat-naroda.ru>, 49. gárda-lövészhadosztály hadműveleti naplója, 1945. január 1., 19. főlő. (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.).

⁴⁸ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 311. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

A 3. lovasdandár támadásáról 9 óra 10 perckor tájékoztatta a Balck-seregcsoporth vezérkari főnöke a Dél Hadseregcsoporth vezérkari főnökét.⁴⁹ Bár az I. lovashadtest értesülései valószínűleg bizonyultak, a vállalkozás kudarcának következtében felmerült a kérdés, hogy mennyiben lehet célszerű egy hasonló helyi támadás az ellenséges arcvonal ellen, illetve az milyen eredménnyel járna.⁵⁰

Ezzel párhuzamosan a német felderítés éjjel először észlelt saját kitérő csapatot Kesztlőc térségében, tehát olyan csoportot, amely a többivel ellentétben a másik irányban, a Pilis-hegységen keresztül próbálta átküzdeni magát. Ez alapot adott annak a reménynek, hogy további csoportok is lehetnek a Pilis-hegységben.⁵¹ A Dél Hadseregcsoporth vezérkari főnöke megjegyezte, hogy ha a saját részek már Kesztlőcön vannak, úgy kilátásba helyezne egy esetleges támadást. Ezt a lehetőséget azonban a Dél Hadseregcsoporthnak még meg kellett vizsgálnia. A hadseregcsoporth éppen az előbb említett előzmények miatt nem tudta elhatározni magát egy támadásra a Pilis-hegység irányába. A Südwind hadművelettel összefüggésben a Dunán keresztül indítandó támadást fontosabbnak vélték és nem akarták azt esetleges veszteségekkel vagy késlekedéssel veszélyeztetni. A Dél Hadseregcsoporth főparancsnoka ezért csak azzal a feltétellel volt hajlandó beleegyezni egy ilyen támadásba, ha a felderítés erősebb saját csapatokat észlel a Pilis-hegységben.⁵²

Február 15-én Budapest kitérő védőiről a német légitfelderítés csak kevés adattal szolgált. A nap folyamán az előző napinál lényegesen kevesebb katonának sikerült az átjutás. A Dél Hadseregcsoporth szerint egyre jobban csökkent a remény arra, hogy erősebb kötelékek is át tudják küzdeni magukat.⁵³ 17 óra 40 perckor a Balck-seregcsoporth első (hadműveleti) vezérkari tisztje jelentette, hogy a légitfelderítés már nem észlelt német csapatokat a Pilis-hegységben. Feltehetően a kitérő csapatok a lehető legkisebb csoportokra bomlottak fel, és napközben azért nem adtak magukról jelet, nehogy ellenséges támadásnak tegyék ki magukat.⁵⁴ A Dél Hadseregcsoporth főparancsnoka ezért úgy határozott, hogy ilyen körülmények között nem indít támadást a Pilis-hegység irányába.

További átjutók már nem érkeztek a nap folyamán. A Balck-seregcsoporth főparancsnoka azon az állásponton volt, hogy saját vállalkozásokkal csak megzavarnák a kis csoportokban átszivárgókat. A Dél Hadseregcsoporth ennek megfelelően immár csak a február 17-én, a Dunán keresztül megindítandó támadásra szándékozik felkészülni.⁵⁵

A szovjet bekerítésen sikeresen átjutott kitérők zöme, 624 fő 1945. február 16-ig érte el a saját vonalakat. Becslések szerint ezt követően már csak legfeljebb 80-100 főnek sikerülhetett az átjutás.⁵⁶ A kitérés tehát a védők kevesebb, mint 1,6%-ának sikerült (a február 11-ei létszámhoz viszonyítva). Szovjet adatok szerint például a 46. hadsereg sávjában feb-

⁴⁹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 310. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 310–7 213 311. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵² HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 311. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵³ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 310. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵⁴ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 311. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵⁵ HM HIM HL Mikrofilmtár, 628. tek. 7 213 312. felvétel, KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 02. 1945.

⁵⁶ Ungváry 2009. 206. o.

ruár 12. és 15. között 8500 kitörőt semmisítettek meg, és 7083 főnyi legénységet és tisztet, közöttük három tábornokot, három ezredest és 550 egyéb tisztet ejtettek hadifogságba.⁵⁷

Amint azt az idézett adatok mutatják, Budapest védőinek csak töredéke érte el a saját csapatokat. A sikeresen átjutott magyar katonák száma ezen belül minimális. Sorsukról viszonylag kevés konkrétumot ismerhettünk idáig. Az egyik legismertebb vonatkozó forrás Kokovay Gyula visszaemlékezése, amelyet Ungváry Krisztián és Józsa Béla részletesen idéz könyvében.⁵⁸ Ismertségéből kifolyólag itt most nem foglalkozunk részletesen a forrással, azonban fontos megjegyezni, hogy a visszaemlékezés szerzője közel fél évszázaddal később, 1993-ban vetette papírra emlékeit, így az több pontatlanságot tartalmaz. Ezek közül a leglényegesebb, hogy Kokovay tévesen Mányként azonosítja azt a települést, ahol február 14-én elérték a német főellenállási vonalat. Szintén tévesen adja meg ezt a helyet Hídvégi Béla is a vele készült interjúban.⁵⁹ Ezen állításunkat arra alapozzuk, hogy Mány 1945. február 4-én szovjet kézre került,⁶⁰ és ez a helyzet a kitörés idejére sem változott meg. Sem a Dél Hadseregcsoport hadnaplója, sem pedig a szovjet iratok nem tartalmaznak arra vonatkozó utalást, hogy Mány német–magyar kézen lett volna a kérdéses időpontban.

Kokovay ugyanakkor meglehetősen részletesen mutatja be a kitörés nehézségeit, valamint két társát, akik vele együtt érték el a saját vonalakat, őket név szerint megnevezi. Emlékei szerint akkor és azon a helyen rajtuk kívül még hat magyar katonának sikerült az átjutás. Róluk azonban csak annyit jegyez fel, hogy mindnyájan sebesültek voltak. Kokovay csoportját nem sokkal megérkezésük után tovább is szállították. Erről így emlékezett meg: „Tizenegy óra körül a német főhadnagy szólt, hogy egy jármű elvisz bennünket. Egy terepjáró felderítő páncélcsovi belsejébe berakták a sebesülteket, mi hárman meg a tetejére másztunk fel, és a géppuskacsőbe kapaszkodva utaztunk Tarjánba. Innen a sebesülteket mentőautó vitte tovább, mi hárman egy német körletben kaptunk ebédet, este pedig egy teherautó vitt be Tatatóvárosba az ott lévő magyar parancsnokságra.”⁶¹

Bocz Géza hadnagy – mint már említettük – ugyancsak február 14-én sebesülten érte el Tök és Szomor között a saját vonalat. Naplójában a sikeres kijutók között Hajdu Dezső őrnagyon⁶² és Mátis Kálmán főhadnagyon⁶³ kívül megemlíti még Komár Andor csendőr

⁵⁷ <https://pamyat-naroda.ru>, A 46. hds. törzs 046/Op. sz. harcjelentése a 3. Ukrán Front parancsnokának 1945. február 15-én 21 órakor (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.)

⁵⁸ Józsa 1999. 162–172. o.; Ungváry 2009. 199–200., 203. o., 205–206. o.

⁵⁹ NEB Videóarchívuma, interjú Hídvégi Bélával, készítette Máthé Áron.

⁶⁰ Offermann – Witte 1998. 361–362. o.

⁶¹ HM HIM HL TGy. 3369. 6. o.

⁶² Hajdu Dezső (Nagykanizsa, 1908. december 5. – Keszthely, 1993. május) hivatásos őrnagy. 1944. szeptember 9-én a 12. tartalékhadosztályhoz osztották be segédtsztként. 1944. november 1-jén őrnaggyá léptették elő. 1945. január 1-jétől zászlóalj parancsnoki teendőket látott el. Részt vett az 1945. február 11-ei kitörésben. Nem sokkal a német vonalak előtt, Tök és Szomor között aknaszilánktól fején, mellkasán és bal combján megsebesült. HM HIM KI 28 356. sz. tiszti okmánygyűjtő.

⁶³ Mátis Kálmán (Hidas, 1914. április 23 – Pécs, 1993. április 28.) főhadnagy. 1943. augusztus 1-jétől mint a 38. árkász század parancsnoka hadművelési területen szolgált. Alakulata megszálló alakulat volt. 1944. május 20-án a 36., 38. és 48. árkász századokból alakult meg a 74/1. utász század, melynek szintén ő lett a parancsnoka. Az alakulat 1944 augusztusáig Pripjet védelmében vett részt, majd a Narev folyóig vonult vissza. Ezt követően a 74/1. utász századot Magyarországon, Nagyvárad térségében majd a Budapestért vívott harcokban alkalmazták. Mátis a kitörés során 1945. február 14-én Szomornál megsebesült. HM HIM KI 65 430. sz. tiszti okmánygyűjtő.

hadnagyot⁶⁴ és Gazdag István honvédet⁶⁵ is. Utóbbi további sorsáról nem tudunk többet, azonban a kitörés során mind a négy tiszt súlyosan megsebesült. Őket Kokovayhoz hasonlóan előbb Tarjánba, majd Tatatóvárosra szállították. Bocz csoportja innen került később Győrbe. A két leírást egybevetve feltételezhető, hogy Kokovay és Bocz nagyjából egy időben és azonos területen érhetette el a német vonalat. Továbbá, ha a Kokovay által leírt domborzati viszonyokat rávetítjük a térképre, látható, hogy az a Tök és Szomor közötti területre is ráillik. Mindezek alapján megerősítve látjuk azon véleményünket, hogy Kokovay tévesen adta meg azt a települést, ahol a saját vonalakat elérte.

A saját vonalakat sebesülten elérő magyar katonákat február 15-én betegszállító vonaton Győrbe irányították, ahová másnap érkeztek meg. Itt az Apáca utcai orsolyita iskolában berendezett 18. számú tábori kórházba kerültek. Néhány nappal később ide került Ince Antal karpaszományos őrvezető is, aki szintén sebesültként jutott át az ostromgyűrűn, így az itt ápolat magyar kitörők száma ötre emelkedett.

Bocz Géza megemlékezett arról, hogy többször újságírók keresték fel őket: „Az újságok cikkeket közölte rólunk. Naponta számtalanszor kellett elismételniünk élményeinket. Rengeteg katona-, csendőr- és rendőrtiszt volt nálunk. Emellett a civil hatóságok és lakosok is látogattak. Mindenkinek volt valakije Pesten, akár civil, akár katona” – jegyezte fel naplójában február 26-án. A sebesülteket Magyarffy Gyula főispán is meglátogatta, aki a *Győri Nemzeti Hírlap* hasábjain szólította fel a város közönségét, hogy lássák el adományokkal a sebesült kitörőket.⁶⁶ Felhívása nem maradt eredménytelenül, amit az adományokról beszámoló újságcikk is bizonyít.⁶⁷ A napilap a hozzátartozók megnyugtatására közölte a kórházban fekvő kitörők névsorát is,⁶⁸ valamint elbeszéléseik alapján több propagandacikket is megjelentetett Budapest ostromáról.⁶⁹

A Győrben ápolat sebesültek állapota fokozatosan javult, néhány hét múlva már a városba és moziba is kimehettek. A szovjet csapatok közeledtének hírére március 23-án útnak indultak a szombathelyi 523. hadikórházba. Innen később Kőszegre utaztak, majd március 28-án itt lépték át az országhatárt. A háború hátralévő részében Bocz Géza és sebesült társai továbbra is egészségügyi kezelést kaptak. A háború vége a bajorországi Gangkofenben érte őket 1945. május 2-án.

⁶⁴ Komár Andor (Budapest, 1915. – ?) csendőr hadnagy. A kitörés során, 1945. február 14-én lábain aknaszilánktól megsebesült. HM HIM HL III. 110. M. kir. 539. sz. hadikórház 935. dob.

⁶⁵ Gazdag István honvéd Hajdu őrnagy zászlóaljának tágabb törzsébe volt beosztva kocsisként. Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal, a kitörés utáni további sorsa ismeretlen. Az úgynevezett Hajdu-csoport 1945. január második felében – február elején (a közelebbi időpont sajnos nem ismert) egy szűkebb (3 tiszt/12 fő legénység) és egy tágabb zászlóaljtorzsból (2 tiszt/17 fő legénység), továbbá két szakaszból (1 tiszt/29 fő legénység) állt. A zászlóalj állományába összesen hat tiszt és 58 főnyi legénység tartozott, ebből a harcos állományt három tiszt és 41 főnyi legénység alkotta. Itt mondunk köszönetet Mátis Péternek, aki a Hajdu-csoport névsorát a rendelkezésünkre bocsátotta.

⁶⁶ Boldog órák a tábori kórházban. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 44. sz. (1945. február 24.) 2. o. Lássuk el mindennel a budai harcokból Győrbe került sebesülteket és kórházukat. Felhívás a győri társadalomhoz! *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 40. sz. (1945. február 20.) 1. o.

⁶⁷ Köszönetnyilvánítás. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 47. sz. (1945. február 28.) 4. o.

⁶⁸ Budapestről kitört Győrött ápolat sebesült hőseink névsora. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 44. sz. (1945. február 24.) 3. o.

⁶⁹ Páncélkocsikra kötött gyerekek. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 44. sz. (1945. február 24.) 2. o.; Budapest hősi védelmének utolsó napjai. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 52. sz. (1945. március 6.) 2. o.

Bocz Géza naplója

Amint azt már a bevezetésben említettük, a naplóíró 1945. január 1-jétől 1945 októberéig vezette feljegyzéseit. Az íráskép, valamint a napló korai szakaszának tagoltsága és szép megformázottsága alapján arra következtethetünk, hogy Bocz Géza Budapest ostromára és a kitörésre vonatkozó bejegyzéseket közvetlenül az események után, valószínűleg a hosszan tartó kórházi ápolás során öntötte végleges formába és jegyezte le. Feltételezhetjük, hogy már korábban, az eseményekkel egyidejűleg készített rövidebb feljegyzéseket, amelyeket később felhasznált a letisztázott változathoz. A naplóíró a későbbiek során tollát ceruzára cserélte, és írásképe jelentősen romlott. Utóbbi egyrészt arra utal, hogy a naplóbejegyzések már valós időben keletkeznek, másrészt közvetve a hadifogság körülményeit is jellemzi.

Hazatérésekor naplóját az ausztriai Riedben hagyta, ami innen került jelenlegi birtokosához, Melegh Imréné Bartal Máriához az 1990-es években.⁷⁰

Amint azt már a bevezetőnkben jeleztük, jelen forrásközlésünkben a naplónak Budapest ostromára és a kitörésre vonatkozó részeit adjuk közre. Ennek elsősorban terjedelmi okai vannak. A közreadás során Sipos Péternek a XX. századi források kiadására vonatkozó ajánlásai⁷¹ alapján jártunk el.

A szöveget a hatályos akadémiai helyesírási szabályzat előírásainak megfelelően közöljük. A korrektúra során pótoltuk a központozási fogyatékoságokat, illetve kijavítottuk a helyesírási hibákat és betűcseréket. Ugyanakkor a régies szóalakokat és kifejezéseket megtartottuk. Az olvashatóság kedvéért a szövegben előforduló rövidítéseket feloldottuk. Az egyes fogalmakat és helyszíneket magyarázó jegyzetekkel láttuk el. Ugyanígy lábjegyzetekben fűztünk életrajzi adatokat a naplóban szereplő személyekhez.⁷²

MELLÉKLET

Bocz Géza hadnagy naplója Budapest ostromáról és a kitörésről

Budapest, 1945. január 1.

Kőbányán a fővárosi szőlőtelepek melletti temetők⁷³ területén nagy harc folyik. Az oroszok nagy erővel támadnak. Itt hullanak el gyalogezredünk maradványai. Igen sok a halott, még több a sebesült. Emellett sok magyar a harc befejezését választotta és megadta magát.

Ekkor az ezred összekötő tisztje voltam.

⁷⁰ Melegh Imréné Bartal Máriának ezúton mondunk köszönetet azért, hogy rendelkezésünkre bocsátotta ezt a rendkívül értékes forrást

⁷¹ Sipos 2000. 171–184. o.

⁷² Munkánk során pótolhatatlan segítséget kaptunk Bonhardt Attilától, Szabó Pétertől, Számvéber Norberttől és Ungváry Krisztiántól, akik nélkül ez a publikáció nem jöhetett volna létre. A tanulmányhoz mellékelt térképért Hatala Andrásnak vagyunk hálásak. A vezető tanulmányhoz felhasznált orosz nyelvű iratok magyarra fordításáért Holló-Vaskó Vendelnének és Ványai Mártonnak tartozunk köszönettel.

⁷³ A szovjet 18. gárda lövészhadtest alakulatai 1945. január 1-jén foglalták el az Új köztemetőt (más néven: Rákoskeresztúri új köztemetőt)

13 h körül a Fővárosi szőlőtelepen hagytam Szemes ezredes⁷⁴ urat. Fontos, ellenség kezébe nem kerülhető írásbeli parancsokat vittem hátra. Éppen hogy kiértem a Jászberényi útra. Erősen lötték. Ekkor változtatott tüzelőállást Kiss József százados⁷⁵ aknavető századával a temető északi területéről Drasche téglagyár⁷⁶ területére.

Már elhagytam a téglagyárat. Balról sörgyár,⁷⁷ jobbról üres terület. Az oroszok Sztálin-orgona⁷⁸ tüzevel készítették elő támadásukat. Csak úgy porzott a téglagyár és a sörgyár területe! Meghúzódtam a kőfal mellett. Jégeső módjára esett rám a sok törmelék. Közél három órán keresztül tettem meg az utat a Körösi Csoma Sándor utcáig. Még az orosz repülők is géppuskázták az utat.

Kifulladásra és kiizzadva érkeztem a Liget utcába. Itt laktak ezredünk katolikus tábori lelkészének szülei. Innen együtt mentünk a Hungária körúton lévő ezredirodába. (30–32 szám.)

Repülő támadás közben érkezünk meg.

Este motorkerékpárral mentem vissza Ezredes úrhoz. A sörgyár pincéiben találtam meg. Szomorúan vettem tudomásul, hogy ezredünk már csak pár emberből áll.

Éjjel Szilágyi századossal⁷⁹ vállalkozást hajtottunk végre. A fővárosi szőlőtelepen maradt Ezredes úr személygépkocsija. Ki akartuk hozni. Azonban vállalkozásunk nem sikerült. Holdvilágos éjszakán a fehér terepen mihelyt megmozdultunk, máris odatüzeltek. Egy magyar hősi halottra bukkantunk. Kivettem iratait és elhoztam.

Budapest, 1945. január 2.

Kora hajnalban értem vissza a Hungária körútra motorkerékpáron. Egész nap alszom. Csak az aknák robbanására ébredek fel minduntalan.

Erős egész napos repülő támadás.

Budapest, 1945. január 5.

Kőbánya elesett. Arcvonalunk már a Hungária körút vonalában van.

Parancsot kaptunk, hogy az ezredirodával és vonatrésszel⁸⁰ települjünk át a Magdolna utcába és környékére.

⁷⁴ Szemes Árpád (Hosszúpályi, 1898. február 14. – Budapest, 1965. december 16.) hivatásos ezredes. 1944. november 1-jén ezredessé léptették elő, majd december 16-tól a m. kir. 38. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1945. február 12-én Budapesten (a Lánchíd utca 5. sz. alatt) szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948. június 28-án bocsájtották el. HM HIM HL AKVI 2488.

⁷⁵ Itt minden bizonnyal: Kiss József III. (Vásároszentgál, 1911. április 1. – ?) százados. A 38. gyalogezred II. zászlóaljának parancsnokaként 1943. augusztus 5-étől teljesített hadiszolgálatot. 1944. július 24-én Lomazy-nál megsebesült. HM HIM HL Kitüntetési javaslatok, 284 a. csoport, 9. folyószám.

⁷⁶ Az egykori Drasche Göztéglagyár.

⁷⁷ Az egykori Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvényszerfőzde.

⁷⁸ Szovjet tüzérségi fegyver a II. világháborúban. A rakétaformájú farkstabilizátoros lövedékeket tehergépkocsira vagy T-60 harckocsira szerelt egyszerű indítósinékről elektromos úton indították. Lőtávolsága a lövedékek kaliberétől függően 2,5-8,2 km volt. A Sztálin-orgona elnevezést a lövedékek változó hangú sivítása alapján a német katonáktól kapta. *Lexikon* 1997. 48. o.

⁷⁹ Szilágyi Imre (Kaposvár, 1910. november 6. – ?) hivatásos százados. 1943. november 1-jétől 1945. januárjáig a 38./II. zászlóalj kötelékében hadműveleti területen szolgált. HM HIM KI 56 515. sz. tiszti okmánygyűjtő.

⁸⁰ A csapatvonat szállította mindazon anyagi eszközöket, amelyre a csapatoknak (ezred, zászlóalj, önálló osztály) ütközetek, menetek és elhelyezések során szüksége lehetett. *Lexikon* 1997. 474–475. o.

Erős ellenséges aknavető tűzben hajtottuk végre az áttelepülést. Vonatunk megcsapant. A Ferenc József laktanyában⁸¹ volt eddig. A tegnapi bombázás alkalmával egyik kocsiszínünket telitalálat érte: 10 ló és 5 országos jármű⁸² ment tönkre.

Hajnalban érkezünk a Magdolna utcába. Gyorsan beszállásoltunk. Sámson főhadnaggyal⁸³ egy kis tanárnőnél kaptunk szállást. Pálházy Irén⁸⁴ hűgával és szüleiével lakott együtt.

Kellemes pár nap következett számomra. Megszerettek és mindennel elláttak. Legízletesebb kedvenc ételemet készítette el maga Irénke. Még gondolataimat is kitalálta. Azóta sem voltam ilyen kedves helyen.

Irénnel hamar jó barátságot kötöttem. Nem mondható szépségnek, de szőke hajával, komoly és csinos megjelenésével egyszerre megragadja az ember figyelmét. Finom lelkű és igen képzett kislány. Kissé összetört volt. Előző napon temették a bátyját, aki Csepel-szigeten halt hősi halált mint haditudósító.⁸⁵

Szimpátiánk a második napon hosszú-hosszú csókban találkozott.

Nekem nem szabad jó helyen lennem sokáig. Katonai időm alatt mikor valahol jó dolgom lett, tovább kellett mennem. Most is így jártam.

Ezredparancsnokságunk a Sándor utcában volt.

Parancsot kaptam, készítsék elő szállást a Városházán vagy az egyetemeken.

Végül az Arany János utcába települtünk át. Minden hely foglalt. Legjobban ép házakban a németek voltak. Többi helyen rengeteg menekült, kibombázott polgári egyén és katona van. Az elszállásolásra kevés a lehetőség. A belváros teljesen össze van bombázva.

Budapest, 1945. január 6.

Reggel elmentem Irénhez. Ma feltűnően csend volt. Egy lövés nem hangzott el. Az utcákon megelevenedett az élet. Elegáns hölgyek, finom kiborotvált arcú urakkal mentek sietve. Kellemes illatfelhőt hagytak maguk után. Kicsit elkeseredtem ennek láttára. Önkéntelenül is eszembe jutott, miért is vagyok én is a harcolók között, mikor annyi fiatal, erőteljes férfi otthon él az óvóhelyeken, akiknek a legfontosabb dolguk, hogy kényelmesen megvárják a háború végét, mi pedig harcolunk a legnehezebb körülmények között, vérünk éretttük. De amint az emeletes épületek között mendegéltem, elhessegettem ezeket a gondolatokat és arra gondoltam, mégis harcolnom kell, meg kell mutatnom, hogy én védem és merem védeni hazámat s annak fővárosát. És büszkeséget éreztem, hogy én is fővárosunk védői közé tartozom.

Irén már várt. Olyan boldog volt, mikor beléptem! Össze-vissza csókol, nyakamba ugrott, és boldog volt, hogy mellette voltam. Náluk ebédeltem, uzsonnáztam. Csak este jöttem vissza.

⁸¹ Ferenc József lovassági laktanya, ma a Készenléti Rendőrség bázisa.

⁸² A m. kir. honvédség málházási rendjében rendszeresített egy vagy két ló erejével húzott szállító eszköz. *Lexikon* 1997. 352. o.

⁸³ Itt valószínűleg Sámson Imre főhadnagyról lehet szó (Született: 1910, anyja neve: Stocker Mária). Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

⁸⁴ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

⁸⁵ Pálházi (Punka) Gyula (Budapest, 1910. október 27. – Budapest, 1944. december 25.) karpaszományos honvéd. Mint a m. kir. 3. haditudósító század katonája sérülés következtében hősi halált halt. *Bús – Szabó* 2001. 837. o.

Kellemetlen meglepetés várt. Ezredünket felszámolták. Maradt vagy harminc s egy-néhány honvéd. Ezekből alakítottam egy nehézfegyver szakaszt géppuskákkal. Parancsot kaptam, holnap vonuljak be Bodajky alezredeshez⁸⁶ az Aggteleki utcába.

Bodajky alezredes ekkor gyűjtő parancsnok volt. A helyzet az volt, hogy az arcvonalból a honvédség nagy része átment az oroszhoz, átöltözött civilbe és óvóhelyeken maradt (ebben a pesti lakosságnak van főszerepe, mert a katonák között ők vitték a propagandát az átöltözésre. Valóban kérték a katonákat, öltözzenek át, adnak ruhát, élelmet, ott maradhatnak az óvóhelyen, csak hagyják abba a harcot) vagy úgy, egyenruhában cselengett. Járőrök cirkáltak az utcákon és igazoltattak mindenkit. Összeszedték a katonákat, villamoskalauzokat s vezetőket, hungaristákat s egyéb csellengő embereket és gyűjtőbe szállították. Bodajky pedig összegyűjtött egy századot, már küldte is az arcvonalba. Ilyen helyre kaptam én is – sajnos – irányítást. De érthető, mert a 12. hadosztálynak is csak a törzse maradt. Nálam csak az volt a helyzet, hogy géppuska mellé lovászokat, szakácsokat, gh-belieket, írnokokat adtak. Alig egy-kettő értett hozzá.

Budapest, 1945. január 7.

Délelőtt indultunk el. Természetesen útba ejtettem Irénéket. Bár csak egy fél órára tértünk be, mégis késő délután lett, mikor elindultam tőle. Szívesen maradtam. Olyan jól esett a puha meleg otthon s a dédelgetés.

Sötétben érkeztem Bodajkyhoz. Már várt. Jelentkeztem, felvételeztem és vártam a parancsot. Éppen ekkor gyülekezett egy gyalogszázad is. Ennek parancsnoka lett Szilágyi százados.

Budapest, 1945. január 8.

6h-kor riadó! Parancsot kaptam az indulásra. Szilágyi századosnak vagyok alárendelve, parancsot adott századának és az én szakaszomnak az indulásra. Gyülekezés helyéül a régi ezredirodánkat jelölte meg a Hungária körút 30–32 sz. alatt.

Mi ketten motorkerékpáron mentünk. Előbb leszaladtunk Irénhez. Akkor jött fel az óvóhelyről. Tudomására hoztam, megyek a vonalba tovább harcolni. Erre egész kétségbe esett. Fájdalmas vonások ültek ki az arcára. Valahogyan éreztük, nem találkozzunk többé. Úgy könyörgött, kért, adjam oda a pisztolyomat, hadd löje agyon magát, nem akar az oroszok kezére kerülni. Persze nem adtam oda. Hosszú, forró csókban búcsúztunk el.

A Keleti pályaudvarnál értem el a szakaszomat. Leszálltam a motorkerékpárról. Szilágyi pedig (kicsit ittas volt, mint mindig) visszament, mert elfelejtette, kinél és hol kell jelentkezni.

Az Asztalos Sándor utcában hatalmas aknatűz fogadott. Hátrafelé lezárták az utat aknavető tüzükkel, nem volt más tennivalónk, mint előre menni.

Rendeltetésemel értem nagy nehézen. Lassan szivárogtak az emberek. Szomorú tény, hogy ekkor 1 halottam és 15 sebesültem lett. Bekötöztettem és elhelyeztettem [öket]. Elszállításukról nappal szó sem lehetett. Közben két lőszer kocsim is megérkezett.

Géppuskáimmal öntevékenyen állásba mentem.

⁸⁶ Bodajky (Polczer) Lajos, vitéz (Bodajk, 1893. március 29. – ?) hivatásos alezredes. 1944 szeptemberében a m. kir. 12. tartalékhadosztályhoz vezényelték. 1945 februárjában szovjet hadifogságba került. HM HIM HL AKVI 4093.

Budapest, 1945. január 9.

Szilágyi százados nem jelentkezik. Már csak pár sebesültem van. A többit éjjel elszállítottam kocsikon. Kértem sebesült szállító gépkocsit, nem adtak, mert féltik. Ez a mentalitás. Inkább az emberek pusztuljanak el, vérezzenek el, csak a gépkocsi maradjon meg.

Élelmet nem kapok. Nincs nekik, mert az élelmezési osztály most települ át. Helyét nem tudják. Jellemző!

Pár emberemet az óvóhely kedves lakói élelmezték.

Öntevékenyen felvettem hát az összeköttetést a kenyérgyárban⁸⁷ lévő német páncélgránátos zászlóalj parancsnoksággal.⁸⁸ Feladatokat kaptam.

Ezen az óvóhelyen ismerkedtem meg Bódog László miniszteri titkárral⁸⁹ és végtelemül bájos kis feleségével. Egy példa! Egész fiatalember, és nem harcol. Hazája megvédése abban merül ki, hogy vigyáz ifjú neje.

Ettől eltekintve jóba lettem Nellyvel. Megállapítottam, nem hozzávaló. Állandóan nézeteltérés van közöttük. Ezért is költöztek Nelly szüleihez, ide Zuglóból. (Szakmáry utca.) Igen intelligens fiatalasszony. Ő is ellátott minden jóval. Rokonszenvünk találkozott. Sokat beszélgettünk. Csak az volt a baj, hogy a férje állandóan örködött felette.

Egész nap erős aknavető tűz feküdt a környéken. Házunkat öt találat érte.

Budapest, 1945. január 10.

Semmi összeköttetés, semmi élelem. Nappal minden mozgás szünetel. Bombáztak. Bombatalálat nem ért, csupán felderítették géppuskámat és foszforos lövedékkel és robbanóval lőttek be a szobába. Állást kellett változtatnom. Sebesülés nem történt.

Sötétedéskor a 12. hadosztályhoz jelentést küldtem. Senkihez sem tartoztam tulajdonképpen, így a hadosztályunkhoz fordultam. Ügyes kis hírvivőmet Irénhez is elküldtem.

21 h-kor érkezett vissza hírvivőm parancsal és csomaggal.

A hadosztálytól Irmay vezérkari százados⁹⁰ írt. Parancsot kaptam, még ma jelentkezem egységgel Hajdu Dezső őrnagy úrnál, akinek a Nemzeti Sportcsarnokban⁹¹ van a harcálláspontja. Ott kapok további parancsot, élelmet, lőszert. Egyébként jelentésemben feltüntetett öntevékeny magatartásomért elismerését, dicséretet adott. Igen meg van velem elégedve.

Iréntől meleg hangú levelet kaptam. Bevallja, érzi, hogy megszeretett és igen hiányzom neki. Félt, hogy valami bajom történik s kér, nagyon vigyázzak. Levele mellé kis csomagot is mellékel, benne rumos feketét, kávészirupot, mert erősen köhögök, sonkás kenyeret és likórt. Még stapedit is küldött. Nagyon jól esett ez a féltő gondoskodás.

Ezután elbúcsúztam a kedves háziaktól, megköszönve jóságos vendégszeretetüket. Nellytől is elbúcsúztam. Könnyei peregtek bájos arcán. Kért, ha egyszer minden jóra fordul, akkor keressem fel okvetlen, mert látni akar. Kikísért. És a sötétben megsimogattam

⁸⁷ Az egykori Fővárosi Kenyérgyár a Százados utcában állt. A gyár nagy részét 2009-ben bontották le.

⁸⁸ Itt minden bizonnyal a 66/II. páncélgránátos zászlóaljról van szó.

⁸⁹ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

⁹⁰ Irmay (Jesina) Ferenc (Nyíracád, 1914. július 31. – ?) hivatásos százados. 1943. február 15. és 1944. november 1. között a m. kir. Honvéd Hadiakadémia hallgatója. Ezt követően a m. kir. 12. tartalékhadosztály I.a. vezérkari tisztje. 1945. február 12-től 1947. július 22-ig szovjet hadifogságban volt. HM HIM KI 7234. sz. tiszti okmánygyűjtő.

⁹¹ Ma: Gerevich Aladár Nemzeti Sportcsarnok. Eredeti elnevezése Horthy Miklós Nemzeti Sportcsarnok, 1941-ben épült.

lány, gesztenyebarna haját. Magamhoz öleltem. Karcsú derekát átfogtam. Hozzám simult. Meg akartam csókolni, de éppen akkor nyílt az ajtó és a kiömlő fény megakadályozott.

Úgy 23 h 30' tájékkán érkeztem a Sportcsarnokba. A Keleti pályaudvarig bizony szökelleve mentük. Egyik tornateremben csomó legénységet és tisztet találtam. Itt találkoztam vitéz Kocsis Lajos főhadnaggyal.⁹² Aknavető századparancsnok volt.

Átmentem Hajdu őrnagyhoz és jelentkeztem. Persze az élelem itt is elmaradt. Még szerencse, hogy délután a kenyérgyárban több kenyeret vettem fel. Ezt ettük. Elszállásoltam és nyugovóra tértem.

Budapest, 1945. január 11.

Beosztást nyertem a 66. német páncélgránátos ezredbe. Jelentkeztem Schöning őrnagnál,⁹³ aki ezredparancsnok volt. Beosztott egyik zászlóaljába, Hasenbein századoshoz.⁹⁴

Kedves, jó modorú úriember, de emellett kemény katona. Vasfegyelem uralkodik zászlóaljában. Félnék [tőle], de bátorsága és gondoskodása miatt igen szeretik.

A Nürnberg utcában⁹⁵ voltam állásban géppuskáimmal. Harcálláspontom a Thököly út és Nürnberg utca sarkán volt egyik géppuskámnál.

Az oroszok előszivárogtak. Irányzóm tűz alá vette [öket]. Erre az oroszok páncéltörő ágyúval feleltek. A fal beomlott a szobába. Két kezelőm és az irányzóm megsebesült, rájuk esett a törmelék, és zúzódást szenvedtek. Kórházba kellett szállítanom [öket]. Erre magam álltam a géppuskám mellé és addig lőttem, míg a németek ellentámadással vissza nem vetették az ellenséget. Jórésze az elesetteknek román volt.⁹⁶

Estére kimondott esatató volt az egész Nürnberg utca, de ekkor halálos csend volt, csak az orosz hangszórók ordítottak s szólt a magyar hangmez. *(Falu végén nem füstöl a kémény.)* Legényem bevásárolt élelmet. Az egyik házból felhívtak. Egy dr-kisasszony, aki a japán követségen volt titkárnő, hívott meg. Megvacsoráztam, s jól beliköröztem, teáztam. Megköszönték segítségemet. Ugyanis délelőtt a Thököly úton jött a kisasszony vőlegénye hozzá. Orvos volt egyébként. De nem ért el hozzá, mert pont az utcasarkon hasba lötték. Én szállítottam el a kórházba. Hát ezért hívtak.

Budapest, 1945. január 12.

Hajnalban visszavétel. A Thököly út- és a Stefánia úton húzódott vonalunk.

Délelőtt nagy bombázás volt. Mind a hat lovam áldozata lett kocsijaimmal együtt. Ekkor Hasenbein harcálláspontján voltam, mert hivatott. Ekkor láttam, hogyan tud ren-

⁹² Kocsis Lajos, vitéz (Radvány, 1913. november 2. – ?) hivatásos főhadnagy. 1944. szeptember 21-től november 22-ig nyaklövéssel az 553. sz. hadikórházban kezelték. Ezt követően egészségügyi szabadság nélkül visszakérült csapattestéhez, a m. kir. „Béla király” 8. honvéd gyalogezred III. zászlóaljához, amellyel részt vett Budapest ostromában. 1945. február 12-től 1947. július 22-ig szovjet hadifogságban volt. HM HIM KI 49 183. sz. tiszti okmánygyűjtő.

⁹³ Schöning, Wilhelm (1908. június 8., Gumbinnen – 1987. november 2., Bochum) tartalékos alezredes. A német 66. páncélgránátos ezred parancsnoka. 1945. január 21-én megkapta a Tölgyfalombokat a Vaskereszt Lovagkeresztjéhez. A kitörés során, 1945. február 14-én súlyosan megsebesült, a háború végét egy kórházban élte át. A szovjet hadifogságból még 1945 októberében hazatérhetett.

⁹⁴ Hasenbein, Erich (Königsberg, 1916. június 29.) százados, a 66/II. páncélgránátos zászlóalj parancsnoka. 1945. január 16-án a Német Aranykeresztrel tüntették ki. A kitörés során ismeretlen helyen és időben fogságba esett, később az NSZK-ban élt. Az adatokért Ungváry Krisztiánnak mondunk köszönetet.

⁹⁵ Ma: Ilka utca, XIV. kerület.

⁹⁶ Itt valószínűleg a román 19. gyaloghadosztály 96. gyalogezredének elesett katonáiról lehet szó.

det tartani ez a zászlóaljparancsnok. Bejött három soldat.⁹⁷ Elhagyták állásukat, mert jöttek az oroszok. Megkérdezte mindegyiket, hány orosz látott. Hebegtek hetet-havat, egyik kettőt, másik hármat, négyet látott. Erre lekevert egy-két pofont hatalmas tenyereivel. Hogy ijedhet meg és hagyhatja el helyét egy német Wehrmacht-beli katona, mikor három-négy orosz lát! Visszazavarta őket. Segédtszjtje máris írta a feketekönyvbe. Nem kapnak már szabadságot ezért. Az oroszhoz nem mernek átmenni. Visszamentek hát helyükre.

Visszamentem hát én is. Este nagy harc fejlődött ki. Egyik géppuskám megsemmisült teljesen, a másik fogságba esett.

Éjjel nagy visszavétel volt. Az arcvonalunk a Lövölde tér–Rottenbiller utca vonalában húzódtott. Itt volt még egy géppuskám és két golyószóróm. Ezen rajaimat századokhoz osztották be. Harcálláspontom az egyik század parancsnokánál volt, Wunderling német hadnagynál.⁹⁸ Együtt voltunk az Isabella utcában.

Budapest, 1945. január 13.

Egész nap bombáztak, géppuskáztak. Meg sem lehetett mozdulni. Két hírvivőm megsebesült.

Este harcálláspontunkat a Postapalotával⁹⁹ szemben lévő iskolába helyeztük. Arcvonalunkat igen erősen támadták az oroszok. Egy-két háztömböt elfoglaltak a rusz-kik. Ellentámadást hajtottunk végre, de bizony nem tudtuk visszavenni. Ott is maradt az utolsó géppuskám és egy golyószóróm. Így visszajöttünk pár házzal. Elküldtem egy hírvivőt a Magdolna utcába, Irénhez, de már nem tudott eljutni. Ott már oroszok voltak. Igen sajnáltam szegény kislányt.

Budapest, 1945. január 14.

Egész nap bombáznak, géppuskáznak az orosz repülők. A zászlóalj bal szárnyán ismét támadtak. A házakat összekötő pincéken szivárogtak a hátunk mögé. Élénk tüzharc a nap folyamán.

Budapest, 1945. január 15.

Este visszavétel. Hangtalanul váltunk le az ellenségtől. A Király utcán mentünk keresztül a romhalmazok és égő házak között. Kiegészítettek a házak.

A városházán találkoztam Hajdu őrnagy úrral és Mátis főhadnaggyal. Jelenttem, hogy embereim elfogytak. Az utolsó sebesülteket most hoztattam hátra német páncélgépkocsival. Hasenbein megköszönte szolgálatomat és parancsot adott őrnagy úrnál való jelentkezésemre. Elbúcsúztam Wunderling hadnagytól is. Igen melegen szorítottunk kezét. Nagyon sajnálta, hogy el kell válnunk.

Őrnagy úr és Kálmán harcálláspontjukat a Veres Pálné utcába helyezték át.

Budapest, 1945. január 16.

A csoporttörzsszel a Havas utcában lévő leánykollégiumban helyezkedtünk el. Még volt itt nyolc-tíz egyetemi hallgató kislány. Református Kollégium¹⁰⁰ volt.

Egész nap bombáztak. Végre egy napot pihentem. Most kezdtem érezni a fáradtságot csak igazán. Éreztem egy elkövetkező betegség jelét.

Itt ismét jó dolgunk volt. A sok úrilány s úriasszony vacsorával, ebéddel látott el.

⁹⁷ Soldat (német): katona.

⁹⁸ A napló szerzője valószínűleg tévesen jegyezte fel a német tiszt nevét. Lásd: 102. sz. lábjegyzet.

⁹⁹ A Dob utca 75–81. szám alatt található Budapesti Postaigazgatóság székházát nevezték Postapalotának.

¹⁰⁰ A Havas utca 6. szám alatt volt a Lórántffy Zsuzsanna Egyesület székháza. A református vallási nőegyletnek ugyanitt lánykollégiuma is működött.

Este beszélgettem a lányokkal. Volt köztük egy igen édes kislány. Szőke szépség. Gyógyszerésznek készült. Vele foglalkoztam egész este. Geley Ildikónak hívták. Egy orvos professzor lánya. Kicsit önteltség tőlem, de itt is hódítottam.

Itt aztán alkalmam volt jól megmosdani. Kellett is, mert bizony csak úgy hemzsegett bennem is a sok tetű.

Budapest, 1945. január 18.

Tegnap a Kálvária téren igen nagy harc folyt. Wunderling hadnagy egész századával fogságba került. Hasenbein tigrisekkel¹⁰¹ megkísérelte egy ellentámadás során Wunderling felmentését, de nem sikerült.¹⁰² Hiába, a jó Isten vigyázott rám. Hát én is ott lehettem volna, akkor most nem élnék vagy pedig fogságban sínylődnék.

Egész nap bombáztak. Olyan zenebona volt, mintha földrengés lett volna.

Este újra visszavétel. A városházára mentünk. Oda, ahol két héttel ezelőtt a nagyon magas rangú katona- és rendőrtisztek a német tisztekkel részegre itták magukat, folyt a bor, a sör és a pezsgő. Nekünk pedig nem jutott még élelem sem. A lovak bent álltak a huzatos kapualjakban, üzlethelységek kirakataiban, espressókban, és a fennhagyott függönyöket, szőnyegeket, ajtófélfákat rágták, papírdarabokkal éltek.

Mindenütt, a Váci utcában, a Vilmos császár,¹⁰³ Kossuth Lajos utcában, Rákóczi úton és környékén minden romhalmaz. Égő házak, füst, az utcákon temetetlen hullák, lőtettek, elszórt felszerelések. Kerülgetve, romok között jutottunk el a Városházára.

Itt az őrnagy úr parancsot adott, hogy a törzzsel és Lotz századossal¹⁰⁴ menjünk át az Erzsébet hídon Budára, ahol gazdasági hivatalunk van a Krisztina körúton.

El is indultunk. A Petőfi, Párizsi utcákon nem lehetett átmenni. A romok betakarták az egész utcát. Bűz mindenfelé. Már csak az Erzsébet- és a Lánchíd áll. A többi felrobantották. A házak faszerkezetei parázslottak, egyes helyeken nappali fény, égett minden. A Ferenc József híd¹⁰⁵ melletti Vámház lángokban állott. Nappali fényben mentünk át az Erzsébet hídon.

Mikor Budára értem, kicsit felszabadultam. Pedig a felszabadulás csak remény volt. Állandóan azzal a hírrel jöttek, hogy megindult a nagy felmentő offenzíva és Budapestet fel fogják szabadítani. És én is rendületlenül bíztam.¹⁰⁶

¹⁰¹ Bocz ezen a helyen összekeveri a német Panther és Tiger harcokcsik neveit. A 13. páncélosadosztály Panther harcokcsikkal volt felszerelve.

¹⁰² „A Kálvin-téren Wohlgemuth hadnagyot (13. tüzérezred) 10-15 emberével egy házban bekerítették... A 18-ára virradó éjjelre a bekerített és egyedül küzdő Wohlgemuth-csoport felmentését tervezzük, lövészpáncélosok bevetésével. Annak ellenére, hogy 17-én este egy megelőző megbeszélés alkalmával kiadják a parancsot a még nem felrobantott Erzsébet- és Lánchídon keresztül a visszavonulásra, Hasenbein százados vezetésével alatt megindítjuk a Wohlgemuth-akciót. A W-csoportot azonban minden erőfeszítés dacára sem sikerült kihozni, és így fogságba kerül.” Schöning-kézirat, Ungváry Krisztián birtokában, 34. o.

¹⁰³ Ma: Bajcsy-Zsilinszky út, V. kerület.

¹⁰⁴ Lotz Tibor (Keszű, 1908. október 17. – ?) százados, 1945. február 12-én a 12. tartalékadosztály kötelékében szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. október 4-én tért vissza. HM HIM KI 297/3016. sz. tiszti okmánygyűjtő.

¹⁰⁵ Ma: Szabadság híd.

¹⁰⁶ Budapest körülrészének hírére Adolf Hitler már 1944. december 24-én Magyarországra rendelte a IV. SS-páncéloshadtestet. A főváros felmentésére indított német támadás, a Konrad hadművelet január 1-jén indult meg Komárom térségéből (északi megoldás). A támadás Bicske térségében elakadt, ez a fontos csomópont szovjet kézen maradása a későbbiek során is meghatározó volt. Ugyanakkor a német 711. gyalogadosztály elfoglalta Esztergomot. Január 7-én Fejér megyében indult meg a Konrad 2 hadművelet, amely a Sárkeresztes–Zámoly–Csákerény vonalon elakadt. Északon a Pilis-hegységben harcoló részek egészen

A Duna-parton visszanéztem az égő Pestre. Sírni tudtam volna. De még erőm sem volt hozzá. Legyengültem s éreztem, igen lázas lehetek. Éjfél táján értünk a Krisztina körútra.
Budapest, 1945. január 19.

Megbetegedtem. Orvosunk lefektetett. 39-40°-os lázam volt. Igen megfáztam.

Reggel jött a hírvívő és jelentette, Pestet teljesen feladták, az összes hidat felrobbantották. Őrnagy úrék harcálláspontjukat a Bán utcába helyezték. Hasenbein zászlóalja most a Szent Imre herceg utcában¹⁰⁷ volt.

Szinte megborzadva gondoltam vissza Pestre. Harcoltam és fáradtam. És a fáradtságomat nem is sajnálom. Megtettem becsülettel az én munkámat. Nyugodtan fekszem ágyban, miként nyugodtan merek menyasszonyom szeme közé nézni, mert egyetlen egyszer sem csaltam meg Őt és nem is fogom.

Budapest, 1945. január 28.

Kitört rajtam az influenza. Állandóan lázam volt. Úgy köhögtem, hogy éjjel folyamán semmit sem aludtam.

Ma mégis felkeltem és legényemmel bevonultam Bán utcába Hajdu őrnagy úrhoz. Bizony alig álltam a lábamon. Legyengültem, lefogytam erősen.

Útközben benéztem a még megmaradt 38-as ezredirodába. Itt találkoztam Sámson főhadnaggyal és Palócz századossal.¹⁰⁸ Ekkor tudtam meg, hogy Szilágyi százados megsebesült, mikor én a Hungária körúton vártam rá. Karlövést kapott. Könnyű sebesülése lett. Megkínáltak ebéddel. Lóhússal élünk már, nincsen más állatunk.

Őrnagy úrnál jó helyen vagyok. Egy szobában lakom Őrnagy úrral és Kálmánnal. Esténként éjjel egy, sőt 2 óráig is elkártyáztatunk. Pasziánszozunk és kivetjük, vajon kikerülünk-e ebből a gyűrűből vagy sem. Már nem hiszünk a felmentésben, pedig megindult Budára a felmentő hadsereg.

Alig van egy-két emberünk a vonalban. Tiszt csak Komár Andor csendőr hadnagy van.

Összekötő tiszt lettem a csoport és a 12. hadosztály között. Esténként én jártam gépkocsival a hadosztályhoz referálni és parancsokért.

Megindult a nagy kitüntetések adományozása. Tömegesen kapták a lovagkeresztet és egyéb látható kitüntéseket. Kálmán is lovagkeresztet kapott.¹⁰⁹ Hindy vezérezredes¹¹⁰

Pilisszentkeresztig jutottak. Január 12-én az OKH Hitler parancsára leállította a két támadást és elrendelte Budapest délnyugati aló felmentését (déli megoldás). A január 18-án a Balaton és a Velencei-tó között megindított Konrad 3 hadművelet volt a legeredményesebb. Bár a német csapatok Dunapentelénél és Abonynál kijutottak a Dunához, kettévágyva ezzel a 3. Ukrán Front erőit, de a fővároshoz való áttörés déli irányból sem sikerült. Január 26-án Lovasberény térségéből a német páncélosok bal szárnyán szovjet páncélos támadás bontakozott ki, amellyel nyilvánvalóvá vált a felmentési kísérletek kudarca. *Lexikon* 1997. 55–56. o.

¹⁰⁷ Ma: Villányi út, XI. kerület.

¹⁰⁸ Palócz György (Budapest, 1912. június 7. – ?) százados; 1944. szeptember 10-étől a 12. tartalék hadosztály gyalogsági parancsnokához beosztott segédtiszt, 1944. decemberétől pedig a 38. gyalogezred 1. segédtisztje. 1945. február 12-én szovjet hadifogságba esett: a kitörés másnapján jelentkezett az első szovjet egység parancsnokságán a Lánchíd utca 2. sz. alatt. A hadifogságból 1947. október 1-jén tért vissza Budapestre. HM HIM KI 302/19. sz. tiszti okmánygyűjtő.

¹⁰⁹ Mátis Kálmán 1945. november 5-én kitöltött nyilatkozata szerint 1945. január 21-én kapta meg a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kardokkal a hadiszalagon kitüntetését. HM HIM KI 65 430. sz. tiszti okmánygyűjtő.

¹¹⁰ Hindy Iván, vitéz kishindi (Budapest, 1890. június 28. – Budapest, 1946. augusztus 29.) vezérezredes: 1944. október 16-ától a magyar I. hadtest parancsnoka. November 1-jén altábornaggyá léptették elő. December 6-án Budapest területén „magyar vonatkozásban teljhatalommal” ruházták fel. 1945. február 1-jén soron kívül vezérezredessé léptették elő. 1945. február 12-én szovjet hadifogságba esett. 1946. júniusában a budapesti Népbíróóság halálbüntetésre ítélte, amelyet augusztus 29-én végre is hajtottak. *Szakály* 2001. 136–137. o.

Buda hős magyar védője bőven adományozta a kitüntetését. Különösen a Várban lévő hadtesthez beosztottak kaptak. A vár pincéiben több ezer sebesült katona fekszik.

A magyar és német csapatok keményen tartják az arcvonalat. Itt vannak hungaristák is, de bizony nem harcolnak. Bevetésük abból áll, hogy ételmezt, italt és ruhaneműt szereznek.

Minden nap meginog az arcvonal valahol. Mennek át a magyarok. A német SS-ek is fogynak. Különösen a magyar svábok tűnedeznek el.¹¹¹ Vagy magyar ruhába öltözve mennek át az oroszhoz, vagy civilbe öltöznek és úgy maradnak lent az óvóhelyeken. A lakosság szívesen látja el őket étellel és ruhával. A harcolókat valósággal gyűlölik.

Budapest, 1945. február 10.

Budai hídfőnk igen kicsire szorult össze a Sas-hegyen lévő magyarok átpártolása folytán.¹¹²

Repülőgépeink már nehezen tudják szállítani a lőszeret és ételmezt. Kicsi nagyon a gyűrű, és igen erős az orosz légharítás. Sok ételmezes és lőszeres ejtőernyő átszáll az ellenséghez.

Ételünk rosszabbodott. Már csak lóhúst eszünk. Kenyerünk nincs. Sütőosztályunk átment az oroszhoz. Lassan éhen veszünk. Italunk is fogytán. Eddig hőleveget használtunk. A városban már csak piszkos hófoltokat látni, víz nincs.

Ezredirodánk, vonatunk, a hadosztály vonata és Mátis főhadnagy utászszázadának vonata fogságba esett.

9-én parancsot kaptam, menjek el a Váralja utcába szállást csinálni. Sikeresen megérkeztem. Itt minden hely tömve van emberekkel. Csupa romhalmaz minden ház. Csak egy-két épület áll még. Az óvóhelyek tömve vannak. A 7. szám alatt beszállásoltunk az I. emeleten.

Ma megérkezett az őrnagy is, Kálmán és Bandi. Együtt voltunk valamennyien.

Szomorú hírek vannak. A felmentő hadsereg támadását az oroszok megghiúsították. Elakadt a támadás. Rádió összeköttetésünk megszakadt. Ételünk már nincs. Most vagy fogságba esünk, vagy hősi halottak leszünk. A Vár pincéiben 14 000 német és magyar sebesült fekszik.

Ismét belázasodtam. 39-40°-os lázam van. Fekszem.

Budapest, 1945. február 11.

Minden rosszra elkészültem. Itt már csak a jó Isten menthet meg bennünket.

És az Isten meg is segített. Megkaptuk a parancsot a kitörésre. 20 h körül a megmaradt német páncélosokkal és magyar rohamlövegekkel megindult a támadás.¹¹³

¹¹¹ A fővárosért vívott harcokban részt vevő 8. Florian Geyer SS-lovashadosztály és a 22. SS-önkéntes-lovashadosztály kötelékében jelentős számú „kényszersorozott” magyarországi népi német és magyar származású önkéntes harcolt. Például a 22. SS-önkéntes-lovashadosztály légvédelmi tüzérszázadának 50%-a volt birodalmi német, 25%-a magyarországi népi német és 25%-a pedig magyar, illetve ukrán nemzetiségű. Ezen felül valószínűleg tovább rontotta a csapatok harci morálját, hogy 1944. decemberi adatok szerint a 22. SS-önkéntes-lovashadosztály állományának körülbelül 50%-a csak három-négyheti kiképzésben részesült. Kovács – *Számvéber* 2001. 338–339. o.; *Nevenkin* 2014. 127. o.

¹¹² A Sas-hegyet védő, Berend Károly százados által vezetett csoport miután ételmezt és lőszeret elfogyott beszüntette a további harcot. Valószínűleg erre az eseményre utalt naplójában néhány nap késéssel Bocz Géza. Lásd: *Ungváry* 2009. 159. o.

¹¹³ A kitörés napján a védők 12 Panther harcocsival, hat StuG. III. rohamlöveggel és/vagy IV/70 vadászpáncélossal, kilenc Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélossal, továbbá 10-15 egyéb típusú (valószínűleg magyar és olasz gyártmányú) harcocsival rendelkeztek. Ezek legnagyobb részét a IX. SS-hegyihadtest-parancsnokság

Mi 10 óra körül indultunk el. A vár dunai oldalán találkoztam utoljára vitéz Kocsis főhadnaggyal, aki körülbelül 30 régi 8-assal indult a kitörésre.

Lábam remegett, 39,8°-os lázzal indultam el. Németekkel mentünk. A Széll Kálmán téren kellett átgyülekeznünk. Erősen lötték a teret. Sokan nem mertek átjönni, lemaradtak. Itt hagytuk el Irmay vezérkari századost is.

A téren sikerült átjutnunk térdig érő vízben kúszva és gázolva. Az Olasz faszorítók nap-pali fényben. Házak égnek, német páncél gépkocsik égnek. Köröskörül hullák hevernek, sebesültek jajgatnak. Égő pincékben, kerítéseken megyünk át. Zsebkezdőmet az orromhoz szorítom, mert megfulladok a füstben. Hulla és vérszag. Korom sötét van az egyes utcákban. Hullákon mentünk át, éreztük, hogy puhára léptünk. A kirakatokban német és orosz sebesültek nyögnek, kiabálnak. Kérnek, takarjuk be. De mivel? Mi is mindent elégettünk induláskor. Azzal jöttünk, ami rajtunk volt. Élmünk nincsen. A Fillér utcában, a villák mögött harcokcsik zúgása hallik. Minden oldalról jönnek a fényjelző lövedékek, és hallik a megszokott, de igen idegesítő „pak-pak”. A dombtetőn erős aknavető tüzet kapunk. Mindenki szétfut. Nem lehet látni senkit.

Csak mi maradtunk együtt, Őrnagy úr, Kálmán, Bandi, én és Gazdag honvéd. Láttuk, nem jönnek. Irány tovább! Eltértünk az úttól és a villákon keresztül mentünk tovább.

Körös-körül lövöldözés, lárma, hurrá, hurrá kiáltások. Rohamoznak.

Kiértünk a Törökveszi útra. Itt állt egy jó nagy csoport. Besoroltunk.

12-én.

Már kezdett kivilágosodni, mikor elértük az erdőt. Itt megálltunk pihenni. Billnitzer altábornagy úr vette kezébe az irányítást. Voltunk vagy 1500-an. Hosszú libasorban mentünk Hűvösvölgyön keresztül, turista utakon Solymár felé. Szerencsénk volt, mert olyan sűrű hó esett, hogy alig láttunk 30-40 méterre. Erdőben mentünk.

Jobbról hosszú falu húzódott. Nem tudom, hogy hívják. Egy mozdony robogott és éktelenül sípolt. Valószínű, riadóztatott. A faluban kevés mozgás van. Egy-két civilt lehet felismerni. Az erdei úton orosz felírással útjelző táblák díszellegnek. Szomorú!

13-14 óra tájban érkeztünk fel a Solymár Buda felé eső részén emelkedő magaslatra. Itt már ritka az erdő. Kiderült, a nap is kisütött. Megjelentek az orosz repülő és bombázó gépek, géppuskáztak minket. Igen sok sebesültünk, halottunk lett. Ott maradtak. Jobbról földi tüzet is kapunk.

Átgülekeztünk a patakon a téglagyárhoz.¹¹⁴ Itt lemaradtam Őrnagy úrértől. Lázam sem csillapodott. Ittam a tetőről csurgó jeges hólevet. A téglagyártól nyugatra úgy 200 méterre erősen tüzeltek ránk. Végre innen is sikerült kijutnunk és elindultunk a hegynek felfelé. Körülbelül 2-3 km-re elértem az Őrnagy úrékat. Itt körülbelül 1500-2000 főből álló csoport volt. Itt láttam még Billnitzer altábornagy urat is. Ment az élre. Megjelentek a német repülő gépek felett. Láttak minket, jelezték is. Az oroszok előttünk kegyetlenül lötték őket. Tüzi játéknak elég szép!

---

utasítására még a kitörés előtt felrobbantották, mivel a Naphegyen és a Döbrentei téren álló páncélozott harcjárműveket nem lehetett rejtve átcsoportosítani a Várhegy északi részére. A kitörésben részt vevő páncélosokkal kapcsolatban lásd: *Számveber* 2011. 301. o.

¹¹⁴ Ez minden bizonnyal a Paprikás-patak mentén lévő pesthidegkúti téglagyár volt. A helyszín beazonosításáért Elczmann Lászlónak (Solymár) mondunk köszönetet.

Besötétedett. Egy kis ház mellett húztunk el. Itt beszéltünk egy civillel. Azt mondta, Piliscsabára ne menjünk be, mert rengeteg orosz van benne. Csúszós, jeges utakon mentünk. Meredekek helyeken nadrágféken csúsztunk le.

Beértünk újra az erdőbe. Balról tisztás volt. Fényt láttunk. Harckocsik zúgtak. Házak kivilágítva. Az úton hangokat hallottunk. Oroszok veszekedtek káromkodva. A terep emelkedett. Egyszerre csak igen erős tűzrajtaütést kaptunk. Mindenki torkaszakadtából el kezdett hurrázni, nagy lövöldözés. Rohamoztunk. Nemsokára felértünk a tetőre. Csend lett. Soraink megritkultak. Itt is, ott is halottak feküdtek mozdulatlanul, sebesülteket kötöztek, leültek, mert mindenki fáradt volt. Sokan elaludtak a hó tetején.

Ismét együtt a maradék rész. Éjfél felé járt az idő. Körülbelül egy órát pihentünk. Az emberek aludtak. Billnitzer altábornagy úr körülbelül 600 fős csapattal elindult, hogy a község keleti szegélye¹¹⁵ mellett megkísérelje a kitörést. Hallottuk is a lövöldözést és a rohamkiáltásokat.

13-án.

Mi is elindultunk. Meredekek helyen csúsztattunk lefelé bokrok között. Tapostuk a 30-40 cm-es havat. Meg-megálltunk. Már alig bírtam emelni a lábaimat. Ahogy megálltam, lerogytam. Bandi és Kálmán támogattak, húztak, vonszoltak. Nem mehettünk tovább, mert az oroszok biztosító részeibe ütköztünk. Visszamentünk.

Felértünk a magaslatra. Közben kivilágosodott. Nappal semmi szín alatt nem folytathatjuk utunkat. Elrendelték, hogy egész napi pihenő következik. Rejtőztünk a fenyőerdők aljában. Itt aludtunk a havon. Szamárságot tettünk volna, ha elindulunk. Körös-körül megszállták már a magaslatokat az oroszok.

Egész nap didergünk. De azért aludtam is. Egy konzervet ettünk, és Kálmán egy üveg pálínkját ittuk meg. Kálmán gépkocsivezetője főzött egy evőcsésze feketét.

Végre elérkezett az este. Kezdet sötétedni.

Elindultunk. Nyaktörő utakon ereszkedtünk a völgybe, majd innen egy még meredekebb hegyre kapaszkodtunk fel. Pihenőt tartottunk. Nyugat felé vettük irányunkat. Átmentünk az első úton. Előbb persze meg kellett várunk, míg egy orosz gépkocsi szlop elhúzott mellettünk.

Az úttól már csak terepen mentünk. Minden tíz lépésben hangzott a vezényszó: „Stehenbleiben!”¹¹⁶ Rakétáztak mindenütt. Elvágtuk a távbeszélő vezetékét. Képelem, milyen dühösek az oroszok érte. Fasoros dűlőúthoz értünk. Itt tüzzel rajtunk ütöttek. Egész biztos, hogy vonalvizsgáló járőr volt. Kis lövöldözés, és megyünk tovább. Ropogott a lábunk alatt a jeges hó és a jégréteg. Égett a szám a láztól. Már egészen kisebesedett. Nem csoda, a sok hó, amit szopogattam, kikészítette a számat. Megálláskor feltörtem a barázdák között levő víz feletti jégréteget és ittam rendületlenül.

14-én.

Éjfél körül egy községhez érkeztünk. Meg akartuk kerülni. Egyszerre csak éktelen tüzet kapunk. Kelepelnek a géppuskák, szólnak a géppisztolyok, surrognak fejünk felett a páncéltörő ágyúk, nehézpuskák lövedékei, szólnak a géppisztolyok. Balról szalmakazlakat láttunk a rakéták fényében. Arra tartottunk. Nincs más mód, a falu szélső házain kell áttörnünk. Nagy hajrázás, és megyünk. Elértük a kazlakat. De nincs pihenő, tovább,

¹¹⁵ A község minden bizonnyal Perbál volt.

¹¹⁶ Stehenbleiben (német): megállni.

tovább. Visszanéztem. A fényben még igen sok alakot láttam előbbi helyünkön feküdni. Az egyik házban kinn álltak a lakók. Kérdeztük a falu nevét. Alig akarták megmondani. Végre elárulták, hogy ez Tök község. Arra a kérdésünkre, hol vannak az orosz állások, nem adtak feleletet, csak sürgettek, menjünk gyorsan ki a faluból, mert rengeteg orosz van a faluban és elfognak minket.

A falutól nyugatra eső rész emelkedett. Kapaszkodtunk. Már alig tudtam lépni. Szőlőkarókat téptünk ki, és azzal botozgattunk. Ekkor már csak 60-80-an voltunk.

A falutól délre eső részen harcokosi zúgás hallatszott. Löttek a harcokosi is.

A peremre érve mindkét oldalról géppuska tüzet kaptunk. Kis csoportunk kétfelé vált. Egyik része balra, másik része jobbra húzódtott. Őrnagy úr Bandi és köztem volt. Egy lövedék súrolta a fejét. Bekötöttük. Alig mentünk tíz lépést, másodszor szilánkot kap a mellébe. A jobb oldali rész visszajön. Fekszünk, és teli torokból kiabáljuk a hajrát, hurrát. De nem mozdul senki. Csak fekszünk és ordítózunk. Észre sem vettük, hogy az oroszok már az előttünk levő részt aknázzák, azt, ahonnan az előbb még géppuskák tüzeltek ránk.

Egyszer csak abbamaradt az aknázás. Átmentünk a tüzelő állásokon. Visszanéztem. Igen nagy jajgatás hallik. Sebesültek lettek és segítséget kiabáltak. Többen feküdtek. Nem mozdultak.

A terep lejtett. Lehúzódtunk a völgybe. Egyszer csak örült nagy robbanás, kicsúszik alólam a talaj és lerogyok. Megsebesültem. Erősen dőlt a vér a lábamból.

Még sosem sebesültem [meg]. Most először. Hallom, hogy az őrnagy úr kiabál, megsebesültem, Bandi is, Gazdag honvéd is. Kálmán eltűnt. Fogvacogva vettem le nadrágomat, és Bandi bekötözte jobb lábamon lévő sebemet. Jól elszorítottuk a kötéssel lábamat. Mikor leültem, a sebesülés pillanatában, felkiabáltam: „Édesanyám! Megsebesültem!” Hirtelen az jutott az eszembe, mi lesz most, ha meghalok. Márti jutott az eszembe. Le akartam szedni a jeggyűrűmet, gyűrűimet, nehogy az oroszok levegyék ujjaimról. Próbáltam lehúzni, de ujjaim megdagadtak, és nem jött le.

Megpróbáltam felállni, és járni tudtam. Lementünk a völgybe. Olyan fáradtak voltunk, hogy már csak támolyogtunk. Elhatároztuk, legyen, ami lesz, essünk fogságba, de már megpihenünk. Egy barlangot pillantottunk meg. Itt akartunk meghúzódni. Bandi bevilágított. A fényre rögtön irányunkba tüzeltek. Tovább. Az erdő szélén nyomokat fedeztünk fel. Ezek vezettek. Nehezen ment a menet. Éreztem, a fenekemen is folyik a vér. Tovább. Már kezdett szürkülni. Ebben a szürkiségben minden facsoportban házat véltünk látni. Felkapaszkodtunk a dombra. Bandi és őrnagy úr elől mentek. Gazdaggal lekuporodtunk, feltörtük a pocsolyát és ittunk. Mikor felértünk, már fehérruhás magas alakot látok Bandiékkel és egy kis kunyhót. Nyakamba borul őrnagy úr és mondja, elértük a németek első vonalát.

Az első géppuskaállásban kávé ittunk. Egy német hátra kísért a faluba. Itt volt a segélyhely. Konzervet ettünk, kávé ittunk. A kötözés után német sebesültszállító páncél gépkocsival Tarjánba szállítottak. Felszabadultam, és nyugodt lettem, mikor Szomort elhagytuk.

Tarjában kaptunk szeretetsomagokat, rumos feketét, teát, szalámit, kenyeret. A segélyhelyen bementünk a háziakhoz. A házigazda megkínált szódásborral. Talán egy litert is meg tudtam volna inni. Autóbuszba ültettek, és mentünk Tatatóvárosba.

Tatatóvároson a német beteggyűjtőhelyre vittek. Lefeküdtünk. Lehúztam csizmamat. Bedagadt a lábam. Mikor levették, láttam ujjaimon a fagyást is. Az orvosok igen ked-

vesek voltak. Hívtak a kórház mozijába. Meg sem tudtam mozdulni. Egy órán belül felvittek a tisztí szobába. Tejbe rizsát kaptunk befőttel. Meglátogatott a 23. hadosztály¹¹⁷ egészségügyi oszlop parancsnoka, egy alezredes.¹¹⁸ Nevét már nem is tudom.

Igen hamar elaludtam az altatótól.

15-én.

Reggel, miután elláttak igazolvánnyal, elszállítottak a 23. magyar egészségügyi oszlophoz. Mikor a sebesültszállítóról hordágyon leszedtek, a haditudósítók sorban fényképeztek. Átkötöztek, kiszedtek egy-két szilánkot. A fenekemben bent maradt 4 szilánk. Ingemen meg is látszik a helyük.

Fertőtlenítés, kötözés után a tisztí szobába vittek. Meglátogatott Dr. Ruff (Rajky) Janika orvos zászlós¹¹⁹ és Dr. Puskás Ödön orvos százados.¹²⁰

Ebéd után tehervonatból álló betegszállító vonatra tettek. Indulunk Győrbe.

16-án.

Hosszú éjszaka volt. Már kellemetlen volt reggel a kényelmetlen fekvés. Úgy fél 12 körül értük el Győrt. Persze magyar vöröskeresztesek sehol. Telefonáltattunk be az állomásparancsnokhoz, de nem küldtek gépkocsit. Mikor már az összes német sebesültet elvitték, akkor vittek el minket a németek. És ekkor már 3 óra felé járt az idő. Az Apáca utcában lévő 18. sz. táborig kórházba kerültünk. Leányliceumba kerültem.¹²¹ Kötözés közben igen szidtunk mindenkit. Utána a tisztí szobába vittek. Önkéntes vöröskeresztes ápolónők között apácák is voltak. A hely intézet, és a Kisvárdáról Győrbe menekült apáca tanárnők voltak.

Kértünk, kiabáltunk, adjanak már enni. Persze a kórház nem adott. Hát, hogy is adhatna, hisz' nem vagyunk létszámba véve. Jellemző ez is ránk! Így az apácák saját vacsoráikat hozták nekünk.

Olyan jól esett végre csendes szobában, ágyban aludni. Elaludtam hamarosan.

¹¹⁷ A 23. tartalékadosztályt – a többi tartalékadosztályhoz hasonlóan – a hadművelési területen, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szervezték meg, és eredetileg két szervezetszerű gyalogezredből, az 51. és 54. gyalogezredből állt. A hadosztály súlyos harcokat vívott belorusz és lengyel területeken, ahonnan 1944 szeptemberében szállították haza. A 23. tartalékadosztályt október 1-jétől Szeged és Makó térségében vetették be. Harmadik gyalogezredként itt került hadrendjébe a 42. gyalogezred. 1944. október 28-án az 51. gyalogezred, a hadosztályhoz beosztott 201. önálló tanzászlóalj és a tantüzezőosztály átalált a szovjetekhez. 1945. január elejétől a hadosztály zászlóaljai az 5. Wiking SS-páncélosadosztály, a német 6. páncélosadosztály, a német 3. lovasdandár és a magyar 1. huszárosztály között osztoztak fel. A 23. tartalékadosztály alakulatai részt vettek a Konrad hadműveletben, amelyben súlyos veszteségeket szenvedtek. 1945 februárjától a hadosztály Esztergom – Dorog térségében önálló frontszakaszt kapott. *Szabó – Számvéber* 2009. 260. o.; *Ungváry* 2004. 495. o.

¹¹⁸ Mallász Tibor (Budapest, 1900. október 24. – ?) orvos alezredes; 1943. szeptember 11-től a 23. gyalogadosztályhoz került hadibeosztásba. A hadosztálynál 9 hónapot egészségügyi oszlop parancsnokként, 6 hónapot táborig kórház parancsnokként, és 6 hónapot mint hadosztály vezető orvos szolgált. 1944. július 1-jével orvos alezredessé léptették elő. 1945. április 13-án harctéren szerzett betegségének következtében a bajorországi Gangkofenben lévő 505. sz. honvéd hadikórházba került. A kórházzal együtt esett amerikai hadifogságba, ahonnan 1945. október 8-án tért haza. Mallász saját maga által írt önéletrajzát Viola Bence bocsátotta rendelkezésünkre.

¹¹⁹ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

¹²⁰ Puskás Ödön, dr. (Kadarkút, 1909. augusztus 22. – ?) orvos százados; 1945. január 18-tól a 23. tartalékadosztály egészségügyi oszlopjánál teljesített szolgálatot. 1945. május 10-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948. december 15-én tért haza. HM HIM KI 78 549. sz. tisztí okmánygyűjtő.

¹²¹ Szt. Orsolya Tanítóképző Intézet és Leányliceum. Az épületegyüttes ma ismét az orsolyita rend tulajdonában van, jelenleg a rend Prohászka Ottokárról elnevezett általános iskolája működik itt.

Hálát adtam magamban jó Istennek, hogy megmentett a haláltól és megmentett a fog-ság kinszenvedéseitől.

Győr, 1945. február 26-án.

Második napon fertőtlenítettek. Lehúzták a ruhámat. Anyaszült meztelen maradtam. Az apácáktól kaptam egy női selyem nadrágot (rózsaszín volt!) és egy apáca inget. Most ez is jó volt.

Most utólag rá gondolva, igen jó dolgunk volt a kórházban.

Minden nap vizit volt. Osztályvezető orvosunk, dr. Solymár Jóska orvos zászlós volt. Komoly orvos. Igen megszerettem. Minden másnap kötöztek. Eleinte félttem a kötésektől, mert igen fájt. Élmezésünk kitűnő lett. Tele voltunk édességgel, itallal, mindennel.

Szenzáció lettünk Győrött. Reggel 8-tól este 8-ig jöttek a látogatók mikor megtudták, hogy Budapestről törtünk ki. A harmadik napon érkezett még egy kitört, Ince Antal, karpaszományos örvezető, az egyetemi roham zászlóaljnál harcolt.¹²² Most már öten voltunk. Az újságok cikkeket közöltek rólunk. Naponta számtalanszor kellett elismételniük élményeinket.

Rengeteg katona-, csendőr- és rendőrtiszt volt nálunk. Emellett a civil hatóságok és lakosok is meglátogattak. Mindenkinek volt valakije Pesten, akár civil, akár katona.

Meglátogatott Győr főispánja, aki 12 sonkát küldött s rengeteg más ételmet.¹²³ Felruháztak minket. Új posztóruhát kaptam. Csak a fűzős csizmám s egy ingem maradt sajátom. Rengeteg lány, mennyasszony, asszony látogatott. Apor püspöktől¹²⁴ és a kanonoktól inget, alsónadrágot kaptunk. Egyszóval mindennel elláttak.

Távíratilag megtudtam pótkeretem helyét. Pécsről Kerkanémetfaluba¹²⁵ menekült.

Meglátogatott Herbert Jancsi¹²⁶ is. Ő is megsebesült még Kassa előtt novemberben.

Egészségügyi szabadságát töltötte nagyszüleinél. Mindig bejött hozzám szorgalmasan.

A H. M. vezérkari osztálytól,¹²⁷ egyéb alakulatoktól jöttek érdeklődni, és jegyzőkönyveztek. Még a haditudósítók is jöttek. Őrnagy úr hanglemezre mondta beszámolóját. Minden újság rólunk írt. Bejelentették a Nemzetvezető, Szálasi Ferenc látogatását is.¹²⁸ Így ment körülbelül 2 héten keresztül. Aztán megszűnt a forgalom és nyugodtan éltünk.

¹²² Ince Antal (Kolozsvár, 1922. május 11. – ?) karpaszományos örvezető. Az 1941/42. tanévtől a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Vegyészmérnöki Karának hallgatója. Az I. egyetemi rohamzászlóalj tagjaként vett részt Budapest ostromában, majd a kitörésben, amelynek során 1945. február 13-án lövési sérülést szenvedett a hátán. *Józsa* 1999. 286. o.; HM HIM HL III. 110. M. kir. 539. sz. hadikórház 935. dob.

¹²³ Lásd: Boldog órák a tábori kórházban. *Győri Nemzeti Hírlap*, X. 44. sz. (1945. február 24.) 2. o.

¹²⁴ Apor Vilmos (Segesvár, 1892. február 29. – Győr, 1945. április 2.) püspök. Amikor a háború elérte Győr városát, több száz főnek nyújtott menedéket a Püspökvárban. Miközben védeni próbálta a pincében tartózkodó asszonyokat az erőszakoskodó ittas szovjet katonákkal szemben, egy szovjet katona lelötte.

¹²⁵ Ma: Kerkafalva, Zala megye.

¹²⁶ Herbert János (Veszprém, 1921. augusztus 2. – ?) hivatásos tüzér hadnagy. Alakulata, a 4. hegyi tüzér-osztály 1944. november 22-én Miskolc környékén került bevetésre. Herbert ekkor megsebesült és hadikórházba került. Felépülését követően 1945. március 3-ig egészségügyi szabadságon volt Győrben. HM HIM KI 41 812. sz. tiszti okmánygyűjtő.

¹²⁷ Itt valószínűleg a Honvédelmi Minisztérium 6. vk. (Propaganda) osztályáról lehet szó, amelynek legfőbb feladata a honvédelmi propaganda irányítása és vezetése volt.

¹²⁸ A látogatásra végül nem került sor. Jelenleg nem rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, hogy Szálasi Ferenc (egy átutazástól eltekintve) megfordult volna Győrben a kérdéses időszakban.

Kálmánhoz bejárt egy kislány, Zsókanak¹²⁹ hívták. Később vele és barátnőjével, Idával¹³⁰ jártunk moziba, színházba.

Kórházi életem kellemes volt. Élelem, ellátás kiváló. Máterek végtelen aranyosak voltak. Az utolsójukat is odaadták volna.

M. Alfonza¹³¹ a kisvárdai női tanítóképezde igazgatónöje volt, csak Nagymamának hívtuk, s később csak erre figyelte fel. Szigorú arcú 42 éves hölgy. Megjelenésével tisztelete s rendet teremtett. Emellett arany volt. Segítője volt a kis M. Anselma.¹³² Rajztanárnő. Az órámba ő festett be egy szívet, a magyar címer pajzsát és Mennyasszonyom monogramját. Megtudtam, hogy civil korában Bellának hívták. Aztán én is így hívtam. Mindig viccelődöttünk, hogy megszőktetem. Nevetett, nem értette félre a viccet. Itt volt M. Raphaela¹³³ is. Német tanárnő. Ővele nem igen tárgyaltam. Ő már büszke, beképzelt, gőgös teremtés volt. Az orvosok, ápolónők jók voltak.

Szobánkban volt dr. Pintér János főhadnagy.¹³⁴ Fején sebesült. Egy fényes pofa. Kiváló bajtárs! Legtöbb látogatója neki volt. Aztán kölcsön adta nekünk. Állandóan napfény volt a szobánkban. Mindig neveltünk, Nagymama mindig telesírt egy zsebkendőt nevetés közben.

Így ismerkedtem meg János egyik bakonyszentlászlói lányismerősével, a kis szóke Babával.¹³⁵ Mi csak Műtyürkének hívtuk. Egyszer-kétszer moziban voltunk. Helyes kislány, csak kicsit szabadszájú. Nagymama félt, hogy elcsavarom a fejét.

Mikor elment haza, ajándékba Szent Rita reliefjét kaptam Tőle.

Már kimehettem a városba. Janival meglátogattunk egy fiatalasszonyt. Ott vacsoráztunk.

Megérkezett az őrnagyúr felesége. Alacsony, karcú, szökeség...

Megmozgattam mindent, hogy hírt kapjak Édesanyámról és Menyasszonyomról. Felkerestem a Pécsről menekülteket soraimmal, hátha eljöttek ők. Nem jelentkeztek. Sümegegre is írtam. Böske hívott, menjek hozzájuk egészségügyi szabadságra. Legalább otthon leszek. Semmi hírt az égvilágon nem kaptam felőlük. El is voltam keseredve nagyon. És elkeseredésemben csak a kis kápolnában találtam menedéket. Oda jártam harmóniumozni és imádkozni. Eleinte kórtermünkben volt mise. Az apácák énekeltek. Megható volt.

Húsvét után egyszer csak az a hír terjedt el, hogy Pécszet felszabadították. Örömmel terveztem, miképp fogom egészségügyi szabadságomat otthon tölteni. Persze az egész hír kacsa lett.

Érdeklődtem Elemér apa¹³⁶ iránt, de nem tudtak hírt adni felőle.

¹²⁹ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

¹³⁰ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

¹³¹ Korcsmáros Margit Alfonza osu. (Őrmező, 1903. augusztus 24. – Budapest, 1991. május 4.).

¹³² Minik Aranka Anzelma osu. (Diósgyőr, 1911. október 17. – Róma [Olaszország], 1992. január 23.).

¹³³ Jandrók Mária Rafaela osu. (Újfehértó, 1904. április 20. – Budapest, 1972. május 28.).

¹³⁴ Pintér János, dr. (Rohonc, 1908. április 7. – ?) tartalékos főhadnagy. 1943. január 20-ától a VKF VI. osztályán teljesített szolgálatot. 1945-ben megsebesült, majd sebesültként került nyugatra, ahol amerikai hadifogságba esett. A hadifogságból 1945. október 24-én szabadult. HM HIM KI 259/2652. sz. tiszti okmánygyűjtő.

¹³⁵ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

¹³⁶ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

Eltelt öt hét. Rossz hírek keringenek. Az oroszok nagy erővel támadnak Győr irányába. Elrendelték már a páncélos-védelmet¹³⁷ is.

Ideges hangulat uralkodik közöttünk.

Győr, 1945. március 22.

Elhatároztuk, hogy holnap a szombathelyi hadikórházba megyünk. Meglátogatott Budapest volt polgármestere,¹³⁸ akitől 10 méter kanavászt¹³⁹ és 5 méter sífont¹⁴⁰ kaptunk ajándékba. Összecsomagoltunk.

Győr, 1945. március 23.

Utolsó napunk a 18. sz. tábori kórházban. Még egy közös vacsora, és 6 óra 20 perckor elindulunk Szombathelyre az 523. sz. hadikórházba.

Szombathely, 1945. március 24.

Egész éjjel bumliztunk. Pápan hallottuk, hogy tegnap este bombázták Győrt. Vonat már nem megy Győrbe. Az oroszok Győr alatt vannak

Dél előtt érkezünk. A város belsején bombázás nyomai látszanak.

A kórház állományaiba vett. Igen ellenszenves hely. Az élelmezés igen gyenge.

Szombathely, 1945. március 25.

Vasárnap van. A déléltöt átaluadtam. Hiányzott Nagymama, nem jött felkelteni, nem unszolt, menjek már misére.

Délután sétáltunk, majd megnéztük az 523. hadikórház és az FNSZ¹⁴¹ közötti football mérkőzést. A hadikórházat kerülte a szerencse és veszített. Egyébként lassú mozgású, unalmas meccs volt.

Visszafelé több ismerős pécsi arcot láttam.

Félek lefeküdni, rengeteg poloska van a kórteremben.

Szombathely, 1945. március 26.

Légiriadó van. A lakosság menekül a városból. Mi is kimentünk a patak partjára. Angol–amerikai gépek bombázták az iparnegyedet és a vasutat. 15 óra 30 percig tartott.

¹³⁷ A Dél Hadseregsoportnál 1945 márciusában többször is páncélos-riadót rendeltek el a mögöttes seregterületre. Fő elemei a 24 órás páncélos-riasztó szolgálat (vizuális megfigyelés a mélységben előretörő ellenséges páncélosok észlelése) és a településeken állomásozó ellátó és egyéb nem harcoló csapatoknál Panzerfausttal ellátott páncéltromboló járőrök megszervezése, felszerelése és szükség szerinti bevetése.

¹³⁸ Mohay Gyula (Nagyszentmiklós, 1894. – Budapest, 1952. szeptember 15.), 1944. október 16-án Szálasi megbízásából vette át Budapest főpolgármesteri tisztségét, hivatalos kinevezésére azonban csak 1944 novemberében került sor. 1944. december 23-án a belügyminisztertől háromnapos szabadságot kapott, hogy az ünnepeket Mihályiban, felesége családjánál tölthesse, így elkerülte a főváros ostromát. Annak ellenére, hogy Budapestet 1945 februárjában elfoglalták a szovjet csapatok, a főpolgármesteri és polgármesteri hivatal tovább létezett Dunántúlon, majd Németországban. *Kovács* 2009. 84–87. o.

¹³⁹ Kanavász: erősen sodrott, durva, színes fonálból szőtt len- vagy pamutszövet.

¹⁴⁰ Sífont (selyemszövet): finom, fényes, érdes felületű selyem típusú szövet.

¹⁴¹ Fegyveres Nemzetiszolgálat: A belügyminisztérium keretein belül a csendőrség és rendőrség mellett létrehozott fegyveres testület, mely tulajdonképpen a Nyilaskeresztes Párt felfegyverzett pártiszolgálatának alapjain jött létre. Felállításáról a 4.190/1944. M. E. sz. rendelet intézkedett. Parancsnokává Návay Imrét, helyettesé Homonnay Mártont nevezték ki. Az FNSZ néhány hónapos működése során mindvégig a kiképzés és a felállítás stádiumában volt. Bár működését 1945. január 17-én hivatalosan felfüggesztették, egyes adatok mégis az FNSZ további működésére utalnak. Az FNSZ részletes tevékenységére vonatkozóan lásd: *Kovács* 2009. 204–213. o.

Nyugtalanok vagyunk. Hírek szerint elesett Győr, Pápa¹⁴² és Szombathely irányába tör előre az orosz bolgár és magyar csapatokkal. Állítólag török hadosztályok¹⁴³ is vannak már az országban.

Kőszeg, 1945. március 27.

Kértünk eltávozást és kora reggel Kőszegre utaztunk tehergépkocsin.

Míg Örnagy úr Kálmánnal a H. M.-ben járt, Bandival sétáltunk. A főtéren megjelenik Tóni teljes szerelvénnel. Mondja, hogy az ellenség elérte a Rábát és erősen közeleg Szombathely felé. A kórházban felbomlott a rend.

Délután visszautaztunk. Örnagy úr maradt. A H. M. utasította a kórházat, az első kórházvonattal szállítson el minket Németországba.

Összeállítottak egy kórházvonatot. Kiválasztottak 40 fekvő és 70 ülőbeteget. Többi marad a kórházban. Kértük a sebész osztály vezetőjét, engedjen el minket. Mi a H. M.-mel megyünk, s így öt helyet átadunk. Egyszerűen nem is tárgyalt velünk. Dr. Gyuk orvos hadnagy¹⁴⁴ kijelentette, hogy a kórházat nem szándékozik elhagyni. Ottlétünk alatt utasította az egyik beosztottat, le kell venni a falról Szálasi képét és a győzelmi propaganda plakátokat.

Este bejött a kórházparancsnok-helyettes.¹⁴⁵ Beleegyezett az elmenetelünkbe. Ekkor meg a kórlapjainkat nem akarta a kisasszony kiadni. Végül az orosz repülők mentették meg a helyzetet. Egy csomó bombát eresztettek le a kórház közelébe. A kislány megijedt. Szépen, minden ellenkezés nélkül elvettük a kórlapokat, hátunkra vettük a vagyonunkat és elindultunk.

Áthaladtunk a kórház előtti hídon. Be kellett húzódnunk egy kapualjba. Géppuskáztak. A következő keresztutcában ért el egy jó kiadós bombázás. Egy óra hosszat álldogáltunk egy kapu aljában. Igen erős légelhárítás volt. Állítólag két gépet lelőttek.

Már tényleg közel lehetnek az oroszok. A városban végkiárusítanak.

Éjfél után értünk Kőszegre autóval. Csendőrségen szállásoltunk el.

Léka,¹⁴⁶ 1945. március 28.

Légirádó volt, de nem bombáztak. A H. M.-től kaptunk beutalást, mely szerint a németországi Plankstettenben települt 539 sz. hadikórháznak kell három hétig utókezelést adni.

15 óra 30 perckor hagytuk el Kőszeget. A határon simán átjutottunk. Bizony szorongó szívvel léptem át a határt. Gyalogmenetben este későn értünk Lékára. A plébánián szállásoltunk el.

¹⁴² Győrt 1945. március 28-án, Pápát 1945. március 26-án foglalták el a szovjet csapatok.

¹⁴³ Magyarország területén nem harcoltak török hadosztályok a második világháború idején. Törökország 1945. február 23-án üzent hadat Németországnak és Japánnak. A napló szerzője valószínűleg a hadüzenetet követő különböző rémhírek egyikét jegyezte fel.

¹⁴⁴ Gyuk Béla, dr. (Szombathely, 1898. március 19. – Szombathely, 1963. augusztus 1.) 1923. november 30-án avatták orvosná. 1928-tól a Szombathelyi Emberbaráti Kórház sebész főorvosa, 1936-tól pedig igazgató főorvosa. A második világháború végén az 523. hadikórházzal Grazba települt. Később a pörtschachi, majd a weissensteini hadifogolytábor sebésze volt. Itt ünnepelte – az angol táborparancsnok részvételével – huszonötödik sebészi beavatkozását.

¹⁴⁵ Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal.

¹⁴⁶ Ma: Lockenhaus, Ausztria Burgenland tartományában.

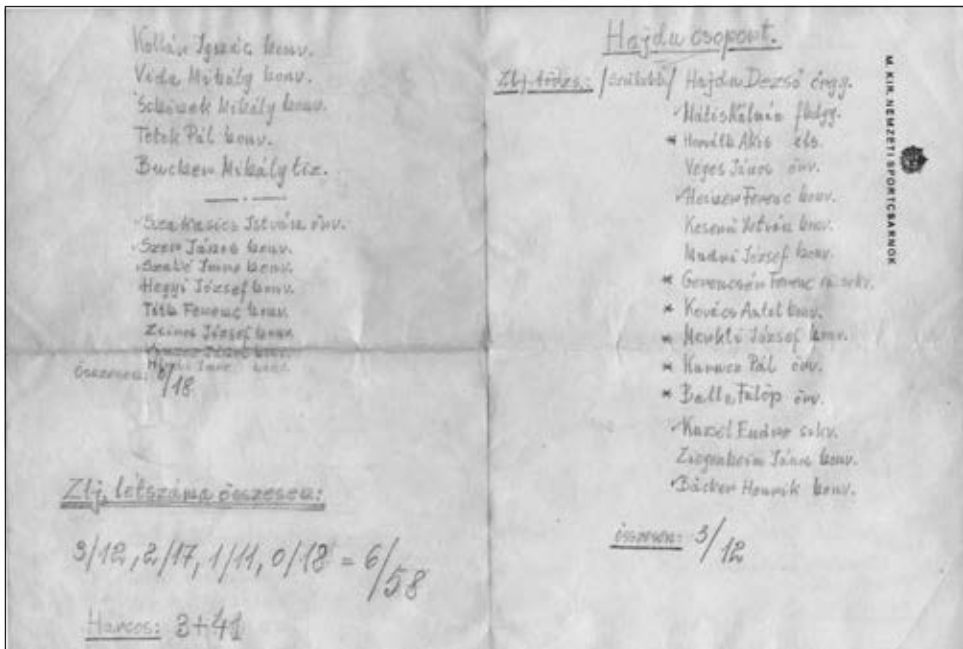

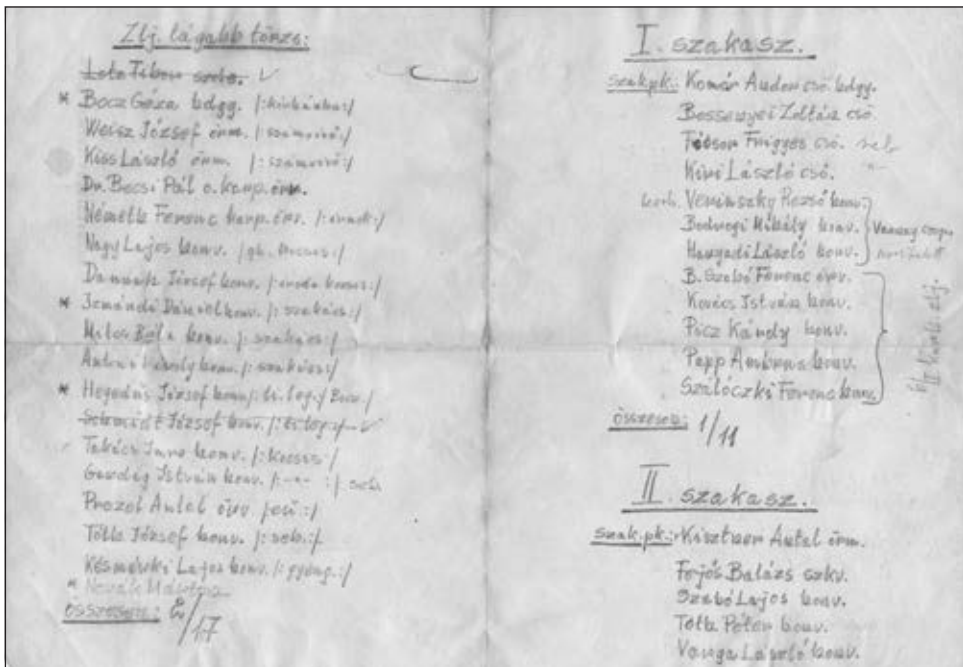
Bocz Géza arcképe az 1950-es évek elején,
forrása: HM KI 5238. sz. tiszti okmánygyűjtő

SONNTAG		1945	FEBRUAR	28 TAGE
11	<i>Adolf v. T.</i>	<i>Opfersonntag</i>	<i>11.11.1918 (Budapest)</i>	<i>Kitörés. Szent István tér - Clark-fasori - Filles út - Törökviz ut - Hőse utca.</i>
12	<i>Benedikt</i>			<i>Hősök utca - Szeged - Pálfi utca</i>
13	<i>Paulnacht K.</i>			<i>Pálfi utca 2. - Tök.</i>
14	<i>Aschmittwoch V.</i>			<i>Tök - Szemer - Tarján - Tatató- város.</i>
15	<i>Siegfried</i>			<i>Tatatóváros - Győr.</i>
16	<i>Simeon</i>			
17	<i>Evermod</i>			

Bocz Géza 1945-ös zsebnaptára, amelyben feltünteti a kitörés útvonalát

A Hajdu-csoport névsora, forrása: Mátis Péter birtokában

A Hajdu-csoport névsora, forrása: Mátis Péter birtokában

*Bocz Géza hadnagy és társainak rekonstruált útvonala a kitérés során
Készítette: Hatala András*

Magyarázó jegyzetek a mellékelt térképen található számokhoz

1. Bocz Géza és társai miután sikeresen átjutottak a Széll Kálmán téren, a Fillér utca irányában folytatták útjukat, majd a Törökvész útnál csatlakoztak egy nagyobb csoporthoz.
2. Február 12-én hajnalban a kitörő csoport elérte az erdőt, ahol Billnitzer Ernő altábornagy vette át a csoport feletti irányítást. Ezt követően a kitörők Húvösvölgyön keresztül Solymár felé folytatták útjukat.
3. „13-14 óra tájban érkeztünk fel Solymár Buda felé eső részén emelkedő magaslatra.” – jegyezte fel naplójában Bocz Géza. Leírása egybevág a szovjet 46. hadsereg már idézett jelentésével, amely szerint február 12-én 13 óra 20 perckor egy körülbelül 4000 főből álló gyalogos hadoszlopot fedeztek fel Pesthidegkúttól keletre a 445-ös magaslat körzetében.
4. A 445-ös magaslatnál szovjet repülőgépek támadták meg a csoportot, amely ezt követően két részre szakadt. Az egyik oszlop Solymár irányában, a másik pedig a településtől délre próbálkozott a továbbjutással. Bocz Géza csoportja az utóbbi irányban folytatta útját, majd a Paprikás-patakon átkelve a pesthidegkúti téglagyárnál gyülekezett.
5. „Beértünk újra az erdőbe. Balról tisztás volt” – írja ezt követően Bocz. A helyszín leírása megfelelhet a Kerek-hegy környékével, amelyet Billnitzer is említ visszaemlékezésében. Lásd: *Billnitzer* 2017. 236–237. o.
6. Bocz Géza egy külön naptárban feljegyezte a kitörés során érintett településeket. Február 12-én és 13-án többek között Piliscsaba D-t is említi.
7. Bocz február 13-ai naplójegyzésben olvashatjuk: „Rejtőztünk a fenyőerdők aljában.” A M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet 1944-ben kiadott 4961K jelzésű 1:50.000 léptékű térképe Tinnye és Perbál magasságában, a Korona uradalmi erdők területén található 380-as magaslat környékén jelez fenyvest. A helyszínt Billnitzer is megerősíti visszaemlékezésében. Lásd: *Billnitzer* 2017. 241–242. o.
8. Február 13-án sötétedés után Bocz Géza csoportja is megindult nyugati irányban, majd átkeltek a Perbál és Budajenő közötti úton: „Nyugat felé vettük irányunkat. Átmentünk az első úton.”
9. Éjfél körül a csoport elérte Tököt: „Kérdeztük a falu nevét. Alig akarták megmondani. Végre elárulták, hogy ez Tök község.”
10. Ezt követően Bocz és társai a Töktől nyugatra emelkedő Nyakas tető irányában folytatták útjukat, amelynek a település felé eső része a mai napig szőlővel van beültetve: „A falutól Nyugatra eső rész emelkedett... Szőlőkarókat téptünk ki, és azzal botozgattunk.”
11. A csoport Szomor és Tök között érte el a saját vonalat.

*Hajdu őrnagy (fényképen még százados) és feleségének esküvői fotója,
forrása: Hajdu László birtokában*

*Hajdu Dezső és felesége.
Beilngries, 1945. április 20.,
forrása: Magángyűjtemény*

*A budáról kitört magyar tisztek
és Hajdu Dezső felesége útnak indulnak a
beilngriesi hadikórházból, 1945. április 20.,
forrása: Magángyűjtemény*

*A Budáról kitört magyar tisztek csoportja, valamint
Hajdu Dezső felesége. Beilngries,
1945. április 20., forrása: Magángyűjtemény*

BIBLIOGRÁFIA

- Berekméri* 2007. *Berekméri Róbert-Árpád*: A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–1944-ben. In: Marosvásárhely történetéből. II. k. Új- és legújabb kori tanulmányok. Szerk. *Pál-Antal Sándor – Novák Csaba Zoltán*. Marosvásárhely, 2007.
- Billnitzer* 2017. *Billnitzer Ernő*: Két világháború emlékei. S. a. r. és az előszót, illetve a kommentárt írta *Bonhardt Attila*. Budapest, 2017.
- Bús – Szabó* 2001. *Bús János – Szabó Péter*: Béke poraikra... II. k. (Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról.) Budapest, 2001.
- Józsa* 1999. *Józsa Béla*: Egyetemisták az ostromgyűrűben. A Magyar Királyi 1. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története 1944. októberétől 1945. február 14-ig. Budapest, 1999.
- Kovács* 2009. *Kovács Zoltán András*: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban. Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.
- Kovács – Számvéber* 2001. *Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert*: A Waffen-SS Magyarországon. Budapest, 2001.
- Lexikon* 1997. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. Szerk. *Sipos Péter – Ravasz István*. Budapest, 1997.
- Molnár – Szabó* 2014. *Molnár András – Szabó Péter*: Utóvédként a Donnál I. k. (Hadiokmányok, harctéri naplók és visszaemlékezések a magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály történetéhez, 1942–1943.), Zalaegerszeg, 2014.
- Nevenkin* 2014. *Nevenkin, Kamen*: Bécs még várhat. A budapesti hadművelet bevezető szakasza. Keszthely, 2014.
- Offermann – Witte* 1998. *Offermann, Peter – Witte, Hans Joachim*: Die Boeselagerschen Reiter. Das Kavallerie-Regiment Mitte und die aus ihm hervorgegangene 3. Kavallerie-Brigade/Division 1943–1945. München, 1998.
- Pohlmann* 1959. *Pohlman, Hartwig*: Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939–1945. Bad Nauheim, 1959.
- Sipos* 2000. *Sipos Péter*: A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons*, VII. (2000) 1. sz. 171–184. o.
- Szabó* 2005. *Szabó Péter*: Magyar honvédalakulatok Budapest védelmében. In: Az elsodort város. (Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára 1944/45.) Szerk. *Markó György*. Budapest, 2005.

- Szabó – Számvéber* 2009. *Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945.* Nagykovácsi, 2009.²
- Szakály* 2001. *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest, 2001.
- Számvéber* 2011. *Számvéber Norbert: Páncélos-hadviselés a budapesti csatában (1944. október 29. – 1945. február 13.)* Nagykovácsi, 2011.
- Ungváry* 2004. *Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 2004.
- Ungváry* 2009. *Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. (Hatodik, átdolgozott kiadás.)* Budapest, 2009.
- Ungváry* 2015. *Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény–Elbeszélés–Utóélet.* Budapest, 2015.

RÖVIDÍTÉSEK

AKVI	Tiszti anyakönyvi lapok
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HL	Hadtörténelmi Levéltár
KI	Központi Irattár
KTb HGr. Süd	Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd.
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
TGy	Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye
3025.	<i>Tömöry Jenő vezérőrnagy: Visszaemlékezés a Nagyvárad környéki és a Tiszántúli harcokra. 1944. szeptember 21. – 1944. október 25.</i>
3369.	Kokovay Gyula (Antal) volt nagyvárad m. kir. Gábor Áron honvéd tüzérségi hadapród személyes leírása a budapesti katlanból való kitörésről és az orosz vonalakon való átjutásról 1945. február 11 – 1945. február 14.

Zsolt Dávid – Tamás Miklós

THE DIARY OF SECOND-LIEUTENANT GÉZA BOCZ ON THE SIEGE OF BUDAPEST
AND THE BREAKOUT, 1 JANUARY–28 MARCH 1945

(Abstract)

Second-Lieutenant Géza Bocz wrote his diary from 1 January to October 1945, and fortunately the document survived to posterity. The writer took part in the defence of Budapest and in the breakout on 11 February 1945 as a member of a fighting Hungarian unit. Second-Lieutenant Géza Bocz is one of the few Hungarian soldiers who managed to break through the encirclement. The uniqueness of his diary lies mainly in the fact that it speaks about the events directly after the siege and records details simultaneously with the events. The paper presents only those parts of the diary which discuss the siege of Budapest and the breakout. The introduction acquaints readers with the diary's writer, then the following account of the events of the breakout helps readers in placing the entries of the diary in space and time.

Zsolt Dávid – Tamás Miklós

DAS TAGEBUCH VON LEUTNANT GÉZA BOCZ ÜBER DIE BELAGERUNG BUDAPESTS
UND DEN AUSBRUCH, 1. JANUAR – 28. MÄRZ 1945

(Resümee)

Leutnant Géza Bocz führte sein Tagebuch zwischen dem 1. Januar 1945 und Oktober 1945. Dank glücklicher Umstände ist es auch für die Nachwelt erhalten geblieben. Der Autor nahm als Mitglied eines kämpfenden ungarischen Verbandes an der Belagerung Budapests und am Ausbruch am 11. Februar 1945 teil. Leutnant Géza Bocz gehört zu den wenigen ungarischen Soldaten, denen es gelang, aus der Umzingelung auszubrechen. Die Besonderheit seines Tagebuches ist in erster Linie, dass er hierüber direkt im Anschluss an die Ereignisse bzw. zeitgleich mit diesen im Detail berichtet. Aufgrund des Umfangs werden nur diejenigen Teile des Tagebuches veröffentlicht, die sich auf die Belagerung Budapests und den Ausbruch beziehen. In der Einleitung vor dem eigentlichen Tagebuch können die Leser den Verfasser des Tagebuches näher kennenlernen. Anschließend ist die Vorstellung der Ereignisse des Ausbruchs dabei behilflich, den Inhalt des Tagebuches zeitlich und räumlich einzuordnen.

Zsolt Dávid – Tamás Miklós

Le journal du sous-lieutenant Géza Bocz sur le siège de Budapest et
la sortie, 1er janvier – 28 mars 1945

(Résumé)

Le sous-lieutenant Géza Bocz a tenu son journal du 1er janvier 1945 à octobre 1945. Un concours de circonstances heureuses a permis de le conserver pour la postérité. L'auteur du journal a participé au siège de Budapest et puis à la sortie du 11 février 1945 en tant que membre d'une unité hongroise combattante. Le sous-lieutenant Géza Bocz fait partie des rares soldats hongrois qui ont réussi à sortir de l'encerclement. La particularité de son journal réside principalement dans le fait qu'il relate les événements au moment de leur survenance. En raison du volume du journal, seules les parties relatives au siège de Budapest et à la sortie sont publiées. L'introduction qui précède le journal est destinée à présenter le parcours de son auteur et les événements de la sortie en vue d'aider les lecteurs à les situer dans le temps et l'espace.

Жольт Давид – Тамаш Миклош

ДНЕВНИК ОБ ОСАДЕ БУДАПЕШТА И О ПРОРЫВЕ ЛЕЙТЕНАНТА ГЕЗА БОЦЗ
С 1-ОГО ЯНВАРЯ ПО 28-ОЕ МАРТА 1945-ОГО ГОДА

(Резюме)

Лейтенант Геза Боцз вел свой дневник начиная с 1-ого января до октября 1945-ого года, который в благоприятных условиях сохранился и для будущего поколения. Автор дневника участвовал в осаде Будапешта в качестве члена боевой венгерской армии, и позже в прорыве 11-ого февраля 1945-ого года. Лейтенант Геза Боцз принадлежит к тем немногочисленным венгерским солдатам, которым удалось прорваться через окружение. Особенность его дневника дает в первую очередь то, что он подробно сообщал обо всём сразу же непосредственно после событий или одновременно с ними. По причинам объёма дневника публикуются только части, связанные с осадой Будапешта и прорывом. В предисловии к дневнику читатели могут подробно ознакомиться с автором дневника, после чего познание событий прорыва помогают в размещении в пространстве и во времени описание событий в дневнике.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

GÖRGEI OROSZ FOGSÁGÁVAL KAPCSOLATOS DOKUMENTUMOK

Görgei Artúr augusztus 13-tól 29-ig volt orosz fogságban. 13-án éjjel a fegyverletétel helyszínéről átkísérték Kisjenőre, Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornoknak, a III. hadtest parancsnokának főhadiszállására. Az augusztus 14-i nevezetes ebédet követően továbbszállították Nagyváradra, ahová 15-én reggel érkezett meg orvosai, testvérei és segéd-tisztjei kíséretében, s abban a tudatban, hogy tiszt- és tábornoktársait az oroszok Rüdiger ígéretének megfelelően hamarosan szintén idehozzák.

Az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy a fegyverletétel hírért Debrecenben kapta meg, és másnap, augusztus 14-én reggel indult el Nagyváradra. Útközben néhány óras pihenőt tartott Berettyóújfaluban, és 14-én késő este ért Váradra. Másnap délután négyre hívatta magához a foglyot.

Miről volt szó Paszkevics és Görgei első személyes találkozásán?

Görgei az augusztus 15-i Paszkeviccsel történt találkozásáról röviden csak annyit írt, hogy az orosz főparancsnok heves szemrehányást tett neki „fegyveres ellenállása megátalkodottsága miatt, és kereken kijelentette”, hogy ezáltal mind a maga, mind társai életét eljátszotta, majd megígérte, hogy közbenjár a kegyelemért, de egyedül az ő számára.¹ Görgey István a találkozásról sokkal részletesebb beszámolót ad annak alapján, amit bátyja közvetlenül visszatérte után mondott. Eszerint Görgei „sok idő vártatva”, „levert, komor kedéllyel” tért vissza Paszkevicstől, aki nagy indulattal, pörölve fogadta, amiért nem tette le már Vácnál a fegyvert, akkor, amikor először szembekerült vele. „Ön engem *meztámadni mert!* [...] Hogy *mert* Ön engem meztámadni?! [...] Ha Ön akkor éjjel (Vácnál július 16-áról 17-ére) vissza nem vonul: tudja, mit csináltam volna? tudja, mi történt volna Önökkel?!« »Mindnyájan a Dunában leúszunk volna Pestre« – szólalt meg végre Görgei. „Igen, igen! [...] Egy arcmenettel mind a Dunába hánytam volna Önöket! Mind a Dunában úsztak volna! [...] Azért jó volt meghátrálni! De jobb lett volna meg nem támadni engem! Amit Ön *most* cselekedett – ha Ön megteszi *akkor*, Vácnál; ha leteszi akkor előttem a fegyvert: akkor én életét biztosítom, Önnek is és valamennyi emberének! [...] De azért most is, ámbár későn, Ön előttem tette le a fegyvert, s önként: és ezért Önnek biztosítom életét.«”

Görgei ezután szót emelt bajtársaiért, akik nélkül a fegyverletételt nem vihette volna végbe, főként azokért, akik leginkább számíthattak súlyos büntetésre, vagyis a korábbi cs. kir. tisztékért, valamint a beteg és idős Csány Lászlóért, akit Görgei kérésére Rüdiger

¹ Görgey 1988. II. k. 434. o.

szintén Váradra vitetett. Hangsúlyozta, hogy társaival a „győzőnek nagylelkűségébe vetett bizalommal” adták meg magukat. Végül Paszkevicus ugyan megígérte, hogy közbenjár a magyar tábornokok és tisztek érdekében, de hozzá a politikát emlegette, „mely közbejátszván, neki kevés reményt nyújt sikeréhez”.²

Kérdés, hogy hiteles-e ez a beszámoló? A július 15–17-i váci csata súlyát Görgey István csak bátyja érdemeit aláhúzva hangsúlyozta, vagy pedig az, hogy Görgeinek Vácnál sikerült kitérnie az orosz főerők elől, és így azok anélkül, hogy céljukat elérték volna, kénytelenek voltak a magyar főváros térségéből az előbb megtett úton visszafordulni a Tisza felé, valóban annyira érzékenyen érintette az orosz főparancsnokot, hogy a magyar foglyot emiatt fogadta oly heves indulattal?

R. A. Averbuch szovjet történész 1935-ben megjelent könyvének mellékletei között³ közzétett egy rövid, dátum nélküli iratot a szentpétervári Oroszországi Állami Történelmi Levéltár⁴ Paszkevicus-fondjából. Ez Paszkevicusnak Görgeivel tervezett beszélgetéséről egy sajátkezű, valószínűleg csak a maga számára orosz és francia nyelven írt, hevenyészett feljegyzése. Averbuch kötetéről Görög Imre, a későbbi neves műfordító már a megjelenés évében bőséges ismertetést közölt a *Századunk* című folyóiratban, és néhány fontosnak ítélt iratot, iratrészletet le is fordított. Így némi, a lényegét nem érintő rövidítéssel ezt a Paszkevicus-iratot is szükségesnek tartotta magyarul közzétenni.⁵

Az alábbiakban az irat Averbuch által közre adott teljes szövegét olvashatjuk. A feljegyzést Paszkevicus oroszul kezdte: „Azt fogom neki mondani, Görgei úr, hogy ha”. Innen francia nyelvű párbeszédre készülve, franciául – Görög Imre megjegyzése szerint „kriminális franciasággal”⁶ fogalmazva – magával a tervezett mondandóval folytatta: „Ön Vácnál adja meg magát, vagy Vác alatt kezd tárgyalást, akkor meghallgattam volna. Talán fegyverszünet-félét kötünk. Akkor elküldöm az Ön szép [az utolsó két szó nem vehető ki teljesen – R. A. Averbuch megjegyzése] javaslatát Bécsbe, szóval akkor tárgyalunk. De most se történe, se puskapora, és két hadsereg szorongatja, amelyeknek mindegyike nagyobb, mint az Öné, és ott van még Lüders hadteste is, amely [itt egy kivéhetetlen szó – R. A. Averbuch megjegyzése] harmincezer embert jelent.

Ön megadja magát, azt mondja, önként, kissé kérdéses azonban, hogy védekezhetne-e még; de mégis egy kicsit talán közelebb hozta a háború végét. Kiveszem Önt a többiek közül. Minden tőlem telhetőt megteszek, hogy az Ön sorsa jobb legyen, mint a többieké.”⁷

² *Görgey István* 1885–1888. III. k. 631–633. o.

³ *Averbuch* 1935. 315. o.

⁴ Российский государственный исторический архив (РГИА – RGIA).

⁵ *Görög* 1935. 404. o. Görög Imre kipontozással jelölte a kihagyott részeket. Görög Imre recenziójára hivatkozik Kosáry Domokos, a szóban forgó Paszkevicus-iratból tartalmilag idéz is. *Kosáry* 1994. I. k. 249., 296. o.

⁶ Uo.

⁷ Kovács István fordítása. Az irat levéltári jelzete: RGIA f. 1018. op. 4. gy. 200.

Józsa Antal és Vadász Sándor nem tudva a korábbi közlésről és Görög Imre fordításáról, új fordításban mint „szerző, címzett és dátum nélküli iratot” adják közre (*Józsa – Vadász* 2001. 59. sz. 264. o.), a következő magyarázattal: „Az első sor oroszul van írva, de a mondat értelmezhetetlen. A francia nyelvű folytatás is tele van helyesírási hibával, így minden bizonnyal nem franciául tudó személy kezétől származik. A tartalomból viszont egyértelműen kitűnik, hogy Paszkevicusnak Görgeivel kapcsolatos véleményéről van szó.” A *Vadász* – *Józsa* által közölt magyar fordítás sajnos értelmetlen.

Averbuch megállapítása, miszerint az irat Paszkevicus sajátkezű feljegyzése, helyes. Erről 2017 őszén, az RGIA-ban végzett kutatás során magam is meggyőződhettem.

Érdemes összevetni Görgey István leírását és a szóban forgó Paszkevics-irat tartalmát. Így nemcsak a bizonyítékot találjuk meg arra, hogy Görgey István beszámolója Paszkevics és Görgei augusztus 15-i, első találkozásjáról hiteles,⁸ hanem, már amennyire lehet, helyére tesszük ezt a furcsa Paszkevics-kéziratot is. Vagyis az orosz főparancsnok ezt akkor vethette papírra, amikor megkapta Rüdigertől Görgey augusztus 11-én kelt levelét a fegyverletételi ajánlattal, és készült a személyes találkozásra. Görög Imrének a dokumentum „kriminális” franciaságára vonatkozó megjegyzésével kapcsolatban pedig megemlítjük, hogy Paszkevics természetesen beszélt franciául, de nem volt a tollnak embere, a francia nyelven írásnak pedig végképp nem. A cárral oroszul levelezett, s leveleinek szövegében ugyan előfordulnak, bár nem gyakran, latin betűvel írt francia szavak, félmondatok, viszont például 1849. április 19-én kelt levelében a *confidentiellement* (bizalmasan) szót franciául, de cirill betűvel (és egy l-lel) írja: *конфиденциэлемент*.⁹ A franciául levelező és az osztrák főhadiszállásra beosztott Fjodor Fjodorovics Berg orosz tábornokhoz Debrecenből 1849. augusztus 7-én intézett levelét pedig a következő szavakkal kezdi: „Nem tudok írni franciául és németül, egy orosz tábornoknak [mármint Bergnek – R. I.] azonban tudnia kell oroszul, ezért írok én Önnek orosz nyelven.”¹⁰ Mindennek fényében magyarázhatók az irat nyelvi sajátosságai.

Az orosz hadseregben azt, hogy Paszkevicsnek Vácán nem sikerült Görgeire megsemmisítő vereséget mérnie, fiaskóként élték meg. Ezt számos orosz tiszt visszaemlékezése, naplója bizonyítja. De ami Paszkevics számára komolyabban esett latba, az az, hogy I. Miklós ugyancsak alig titkolt ingerültséggel és értetlenséggel fogadta a hírt, amint erről Alekszandr Petrovics Scserbatovnak a Paszkevics-életrajzában közzétett levelei tanúskodnak. Július 18-án még arra számított, hogy Görgei a Duna bal partján nem tud elvonulni Paszkevics főerői és az északról előretörő, Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagy parancsnoksága alatt álló orosz hadoszlop között. A magyar főereget remélt itteni veresége után az orosz csapatok „további magyarországi tartózkodását teljesen feleslegesnek” tartva, már rendelkezett is vissza-, illetve kivonásukról.¹¹ A váci csata hírére értesülve a cár azt remélte, hogy a tiszai átkelés előtt sikerül megsemmisítő csapást mérni a Görgei-seregbe, amikor pedig ebbéli reményében csalódott, úgy vélte, Debrecennél sikerülni fog, majd amikor ott is másként alakult a helyzet, akkor abban bízott, hogy Nagyváradra Görgei már biztosan nem tud eljutni.¹² „Azt reméltük, hogy a főereget, vagyis Görgeyt már a Dunánál vagy a Tiszánál meg tudjuk semmisíteni. Ez a sereg, noha

⁸ Ezt bizonyítják Görgey Istvánnak az eseményekhez sokkal közelebbi időpontban, Görgei elbeszélése alapján papírra vetett feljegyzései is, amelyeket 1851–1852-ben Klagenfurtban írt, bátyjának segítve emlékiratai formába öntésében. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1119. Görgey István vegyes feljegyzései, I. k. 62. fol. Köszönöm Hermann Róbertnek, hogy felhívta rá figyelmemet.

⁹ Paszkevics – I. Miklós, Varsó, 1849. április 7/19. (Orosz levéltári iratok közlése esetén megadjuk a Julianus-naptár szerinti keltezését is.) RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354. 38–39b.

¹⁰ A hadsereg főparancsnoka – Berg, Debrecen, 1849. július 26/augusztus 7. RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. 69–70. A hadsereg táborkarához beosztott Pjotr Kononovics Menykov iratai között a levél fogalmazványa található meg, rajta azzal a megjegyzéssel, hogy azt Paszkevics Menykovnak diktálta. A *Русская Старина* című folyóiratban nyomtatásban megjelent az irat másolata, de a pontos dátum helyén az szerepel, hogy „július második felében”, és nincs megadva az iratmásolat őrzési helye sem: *Русско-венгерская война 1849 г. Русская Старина*, LVIII. (1888) 590–591. o.

¹¹ I. Miklós – Paszkevics, Alekszandrja, 1849. július 18. *Scserbatov* 1984. Okm. 292–297. o.

¹² I. Miklós 1849. július 25-én, 28-án, 31-én, augusztus 6-án, 10-én, 12-én és 13-án Paszkevicshez írt levelei. *Scserbatov* 1984. Okm. 297–312. o. és 314–317. o.

már két vereséget szenvedett és meglehetősen szétzüllött, még mindig létezik, s ha a többiekkel egyesülni tud, veszélyt hozhat az osztrákokra, ha magukra maradnának a harcban. Azt hiszem, ha nem kellene Görgey seregével vesződnünk, egyetlen hadtestünk elegendő volna, így viszont valamennyi csapatunk bevetésével úgy kell befejezni a dolgot, hogy dicsőségére váljon fegyvereinknek.”¹³

Az orosz főparancsnok mind magának, Görgeinek, mind Görgey Istvánnak a beszámolója, mind ismertetett saját feljegyzése alapján augusztus 15-én azt mondta a magyar tábornoknak, hogy ha már Vácnál megadja magát, valamennyi fogoly életét biztosítani tudta volna. Ez a kijelentés azonban csak a célt szolgálhatta, hogy a vele szemben álló fogollyal éreztesse, bajtársai jövőjét ő maga játszotta el, tette kétségessé azzal, hogy nem hódolt meg engedelmesen az első adandó alkalommal.

A foglyokkal kapcsolatos eljárást illetően érvényben volt, már a váci csata idején is, az 1849. június 10-én Varsóban megkötött orosz–osztrák megállapodás, miszerint az oroszok az osztrák uralkodó valamennyi alattvalóját átadják az osztrákoknak, akik a fogságukba esett orosz alattvalókat ugyanúgy kiadják törvényes uruknak. A megállapodást, mint az általunk ismert források bizonyítják, mindkét fél betartotta. Vagyis a fogságba esett osztrák alattvalók sorsának alakulására az oroszoknak tényleges befolyásuk így nem is lehetett. Ezen az sem változtat, hogy mint ismeretes: a váci csata után a feldunai hadsereget üldöző III. hadtest parancsnokaként Rüdiger Balassagyarmatról július 19-én levelet írt Görgeinek, amelyben megkérdezte, milyen, személyét és seregét illető feltételekkel bocsátkozna tárgyalásokba a rá nézve reménytelen háború mielőbbi befejezése érdekében. Rüdigernek (aki egyébként ismerte a június 10-i megállapodás szövegét, mert azt az orosz hadtestparancsnokok megkapták) ez magánkezdeményezése volt, amire „nem volt semmiféle joga” – számolt be róla július 21-i levelében Paszkevic a cárnak. Az orosz főparancsnok nem fűzött nagy reményeket Rüdiger levelének sikeréhez, Görgei pedig az ajánlatot visszautasította.¹⁴

Gorcsakov tábornok feljegyzése

A magyar foglyokat az oroszok részéről mind a korabeli orosz, mind a magyar visszaemlékezések szerint általános rokonszenv vette körül. Az orosz tábornok főnöke, Mihail Dmitrijevic Gorcsakov herceg azonban kivételt képezett, ezt több forrásból tudjuk. Megjegyzi Görgey István is, de Andrej Ivanovics Delvig orosz hadmérnök ugyanígy emlékezett vissza: Görgeire tisztelettel tekintett valamennyi orosz tábornok és tiszt. „Egyedül a vezérkari főnök, Gorcsakov nem viselkedett vele szemben valami nyájasan, sőt időnként udvariatlan volt irányában.”¹⁵ Gorcsakov tábornok augusztus 16-án rendelte magához Görgeit, és a beszélgetésről vagy inkább kihallgatásról készített egy feljegyzést. Ennek a feljegyzésnek egy másolati példányát találtam meg Moszkvában, az Oroszországi

¹³ I. Miklós – Paszkevic, Varsó, 1849. augusztus 13. *Scserbatov* 1984. Okm. 314–317. o. Minderről részletebben: *Rosonczy* 2016. 326–328., 331–336. o.

¹⁴ Paszkevic – I. Miklós, Aszód, 1849. július 9/21. RGVIA. f. 1. op. 1. gy. 18 383. 29–30b. *Scserbatov* a levél fogalmazványa alapján számol be róla. *Scserbatov* 1984. 111. o. Az ügy részleteiben is ismert. Lásd: *Görgey* 1988. II. k. 304–306. o.; *Görgey István* 1885–1888. III. k. 234–236. o.

¹⁵ *Rosonczy – Katona* 1988. 597. o. (*Andrej Ivanovics Delvig* báró: Fél évszázad az orosz életből.)

Állami Hadtörténelmi Levéltárban, a hadügyminisztérium anyagában. Mint a kísérő iratból kiderül, a szöveget olvasta Miklós cár és a cárné is.¹⁶

Az oroszokat, így Gorcsakovot is az érdekelte, hogy mi adta a magyar lázadás nem várt erejét, sikereit, és hogyan lehet a jövőben a rendet biztosítani Magyarországon. Az orosz főhadiszálláson úgy látták, a magyarok részéről az osztrák kormányzat iránti gyűlölet akkora, hogy az ő kivonulásuk után nem lesz nyugalom, tehát a rend fenntartásához jelentős osztrák haderő itteni állomásoztatása szükséges. Ezt a gondot Paszkevicz többször felvetette a cárnak, de Zichy Ferenc gróffal, az orosz hadsereg mellé rendelt főbiztossal is megosztotta aggodalmait.¹⁷

Gorcsakov francia nyelvű feljegyzésében összefoglalta mindazt, amit az ő kérdéseire Görgei válaszolt. Nézzük a feljegyzés szövegét:

„Görgei elmondta, mihelyt tudomására jutott, hogy Oroszország beavatkozik a Magyarországon folyó eseményekbe, ügyét elveszítettnek tartotta, és nyíltan kijelentette, ha az orosz hadsereg megjelenik, a felkelők számára lehetetlenség a harc folytatása.

Hozzátette, bármerre járt Magyarországon, az a meggyőződés erősödött benne, hogy a népesség döntő többsége mindenáron békét akar, s emiatt azt javasolta, tegyenek lépéseket a behódolásra.

E véleményét nem osztották a forradalom vezetői, akik úgy döntöttek, hogy a háborút feltétlenül folytatni kell.

Így ő a következő haditervvel állt elébük:

Nem kell szembeszállni a felvonuló orosz hadsereggel, hanem Komárom térségében a hadsereg rendelkezésére álló összes lehetséges erők egyesítendőék, s kihasználva azt az időt, amíg az orosz hadsereg végigvonul Magyarországon, döntő támadás indítandó az osztrákok ellen.

Ha ezt tesszük, mondta ő, »esélyünk van a sikerre, s talán még az orosz hadsereg beérkezése előtt elérhetjük Bécsset. Ha beérkezése pillanatáig nem tudjuk az osztrákokat békére kényszeríteni, sikereink révén legalább kivívjuk Európa tiszteletét, s amikor az orosz hadsereg megjelenik a hátunkban, annak kinyilvánításával tesszük le a fegyvert, hogy a végsőkig küzdöttünk, s a kényszerítő szükség hatására, csak a nyomasztó túlerő előtt hajoltunk meg, akkor, amikor már örültség lett volna az egyenlőtlen harcot folytatni.«

Ez a terv nem nyerte el a forradalom vezetőinek tetszését.

Véleménye szerint a vezetők valójában azon ok miatt vetették el a tervet, hogy végszükség esetén lehetőségük legyen Moldvába vagy Törökországba menekülni.

Miután az osztrák hadsereget, ameddig lehetett, sakkban tartotta Komáromnál, az a meggyőződés alakult ki benne, hogy ha e térségben megtartja állásait, csapataink beérkezésével elkerülhetetlen a veresége.

Elhatározta hát, erejének nagyobb részével elhagyja Komáromot, hogy lejusson Szegedhez s egyesüljön a Tisza mentén harcoló csapatokkal.

¹⁶ RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 404. A mindössze nyolc lapos dosszié kísérő iratán és a beszélgetés szövegét tartalmazó másolat első oldalán ceruzával írt megjegyzést találunk, ami valószínűleg I. Miklós kezétől származik. A mikrofilmen, illetve a kapott másolaton nem tudtam kibetűzni.

¹⁷ Paszkevicz – I. Miklós, Gyöngyös, 1849. július 12/24.; Berettyóújfalu, 1849. augusztus 3/15. (Ez utóbbi levelet Paszkevicz a megadott dátum ellenére augusztus 14-én vethette papírra.) RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 32–36b; 61–62b.; *Scserebatov* 1984. 146. o.

Az volt a szándéka, hogy visszaveti az osztrák hadsereget, majd a Duna jobb partján vonulva Pest alatt átkel a folyón, s úgy megy tovább Szegednek. E célból vívta utolsó csatáját Komáromnál, de ez nem hozott sikert a felkelőknek, ahogy mondja, »amiatt, mert néhány nappal azelőtt megsebesültem, s nem vezethettem személyesen a seregemet, s több más ok miatt is«. Úgy döntött hát, Vácnak vonul, hogy onnan majd délnek tartva érje el Szolnokot vagy Szegedet.

Bizonytalan hírei voltak az orosz hadsereg mozgásáról. Csak annyit tudott róla, hogy Gyöngyös környékén lehet.

Mivel Perczel és Wysocki csapatainak elhelyezkedésével sem volt pontosabban tisztában, saját mozgását nem tudta velük összehangolni.

Azt követően, hogy Váchoz érkező megütközött Dukáig nyomult előhadunkkal, sem érezte szükségét annak, hogy elhatározását megmátsítsa, mivel az ezen előhad ellen bevette mintegy nyolcvan ágyúval sikerült a Vác térségében elfoglalt állásait megtartania.

Így hát kiadta arra vonatkozó rendelkezéseit, hogy másnap délután előhadunkat megtámadja. Az volt a terve, hogy mialatt ezen előhaddal megütközik, derékhada háttérben észrevétlen elvonulhat Szolnok felé.

Úgy számolt, az éjszaka elég lesz neki ahhoz, hogy nagyobb veszély nélkül folytassa útját Szolnok vagy Szeged felé. Akkor azonban, amikor a diszpozíciók elkészültek, megtudta, hogy csapatok jönnek és sorakoznak fel vele szemben, amelyeknek élén maga a tábornagy, a varsói herceg áll. Úgy vélte, hogy derékhadunk érkezett meg, s emiatt örülség volna a tábornagy által személyesen vezetett hadsereg ellenében oldalmozgást megkísérelni, mivel minden bizonnyal beleszorítaná a Dunába. E reménytelen helyzetben úgy döntött, visszahúzódva, a hegyeken át jut el Tokajba, hogy ott keljen át a Tiszán, és kerülőt megtéve igyekezzen lejutni Magyarország déli részébe.

Azt remélte, hogy erre vonulva magához vonja Kazinczy ezredes Munkács térségében egyesített, 7-8 ezer emberből álló harcedzett csapatait. Azzal a szándékkal állt meg a Hernádnál, hogy az egyesülés megtörténhessen, és mindaddig ott akart maradni, amíg a tábornagy, a varsói herceg hadserege komolyabban nem fenyegeti a balszárnyát vagy a hátát.

Miután tudomására jutott, hogy az orosz hadsereg Tiszafürednél átkelni készül a Tiszán, úgy ítélte meg, hogy erőivel percnyi vesztegetni való idő nélkül rendben, szaporán vissza kell vonulnia, lemondva Kazinczyról, akinek így reménytelenné vált a csatlakozása hozzá.

Arra a kérdésre, hogy mi volt a forradalmárok legfőbb eszköze, amellyel a lakosokat felkelésre bírták, a következő magyarázattal szolgált:

Az 1848-as országgyűlés Magyarországon többek között önálló minisztériumot hozott létre, eltörölték a robotot és a jobbágyok szolgáltatásait. Amikor a háború kitört, a forradalmárok azt hirdették, hogy a [bécsi – a ford.] kormány felszámolja az önálló minisztériumot és vissza akarja állítani a jobbágyságot, amelyet az akkori országgyűlés törölt el. Főképpen ez az érv hatott a lakosságra. Annál inkább is, mert Magyarországnak azokon a részein, amelyeket az osztrákok átmenetileg elfoglaltak, több helyen meggondolatlanul, a korábbi módon követelték a robotot és a terménybeszolgáltatást.

E hibás intézkedéseknek lett a következménye, hogy azokon a vidékeken, ahol visszaállították vagy megkövetelték a jobbágyi szolgáltatásokat, a népesség úgy nekikeseredett, hogy maga ragadott fegyvert a polgárháború folytatásáért.

Véleménye szerint az ország megnyugtatását az szolgálná:

1. Ha a Kossuth bankja által kibocsájtott papírpénzeket 5 forint érték alatt nem semmisítenék meg kártalanítás nélkül. Az ezen bankjegyeknek megfelelő összeg nem jelentékeny, de ezek a bankjegyek nagyon elterjedtek a nép legszegényebb rétegeinek körében, amelyeket már a még oly csekély veszteség is mindig rendkívül súlyosan érint.

Ami a nagyobb névértékű bankjegyeket illeti, amelyeknek értéktömege igen nagy mennyiségű készpénznek felel meg, azok kártalanítás nélkül megsemmisíthetők vagy közmegegyezéssel névértékük 10-15 százalékaival kártalanítás céljával beválthatók. A veszteség csak a kisszámú birtokosokat érinti, s számukra e kellemetlenség nem húsba vágó.

2. Vissza kell állítani Magyarország régi törvényeit, de a jobbágyság eltörlését és a magyar nyelv használatát a közéletben meg kell tartani. Lényegében ez azt jelenti, hogy a magyarok természetüknek fogva ragaszkodnak nemzeti különállásukhoz. Arra az állításra, hogy Magyarország, régi törvényei értelmében, [a birodalom számára – a ford.] terhes monopóliumokat és kiváltságokat élvezett a birodalom többi részéhez képest, az ő válasza az, hogy meggyőződése szerint ez nem jelent mást, mint azt, hogy [az uralkodóhoz – a ford.] feliratokat küldhet, intézkedéseket foganatosíthat, jelentékenyebb adókat hajthat be és monopóliumokat számolhat fel anélkül, hogy ezzel más országokat sértene.

Ami Erdély és Horvátország különállását illeti, úgy véli, hogy az megartatható a magyarok sérelme nélkül, úgy, hogy az utóbbiaknak külön alkotmányt biztosítanak.

Kossuth egy gondolatára hivatkozott, amely véleménye szerint hasznos lehet, és ez a következő. A fent említett nemzetek mindegyikének különálló képvisellel kell rendelkezniük, amelyek kebeléből adott számú küldött a birodalmi nemzetgyűlésben foglal helyet. Úgy gondolja, hogy Magyarország számára nem szükséges önálló hadügyminisztériumot és pénzügyminisztériumot biztosítani.

A fő ok, amely Magyarország balsorsához hozzájárult, az volt, hogy az országban lengyel zavarkeltők jelentek meg. Ha ez nem történik meg, a magyarok és a [bécsi – a ford.] kormány közötti véleménykülönbség különösebb nehézség nélkül elsimítható lett volna, s minden úgy ért volna véget, hogy a kormánynak nem kellett volna Oroszország beavatkozását kérnie, e boldogtalan zavarkeltők megjelenésével azonban a helyi felkelésben radikális és európai léptékű fordulat állott be. Miután felkelésre hívták föl Lengyelországot és a dunai tartományokat, ez a felkelésnek demokratikus és felforgató jelleget adott, amely soha nem volt jelen a magyar nemzet eszméiben és vágyaiban.”¹⁸

Azt látjuk, hogy a fiatal tábornok fogolyként is mint önértetes katona számolt be a maga működéséről. Szólt a forradalom vezetői és a közöttük meglévő konfliktusokról, de vallomásából Gorcsakov azt is leszűrhetette, hogy a közös ügyet ennek ellenére sem jutott eszébe otthagyni, azt végig tudatosan szolgálta. Sőt a Bécs felé történő előrenyomulás tervét az orosz beavatkozás megindulása után sikerre esélyesként előadva – a romantika korának fiaként, a gesztusok értékét becsülve – azt is hangsúlyozta, hogy ha a cél mégsem sikerült volna, „Európa tiszteletét” kivívva és „amikor az orosz hadsereg megjelenik a hátunkban, annak kinyilvánításával tesszük le a fegyvert, hogy a végsőkig küzdöttünk... csak a nyomasztó túlerő előtt hajoltunk meg.”

A Gorcsakov-féle feljegyzés bizonyítja, hogy Görgei nemcsak a katonákért, vagyis bajtársaiért emelt szót, ahogy ezt szokás volt mindahányszor szemére vetni és ezért elma-

¹⁸ Az iratot Kovács István fordításában közöljük.

raszalni, hanem a legfontosabb törvénybe iktatott társadalmi reform, a jobbágyfelszabadítás megtartásáért is. Azokért az egykori jobbágyokért, akik a háború terheit viselték, s akiknek létfeltételei a szabadságharc leverésével és a Kossuth-bankók megsemmisítésével akár kilátástalanná is válhattak. Az ország régi törvényeinek helyreállítása a szövegben Magyarország birodalmon belüli helyzete, illetve önrendelkezése visszaállításának szükségességére is vonatkozik: szemben az országot feldaraboló és több tartományként a birodalomba beolvasztó olmtüzi alkotmánnyal és szemben a Függetlenségi Nyilatkozattal, amelyet a kortársak, így Görgei is az orosz beavatkozás kiváltó okának vélték. Görgei a szöveg alapján azt magyarázhatta Gorcsakovnak, hogy az osztrák államon belüli magyar önrendelkezés, lemondva az önálló magyar pénzügy- és hadügyminisztériumról, valamint megtartva Horvátország és Erdély különállását, de nekik önálló alkotmányt biztosítva, nem jelent hátrányt a birodalom többi tartományára nézve. A közéletben a magyar nyelv megtartását szintén fontosnak tartotta.

Görgei gondolatait két pontos idézettől eltekintve Gorcsakov tolmácsolásában olvashatjuk. Valószínűleg az orosz tábornok nem volt teljesen tisztában Magyarország birodalmon belüli közjogi helyzetével. Görgei pedig, aki katonaként az előző csaknem két hónapban az orosz ellenfél lebírhatatlan túlerejével volt kénytelen számot vetni, az orosz fogságban próbálta menteni a menthetőt, vagyis az általa előadottak nem tekinthetők kiérelt koncepciónak. Görgey Istvántól tudjuk, hogy az előbbieken már említett ókonzervatív Zichy Ferenc gróf, az orosz főhadiszállásra beosztott hadsereg főbiztos ugyan csak augusztus 16-án kereste fel szállásán Görgeit, és négy szemközt hosszasan beszéltek. Azt viszont nem tudjuk, hogy erre a beszélgetésre a Gorcsakovval történt találkozó előtt vagy utána került-e sor. A fogoly Görgei oroszok előtti lehetőségeit, pozícióját Görgey István szerint még ekkor Zichy túlértékelté.¹⁹

A Gorcsakov-feljegyzés alapján markánsan megmutatkozik az az ellentmondás, ami Görgeinek az orosz intervenciót követő tevékenységét jellemezte, és ami egyébként is feltűnő. Gorcsakovnak úgy fogalmazott, hogy először javaslatot tett a „behódolásra,” vagyis az osztrák kormányzattal történő valamiféle megegyezésre. Ezzel valószínűleg a békepárttal felvett kapcsolatra utalhatott. Majd amikor javaslatát elutasították, akkor vállalta Gorcsakov előtt is a maga határozott, akár radikálisnak is mondható szándékát: döntő támadás indítását javasolta az osztrákok ellen az orosz had beérkezése előtt, vagyis katonai győzelemmel akarta az osztrák kormányzatot békére, megegyezésre kényszeríteni. Tudjuk, a magyar katonai győzelmek azonban nem a megegyezésre ösztönözték Bécsset, hanem éppen ellenkezőleg arra, hogy az orosz cárhoz forduljon fegyveres segítségért saját alattvalói ellen. Ez irányban tapogatózott az orosz udvarnál 1849. március végén. Így tett 1849 áprilisában a megalázó vereségek után. És így tett május elején, amikor egyre elszántabban sürgette az orosz erők bevonulását az osztrák állam területére. Nyáron pedig az eldöntő erejű orosz „segélyhaddal” az oldalán az osztrák főparancsnok már azt a célt tűzhetette maga elé, hogy a győzelmek az osztrák fegyverek dicsőségét hirdessék.

Látjuk, hogy Görgei Gorcsakovnak azt állította: a lengyel „zavarkeltők” megjelenésével vett „radikális és európai léptékű” fordulatot a magyar felkelés. Ismert, hogy a tábornok kritikusan és esetenként igazságtalanul mondott véleményt a Magyarországon harcoló lengyelekről, az egyéni teljesítményeket, akár Józef Wysocki tábornokét, akár

¹⁹ *Görgey István* 1885–1888. III. k. 634–635. o.

Władysław Poniński alezredesét, akár Adolf Grochowalski őrnagyét azonban elismerte. Az orosz fogságban tett lengyelekkel kapcsolatos kijelentése a szabadságharcot megvívó ország védelmében ésszerű volt, de igazságtartalmát illetően az embernek önkéntelenül eszébe jutnak éppen az ő 1849. április 29-én Komáromban, a tavaszi hadjárat győzelmének eredményeként a jövő iránti bizalomra okot adó időszakban (és tegyük hozzá, a *Függetlenségi Nyilatkozat* ismeretében) közzétett kiáltványának szavai: „Bajtársaim! ...ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül – ez európai harc leend: a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. – S győzni fog a nép; győznie kell mindenütt.”²⁰

A Görgei által előadottak alapján nincs is mit csodálkozni azon, hogy nem nyerte el az Orosz Birodalom magas beosztású tábornoka, Gorcsakov herceg rokonszenvét.

Görgei Paszkevicz kérésére írt áttekintése a nyári hadjáratról

Görgei Nagyváradon Paszkevicz kérésére, pontosabban parancsára 1849. augusztus 27-i dátumozással írt egy áttekintést *Rövid szemle a felsőmagyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világsi fegyverletételig* címmel. Oroszra fordított szövegét Pach Zsigmond Pál találta meg (vagy annak alapján, amit az akkori kutatási viszonyokról tudunk, inkább átadták neki a szovjet kollégák) az Orosz Külügyminisztérium Levéltárában 1954-es Szovjetunióban tett kutatóútja során, és azt a magyar fordítással együtt 1957-ben tette közzé a Századokban.²¹ Spira György az eredeti német szöveg fogalmazványára Bécsben, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban bukkant rá, és ezt a német szöveget, valamint ennek magyar fordítását publikálta a maga filológiai elemzésével együtt először 1993-ban.²² Ekkor úgy vélte, hogy „Paszkevicz, aki feltehetően nem tudott – vagy nem eléggé tudott – németül, a kézirat eredetijét (az említett egyéb – ugyancsak német nyelvű – Görgei-iratokkal együtt) átengedte osztrák fegyverbarátainak”, s csak az orosz fordítást vitte magával.²³ 2000-ben kiadott tanulmánykötetében a maga korábbi feltételezését módosította.²⁴ Amire azért került sor, mert közben Józsa Antal a szentpétervári Oroszországi Állami Történelmi Levéltár Paszkevicz-fondjában megtalálta az eredeti tisztázatot és annak Paszkevicz által készített orosz fordítását.²⁵ Józsa Antal Spira György rendelkezésére bocsátotta a szövegekről készült másolatokat, Spira György

²⁰ Görgey 1988. II. k. 55–56. o.

²¹ Pach 1957. Az áttekintés magyar szövege és a fordítás alapjául szolgáló orosz szöveg: 217–225. o.

²² Spira 1993. 177–191. o. A Görgei-szöveg címe: Kurze Uibersicht des Feldzuges in Ober-Ungarn Vom Beginne der russischen Intervention bis zur Waffnenstrec[k]ung bei Világos.

²³ Spira 1993. 177. o.

²⁴ A módosított tanulmány változatlan címmel megjelent: Spira 2000. 269–289. o.

²⁵ RGIA f. 1018. op. 4. gy. 220. A Görgei-szöveg mellett egy korabeli orosz nyelvű kísérő irat van. Nem tudjuk, ki írta. Szövege: „Mellékelem a Görgei által írt rövid áttekintést hadjárataról, amelyet közvetlenül elutazása előtt adott át nekem. Nagyon zavaros a leírása, amint Hercegséged a mellékelt fordítás alapján majd látni méltóztatik.” Közli Józsa – Vadász 2001. is. 33. o.

Görgei kézírata mellett ma annak jóval későbbi és igénytelen orosz fordítását találjuk, benne áthúzott javításokkal, vagyis nem ez készült Paszkevicz számára. Látszik ez a fehér, vonalas papír minőségéből, de elárulja az első mondat is: „Budapest ostroma volt a legnagyobb hiba...” („Осада Будапеста была самой большой ошибкой ...”)

Egy szépen letisztázott korabeli fordítást 12 lapon egy másik levéltári jelzet őriz: f. 1018. op. 4. gy. 241. Ez készülhetett Paszkevicz számára. Rajta elmosódó ceruzás följegyzés, talán Paszkeviczésé: „Görgeitől”.

pedig ezt követően utánanézett annak, hogyan került Görgei fogalmazványa más Görgei iratokkal együtt az osztrák levéltárba. Kiderült, hogy nem Paszkevicus adta át annak idején szövetségesének ezeket a dokumentumokat. Ez a feltételezés a körülmények ismeretében, akkor, amikor Paszkevicusnak igencsak feszült volt a viszonya az osztrákokkal, többek között Haynaunak az orosz segítség értékét mellőző augusztus 18-án kiadott 9. hadijelentése, az Arad vára átadása körüli bonyodalmak, aztán a foglyok sorsa miatt, nem is volt megalapozott. Az iratokat az oroszok magukkal vitték, s a második világháború idején, 1943-ban hadizsákmányként jutottak az osztrákok kezébe.²⁶

„Buda ostroma volt a legnagyobb hiba, amelyet elkövethettünk...” – kezdi ezt az áttekintést Görgei, s ennek alapján a szöveg elemzői az önkritikát emelik ki, azt, ami ezt a döntést illetően hiányzik a tábornok későbbi írásaiból.²⁷

Nem vonatkoztathatunk el azonban attól, hogy Görgei az oroszok fogságában az oroszoknak írta ezt az összefoglalást. (Fogság volt ez akkor is, ha Görgei sorsa az lett volna a cár kegyelmének köszönhetően, hogy Oroszországba viszik.) Görgei Nagyváradon minden bizonnyal sokszor végiggondolta az esetleg elszalasztott lehetőségeket, mégis, úgy vélem, elsősorban itt a honvédsereg erejét és a magyar fegyveres küzdelem esélyeit akarta hangsúlyozni: azt, hogy ha ez a hiba nincs, akkor az osztrákokat az orosz beavatkozás előtt a honvédsereg le tudta volna győzni. Vagyis a tábornoknak az orosz fogságban tett megállapítása vagy helyzetértékelése teljes értékű érveként nem használható fel annak bizonyítására, hogy valóban önkritikát gyakorolt, arra pedig végképp nem, hogy a Bécs felé történő előretörés lett volna a célravezető és a helyes döntés.²⁸

Görgei rövid, korrekt áttekintést adott a szóban forgó időszakban a maga hadmozdulatairól, azok céljáról és a tevékenységét befolyásoló körülményekről. „Szerény megjegyzéseként” felsorolja azokat az orosz részről elkövetett mulasztásokat vagy meg nem tett intézkedéseket is, amelyek meglátása szerint lehetővé tették az ő Váctól Aradig történő visszavonulását. Rámutat arra, hogy az oroszoknak nehéz lehetett kémjelentéseket szerezniük, és arra, hogy hadműveleteket „ellenséges országban nem lehet véghezvinni olyan pontossággal, aminő elengedhetetlenül szükséges nagy, összetett hadműveletek sikeresítéséhez.” Utal arra, hogy az oroszok nem használták ki a Miskolc felé történő visszavonulás során követett útvonal irányába vezető összekötő utakat; hogy Miskolc térségében orosz ellenfele sem Zsolcánál, sem Gesztelynél nem élt gyalogságának és lovasságának fölényével, így a magyarok sikeresen tudták bevetni legerősebb fegyvernemüket, a tüzérséget, s ha az oroszok oldaltámadásokhoz is folyamodnak, a magyar állás nagyon kiterjedt volta miatt mindkét esetben komoly zavart idézhetnek volna elő. Megjegyzi, hogy Debrecennél az orosz jobbszárny nem kellő gyorsasággal nyomult előre a magyar hadtest hátrálási vonala felé. A fegyverletétel okát pedig egyszerűen a temesvári csatavesztést követő döntő erőfölénnyel indokolja: „én egymagam túlságosan gyenge voltam a két csász. hadseregnek akár csak az egyikét is legyőzni.”²⁹ Haynau győzelmeinek kapcsán pedig rendre kiemeli a császári főszereget mellé beosztott orosz hadosztály döntő szerepét.

²⁶ Spira 2000. 270. o.

²⁷ Kosáry 1994. I. k. 254. o.; Spira 2000. 287–289. o.

²⁸ Amivel kapcsolatban Spira György *A pestiek Petőfi és Haynau között* című enciklopédikus, szinte összefoglaló tekinthető munkájában éppen erre az áttekintésre hivatkozik. Spira 1998. 560., 563. o.

²⁹ Az idézeteket Spira György fordításában közöljük. Spira 1993. 279–284. o.

Görgeinek ez az áttekintése nem volt ismeretlen a Magyarországot megjárt orosz résztvevők körében. „Ez a feljegyzés másolatokban ismertté vált az egész orosz hadseregben” – írja a IV. orosz hadtest egyik tábornoki tisztje.³⁰ Pjotr Szergejevics Kopjevnek, annak az orosz tábornoki tisztnek az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratai között, aki nagy valószínűséggel összeállította a császári főszereg mellé rendelt Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy vezette hadosztály hadműveleti naplóját, megtaláltam a Görgei-szövegnek a hadosztályra, valamint a fegyverletételre vonatkozó, Kopjev által kivonatolt részét. A hadosztályt érintő hosszabb idézet bekerült a hadműveleti naplóba is.³¹ De az Orosz Hadtörténelmi Levéltár egy másik, a magyarországi orosz beavatkozás iratanyagát tartalmazó fondjában szintén találtam két példányt a Görgei-szöveg orosz fordításából.³² Tudjuk, hogy Görgei összefoglalója az érdeklődő, szélesebb orosz közvélemény előtt is ismert volt, hiszen nyomtatásban 1859-ben megjelent a *Vojennij Szbornyik* című katonai szakfolyóiratban.³³ Ez azonban egy másik fordítás, nem a Pach Zsigmond Pál által közölt.³⁴

Az oroszok igyekeztek összegyűjteni minden adatot, információt a maguk háborúinak történetéről.³⁵ Ahogy Paszkevics Görgeivel megíratta ezt az áttekintést, az oroszok ugyanúgy megírták Ignacy Prądzyński lengyel tábornokkal a maga visszaemlékezését az 1830–31-es lengyel szabadságharcra. Prądzyński, a kiváló stratégia, egy ideig a lengyel hadsereg tábornoki főnöke a szabadságharc leverése után orosz fogságba került, és I. Miklós ajánlására, magyarul utasítására írta meg emlékeit a háborúról. Az oroszok a munkához orosz iratanyagot és térképeket is a rendelkezésére bocsátottak. Ezt a visszaemlékezést 1890-ben adta ki Szentpéterváron Alekszandr Kazimirovics Puzirevszkij orosz hadtörténész (*Memoire historique et militaire sur la guerre de Pologne en 1831*), majd többször megjelent lengyelül is, először 1894-ben Krakkóban (*Pamiętnik historyczny i wojskowy o wojnie rosyjskiej w roku 1831*). Prądzyńskitől őszinte, részrehajlástól mentes, hiteles leírást várt I. Miklós, a lengyel tábornok azonban úgy írta meg munkáját, hogy nagy teret szentelt a lengyel győzelmeknek, míg az orosz sikerekről rövidebben írt.³⁶

³⁰ Rosonczy – Katona 1988. 799. o. (*Mihail Dormidontovics Lihutyin: Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról.*) Lihutyin éppen saját hadműveleteiket kritizálva azt emeli ki, hogy Görgei ugyanúgy látta, mint ő: Miskolc környékén a IV. hadtest megakadályozhatta volna a magyar sereg visszavonulását Tokajon át a Tiszántúlra.

³¹ RGVA f. 257. op. 1. gy. 11. 21–22.

³² Pl.: RGVA. f. 480. op. 1. gy. 21. és 26.

³³ Erre Ian W. Roberts hívta fel a figyelmet. Roberts 1991. 279. o. Én az ő adatai alapján találtam meg a szöveget: Краткий обзор военных действий в Верхней Венгрии от времени вмешательства России до сложения оружия венгерскими войсками при Виллагосе. *Военный Сборник*, 1859. 3. sz. 242–248. o.; Kosáry 1994. I. k. 297. o.

³⁴ Kopjevnel, így a Panyutyin-hadosztály hadműveleti naplójában is a Pach Zsigmond Pál által közölt orosz szöveget találjuk.

³⁵ Megjegyezzük, hogy az oroszok felfigyeltek Görgeinek *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. I–II* címmel 1852-ben Lipszében megjelent emlékirataira is. Paszkevics fondjában megtaláljuk a munka azon részének orosz fordítását, amelyben az orosz hadsereggel szembeni működéséről, a fegyverletételről és a fogságban eltöltött időről ír. A 253 lapos, vászonkötéses, szép kézírásos könyv címe: *Война в Венгрии в 1848 и 1849 году, соч. Артуром Георгеом. Перевод заключает в себе только ту часть сочинения, которая относится к военным действиям Русских войск*, és a Görgei-mű II. kötetének XXVIII. fejezetével kezdődik. RGIA f. 1018. op. 4. gy. 246.

³⁶ Bloch 1974. 544–546. o.

Vagyis hasonlóan gondolkodott, mint Görgei: ő a lengyel, míg Görgei a magyar erők esélyeit hangsúlyozta.

Amíg az orosz szakirodalom számára ismert volt Görgei szóban forgó áttekintése, addig a magyar kutatás csak 1957-ben ismerkedett meg vele. Maga Görgei tudomásom szerint sehol nem említette, hogy írt ilyen összefoglalót Paszkevicz számára. Miért hallgatt róla? A magyarázat az lehet, hogy semmivel nem tudta bizonyítani, mit vetett papírra. Éppen Spira György kutatásának köszönhetően tudjuk, hogy kéziratait a fogalmazványokkal együtt fogva tartói elvették tőle. De ha nála is maradt volna valamelyik kézírata, ki hitt volna neki?

Az általunk ismertetett orosz dokumentumok Görgei tisztességét bizonyítják: öntudatosan nyilatkozott a szabadságküzdelemről, ésszerűen védekezett, és semmi olyasmit nem mondott, ami alátámasztaná az elmúlt több mint másfél évszázadban fel-felújított, vele kapcsolatos vádak bármelyikét.

***

Paszkevicz egyértelművé tette, hogy az orosz hadsereg harcolni, a „lázas” leverésének céljával jött Magyarországra, így nem tárgyal a megadással kapcsolatban semmilyen feltételről. A magyar hadi követeket nem is fogadta, hanem az osztrák főparancsnokhoz utasította őket azzal, hogy a törvényes uralkodójuk előtti meghódolásra vele egyezkedjenek.

Rüdigernek, a III. hadtest parancsnokának ártándi főhadiszállásán azonban a magyar hadi követek biztatást kaptak: számítani lehet Miklós cár nagylelkűségére. Ez Rüdiger tábornok és törzskara akciója volt (hasonlóan a Balassagyarmatról Görgeinek küldött levélhez). Erre a folyamatosan energikusabb fellépést szorgalmazó Rüdiger nem volt felhatalmazva, de az elmaradt orosz győzelmeket pótolni akarta. Sikerült is neki.

Arról az oroszok hallgattak, hogy egyezmény kötelezi őket a foglyok osztrákoknak történő átadására. A hadifoglyok sorsát illetően egyébként saját gyakorlatukból indulhattak ki, vélhették úgy, hogy a magukat megadó tiszték életét nem fenyegeti veszély, még ha az osztrákoknak át is adják őket.³⁷ Az 1830–31-es lengyel szabadságharcot követően kemény megtorló intézkedésekre került sor, papíron hoztak halálos ítéleteket is, összesen 254-et, az orosz cár azonban nem végeztetett ki a „lázasok” közül senkit, 1834-ben pedig azoknak a halálos ítéletét, akik külföldön tartózkodtak, örökös száműzésre változtatta.³⁸ Az orosz fogságba esettek sorsát illetően megemlítendő, hogy a szabadságharc kirobbanásában meghatározó szerepet játszó hadapródiskola parancsnokát, Piotr Wysockit, aki Varsó eleste során súlyos sebesülten esett az oroszok fogságába, a hadbírószág először halálra ítélte, majd cári kegyelemből húsz évre Szibériába száműzte. (Az ítélet enyhítésére annak ellenére került sor, hogy a Wysocki ellen felhozott vádpontok között szerepelt többek között az uralkodóhoz hű lengyel tábornokok meggyilkolása, a Miklós cár bátyja,

³⁷ Ehhez hozzátehetjük, hogy az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz Berg tábornok érdeklődésére, miszerint az oroszok ígérhetnek-e amnesztiát azoknak, akik megadási szándékkal jelentkeznek náluk, Haynau július 25-én azt válaszolta, hogy személyes büntetlenségüket nem, de életüket biztosítani lehetne azoknak a lázadó tiszteknek, akik „még mielőtt harcra kerülne a sor, törvényes uralkodójuk előtt meghódolnak”. Berg ezt tartalmazó levelére Katona Tamás hívta fel a figyelmet: *Katona* é. n. 287–288. o. (A fegyverletétel azonban Miklós cár, nem pedig a törvényes uralkodó hadai előtt történt, ami az ígéretet akár érvényteleníthette is.)

³⁸ *Chwalba* 2001. 280–281. o.; *Davies* 2006. 681–682. o. Norman Davies nem említi, hogy a halálos ítéleteket utóbb enyhítették.

Konstantin nagyherceg elleni merényletkísérlet, és ő maga mindent beismerve nem is kért kegyelmet.) 1857-ben térhetett haza, s Varsó közelében, szülőhelyén halt meg 1874-ben.³⁹

Görgei az oroszok fogságában jóindulatukat és elismerésüket igyekezett megnyerni és megtartani, s mint láttuk, nem a maga, hanem a szabadságharcot megvívó ország, annak lakói és kiszolgáltatottá vált katonái számára. A tábornok azonban túlbecsülte lehetőségeit azzal, hogy az oroszok jóindulatában és az osztrákoknál történő eredményes közbenjárásukban bízott cserébe a fegyverletétel gesztusáért, ami mellett a közeli napokban a harctéren várhatóan bekövetkező megsemmisítő vereség elkerülése érdekében kellett döntenie.

BIBLIOGRÁFIA

- Averbuch* 1935. *Averbuch P. A.*: Царская интервенция в борьбе с Венгерской революцией 1848–1849. Москва, 1935.
- Bloch* 1974. *Czesław Bloch*: Generał Ignacy Prądzyński 1792–1850. Warszawa, 1974.
- Chwalba* 2001. *Andrzej Chwalba*: Historia Polski 1795–1918. Kraków, 2001.
- Davies* 2006. *Norman Davies*: Lengyelország története. Ford. *Bojtár Péter*. Budapest, 2006.
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. Görgey István fordítását átdolgozta, bev., jegyz. *Katona Tamás*. Budapest, 1988.
- Görgey István* 1885–1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.
- Görög* 1935. *Görög Imre*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc és a cári intervenció. *Századunk*, 10. (1935) 399–406. o.
- Józsa – Vadász* 2001. *Józsa Antal – Vadász Sándor*: Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Budapest, 2001.
- Katona* é. n. *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Budapest, é. n. (4. átdolgozott kiadás.)
- Kosáry* 1994. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.
- Pach* 1957. *Pach Zsigmond Pál*: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. *Századok*, 91. (1957) 198–226. o.
- Roberts* 1991. *Ian W. Roberts*: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991.

³⁹ *Śliwowska* 1998. 688–692. o.

- Rosonczy* 2016. *Rosonczy Ildikó*: Kinek a kudarca? Az oroszok az 1849. július 15–17-i váci csatáról. In: *Rosonczy Ildikó*: Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Budapest, 2016. 297–340. o.
- Rosonczy – Katona* 1988. A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál. és bev. *Rosonczy Ildikó*. Jegyz. *Katona Tamás* és *Rosonczy Ildikó*. Ford. *Gerencsér Zsigmond* és *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988.
- Scserbatov* 1984. *Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*, szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1984.
- Śliwowska* 1998. *Wiktoria Śliwowska*: Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku. Warszawa, 1998.
- Spira* 1993. *Spira György*: Az emlékiró Görgei első szárnypróbálgatása. In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk. *Glatz Ferenc*. Budapest, 1993. 177–191. o.
- Spira* 1998. *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.
- Spira* 2000. *Spira György*: Az emlékiró Görgei első szárnypróbálgatása. In: *Spira György*: Vad tűzzel. Budapest. 2000. 269–289. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- RGIA Oroszországi Állami Történelmi Levéltár, Szentpétervár (Российский Государственный Исторический Архив: РГИА)
- f. 1018. ф. 1018. И. Ф. Паскевич [I. F. Paszkevics]
- f. 1018. op. 4. gy. 220. ф. 1018. оп. 4. д. 220. Очерк Венгерской кампании, составленный генералом Герги, препроводительная записка и перевод очерка на русский язык. 27 августа 1849 года. Гросс-Вардейн [Görgey tábornok vázлата a magyarországi hadjáratról, kísérő irat, a vázlat orosz fordítása, Nagyvárad, 1849. augusztus 27.]
- RGVIA Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár, Moszkva (Российский Государственный Военно-Исторический Архив: РГВИА)
- fond 1. фонд 1. Канцелярия военного министра [A hadügyminiszter irodája]
- f. 1. op. 1. gy. 18 354. ф. 1. оп. 1. д. 18 354. Первоначальные соображения о содействии Австрии, об отправлении сводной дивизии [Az első tervek az Ausztriának nyújtandó segítségről, a kombinált hadosztály elindításáról]
- f. 1. op. 1. gy. 18 383. ф. 1. оп. 1. д. 18 383. Всепод. письма Паскевича о военных действиях [Paszkevics levelei a cárnak a hadműveletekről]

f. 1. op. 1. gy. 18 404.	ф. 1. оп. 1. д. 18 404. Записка Г. Военного Министра и копия с разговора Генерал-Адъютанта князя Горчакова с предводителем мятежных Венгерских войск Артуром Георгием [A hadügyminiszter úr feljegyzése és másolat Gorcsakov herceg főhadsegédnek a lázadó magyar seregek parancsnokával, Görgei Artúrral folytatott beszélgetéséről]
f. 167.	ф. 167. П. К. Меньков [P. K. Menykov]
f. 167. op. 1. gy. 6.	ф. 167. оп. 1. д. 6. Документы собранные Меньковым по истории венгерской войны [A magyar háborúra vonatkozó, Menykov által összegyűjtött iratok]
f. 257.	ф. 257. С. П. Копьев [Sz. P. Korjev]
f. 257. op. 1. gy. 11.	ф. 257. оп. 1. д. 11. Документы [Iratok]
f. 480.	Подавление Венгерской революции 1848–49 [A magyar forradalom leverése 1848–49]
f. 480. op. 1. gy. 21. és 26.	ф. 480. оп. 1. д. 21., 26. Краткий обзор кампании в Верхней Венгрии от начала Русской интервенции до сложения оружия близ Вилагоша [Rövid szemle a felső-magyarországi hadjátról az orosz beavatkozás kezdetétől a világosi fegyverletételig]

Ildikó Rosonczy

DOCUMENTS RELATED TO ARTÚR GÖRGEI'S CAPTIVITY IN RUSSIAN HANDS

(Abstract)

Artúr Görgei was held prisoner by the Russians from 13 to 29 August 1849. Using the notes of the Russian Commander-in-Chief, General I. F. Paskevich, the paper reconstructs the general's first meeting with the prisoner Görgei, presents the account of the Russian chief of staff, General M. D. Gorchakov, how Görgei replied when asked about the reasons behind the strength and the unforeseen victories of the Hungarian "uprising". The author also evaluates the sketchy survey which was written upon Paskevich's order by the Hungarian general about the manoeuvres he had led in summer 1849. The Russian documents kept at the Russian State Historical Archive, Saint Petersburg and at the Russian State Military History Archive in Moscow prove that Görgei spoke about the freedom fight of the Hungarians self-consciously, he defended himself rationally, and did not say anything that could support any of the recurring accusations his person had to face during the past one and a half century.

Ildikó Rosonczy

DOKUMENTE BEZÜGLICH DER RUSSISCHEN GEFANGENSCHAFT VON GÖRGEI

(Résumé)

Artúr Görgei befand sich zwischen dem 13. und 29. August in russischer Gefangenschaft. Die Studie rekonstruiert aufgrund der Aufzeichnungen des russischen Oberbefehlshabers, Feldmarschall I. F. Paskewitsch, sein erstes persönliches Treffen mit dem Gefangenen Görgei, gibt den Bericht des russischen Generalstabschefs, General M. D. Gortschakow, darüber, welche Antworten Görgei auf seine Fragen nach den Gründen für die Kraft und unerwarteten Erfolge der ungarischen „Revolte“ gab, und bewertet diejenige skizzenhafte Übersicht, die der ungarische General auf die Anweisung von Paskewitsch über seine Operationen im Sommer 1849 anfertigte. Das im RGIA (Российский Государственный Исторический Архив, Russian State Historical Archive) in Sankt Petersburg und im RGVIA in Moskau (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, Russian State Military History Archive) verwahrte russische Aktenmaterial beweist, dass Görgei selbstbewusst über den ungarischen Freiheitskampf sprach, sich rational verteidigte und nichts vorgetragen hatte, was auch nur eine der Anschuldigungen untermauern würde, die in den vergangenen mehr als anderthalb Jahrhunderten gegen ihn immer wieder vorgebracht wurden.

Ildikó Rosonczy

DOCUMENTS RELATIFS À LA CAPTIVITÉ RUSSE DE GÖRGEI

(Résumé)

Artúr Görgei fut en captivité russe du 13 au 29 août 1849. Sur la base de la note du feld-maréchal Paskevitch, commandant en chef de l'armée russe, l'étude reconstitue la première rencontre entre Paskevitch et le prisonnier Görgei. Elle présente aussi le rapport du général Gortchakov, chef d'état-major russe sur les explications données par Görgei quant à la force et aux succès inattendus de l'« insurrection » hongroise. Elle apprécie l'aperçu qu'a donné Görgei sur l'ordre de Paskevitch concernant ses opérations en été 1849. Les documents conservés aux RGIA de Saint-Petersbourg (Российский Государственный Исторический Архив, Archives historiques d'État de Russie) et aux RGVIA de Moscou (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, Archives d'Histoire militaire d'État de Russie) prouvent que Görgei a tenu des propos cohérents sur la guerre d'indépendance hongroise et qu'il n'a rien dit qui puisse étayer les accusations qui sont régulièrement portées contre lui depuis plus de 150 ans.

Ильдико Рошонцзи

ДОКУМЕНТЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПОПАДЕНИЕМ В РУССКИЙ ПЛЕН
ГЁРГЕИ

(Резюме)

Артур Гёргеи находился в русском плену с 13-ое по 29-ое августа. Исследование по запискам русского генерал-фельдмаршала И. Ф. Паскевича реконструирует его первую личную встречу с заключенным Гёргеи, излагает доклад русского главнокомандующего генштаба, генерала М. Д. Горчакова о том, что какие ответы давал Гёргеи о силе венгерского «восстания», на вопросы выясняющие причины неожиданных успехов и оценивает этот схематичный обзор, который по приказу Паскевича венгерский генерал сделал о своих военных операциях лета 1849-ого года. Русский письменный материал, хранящийся в Санкт-Петербургской РГИА (Российский Государственный Исторический Архив, Russian State Historical Archive) и в Московском РГВИА (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, Russian State Military History Archive) подтверждают что Гёргеи сознательно отвечал венгерской борьбе за свободу, умно защищался и не сказал ничего такого, что могло бы подтвердить его любому обвинению, связанным вновь и вновь в последнее более чем полутора столетия.

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

SZEMLE

BERNARD S. BACHRACH – DAVID S. BACHRACH

WARFARE IN MEDIEVAL EUROPE C.400–C.1453

(Routledge, London – New York, 2017. 410 o. ISBN 9781138887657)

A szerzők, apa és fia, jól ismertek a középkori történelem iránt érdeklődők számára: Bernard S. Bachrach (szül. 1939), a University of Minnesota egyetemi tanára, az 1970-es években számtalan hadtörténeti publikáció, így Nagy Károly korai hadjáratait elemző munka szerzője (2013), míg David S. Bachrach a University of New Hampshire professzora, akinek *Warfare in Tenth-Century Germany* (2012) című könyve nálunk is számtalanszor hivatkozott munka. Jelen könyvükkel egyfajta enciklopédikus igénnyel, hét nagy témakörre bontva próbálták meg a középkori nyugati hadművészet kézikönyvét nyújtani, ami – előrebocsátva a végső értékelésünket – szinte teljes egészében sikerült. A kötet erénye, hogy átfogja a késő antik római korszaktól az oszmánok balkáni terjeszkedéséig a szárazföldi és tengeri hadviselés történetét. Az olvasót a térben és időben való eligazodásban a fejezetekhez készült gondosan válogatott, leginkább az angolszász szakirodalomból válogató ajánló bibliográfia segíti.

Az első fejezetben a középkori hadtörténelem forrásait, elsősorban írott forrásait értelmezik forrásértékük szempontjából. A kérdésfeltevés rendkívül aktuális, amit a *Hadtörténelmi Közlemények*ben néhány éve lefolyt módszertani vita is érintett. Leszámoltak azzal, hogy néhány alaposnak látszó elbeszélő forrást alapul véve, bármely időszak vagy esemény közel „hiteles” története megrajzolható volna. Helyesen vallják azt, hogy a források összességét kell egymással szembesíteni, ütköztetni, kiegészítve az anyagi kultúra emlékeivel, a régészeti ásatások tanúságával, a modern kalória és táplálkozási kalkulációkkal, a logisztikai modellezéssel. Magától értetődik, hogy azokban az országokban és korokban, amikor már a napi adminisztráció dokumentumai is fennmaradtak, a napi ügymenet iratai az elbeszélő és irodalmi források forrásértékét messze meghaladják. A német nyelvterületen Johannes Fried nevével összekapcsolt szkeptikus történetírói magatartást (ami alapvetően kétségbe vonja az elbeszélő források tanúságát, s mögöttük leginkább elbeszélési technikákat és szerkezeteket pillant meg) elvetik, s a józan közép-utat javasolják.

A második, *A katonai topográfia* címet viselő fejezetben azt a kérdést vizsgálták, hogy a római úthálózat és csatornahálózat mennyiben élte túl a népvándorlás korát, illetve a római erődített városok és határ menti erősségek milyen szerepet játszottak a középkorban, értelemszerű kitekintéssel az erődítések szerepére a keresztes államokban. A szerzők a nagymértékű folyamatosságot vallják, a középkori utódállamok messzemenően hasznosították a római, késő római épített örökséget. Ennek klasszikus példája a Vecht-csatorna, 30 kilométerre a Rajna régi medrétől, amelyet Drusus épített Kr. e. 12-ben, s mindvégig használatban maradt, sőt (Szt.) Bonifác is igénybe vett 754-ben a frízek felé menet. Részben ennek is köszönhető, hogy az erődített helyek ostroma került a hadműveletek középpontjába, s a fosztogató bandák, mint a vikingek, elsajátították az ostromeszközök

használatának alapvető ismereteit. Hasonlót tulajdonít a magyaroknak is, ám ennek forrásai szinte alig vannak. Úgy gondolja, hogy bizánci szakértőket kaphatott Bulcsú megkeresztelkedése után, akik segítettek az ostromtechnika fejlesztésében és a magyarok 955-ben ennek birtokában támadtak német földre (52–53. o.). A források valóban említést tesznek arról, hogy Augsburg ostrománál a magyarok használtak bizonyos eszközöket, de ez alapján messzemenő következtetést még nem lehet levonni. Mindenesetre 942-ben Lerida szintén római időkben megerősített kőfalaival látványosan nem bírtak. A szerzők mindvégig a nyugati seregekben a gyalogosoknak a korábbi irodalomban leírtánál sokkal nagyobb szerepét hangsúlyozzák, így I. Ottó lech-mezei seregében is phalanx-formációban felálló gyalogos csapatokat látnak. A római hagyomány részének tekintik az intellektuális örökséget, az építészeti- és hadművészeti kézikönyveket, a római jognak a katonai életre és az erődítések karbantartására vonatkozó, a barbár jogrendszerekbe átvett elemeit.

A harmadik nagy egység a középkori hadszervezet jellemzőit tekinti át. Ismét hangsúlyozza, hogy a IX. századtól kezdve a hadvezérek bármikor képesek voltak akár tízezres seregek mozgatására is, s az „Indiculus loricatorum” magas számadataival komolyan számol, igaz I. Mieszko lengyel fejedelem arab útleírásban szereplő háromezer páncélosát már ő is túlzásnak érzi. Ennek hátterében az állhatott, hogy leszámol a kis létszámú, arisztokrata lovagi egységek létevel, s az egyszerűbb rétegekből szárazó nagyszámú, gyalogos harcos folyamatos igénybevételét valószínűsíti (I. Edvárd idejében 90%-a teszi angliai arányukat). A „miles” szó jelentésfejlődésében is csak a XII–XIII. században fedezi fel az előkelő jelentést, addig inkább katona, lovas értelmet tulajdonít annak. A gyalogosok nagy számát pedig a korábban ismertnél sokkal nagyobb számú erősség ostroma tehette szükségessé. Kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a városi milíciáknak francia területen, ahol például a Bouvines-i csatában (1214) az összlétszám harmadát adhatták. Nagy figyelmet szentel az állandó hadseregek megjelenésének, amit – a közvélekedéssel összhangban – francia földön VII. Károly nevéhez kapcsol az 1440-es években. Előtte sokkal inkább csak szerződéses fizetett katonaságról lehetett beszélni, különösen a Százéves háború idején, mindkét fél seregében. Mátyás királyunkról nem tesz említést, de a Fekete sereg sokkal inkább a szerződéses kategóriába tartozhatott, legalábbis az ismert kisszámú szerződés ismeretében. Ugyanakkor az állandóan fizetett katonaság kétségkívül létezhetett nem csak a magyar végvári rendszerben, hanem például a franciaországi angol erősségekben, így Calais-ban. Kivételes helye volt az angol flottának, ami a „Cinque Ports” kötelezettségeinek köszönhetően az első állandó királyi flottának tekinthető.

A középkori hadtörténet diszciplínáján belül talán a logisztikai tárgyú írások jelentették a legnagyobb újdonságot az utóbbi évtizedekben. A középkor ebben a vonatkozásban sem maradt le az antikvitás mögött, még ha nem is olyan jól szervezeten, de sikerrel oldották meg a több ezres, a szerzők felfogásában sokszor több tízezres (Nagy Károly 773-as itáliai hadjáratában 30 000 fővel számolnak) seregek ellátását. A téma a szerzők számára is kiemelten fontos volt, s a könyv egyik legjobban szerkesztett fejezete az ezt tárgyaló negyedik rész. Remekül összefoglalják az emberi és állati napi kalória és ellátmány szükségletet, annak szállítási lehetőségeit szárazföldön és vízen. A forrásokat gondosan kapcsolják a gondolatmenethez, bár meglepő, hogy a legjobban adatolt középkori

angol hadellátásból alig hoznak példát, csak kiemelik kivételes helyzetüket.¹ A gyakorlati példák között találjuk III. Henrik 1051. évi magyarországi hadjáratát, ami az élelmiszerhiány miatt hiúsult meg. Helyesebb lett volna egy összefoglaló képet adni a XI. századi német hadjáratokról, melyek során a magyarok felégetett föld és időhúzó taktikája több ízben is sikerrel járt. Hasonlóképpen jól összefoglalja a fejezet a hadieszközök, ostromgépek (vetőgépek, ostromtornyok) fejlődését és jellemezőit, a középkori hadiadók országonkénti jellemzőit.

Hasonlóképpen szakszerű a haditechnikai, fegyverzetbeli változásokat bemutató ötödik fejezet, különösen az íjak, számszerűk, vetőgépek és a tüzéség tárgyalása. Részletesen kitér a várostromok gyakorlatára, ellenerődök, ostromgépek, aknák, erődítések fejlődésére a „trace italienne” megjelenéséig. E fejezet részben át is vezet a harcászatot tárgyaló hatodik nagy egységhez. Ebben a hangsúlyt a gyalogos szerepének bizonyítására helyezték, ami számszerűségüket tekintve biztosan igaz, az egyes helyszíneken és korokban azonban sokkal változatosabb lehetett a szerzőktől vázolt kicsit elnagyolt képhez képest. A jól védekező, begyakorlott gyalogos phalanx minden korban félelmetes lehetett, ám ez a begyakorlottság nem minden hadszíntéren volt meg. Éppen a hazai forrásokban Borosy András, Süttő Szilárd próbálta meg felértékelni a gyalogosok szerepét, aminek azonban nálunk a forrásadottságok áthághatatlan akadályt támasztanak. Bizonyító példák azonban a nemzetközi hadtörténelemben valóban szép számmal akadnak, mint például Oroszlánszívű Richárd győzelme Arsufnál 1191-ben.² A lovas seregek középkori kizárólagos dominanciája valóban mítosz, de éppen a „pedetemptim” szó fordítása körüli vita (gyalogosan vagy lépésről-lépésre) igazolja, hogy időnként túlzásba estek a szerzők. Nagyon szépen mutatják be a merseburgi/riadei 933-as német győzelmet a magyarok ellen, a németek által használt színlelt visszavonulást, de még itt is feltételezik, hogy a német csapda mélyén nagyszámú gyalogost helyezett el I. Henrik. A várostromoknál persze jogosan feltételezik, hogy a gyalogosnak vették leginkább hasznát, s bemutatják az ostromfegyverek taktikai használatát. A kötet erénye, hogy mindvégig tekintettel van a tengeri hadviselésre is, s annak alakulását számos példával világítja meg. Lényegre törően foglalja össze a kiképzés és gyakorlatozás jelentőségét, annak könyvészeti, elsősorban Vegetiusra visszamenő római hagyományának továbbélését. A városi milíciáknál ugyanezen választás magyarázza a zászlók és zászlós kocsik kialakulását. Az egyház és vallás motivált támogató szerepét korábban egy jól sikerült könyvben tárgyalták,³ most ennek tömör, néhány oldalas összefoglalását olvashatjuk itt. A végkövetztetést illetően a szerzőkkel egyet lehet érteni abban, hogy a középkori csatamezőt nem a fejvesztett, egyéni bravúrokon alapuló kaotikus harc, hanem a tudatos irányítás, s legalább a seregek magvát illetően begyakorlott profizmus jellemezte.

A záró hetedik fejezet a nagy stratégia és hadműveleti stratégia kérdéseit vizsgálja. Az előbbiről illetően csak nagyívű hipotézisek árán beszélhetünk, a római és bizánci nagy stratégia meglétéről mindmáig vitáznak a kutatók. A hadműveleti stratégia azonban a

¹ Erre magyarul jó összefoglalás *Bárany Attila*: Hadtáp és logisztika Angliában a Százéves Háború korában. In: „A hadtáp volt maga a fegyver”. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. *Pósán László, Veszprémy László*. Budapest, 2013. 59–115. o.

² A nyugati taktikára lásd: *Matthew Bennett*: Egy kereszties harci alakzat, a „mozgó erőd”, új megvilágításban. *Haditörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 732–746. o.

³ *David S. Bachrach*: Religion and the Conduct of War c. 300–1215. Rochester, N.Y., Boydell Press, 2003.

korszakon át meglehetősen változatlan maradt, elsősorban az infrastruktúra és logisztika szűk keresztmetszete miatt. Mindvégig a csatákat lehetőleg kerülő, a kulcsfontosságú erősségek ostroma révén elérhető hadászati előnyök keresése volt a meghatározó. Ugyanakkor a politikusokat, uralkodókat és vezéreket nagyfokú információgyűjtés, a felderítési adatok gondos értékelése, tanácsadók segítségének igénybevétele jellemezte. Ez azonban nemcsak a nyugatiakra volt jellemző, hanem a kalandozó magyarokra is (350. o.), akik gondosan megtervezték akcióik irányát és időzítését. Joggal hozza fel meggyőző példaként a 954. évi német földi hadjáratot, de a magyar kalandozások során bevetett többezres seregek valószínűsítésével azonban óvatosabban bánnánk. Végül kitér a kötet az elrettentés, pusztítás, zsákmányolás, néptelen ütköző zónák létesítésének lehetséges stratégiai céljaira. Ennek a fejezetnek a végén olvashatunk a katonai oktatás, a katonai kézikönyvek gyakorlati szerepéről.

A szerzők vállalkozása rendkívül merész, amit valóban csak egy gondos szerkesztés, néhány kulcsfontosságúnak talált példa alaposabb elemzése és hipotézisek alkalmazása tett ebben a terjedelemben lehetővé. A közép-európai térségből leginkább a lengyel–litván–lovagrendi területek maradtak ki, a magyar hadszíntér pedig úgy tűnik, leginkább csak a kalandozások idején érdemelte ki a szerzők figyelmét, a könnyűlovas segédcsapatok középkori alkalmazása említés nélkül maradt. Abban persze nekünk, magyar hadtörténészeknek is lehet felelősségünk, hogy az 1000 utáni korszakról viszonylag keveset írtunk idegen nyelven. Persze, amint az általam kifogásolt részletekből is látszik, erre a magyar kalandozások esetében is nagy szükség lenne. Meglehet, hogy a terjedelem szabott határt az eltérő, alternatív véleményekre való reakcióknak, és eredményezett egy kissé egysíkú, ellentmondást nem tűrő, „kijelentő módban” előadott gondolatmenet. Azonban lényegi megállapításaikkal egyet lehet érteni: a középkori hadviselést a tudatosság, jól tervezettség és a korabeli viszonyoknak megfelelő profizmus jellemezte, vagy legalábbis az erre való törekvés.

Veszprémy László

GREGORY I. HALFOND (ED.)

THE MEDIEVAL WAY OF WAR

Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach

(Ashgate Publishing Limited, Dorchester, 2015. XVI+332 o. ISBN: 9781472419583)

A bemutatásra kerülő tanulmánykötet a Bernard S. Bachrach hadtörténész tiszteletére 2013 májusában rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett változata. A 17 tudományos igényességgel megírt tanulmányt tartalmazó kötet szerzői, közreműködői Bernard S. Bachrach közeli (és távolabbi) munkatársai, tisztelői, volt tanítványai sőt, esetenként vitapartnerei. Többségük elsősorban saját kutatási területén elért újabb eredményeit, egy-egy kiemelt szaktanulmányt ajánlott fel tisztelegésül, de akad olyan tanulmány is, mely egy korábban megjelent mű kivonatolt változata.

A tanulmánykötet keményfedeles borítású, fedőlapján lovasok közti összecsapást ábrázoló miniatúra. Az ábrázolás a Leideni Egyetem könyvtárában PER F 17 jelzettel ellátott, a X. század első feléből származó kódex 15° oldalán található. A tanulmánykötet három nagy kronológiai és tematikai egységre osztott: *Hadtörténet és historiográfia a*

késő antikvitás és a korai középkorban; Hadviselés keleten a kereszties háborúk korában; Európai hadviselés az érett és késő középkorban. A tartalomjegyzéket a kötetben szereplő képek, felvételek és térképek összesített jegyzéke követi, majd a könyv szerzőinek listája, megjelölve a szerzők munkahelyét és főbb publikációit. Egy rövid köszönetnyilvánítás után egy egyszerűsített rövidítésjegyzék is beillesztésre került.

A bevezetőt – amely részint Bernard S. Bachrach munkásságának bemutatása és méltatása, illetve a szerzők tanulmányainak tematikai ismertetése – a kötet szerkesztője, Gregory I. Halfond írta. Bernard S. Bachrach 1939-ben született New Yorkban, egyetemi tanulmányait a Kaliforniai Egyetemen (Berkeley, USA) végezte, doktori disszertációját 1967-ben védte meg. Ezt követően a Minnesotai Egyetemen vállalt munkát, ahol azóta is oktat. A bevezető külön kiemeli, hogy tisztelői és tanítványai (azaz a kötet szerzői) példáját követve tanulmányaikban nagy hangsúlyt helyeztek a középkori hadtörténet forrásközpontú elemzésére, valamint a logisztikai, pénzügyi és adminisztratív kérdésekre. Az előszót Bernard S. Bachrach több mint impozáns bibliográfiája zárja (összesen 12 oldalon keresztül), a munkák megjelenési sorrendjében.¹

Az első fejezetben található öt írás egyes témákat dolgoz fel, a késő antikvitás idejétől kezdve egy-egy uralkodó bemutatásán át egészen a térképészetig. Andreas Schwarz (Universtität Wien) tanulmányában vázlatosan ismerteti a Duna mentén kiépített római védővonal történetét a IV. század második felétől az V. század végéig (*The Roman Frontier along the Upper Danube in Late Antiquity*). Bevezetőként a védővonal létrejöttéről olvashatunk, majd elsősorban korabeli elbeszélő forrásokra támaszkodva a szerző összefoglalja a tárgyalt időszak katonai eseményeit. Ami talán a legérdekesebb, hogy dátumok felsorolása helyett inkább a császári udvar válaszreakcióival és azok következményeivel foglalkozik, azaz, hogy milyen stratégiák álltak rendelkezésre a népvándorlás okozta problémák kezelésére.

Gregory I. Halfond (Framingham State Univerity) a Meroving-kor egyházi zsinatainak jegyzőkönyveit állította vizsgálódásának középpontjába (*War and Peace in the Acta of the Merovingian Church Councils*). Elemzéséből megismerhetjük a gall egyház háborúhoz való viszonyát, különös tekintettel a *pax ecclesiae* megőrzéséhez rendelkezésükre álló lehetőségeire. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy az egyház szándéka nem a háborúk megelőzése (a fegyveres konfliktus szükségességét a püspökök nem vonták kétségbe), hanem a belső villongások és háborús szükségletek következtében lefoglalt egyházi birtokok visszaszerzése, a közrend fenntartása és természetesen a békés állapotba való visszatérés volt. Külön figyelmet érdemel, hogy a zsinat az uralkodót közvetlenül nem tette felelőssé az okozott károkért, hanem szinte mindig a világi előkelőket emelte ki, kerülve ezzel az uralkodóval való konfliktust. Mint az a tanulmányból kiderül, ennek oka a mindenkori királlyal való békés megegyezés lehetőségének fenntartása volt, amit az is jól mutat, hogy nem egy uralkodó maga rendelt el zsinatösszehívást. A szerző megállapította, hogy noha a püspökök maguk is gyakran különböző politikai frakciók tagjaiként tevékenykedtek, a Meroving-kori egyház még súlyos belső politikai válságok idején is képes volt megőrizni intézményi integritását, birtokait, és ami a legfőbb, saját békéjét.

¹ Főbb munkái, amelyeket a szerkesztő külön is kiemel (a teljesség igénye nélkül): *Merovingian Military Organization*. Minneapolis, 1972.; *Early Carolingian Warfare: Prelude to Empire*. Philadelphia, 2001., illetve *Charlemagne's Early Campaigns (768–777). A Diplomatic and Military Analysis*. Leiden–Boston, 2013.

Richard Abels (The United States Naval Academy) Nagy Alfréd, Wessex királyának hadvezéri képességeit és hadszervező tevékenységét állítja párhuzamba (*Reflections on Alfred the Great as a Military Leader*). Az általa citált elbeszélő források újraelemzésével rámutat arra a tényre, hogy az utókor által méltán magasztalt angolszász uralkodó nem bizonyult rátermett katonai parancsnoknak, karrierje során csupán egyetlen harctéri győzelemmel dicsekedhetett (Edington, 878). A vikingek által jelentett fenyegetés újraértékelésével, a fenyegetéssel szemben – Alfréd irányítása alatt – kiépülő védelmi rendszer is új megvilágításba kerül. A szerző megállapítja, hogy a szakirodalomban rögzült „nagy pogány sereg” – amely mögött a kutatók egy egységesen fellépő, egymással szövetséges viking hadsereget láttak – tulajdonképpen nem létezett, hanem kisebb portyázó csapatok állandó fenyegetése volt az, ami ellen a hatékony határvédelmet meg kellett szervezni. Az erősségek (*burh*) és az egymást váltó, mondhatni állandóan fegyverben álló katonai erő (*fyrd*) létrehozása, illetve ezek egy komplex, de egységes védelmi rendszerbe való szervezése volt igazán az, ami miatt Alfréd kiérdemelhette az utókortól a „Nagy” jelzőt.

Herwig Wolfram (Universität Wien) II. Konrád német–római császár fiatalkorát, hatalomra jutását és külpolitikáját ismerteti (*Conrad II 990–1039, the First Medieval Emperor of Three Kingdoms*). Mivel a tanulmány a szerző 2006-ban megjelent monográfiájának² kivonatolt változata, újabb kutatási eredményeket nem hoz. A magyar történelemmel kapcsolatosan mégis érdemes megemlíteni, hogy a tanulmány írója röviden kitér II. Konrádnak a frissen megszületett Magyar Királysággal szembeni magatartására.

Walter Goffart (Yale University) a középkori francia történelmet bemutató atlaszokat ismerteti időrendi sorrendben (*Maps of French History before the Atlas of Auguste Longnon*). Tanulmányában rámutat arra, hogy Auguste Longnon francia történész, akit hazájában a történeti földrajz atyjának tekintenek, korántsem volt az első, aki hasonló térképeket készített volna. A szerző nem csupán ismerteti a korábbi történelmi témájú atlaszokat, de egyenként elemzi is azokat. Aki a történelmi témájú térképek iránt érdeklődik, hasznos adalékokra lelhet a tanulmányban. Sajnálatos, hogy a kötet jellegéből fakadóan a térképek közül egy sem került be képmellékletként (bár fekete-fehér változatban lett volna rá lehetőség).

A második főcím négy tanulmányt tartalmaz, amelyek a keresztes háborúk témaköréből villantanak fel egy-egy epizódot. Szükséges megjegyezni, hogy ezek közül kettő jól ismert eseményekkel foglalkozik, a szerzők mégis képesek új megvilágításba helyezni azokat. A másik két mű szintén komoly érdeklődésre tarthat számot, ugyanis kifejezetten hanyagolt témákkal, a keresztes háborúk következményeinek bizonyos aspektusai-val foglalkozik.

John H. Pryor (University of Sydney) tanulmánya Akko 1189–1191 közötti ostromát mutatja be az arab és nyugati kútfők ütköztetésével (*A Medieval Siege of Troy: The Fight to the Death at Acre, 1189–1191 or The Tears of Šalāh al-Dīn*). Az elhúzódo ostrom szakszerű és részletes ismertetésén kívül külön tárgyalja a keresztesek táborában fellépő élelmiszerhiány okait és következményeit. Annak ellenére, hogy élelem akadt, ezt több kereskedő a profit reményében visszatartotta, illetve Európából segélyként ennivaló nem, csak pénz érkezett, ez pedig csak tovább emelte az amúgy is magas élelmiszerárakat. Külön kiemelendő példa Salisbury püspökének esete, aki alamizsnát gyűjtött a rászorulóknak,

² Herwig Wolfram: Conrad II, 990–1039: Emperor of Three Kingdoms. University Park, PA, 2006.

de ahelyett, hogy a befolyt összegből élelmet vásárolt volna, egyszerűen csak szétoztotta a rászorulóknak, amellyel csak hozzájárult a problémához.

Benjamin Z. Kedar (Hebrew University of Jerusalem) az arsuft csatával kapcsolatos ismereteket igyekezett pontosítani (*King Richard's Plan for the Battle of Arsuf/Arsur, 1191*). A csatátér helyének megjelöléséhez segítségül hívta a paleobotanika eszköztárát, mivel meglátása szerint az Arsuf melletti erdő kiterjedése fontos tényező volt Oroszlánszívű Richárd angol király számára, aki csak akkor kívánt ütközetbe bocsátkozni, amikor a lovassági rohamhoz megfelelő terepre érkeznek a keresztések. Ismert a tény, hogy az utóvédet alkotó ispotályos lovagrend a ránehezülő nyomás miatt idő előtt támadásba lendült, amivel lehetetlenné tette az ellenséges csapatok megsemmisítését. A szerző sikerrel érvel megállapításai mellett, mutatta ezzel, hogy még az ilyen népszerű témákkal kapcsolatban is fel lehet mutatni újabb eredményeket.

John Gillingham (London School of Economics) munkájában egy eléggé elhanyagolt témával, a kereszties hadjáratok során fogságba esettek sorsával foglalkozik (*Crusading Warfare, Chivalry, and the Enslavement of Woman and Children*). A kereszties háborúk kútfőinek tüzetes vizsgálata után több helyen ki tudott mutatni olyan megjegyzéseket, amelyek utalnak a foglyok rabszolgaként való értékesítésére vagy megsarcoltatására. Noha a keresztény Európa nagy részében a rabszolgatartás és adás-vétel ismeretlen volt, a Szentföldre érkezők számára ez mégsem volt teljesen idegen. Fontos megjegyezni, hogy a muszlim társadalmakban élt a rabszolgatartás gyakorlata, így a keresztiesek tulajdonképpen a helyi viszonyokhoz igazodtak a profit reményében. Ennek ellenére gyakran előfordult, hogy a rabokat egyszerűen lemészárolták, de a felnagyított kegyetlenkedések (lovaik térdig gázoltak a vérben) csak korabeli toposznak tekinthetők.

David Jacoby (Hebrew University of Jerusalem) tanulmánya egy, a bizánciak által felfogadott zsoldos kompánia történetével, társadalmi összetételével, etnikai megoszlásával és hierarchiájával foglalkozik (*The Catalan Company in the East: The Evolution of an Itinerant Army 1303–1311*). Jacoby professzor röviden összefoglalja a kompánia Bizáncba kerülésének okait, majd letelepedési kísérleteit. A munka fő erénye nem ez a vázlatos ismertetés, hanem a csapat belső átalakulásainak vizsgálata. Felhívja a figyelmet arra, hogy noha a kompániát „Katalánnak” hívták, etnikailag igen vegyes összetételű volt (többek között szeldzsuk törökök szolgáltak közöttük, akik ellen eredetileg felbérelték őket). Külön érdekes, hogy a zsoldosok egy része kifejezetten azzal a céllal érkezett, hogy letelepedjen, konfliktusba kerülve így saját vezetőikkel, akik egy megfelelő megállapodás kiharcolása után visszatértek volna európai birtokaikra. A kompánia vizsgálata (még ha több ponton jelentősen különbözik is) remek párhuzamot mutat a későbbi *condottieri* rendszerrel.

A harmadik nagy fejezet (*European Warfare in the Central and Later Middle Ages*) a legkülönbözőbb témákkal foglalkozik: a forráskritika korlátainak vizsgálata, a román kori harci jelenetek sajátos ábrázolásai, a katonai adminisztráció működése vagy akár egy *trebuchet* építésének körülményei.

Manuel Rojas Gabriel (University of Extremadura) tanulmányában az ibériai keresztény államok és a Córdobai Kalifátus küzdelmét mutatja be (*A Decisive Century in the Struggle against Islam in Iberia, ca. 1031–1157: Grand Strategic Perspectives*). A szerző rámutat arra, hogy a keresztény államok – kihasználva a kalifátus politikai szétesését – sikerrel ragadták magukhoz a stratégiai kezdeményezést. A távlati lehetőségek figyelem-

bevételével és a nem feltétlenül frontális katonai akcióikkal (nem mindig eredményesen) a keresztény hatalmak éltek az alkalommal, meghatározva ezzel a félsziget későbbi történetét.

Stephen Morillo (Wabash College) egy esettanulmányon keresztül (*Contrary Winds: Theories of History and the Limits of Sachkritik*) kísérelt meg rávilágítani a forráskritika korlátaira, többek között felhívva a figyelmet a források elemzőinek szubjektivitására, a történelmi véletlenszerűség (már-már káoszelméletbe hajló) fontosságára. A tanulmány a szerző állításait egy általa korábban vizsgált eseménnyel, Hódító Vilmos a La Manche csatornán való átkelésének körülményeivel támasztja alá.

A következő írás egy szerzőpáros, James F. Powers és Lorraine C. Attreed (College of the Holy Cross) munkája, akik már több mint harminc éve gyűjtik harci jelenetek román kori ábrázolásait. Az adatbázisukban található emlékekből válogatva, írásuk a női alakok harci jelenetekben való megjelenésével és típusainak elemzésével foglalkozik (*Women in the Context of Romanesque Combat Scenes in Spain and France: Virtue, Judgment and Rape*).

John France (Swansea University) a Francia Királyság történetére nagy hatást gyakorló Bouvines-i csata eseményeit taglalja tanulmányában (*The Battle of Bounvines 27 July 1214*). A szerző a kortárs források megszólaltatásával nem csupán a csata plasztikus leírását kínálja, hanem magyarázatot keres a francia győzelem mikéntjére.

Bernard S. Bachrach fia, David Bachrach (University of New Hampshire) az I. Edvárd angol király korabeli katonai adminisztrációt, a hadjáratokat és határvédelmet megszervező háttérmunkát mutatja be egy királyi hivatalnok, Peter of Dunwich karrierjén keresztül (*King Edward I's Military Bureaucracy: The Case of Peter Dunwich*).

Michael Prestwich (Durham University) az I. Edvárd angol király által megrendelt és a londoni Towerben felépítésre került óriási méretű követő gépek (*trebuchet*) „rekonstruálására” vállalkozott (*The Trebuchets of the Tower*). A szerző a fennmaradt számadáskönyvek alapján igyekszik megbecsülni azok méretét (meglehetősen sikerrel), létrehozásuknak célját. A forrásadottságoknak köszönhetően a felhasznált anyagok bemutatására is sor kerülhetett, ami a manapság oly divatos hagyományörzés és a kísérleti régészet számára hasznos adatokkal szolgál. Megismerhetjük még ezen kívül a követő gépek építőjének, Bertram mesternek a tevékenységét is. Az már csupán külön nyereség, hogy a szerző ezen felül sort kerített az angol uralkodó és London városa közötti politikai feszültség bemutatására.

Niels Lund (University of Copenhagen) a XIII. századi dán egyház katonai kötelezettségeit részletezi, amely különösen érdekes, hiszen az ország sajátosságai a többi európai királyságtól némiképp eltérő katonai állítási rendszert követeltek meg. A szerző vizsgálódásának fő pontja az elbeszélő források, a perszövegek és a törvények által említett fogalom, a *leidang* (a latin *expeditio* megfelelője) jelentéstartalma, ugyanis észrevétele szerint az említett forrásokban más-más értelmezésben fordul elő. A tanulmány ennek tisztázására tesz kísérletet (*The Military Obligations of the Danish Church in the High Middle Ages*).

Az illusztris tanulmányok sorát Kelly DeVries (Loyola University) munkája zárja, amely a Crécy-i csata egyik méltatlanul mellőzött forrásának, a *Cronica anonimo romanonak* a részletes elemzésével igyekszik árnyalni a csatáról eddig kialakult ismereteinket (*The Implications of the Anonimo Romano Account of the Battle of Crécy*).

Összességében megállapítható, hogy a tanulmánykötet szinte minden írása komoly érdeklődésre tarthat számot, nem csupán a benne leírt adatok révén, hanem a történeti források sokoldalú elemzési lehetőségeinek iskolapéldája okán is. A középkori hadtörténet iránt érdeklődők számára hasznos olvasmányok, csak ajánlani tudom.

Balogh Máté

SZATLÓCZKI GÁBOR

VÁR A VÁRBAN. A VÁRAK NÉPE ÉS A MEZEI HADAK A 16. SZÁZAD KÖZEPÉN I.

A várak népe

(MISSILES, Szeged, 2016. 241 o. ISBN: 978-963-12-7574-2)

Bárki, aki a magyar történelem kora újkori történetével kíván foglalkozni, kutatásai során mindenképpen érinteni fogja a törökellenes végvárrendszer témáját, azon belül is a várak katonai, gazdasági szervezetét. A várakban különböző tisztségeket betöltő személyek kiléte, kapcsolatrendszerük és egyéni pályafutásuk, komoly érdeklődésre tart számot. Ezért is öröndetes, hogy a Missiles kutatócsoport¹ tagja, Szatlóczki Gábor az 1526 és 1568 közötti Dél-Dunántúlra vonatkozó források feldolgozása közben nem elégedett meg a tisztségek azonosításakor a szakirodalomban eddig körülhatárolt fogalmakkal (főleg, hogy azok egy jelentős részét csak a XIX. század során alkották meg), hanem megkezdte a feldolgozott források alapján a különféle tisztségek feladatköreinek pontos meghatározását. Ezek mellett felfigyelt arra, hogy valójában két külön szervezet élt egymás mellett a véghelyeken, azaz a tényleges vár népe, illetve a várak melletti palánkokban elhelyezett mezei hadak. E két „rendszer”, noha egymástól nem volt független, a tisztségek alapján mégis élesen elkülönült feladatait és szerepét tekintve.² A *Vár a várban* című kötet – a szerző saját bevallása szerint – valójában a kutatócsoportban végzett munkájának melléktermékeként született meg, de külön örülhetünk, hogy a munka nem maradt az íróasztal fiókjában.

A kötet egyszerű kivitelű, puha fedelű, borítóján (találón) Kapu várának erődítési terve és alaprajza található 1541-ből. A kiadvány összesen öt nagy fejezetre oszlik, további alfejezetekkel. A kutatás összegzését egy okmánytár követi, amely a vizsgált dokumentumokból kínál ízelítőt. Ezután következik a vizsgált levéltári források és a felhasznált szakirodalom listája. A kötetet hely- és névmutató zárja.

A szerző előszavában bővebben kifejti témaválasztásának okait, illetve megindokolja témája időbeli keretét (1526–1568) is, amely az eseménytörténet ismeretében aligha meglepő, ám logikus választásnak tetszik. Ezt követően áttekinti az eddig megjelent főbb szakmunkákat, forráskiadványokat, külön elemezve a bennük megjelenő problémás

¹ A kutatócsoport egy blogot is üzemeltet, ahol több érdekesség is olvasható a XVI–XVII. század történetéből: <http://missiles.blog.hu/> (Utolsó meglátogatás: 2018. január 30.)

² A későbbi vizsgálódásokba érdemes lehet bevonni a török végvárak katonai felépítését is, amely számos érdekes párhuzammal, összehasonlítási alappal szolgálhat. Példaként a porkoláb és a török *dizdár* tisztség közötti hasonlóságok emelhetők ki. *Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága*. I. k. Budapest, 2007. 115–118. o.

fogalomhasználatot, illetve következtelenségeket. A továbbiakban a kutató lehetőségeiről, azaz a témában elérhető levéltári fondok ismertetéséről, valamint a könyv szerkezetének vázlatos bemutatásáról találhatunk pár oldalt, különös tekintettel a várnagy, porkoláb, kapitány megnevezések problematikus voltára.

Mielőtt a különböző tisztségek elemzésére kerülne sor, a szerző a mai tágabb értelemben várnak nevezett erősségtípusok pontos meghatározására tesz kísérletet. Leírja, hogy a megnevezések alatt mit is értettek a XVI. század közepén. Kiindulópontként Nádasdy Tamás nádor 1555-ös várjegyzéke szolgál, amelyet Szatlóczi Gábor számos más példával egészít ki. Felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus vár–kastély–monostor háromson felül több más megnevezés létezett (*praesidium*, palánk, város és erősség). Miután az egyes erősségtípusok elkülönítésre kerültek, rövidebb bejegyzésekben sor kerül az egyes típusok definíciójára is. A szerző itt nem elégszik meg az általa használt forrásokkal, elemzését a XIII. századtól kezdi, alaposan körüljárva a vár, kastély és palánk szavaink etimológiáját.

Ezt az összefoglalót követi a kötet egyik kulcskérdéseként szereplő vár és a vár melletti palánkokban megtalálható mezei hadak összefüggéseinek feltárása. Itt a szerző rámutat arra a tényre, hogy a palánkok építésének elsődleges funkciója nem a vár erősítése, hanem a mezei hadak védett helyen való elhelyezése volt. Kiemeli, hogy békés időszakokban az ország belső területein nemigen voltak palánképitések, így létrehozásuk erősen összefüggött a háborús konfliktusokkal. Ezt a gondolatmenetet zárja le a mohácsi csatát követő palánkok építésének ismertetése.

A téma „helyszíneinek” bemutatása után Szatlóczi Gábor áttér a várnépi szervezet aprólékos vizsgálatára, kezdve a várnép és a mezei hadak kapcsolatával. Az idézett inventáriumok és instrukciók tanúsága szerint a vár fegyveres őrségének feladata ténylegesen csak az erősségek közvetlen védelme volt, míg a hadnagyságokba szervezett mezei csapatok az adott terület aktív védelmét látták el. Az így működő kettős szervezetet gyakran összekötötte a várbirtokos és a mezei had kiállítójának azonos volta (például Nádasdy Tamás), de érthető módon ezek a személyek a gyakorlatban nem voltak jelen a mindennapok során. A szerző külön felhívja a figyelmet arra, hogy a két szervezet nem csupán feladatában, de fizetésében, jogviszonyában is elkülönült egymástól. A megállapítás alátámasztására imponálóan nagy mennyiségű példa került felsorakoztatásra. Szatlóczi Gábor nem mulasztja el azon eseteket sem felsorolni, amikor a vár porkolábjai egyben mezei hadnagyságokat is kaptak, összekötve a két szervezet irányítását. Az eszmefuttatást a várkapitány elnevezés anakronisztikus voltának hangsúlyozása zárja.

A szembesítést követően a szerző figyelmének fókuszába a tényleges várnép aprólékos vizsgálata került. Egy rövid bevezetőben körbejárja és tisztázza a vár tartománya fogalmát, majd a vár népének szervezetét, illetve a várnép főbb feladatköreit ismerteti. A *várnépi katonaság* címszó alatt a korabeli összeírások bemutatásán keresztül kaphatunk képet egy-egy vár személyi összetételéről. Ezt a listát egészíti ki a várakban állomásozó familiárisok helyzetének ismertetése, ugyanis ezek a személyek, noha a vár familiájához tartoztak, számuk és feladataik inkább a kiállító birtokostól függött. Ezt követően a várnépi szolgálok típusainak összefoglalására is sor kerül, a különböző gazdasági feladatok ellátók sem maradnak ki.

A kötet második fele kísérletet tesz az egyes tisztségviselők jogköreinek, kötelezettségeinek tisztázására. A szerző a korábbi logika mentén a sort a tisztartók közül az

udvarbíró megnevezés etimológiai elemzésével kezdi. Ezt követi a prefektus mint tiszttség magyarázata. A Szatlóczi Gábor által feldolgozott források alapján kitűnik, hogy a vár legfőbb (mind katonai, mind gazdasági) irányítója a prefektus volt. Kezdetben a porkolábi és udvarbírói teendők egy személyre hárultak. Az 1550-es évektől figyelhető meg változás, amikor a prefektus mint különálló poszt is megjelent (kiemelve, hogy a tiszttség létrejöttében az udvarbírói funkció volt a jelentősebb) és a vár porkolábjai és udvarbírói már csak mint a prefektus alárendeltjei szerepelnek. Ezt az érvelést a szerző nagy mennyiségű példával támasztotta alá. Természetesen a kirívó esetek sem kerülnek elhallgatásra, ezekre számos példát találhatunk, egy a sok közül, hogy az egyes királyi várakban a prefektusok egyben mezei hadnagyságot is viseltek. Azt, hogy egyes személyek milyen titlust használtak a fennmaradt forrásokban, nagyban befolyásolta maga az ügy, amiben eljárak. Ez is magyarázza a korábbi szakirodalomban fellelhető következetlenségeket.

A vár birtokosai teljes hatalommal (pontosabban a birtokos katonai, gazdaságigazgatási és igazságszolgáltatási végrehajtó jogkörökkel) ruházták fel az általuk kinevezett prefektusokat, kiknek megnevezése a *personalis regiae* mintájára az úr képe, olykor pedig a *locumtenens* (helytartó) kifejezés olvasható a korabeli iratokban.

Az udvarbírói jogkörök részletezésére a prefektusi cím értelmezése után (és mellett) került sor, amelyet a szerző a prefektusok számára adott instrukciók alapján, azokból idézve ismertetett. Ezekből kiderül, milyen gazdaság szervezési tennivalói akadtak az udvarbíróknak, így a jövedelmek kezelése, bíraskodás, a majorságok felügyelete. A szerző ezt követően kitér a prefektusok felfogadásának módjára, illetve a fizetés nagyságára. Megállapította, hogy a prefektusok határozott időre szerződtek, éves fizetést kaptak, személyes kiadásaik egy részét a tartomány állta, valamint a természetbeni juttatásokat is felsorolja.

Szatlóczi Gábor arra is felhívja munkájában a figyelmet, hogy létezett egy, a prefektusnál is szélesebb jogkörökkel és rendelkező tiszttségviselő, akit ő „főprefektusnak” nevezett. A pozíciót csak a birtokolt hatalom és jogkörök alapján lehet elkülöníteni, (a forrásokban ezekre a személyekre is a prefektus vagy helytartó megnevezést használták), mégis jogosnak tekinthető a megkülönböztetés. Ennek alátámasztására Csány Ákos instrukcióját és kiterjedt levelezését használta fel. Megállapítható, hogy Csányt azért nevezhetjük „főprefektusnak” mert megbízatásait tekintve munkája megfelelt ugyan a prefektusok feladatköreinek, de jócskán meg is haladta azt (például a prefektusok kiválasztásában és kinevezésében aktív szerepet vállalt, illetve nem csak egy, hanem az összes dél-dunántúli Nádasdy tartomány irányításába beleszólhatott, intézkedhetett).

A porkolábok kinevezése, fizetése hasonló volt a prefektusokéhoz, de a középkorhoz képest katonai hatalmukból jócskán veszítettek. Ennek ellenére fő feladatuk, a vár tényleges őrzésének irányítása továbbra is megmaradt, amit nagyobb várak esetén porkolábtársikkal vagy viceporkolábok segítségével láttak el.

A főbb tisztségek leírása után a helyettesek és az egyéb beosztott tiszttségviselők velős, de alapos ismertetése következik. A viceudvarbíró gazdasági ügyekben intézkedett a prefektus vagy udvarbíró helyett, fizetése függött az adott tartomány méretétől és a feladatok mennyiségétől. A viceporkolábok a mezei hadak gyalogos tizedeseinek várbeli megfelelőiként a vár kapui köré szervezett kapunállók, azaz a várbéli gyalogosok előjárói voltak. A prefektus mellé rendelt számtartók végezték az adóösszeírások, terménylajstromok, inventáriumok, elszámolások vezetését. A pozíció megkövetelte a deákos művelt-

séget, egyben bizalmi állásnak is számított. A sorban a familiáris lovagok következnek, akiknek sajátos helyzetéről a szerző már több helyen említést tett. Megállapítja, hogy nagyobb várakban akár a várnéptől elkülönülve is lehetnek lovagi szerek, (bár itt a többi várnéphez viszonyítva nem tisztázott, hogy kinek tartoztak engedelmességgel), de a főbb tisztartók általában rendelkeztek saját lovagi szerrel. A kapunállók nevükből fakadóan a vár kapui köré szerveződő gyalogos katonák voltak, kiknek munkaköre kizárólag a vár védelmére, a kapuk ellenőrzésére szorítkozott. A virrasztók annyiban különböztek tőlük, hogy a várat éjjel őrizték.

A szerző röviden kitér az *officialis* mint pozíció problematikájára is. Felhívja a figyelmet, hogy a megnevezés a feldolgozott források alapján nem egy különálló tisztség, hanem a tisztséget viselők egyfajta gyűjtőfogalma.

Az ispanok a prefektusok „meghosszabbított kezeiként” egy vagy több falu ügyeit intézték, a prefektus alárendeltségében. Kisebb ügyekben ítélezhettek, felügyelték a hasznélvezeteket, röviden a tartományok mindennapi igazgatásában eljáróik segítségére voltak. Hangsúlyos volt katonai funkciójuk is, a szerző kiemeli, hogy háborús helyzet esetén kötelesek voltak meghatározott számú lovaszt kiállítani. Fizetésük nem szerepel a várnép fizetési jegyzékeiben, jövedelmük alapvetően az ítélezésért járó bírságpénzekből és a falu által szolgáltatott pénz- és terményjáradékból tevődött össze.

A sort a várnépi szolgáltatók bemutatása zárja. A közvetlenül a várhoz rendelt, különféle mindennapos feladatokat ellátó személyek száma természetesen a vártartománytól függött. Fontos kiemelni, hogy a vár népéhez nem csupán az ott lakó szolgáltatók, hanem tágabb értelemben a várhoz tartozó tartományok munkákat végzők tartoztak. A vár szolgáltató népeinek bemutatása listászerű, a legkülönbözőbb feladatok rövid leírása, a fizetés mértéke és egy-egy példa található benne. Szatlóczki Gábor alaposan végigvezeti a sort a majorságokban dolgozó béresektől a kulesáron, pajzsgyártón át egészen a vámosokig, szinte lexikonszerűen.

A különféle tisztségek, feladatok, nevek tisztázását, elemzését követően a szerző röviden összefoglalja munkája eredményeit, amely nagyban segíti az olvasót a számtalan információ befogadásában. Ezt követi egy szintén rövid okmánytár, amelyben – az eddig a szövegbe ágyazott forrásrészleteken kívül – több, a szerző által felhasznált fizetési jegyzék, összeírás kapott helyet. A kötetet egy impozáns terjedelmű forrás- és irodalomjegyzék, valamint egy hely- és névmutató zárja le.

Összességében elmondható, hogy Szatlóczki Gábor műve igencsak szabatos és fontos megállapításaival jelentősen hozzájárul a korabeli fogalmak tisztázásához. Mint ahogy azt az alcím is jelzi, a kiadvány maga egy tervezett sorozat első része, így bízhatunk benne, hogy a közeljövőben több újabb hasonló mű napvilágot lát majd a szerző tollából. A kötet lényegre törő tömörsége, áttekinthető szerkezete okán ajánlható nemcsak a téma kutatóinak segédletül, hanem az egyetemi hallgatók is haszonnal forgathatják.

Balogh Máté

PHILIPPE DUPONT

**MÉMOIRE POUR SERVIR À L'HISTOIRE DE LA VIE ET DES ACTIONS
DE JEAN III SOBIESKI***(Szerk. Philippe Roy és Daniel Tollet, Lavauzelle, Panazol, 2016. 556 o. ISBN 978-2-7025-1640-9)*

Annak ellenére, hogy a Dupont név az egyik leggyakoribb francia családnévnek számít, a kora újkori közép-európai történelem iránt érdeklődő francia történészek számára mégis ismerősen cseng Philippe Dupont XVII. századi hadmérnök neve. Ennek oka elsősorban az általa írt III. Sobieski János lengyel király életére vonatkozó visszaemlékezésre nyúlik vissza, melynek immár második kiadását vehetik kézben a korszak és a téma iránt érdeklődő olvasók.

Mielőtt elmélyednénk a nemrég megjelent kötetben, érdemes közelebbről is megismerkednünk a szerzővel, Philippe Dupont-nal. Dupont nem sokkal 1650 előtt született Franciaországban. 1671-ben érkezett Lengyelországba, ahol hosszú ideig szolgált hadmérnökként Sobieski János hetman, később király seregében. Először részt vett Sobieski 1673-tól 1676-ig tartó hadjárataiban, majd jelen volt Bécs második ostromának felmentésénél, ahonnan személyesen vitte a győzelem hírért Marie Casimire Louise de la Grange d'Arquien lengyel királynőnek. Ezt követően részt vett a párkányi csatában, majd néhány további ütközetbe is elkísérte a királyt. 1685-ben elnyerte a lengyel indigenátust. 1687-ben tárgyalásokat folytatott Kamenec-Podolskiban a helyi török pasával, aki a tapasztalt hadmérnököt nem engedte ki a várból, ahonnan Dupont csak 1688-ban szabadult. Később még több fontos diplomáciai küldetést hajtott végre, és Vauban marsallal együtt tevékenykedett Philippsbourg 1688-as ostrománál. Ezt követően elindult, hogy visszatérjen Lengyelországba, de Prágában kémkedésért letartóztatták. III. Sobieski János halála után visszatért Franciaországba, ahol az özvegy királyné szolgálatában tevékenykedett. Itt ismerkedett meg a François Paulin Daleyrac nevű szerző által írt *Anecdotes de Pologne* című munkával, amely igyekezett Sobieski János király emlékét beárnyékolni. Az egyébként sikeres mű elfogultsága és hibái miatt Dupont elhatározta, hogy egy hitelesebb visszaemlékezést hagy hátra, amelyben szemtanúként meséli el a királyról őrzött emlékeit. Röviden, így született meg a *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski* című kéziratgyűjtemény. A mű Sobieski hősiességének állít emléket és a lengyel királyt, mint a kereszténység hőst, valamint Bécs és Európa megmentőjét mutatja be. Dupont életének utolsó szakaszáról, valamint a kézirat keletkezésének pontosabb idejéről keveset tudunk. A kézirat tanúsága (73. o.) szerint még 1733-ban is élt és dolgozott a művén.

A kézirat és annak első kiadásának története is igen tanulságos. Az eredetinek mondott kézirat jelenleg az aix-en-provence-i Méjanes Könyvtár kéziratárában található (*Mémoires de Philippe Dupont*, ms 1111–1112.). Először Gabriel François Coyer apát (1707–1782) fedezte fel és használta a művet *Histoire de Jean III Sobieski* (Amsterdam, 1762. 2. k.) című munkájához. Coyer művében fokozta Sobieski kultuszát és egy valószínű felvilágosult abszolút monarcha képét alkotta meg róla. Lengyelország első felosztását követően a kötet igen népszerű olvasmány lett, és Jaucourt lovag is gyakran használta az *Enciklopédiában* írt lengyel vonatkozású szócikkeihez. A kézirat jelentőségét a lengyel történészek is hamarosan felismerték. A híres poznani mecénás könyv- és kéziratgyűjtő,

Edward Raczyński (1786–1845) érdeklődését is felkeltette az aix-en-provence-i könyvtárban található kézirat, amelyet 1838-ban két lengyel emigráns segítségével lemásoltatott könyvtára számára. A másolat alapján készült el a mű első kiadása, amely Varsóban jelent meg 1885-ben. Az e kiadásból fennmaradt kötetek – papíryanaguk gyenge minősége miatt – mára szinte olvashatatlaná váltak. A fontos forrás újbóli javított közreadását elsősorban XIX. századi kiadás ritkasága és veszélyeztetett állapota mellett a benne található pontatlanságok indokolták. A kötet szerkesztői – a lengyel történelmet kiválóan ismerő Daniel Tollet és a kora újkori közép-európai hadtörténet témakörében rendszeresen publikáló Philippe Roy – alapos bevezető tanulmányban világítottak rá a szerző és a kötet kézirat összetett problémáira. A számos részletes jegyzettel ellátott tanulmány gazdag lengyel, francia szakirodalomra támaszkodik, és elvétele magyar történészek munkái is megjelennek benne. A kötet nagy részét maga a forrás alkotja. Ez több különálló részből áll. A szerző bevezetője után részletes összefoglalót nyújt Sobieski János hadjáratairól, amely egyben a király hősiességét magasztaló szöveget előkészítő kronológiai vezérfonálnak is tekinthető. Ezt követi a három részre tagolt mű.

A kötet első részének olvasása során a hadjáratok történetének részletesebb összefoglalóját kapjuk, amelyben a szerző igyekszik bemutatni, mely tehetségei, tulajdonságai és erényei alapján válhatott Sobieski alkalmassá a lengyel királyi címre és feltárja a svédekkel, törökökkel és tatárokkal való küzdelmeinek dicsőséges történetét. Miután II. János Kázmér király mellett harcolva kitüntette magát az 1656-os varsói csatában, a király előléptette Sobieskit a korona nagy zászlóvivőjének, és kezdetét vette sikerekben gazdag hadvezéri pályafutása. A növekvő podóliai oszmán terjeszkedés időszakában a török- és tatárelleses küzdelmek legeredményesebb hadvezérévé és igen népszerű nemzeti hőssé vált. 1667-ben a podhajcei csatában vereséget mért a lengyel területeket pusztító kozákok és tatárok seregeire. Itt jegyezném meg, hogy Dupont e kelet-európai könnyűlovas népek harcmodorára való feljegyzései – főleg a függelékben található tatárokról szóló beszámolója – igen gazdag forrásanyagot nyújtanak a téma iránt érdeklődő kutatók számára. A szöveg természetesen nagy jelentőséget tulajdonít a nagy hetmanként tevékenykedő Sobieski törökellenes hadjáratainak, amelyek a szövegben tehetetlennek és ellenszenvesnek bemutatott Wiśniowiecki Mihály lengyel király (1640–1673) személyére is árnyékot vetettek. A király halála után a szöveg sommásan írja le a királyválasztás történetét, ahol Sobieski az özvegy királyné és a litván rendek támogatását élvező Lotaringiai Károllyal szemben került ki győztesként. A királlyá választását követő évek történetéből elsősorban a törökellenes hadjáratokat emelte ki a szerző, aláhúzva ezzel Sobieski keresztény hősi erényeit.

A második részben – melynek témája Bécs második ostromának felmentése és a lengyel segélyhadak magyarországi küzdelmei – az előző lineáris elbeszéléshez képest más módon járt el Philippe Dupont. Ebben történetírói szerepéből visszavonulva inkább a rendelkezésére álló forrásokat szólaltatja meg. A módszertani váltás oka, hogy az elfogultság látszatát eloszlatva a forrásokat megszólaltatva igyekezzen cáfolni a Daleyrc által írt *Anecdotes de Pologne* című munkában megfogalmazott állításokat. Ennek megfelelően beszámol a lengyel király vezette 1683-as hadjárat előkészítésének diplomáciai mozzanatairól és a bécsi ostromot megelőző hadműveletekről. Érdekes magyar vonatkozású adalék, hogy Dupont egy megjegyzésében (191–192. o.) Thököly Imre mozgalmát jogos és a „haza törvényei védelmében” indított küzdelemnek tartja. Daleyrc állításával ellentétben

– aki szerint az ostromlott bécsiek nem tudtak kommunikálni a felmentő seregekkel – számos levelet ad közre latin eredetiben és francia fordításban, amelyek ennek ellenkezőjét bizonyítják. A publikált dokumentumok jelentős részét a Lotaringiai Károly fővezér és a bécsi védők parancsnokai (Stahremberg, Capliers) által Sobieskinek küldött levelek és mellékelt iratok alkotják. A kötet szerkesztői szerint a kéziratokat Dupont nagy valószínűséggel a jelenlegi bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagában található Lothringisches Hausarchivból merítették, amelyet a XVIII. század elején még Nancy-ban őriztek. E sorok szerzője a dokumentumok tanulmányozása után inkább arra a következtetésre jutott, hogy valószínűbb, hogy e források eredetijét másolhatta le Lengyelországban. Mindenesetre a források igen értékes adalékkul szolgálhatnak az 1683-as bécsi és magyarországi események megértéséhez. A kahlenbergi csata egy korabeli francia hadmérnök általi leírása a kötet egyik legizgalmasabb része.

Az utolsó szövegrészben a török elleni háború folytatásáról esik szó. 1684-től a lengyel király a Szent Liga tagjaként küzdött tovább a török és tatár csapatok ellen Podóliában, Moldvában és Havasalföldön. E kevésbé ismert hadjáratok részletei szintén nagy mértékben emelik a forrás jelentőségét. A hadjáratok kudarcait a szerző igyekezett leplezni és figyelmen kívül hagyta a Sobieski uralkodásának végén egyre jobban elterjedő belső anarchiát is. A harmadik rész a király halálával és rövid jellemrajzával zárul. A kötet végén található függelékben szintén jelentős mennyiségű forrást sikerült megjelentetni. Találunk itt hadtudományi vonatkozású iratokat, polemizáló írásokat és számos Bécs második ostromára vonatkozó ostromlás- és erődítéstani glosszáriumot is, amelyek segítik a laikus olvasót a XVII. század végi speciális katonai terminológia megértésében. A kötet végén részletes bibliográfia és névmutató található. A hadjáratok földrajzi kiterjedésének követését segítő jó minőségű térképek is helyet kaptak a szövegben.

A könyv számos értéke és jelentősége mellett legyen szabad megemlékezni néhány hiányosságáról is. Néhány zavaró pontatlanság valószínűleg kiküszöbölhető lett volna a szöveg többszöri, alaposabb átolvasásával. A legkirívóbb példa, hogy nem egyértelmű a közölt forrásszöveg címének kérdése. Hol „mémoire”, hol pedig „mémoires” címen jelenik meg az eredeti forrás címe. A magyar olvasó számára különösen zavaró a magyar földrajzi nevek gyakori elírása és eltorzítása. Hasonló a helyzet a személynevek terén, ami szintén korrigálható lett volna a szerzőpáros kiváló magyar kapcsolatainak segítségével. E kisebb szépséghibáktól eltekintve, napjainkban igen öröndetesnek tekinthető e szép, magyar vonatkozásokban gazdag kötet franciaországi megjelentetése, amelyet ráadásul egy vidéki kiadó, a Lavauzelle vállalt magára, valószínűleg nem nyereségvágyból...

Tóth Ferenc

ROSONCZY ILDIKÓ

OROSZ FEGYVEREKEL FERENC JÓZSEFÉRT
Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról*(Magyar Napló, Budapest, 2016. 486 o. ISBN: 978-615-5465-45-1)*

Rosonczy Ildikó az 1848–1849. évi magyar szabadságharc hadtörténelmét és különösen az orosz intervenciót kutatja, munkáiról jól ismert a korszakban, s a témában érdekelt történészek között. Számos tanulmányában¹ foglalkozott az 1849-es cári beavatkozás történetével, amelyet az általa – sok esetben magyar történészként elsőként² – látott orosz levéltári iratok közzétételével gazdagított. Jelen tanulmánykötet megkerülhetetlen azon kutatók számára, akik az orosz cári hadsereg 1849. évi magyarországi katonai beavatkozásának összefüggéseit kívánják megismerni. A kötet a magyar, illetve az egyetemes történelem aspektusaiból egyaránt érdekes. A munka hiánypótló abból a szempontból, hogy habár az 1848–49-ben lezajlott magyar forradalommal kapcsolatban az elmúlt százhetven évben számtalan szerző kifejtette álláspontját, Rosonczy Ildikó ez idáig hozzá nem férhető oroszországi dokumentumok alapján készült tanulmányainak publikálására vállalkozott, amelyek árnyalják eddigi ismereteinket. Kötetében olyan kérdésekre keresi a választ, amelyek eddig rendezetlenek, megválaszolatlanok voltak.

A könyv keménykötésű borítóján Johann Rudolf Freysauf bécsi rajzoló és litográfus egyik emblemikus műve látható, amely a *Jelenetek a magyarországi hadszíntér eseményeiből, 1848–1849* címet viselő könyvomat részletét ábrázolja. Ezen báró Julius Jacob von Haynau cs. kir. tábornok és Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg, orosz tábornok alakjai egymás mellett lovagolva szerepelnek, noha a két személy – ahogyan az első oldalról kiderül – soha nem találkoztak személyesen.

A kötet négy fő fejezetből áll, amelyekben 15 tanulmány található. Az első fejezet az orosz intervenciót megelőző osztrák–orosz tárgyalásokat, a hadjárat katonai előkészületeit és a galíciai lengyel szemtanúk feljegyzéseit tárgyalja. A második fejezet az osztrákoknak nyújtott orosz katonai „gyorssegély” történetét járja körül, az úgynevezett Panyutyin-hadosztálynak a szabadságharc során játszott szerepét mutatja be. A harmadik fejezet három összecsapást – Vác, Tura, Segesvár – és az azokkal kapcsolatos kérdéseket taglalja. A negyedik fejezetben a szerző az oroszországi hadifogolykérdés vagy másként a „szibériai hadifogoly-mítosz” kapcsán fejt ki álláspontját. A műben szereplő személyek keresését névmutató könnyíti meg. A vizuális megismerést teszik lehetővé a publikálásra került haditérképek, az orosz tisztekről, a hadseregről és a főbb csatákról készült illusztrációk.

¹ Rosonczy Ildikó: Panyutyin altábornagy hadosztályának elindítása az osztrák fővároshoz 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 363–393. o.; Rosonczy Ildikó: Hadaink vonulnak: K. R. Szemjakin orosz ezredes magyarországi levelei 1849-ből. Budapest, 2014.; Rosonczy Ildikó: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 149–166. o.; Rosonczy Ildikó: A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újraolvasott jelentései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3. sz. 719–748. o.; Rosonczy Ildikó: A. A. Nyepokojcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Budapest, 1999.; Rosonczy Ildikó: Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól: Rüdiger tábornok segédtsíztjének visszaemlékezése. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam, 31. (1984) 4. sz. 761–787. o.

² Az oroszországi levéltárak anyagai a Szovjetunió felbomlásáig nem voltak (sőt egyes egységei még mind a mai napig sem) kutathatók külföldi, ezáltal a Magyarországról érkező elemzők számára.

rációk, valamint néhány emléktárgy fotója, amelyek a könyv legvégén lévő mellékletben kaptak helyet. A *Rövidítések jegyzéke* tartalmazza a levéltárak neveinek feloldását, a forrásmegjelöléseknél használt jelzeteket négy oldalon és a mintegy 12 oldalas irodalomjegyzéket. Ebben az esetben elegánsabb megoldás lehetett volna a kiadótól vagy a kötet szerkesztőjétől ezek elkülönítése.

A kiadvány bevezetője önmagában is egy kisebb tanulmánynak feleltethető meg, amelyben a tárgykörre vonatkozó historiográfiai adottságokkal, problematikákkal szembeesülünk. Megtudhatjuk, hogy a szerző a Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően kutatott három alkalommal is Moszkvában, ahol az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár dokumentumainak feltárását végezte. Nagyrészt ezeknek a levéltári vizsgálatoknak az eredményeiből született meg könyve.

Az első fejezetben a szerző körüljárja többek között azt a kérdést, hogy milyen megfontolások, tárgyalások vezettek a nagy létszámú intervenció sereg bevetéséhez 1849-ben. Mik voltak azok a szempontok és hatások, amik miatt eldőlt, hogy részleges – az osztrákokkal egybevont egységekkel –, avagy különálló, elsőprő erőt felmutatni képes hadsereggel támogatja-e az Orosz Birodalom szövetségesét? Milyen elképzelései voltak az osztrák és az orosz félnek? Rosonczy Ildikó felhívja a figyelmünket arra, hogy az orosz döntéshozók nyugtalanul figyelték a magyarországi háború eseményeit, a magyar fél eredményeit, amelyek közvetlen befolyással bírtak az osztrák–orosz tárgyalásokra, katonai tervekre és döntéshozatalokra.

Amint a történész rávilágít, ez esetben sem hagyható figyelmen kívül a közép-európai kontextusban való gondolkodás, mivel az orosz közbelépést erősítette az a félelem, hogy a Habsburg Birodalommal határos lengyel területekre is áttérjedhet a forradalom. Ezért az ott állomásozó egységek átcsoportosítását a cári vezetés elvetette, ugyanis komoly gondot okozott számukra a „lengyel ügy” kérdése. Rosonczy Ildikó munkájában többször hivatkozik Paszkevics tábornagy és I. Miklós cár levelezéseire, amelyek meglehetősen jól mutatják, hogy az orosz vezetés tartott a lengyel állam helyreállítására irányuló törekvésektől. Lengyelország sorsa és a magyar szabadságharc ügye több szálon is összefonódott. Elég, ha azt vesszük figyelembe, hogy a magyar szabadságharcban jelentős volt a lengyel részvétel és olyan emblemikus katonai vezetők emelkedtek ki közülük mint József Bem vagy Henryk Dembiński altábornagyok.

Az osztrák csapatok kudarcainak hatására Paszkevics 1849. április 19-én az általa megfogalmazott haditervek alapján – az orosz sereg Galícián keresztül Pest irányába vonulásához – engedélyt kért I. Miklós orosz cártól arra, hogy csapatait elindíthassa Magyarországra. Az osztrák cs. kir. főerők ekkor még Pest előterében tartózkodva védekezni kényszerültek és támogatásra szorultak. A Moszkvában időző cár Paszkevicsnek 1849. április 25-én adta beleegyezését a magyarországi bevonuláshoz, amely a III., valamint a IV. hadtest megindítását jelentette a III. hadtest parancsnoka, Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornok vezetésével. A cár továbbá hozzájárult ahhoz, hogy a IV. hadtest Galíciába menjen, a megerősített III. hadtest a Duklai-hágón át vonuljon be Magyarországra. Az elővéd parancsnokaként Panyutyin altábornagy egy különítmény élén a Kárpátok hágójánál Jordanów közelében jelentet meg, hogy ez által elterelje a magyarok figyelmét a főerők duklai gyülekezéséről.

Rosonczy Ildikó rámutat arra is, hogy az egymást követő döntések értelmezésénél számolni kellett a korabeli kommunikációs lehetőségekkel. Habár ekkorra a kormányzati

központok egy jelentős részét (Bécsot, Olmützöt és Varsót) vasút kötötte össze egymással, illetve Varsó és Szentpétervár között optikai távíróvonal épült ki, addig ezzel szemben Varsó és Moszkva, továbbá Szentpétervár és Moszkva között még ez időben is csupán futárok biztosították a kapcsolattartást, amely adott esetben nehezítette a hírek és jelentések megfelelő gyorsasággal történő áramlását. I. Miklós cár április nagy részében – amikor gyors döntéshozatalra lett volna szükség – Moszkvában tartózkodott, így problematikus helyzet állt elő, amelyben végül Paszkevicsnek a cár engedélye nélkül, maga kellett hirtelen döntést hoznia.

A szerző a kötet *Ilyen hatalmas erővel szegény Magyarország nem tud megbirkózni* című tanulmányában a lengyel szemtanúk naplói, emlékiratai alapján rekonstruálja az 1849 májusában és júniusában Galíciába bemasírozó orosz hadak jelenlétét, sajátosságait. Ezzel kívánja felhívni a figyelmet a témában rendelkezésre álló, idehaza eddig feldolgozatlan memoárirodalomra. Továbbá foglalkozik a cári erők egy részének Galicián át Magyarország felé történő transzportálásával – erre a következőkben kitérünk.

Az *Orosz gyorssegély Bécsnek* címet viselő második fejezetben található tanulmányok fókuszában az úgynevezett Panyutyin-hadosztály elindításának körülményei és szerepvállalása áll, vagyis bemutatják: „A hadosztály történetének azt a másfél hónapnyi szakaszát, amely az elindítását elrendelő döntés és a honvédsereg elleni tényleges bevetése között eltelt, s amely jelentős mértékben kihatott az orosz–osztrák együttműködés további alakulására.” (113. o.) A szerző a katonai beavatkozás olyan kutatási kérdéseit járja körül, amelyeket az eddigi vizsgálatok figyelmen kívül hagytak. Az események értelmezéséhez az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár, a bécsi Hadilevéltár iratanyagait és a már meglévő magyar, osztrák és orosz szerzők eredményeit vetette össze.

A második fejezet érdekes részét képezi a szerző értekezése az oroszok 1849. áprilisi helyzetértékeléséről, valamint azokról az osztrák aggodalmakról, melyek szerint fennállt annak a veszélye, hogy Bécs a „lázadók” kezébe kerülhet. Emiatt azonnali segítséget kértek a szövetségesüktől. Rosonczy Ildikó rekonstruálta azt a folyamatot, amelyben Paszkevics az osztrák sürgetés hatására és Bécs elvesztésének eshetőségével szembeesülve a cár előzetes jóváhagyása nélkül indította útnak a mintegy 15 000 fős Panyutyin-hadosztályt 48 löveggel együtt vasúton, viszont nem Morvaországba – ahogy az osztrákok kérték –, hanem egyenesen Bécsbe. A történet érdekessége, hogy Krakkóból porosz területeken (Porosz-Szilézián) át vezetett a vasútvonal a morvaországi Göding felé. Schwarzenberg felvette a kapcsolatot a porosz kormánnyal, amely azonnal hozzájárult az orosz csapatok porosz területen át történő szállításához.

A szerző kitér a magyar haditanács megbeszélésére és döntéshozatalára, melyre Komáromban került sor, és melynek értelmében a magyar sereg nem az osztrák főváros, hanem Pest és Buda felé indult el, hogy felszabadítsa Budát. Ezt a döntést sokáig vitatták és hatalmas hibaként értékelték, azonban amint arra Hermann Róbert is rámutatott, az erőviszonyok figyelembevételével, a bécsi célpont kiválasztása végzetes döntés lett volna. Ma már ismerjük a szembenálló felek létszámára vonatkozó adatokat, így tudjuk, hogy a nyugat felé előrenyomuló honvédseregnek a cs. kir. csapatok túlerejével kellett volna szembenéznie, amihez hozzá kell számolnunk a Panyutyin-hadosztályt is, amely az osztrák segítségkérésre Bécs felé indult útnak.

Alig másfél évtized telt el a vasút Európában való megjelenése óta, amikor a magyar szabadságharc a második évében járt. Nem volt magától értetődő, hogy az újonnan meg-

jelent szállító-, közlekedési eszköz akár katonai célokra is felhasználható lenne. A szerző könyvében rávilágít arra, hogy az 1848–49-es év mérőföldkövet jelentett a vasúti közlekedés szempontjából, ugyanis két alkalommal is csapatszállításra használták a vasúthálózatot: 1848 októberében, illetve 1849 májusában. Utóbbi azért tekinthető különlegesnek, mert korábról nem tudunk olyan esetet, amikor több állam és annak vasúttársaságai közötti együttműködésre került volna sor. Az orosz intervenciós segédcsoportja így precedenst teremtett a katonai csapatszállítás módszerére, amely a magyar szabadságharc leveréséhez köthető lépések egyikeként valósult meg.

A Panyutyin-hadosztály, amely „gyorssegélyt” jelentett volna az osztrákoknak, két hétig vesztegelni kényszerült, amelynek háttérében nagy szerepet játszott az, hogy a magyar támadás végül nem indult meg Bécs irányába. Az osztrák vezetés így módosította a kérését és megállította a katonák átszállítását a morvaországi Ungarisch Hradischban.

A szerző ismerteti a Panyutyin-hadosztály útját Ungarisch Hradischtól Pozsonyig, amely 1849. május 26-án kelt útra Magyarország felé és Ungarisch Brodon, Vágújhelyen, illetve Nagyszombaton keresztül jutott el Pozsonyba, ahová június 3-án és 4-én érkezett meg. Megismerhetjük az orosz csapatok pozsonyi fogadtatását, táboroztatásának körülményeit és azt a fényes ünnepséget, amelyet tiszteletükre június 7-én az osztrák szövetségesek adtak, a magyar város kulturális és társasági életének egyik központjában, a Redoute-teremben. Ezekben a napokban azonban kitört a kolerajárvány – a hadosztály állomány-kimutatása alapján – több ezer fő megbetegedését okozta, akik közül sokan meghaltak. Az osztrák és orosz vezetés intézkedett a katonák áthelyezését és a környező városokba, falvakba történő beszállásolását illetően, ennek következtében ugyan enyhült a járvány, de a hadjárat során mindvégig jelen maradt az egységeknél.

Ezt követi a Panyutyin-hadosztály csapatainak nyári hadjáratban játszott szerepvállalásának rövid áttekintése. Külön izgalmas tény, hogy a hadosztály a magyarországi küzdelmeket Haynau főhadserge mellett harcolta végig, így szerepe nem hagyható figyelmen kívül. A szerző felhívta a figyelmet arra, hogy a döntő augusztus 9-i temesvári csatában a Haynau rendelkezésére álló osztrák erők egyharmadát az orosz hadosztály tette ki. Így érthető, hogy az osztrák főparancsnok a nyár folyamán nem kívánt lemondani arról, és tudatosan kitért a Paszkevicssel való személyes találkozás elől. Panyutyin hadosztálya – Paszkevics akarata ellenére – Haynau harctéri eredményeit segítette, ezzel hozzájárult annak sikereihez. Panyutyin hadosztálya a III. orosz hadtest kötelékébe csúpan az 1849. augusztus 13-i világosi/szöllősi fegyverletételt, valamint az aradi vár augusztus 17-én történő megadását követően térhetett vissza.

A harmadik fejezet három összecsapást: a váci csatát, a turai lovas-ütközetet és a segesvári csatát járja körbe. Megtudhatjuk miket jegyeztek fel az orosz kútfők az 1849. július 15–17. között zajló váci csatáról és miként értékelték a vereséget. Rosonczy Ildikó felteszi azon kérdéseket, hogy: Kinek a kudarcaként értelmezhető a magyar csapatok győzelme? Hogyan történt az orosz főserég felvonulása Miskolctól Vácig? Majd napról-napra lebontva követhetjük nyomon a hadmozdulatokat.

A fejezet második tanulmányának fő kérdése, hogy az orosz fél milyen módon játszott szerepet az 1849. július 20-i turai lovas-ütközetben. A szerző megállapítja, hogy az orosz csapatok végig fenyegetést jelentettek a magyar lovasság és tüzérség számára, amely ennek ellenére a lehetőségeihez mérten helytállt. A magyar egységek csak akkor

hátráltak meg, amikor az orosz gyalogsági és tüzérségi támogatás megérkezett, így a túlerővel szemben esélyeik jelentősen lecsökkentek.

A szerző újraolvasva a segesvári csatára vonatkozó oroszországi levéltári forrásokat, ezek közül a korábban már közölt Lüders tábornok féle jelentéseket vette górcső alá. A tanulmány mellékleteként két forrásközlést olvashatunk, amelyeket Lüders tábornok Paszkevics főparancsnoknak írt, és a segesvári csata orosz szemszögből történő leírását tartalmazza.

Rosonczy Ildikó a kötet negyedik fejezetében egy honvédtiszt oroszországi fogságának történetét elemzi esettanulmányán keresztül, illetve saját meglátásait fűzi hozzá a nemrégiben komoly vitákat kiváltó „szibériai hadifogoly-mítoszhoz”. Stanisław Szydłowski példáján keresztül azt bizonyítja, hogy a mítosz nem állja meg a helyét, mert a honvédtiszteket abban az esetben szállították csak el Oroszország belső vidékeire, ha az adott személy I. Miklós cár alattvalójának minősült – ez főként a magyarországi harcokban résztvevő lengyeleket érintette –, vagy az enyhébb büntetés reményében annak adta ki magát. Ilyen esetben is ellenőrizték a fogoly vallomását, élettörténetét és származását, nehogy elkerülje a rá váró büntetést. Ha viszont kiderült, hogy a fogoly Ferenc József alattvalója volt, akkor kiszolgáltatták az osztrák hatóságoknak, vagyis tartották magukat az 1849. június 10-i megállapodáshoz – annak a foglyok átadására vonatkozó 31. pontjához. A könyv szerzője úgy vélekedik, hogy nem vonható párhuzam a XX. századi szovjet légekbe elhurcolt hadifoglyok és civilek eseteivel, még ha a jelenlegi tudatunkra ez a kép erősen rá is nyomta a bélyegét. Moszkvai levéltári kutatásai során egyetlen olyan honvéd nyomára bukkant, aki Magyarország területén szolgált, ám mint láthattuk, lengyel származású volt.

A kötetben található tanulmányoknál az olvasó is a már-már szertelen részletekbe menő diplomáciai és katonai döntéshozatali párbeszédeken és metódusokon, haditervek kialakulásán, az azok mentén zajló konfliktusokon, helyzetértelmezéseken keresztül juthat el a végső konklúzióig. Az egyértelműen kiderült, hogy a kutatások során Rosonczy Ildikó elmélyült és alapos munkát végzett, amely magába foglalja a források feltárását, átírását, lefordítását, valamint logikai értelmezését. Kevésbé a teoretikus mint inkább gyakorlati kérdések rajzolódtak ki a források nyomán, sok helyen az eseménytörténeti részletek tisztázására, ezáltal egyben érdekes részletek megvilágítására is sor került. Összességében elmondható, hogy a tanulmánykötet szakszerű történetírói munka, amelyben a szerző az eddigieknél alaposabban mutatja be az orosz intervenciós hadsereggel kapcsolatos előzményeket, döntéshozatalt, felvonulást, hadi cselekményeket és számos újdonságot szolgáltat számunkra az orosz intervencióval kapcsolatban. Az írás megközelítését tekintve egyszerre hadtudományi, diplomáciatörténeti, társadalomtörténeti vonatkozásokat hordoz. Több évnyi kutatás, illetve számos a témában írott tanulmány és kötet rendszerezett összegzése a könyv, amelyet a szakmai közönség számára elolvasásra ajánlunk.

Balogh Ádám Tibor

RÓBERT FIZIKER – CSABA SZABÓ (HG.)

DER ERSTE WELTKRIEG AUS UNGARISCHER SICHT

(*Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. XIV. Wien, 2015. 436 o.*
ISBN 978 615 5389 14 6)

Az első világháború centenáriuma alkalmából készült számos történeti kiadvány a bécsi Collegium Hungaricum német nyelvű kötetével gyarapodott. A vastkos kötet összesen tizenkilenc magyarországi történész tanulmányát tartalmazza.

A kötetet Szabó Csaba és Fiziker Róbert szerkesztői előszava vezeti be, akik röviden összefoglalták a munka legfőbb célját, vagyis a magyar történetírás első világháborúval kapcsolatos eredményeinek nemzetközi interpretálását (11. o.).

A könyv nyitótanulmányát Szóts Zoltán Oszkár jegyzi, aki az első világháború magyar historiográfiai irányelveit vázolta fel a kezdetektől egészen napjainkig. A tanulmány négy alfejezete a háború idején, a két világháború közötti, az 1945 utáni, valamint az 1989-et követő időszak főbb sajátosságait mutatja be. Nemzetközi szempontból is igen értékes a tanulmányt záró, közel öt oldalas bibliográfia, amelyben a döntő többségben magyar nyelvű tételek címét német fordításban is megtaláljuk. (28–33. o.) A hazai első világháborús historiográfia viszonylag gyenge nemzetközi jelenlétét híven mutatja, hogy az esetek közel 90 %-ában élni kellett a fordítás eszközével.

Albert B. Gábor tanulmányában a magyar történelemkönyvek első világháborúról szóló részeinek elemzésére vállalkozott az 1920–1960-as évek vonatkozásában. A számos tankönyvi citátumot felhasználó írás alapján reális képet alkothatunk a viláégés történetének hazai recepciójáról, illetve az abban bekövetkezett radikális változásokról. A szerző csak a korabeli tankönyvi forrásokat használja, a modern szakirodalmat nem. Néhány esetben talán szükségszerű lett volna ez az összevetés, például a Horthy-korszak egyik tankönyve állításának esetében, amelyben a korabeli szerzők a gorlicei áttörést összefüggésbe hozták a cári birodalom megrendülésével (42. o.) – mivel ezt a kortárs történészek is gyakran megteszik.

Ress Imre Magyarország háborúba vezető útját mutatja be annak tükrében, hogy a magyar politikai elit miképp befolyásolta a Monarchia külpolitikáját 1913–1914-ben. A szerző gazdag primer és szekunder forrásanyag alapján mutatja be az eseményeket a Szkutari-válságtól a júliusi válság időszakáig, különös tekintettel gróf Tisza István miniszterelnök szerepére és meglátásaira. A tanulmány jól illusztrálja a magyar politikának a viláégés előestéjén betöltött nemzetközi súlyát.

Németh István a Mitteleuropa-koncepcióról való tárgyalásokat vizsgálta, amelyek a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia között zajlottak 1915 és 1918 között. Tanulmányának fontos megállapítása, hogy a német Közép-Európa koncepciót meszse nem csupán gazdasági szempontok mentén fogalmazták meg, hanem a térség politikai stabilizálódását is várták a tervezet végrehajtásától. Az egyik fő cél a Monarchia elszlávosodásának megakadályozása volt, különös tekintettel a dualista állam ciszlajtán felére (87. o.).

Pogány Ágnes (*Szentháromság tér és a Herrengasse között – Popovics Sándor és az első világháború finanszírozása*) munkája részletesen bemutatja a világháború idején

az Osztrák–Magyar Bank kormányzójaként, majd pénzügyminiszterként tevékenykedő politikus működését, a pénzügyekre gyakorolt hatását.

Hornyák Árpád tanulmánya a balkáni szerb nemzeti célokat és külpolitikai törekvéseket mutatja be az első világháború előestéjén, különös tekintettel az 1908. évi annexió válságra. A szerző joggal mutat rá arra, hogy a szerbek tökéletesen használták ki az első Balkán-háborúig tartó békés időszakot. (157. o.).

Szabó Dániel az a témát járja körül tanulmányában, hogy 1914-ben ki és miért lelkesedett Magyarországon. Fontos megállapítása, hogy a közhelyként kezelt, 1914 nyarának általános európai lelkesedése hazánkban csak részlegesen érvényesült, melynek a dualista állam sajátos struktúrája és felépítése is oka volt.

Pető Andrea a nőtörténelem szempontrendszere mentén mutatja be a viláégés során jelentkező főbb tendenciákat. Legfontosabb következtetése, hogy a hagyományos női szerepek jelentős részben átalakultak és új attribútumokkal gazdagodtak a Nagy Háború idején, ennek mértéke új értelmezési keretek kialakítását és használatát kívánja meg a kutatóktól. Pető írásának magyar nyelvű változata a *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára* című kötetben olvasható.

Katona Anikó az első világháborús magyar plakátok nemzetábrázolását vizsgálja tanulmányában. A magyar háborús propagandában leginkább a német hatás érvényesült, ami döntően középkori stíluselemeket alkalmazott a nemzeti allegóriák kialakítása során, és különösen igaz volt ez a nemzetet megjelenítő nőalakokra (207. o.). A szerző számos konkrét példán keresztül mutatja be a magyar háborús plakátok főbb jellemzőit, sajátosságait, rámutatva, hogy a XIX. századi nemzetábrázolási toposzok továbbalkalmazása mellett jelentős újítások történtek, amelyek erősen hatottak a Horthy-korszak propagandájára.

Maczó Ferenc IV. Károly királyi koronázási hitlevelét, illetve annak összeállítását mutatja be a korabeli politikai csatározások tükrében. A tanulmány részletesen elénk tárja az utóbb utolsónak bizonyult effajta dokumentum létrejöttét. Az 1687 óta rendszeresen kiadott koronázási hitlevél fontos részét képezte a magyar közjogi rendszernek, hiszen az még a koronázás előtt fontos garanciákat biztosított a magyar országgyűlés számára. A dokumentum előkészítése során az egész dualizmust meghatározó közjogi kérdés került előtérbe, a császár és király címének vonatkozásában.

Balla Tibor az első világháborús osztrák–magyar tábornoki elit főbb jellemzőit és adatait vázolja írásában, akadémiai doktori értekezésének legfontosabb eredményeit tette közzé a külföldi olvasók számára. A tábornoki elitbe a legalább háromcsillagos generálisok (gyalogsági, lovassági tábornokok, tábornaszernagyok, vezérezredek, tábornagyok) tartoztak. Írásának végén mellékletként közli a tábornoki elitbe tartozó 178 személy nevét és rendfokozatát (253–258. o.).

Zakar Péter a Monarchia katonai lelkészeinek első világháborús működéséről publikált. A háborúban szolgálatot teljesítő egyházi személyek legfontosabb feladata a katonai morál fenntartása volt. Legfontosabb küldetésük a sebesültek lelki gondozása és a halottak eltemetése volt (263. o.). A szerző számos visszaemlékezésen keresztül mutatja be a tábori lelkészek első világháborús működését. Véggkövetkeztetése, hogy a Monarchia nyelvi, konfesszionális sokszínűsége, a hadszínterek kiterjedt volta ellenére a tábori lelkészek sikerrel hajtották végre a katonák lelki gondozását.

Pollmann Ferenc *A temes-kubini „ütközet” és a levéltári források* címmel tett közzé tanulmányt, amely a 2010-ben a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent írásának fordítása. Ismeretes módon a IV. (budapesti) hadtest 1914. július 27-i táviratának adata, vagyis, hogy a szerbek Temes-Kubinnál tüzet nyitottak az osztrák–magyar csapatokra, bekerült a Szerbiának küldött hadüzenet eredeti szövegébe, ahonnan Berchtold közös külügyminiszter húzta ki. Remélhetőleg Pollmann Ferenc bécsi levéltári felfedezése: a korábban fiktívnek hitt távirat megtalálása előbb-utóbb a nemzetközi szakirodalomban is ismertté válik.

Orbán Zsolt *Csikszereda és a Nagy Háború* címmel publikált írása megrendítően mutatja be a székelyföldi városban 1916-ban bekövetkezett pusztítást, a menekültek mindennapjait, a hazatérés nehézségeit. Tekintettel arra, hogy ez a téma sok szempontból ma is tabunak számít a nemzetközileg viszonylag kevésbé ismert román front történetében, a kötetben ezen írás közzététele tűnik az egyik legindokoltabbnak. Téves viszont az állítás, miszerint Károly trónörökös csikszeredai látogatására 1916. november 11. után került volna sor (308. o.), hiszen épp ezen a napon tért vissza Bécsbe Ferenc József betegségének hírére.

Csikány Tamás a Magyaros magaslatának 1917. március 8-iki való elfoglalásáról tett közzé tanulmányt – ezzel az egyetlen klasszikus csataleírást képviseli a kötetben. Részletesen bemutatja a csata előzményeit, a hadszíntérré vonatkozó főbb adatokat, valamint a győzelmet kivívó m. kir. 39. honvédhadosztály vezetését, szervezetét

Kiss Gábor *A Magyar Királyi Honvédség orvosai és egészségügyi intézményei 1868–1918* címmel tett közzé tanulmányt. Az írás révén részletes képet alkothatunk a Honvédségben szolgáló orvosok személyi állományáról, továbbképzéséről, az egészségügyi intézmények (kórházak, gyengélkedők) elhelyezkedéséről. A tanulmány számos érdekes statisztikai adatot tartalmaz, például a világháborúban a Monarchia haderejében szolgáló orvosok 19 %-a került veszteséglistákra, miközben a német orvosok közül a halottak, eltűntek, sebesültek aránya „csak” 15,5 %-ot tett ki.

Fiziker Róbert a k. u. k. haderő által elkövetett háborús bűncselekményekről publikált *Gondolatok Nagy Akasztófa-háborúról* címmel. Joggal mutat rá arra, hogy ez a téma sokáig tabunak számított a kutatásokban, pedig ezek az atrocitások az első világháború egyik fontos fejezetét képezik. Részletesen bemutatja a legkirívóbb šabaci mészárlás történetét, a Galíciában elkövetett atrocitásokat, s egyes statáriális kivégzések esetéről is beszámol. Elfogadva annak igazságát, hogy ezekről a borzalmakról az oktatásban, a világháborúról szóló szakkönyvekben is meg kellene emlékezni (388. o.), fontosnak tartom, hogy a szembenézés mindkét egykori hadviselő fél részéről történjék meg – hiszen az antant által elkövetett atrocitások sem kellő súllyal jelennek meg.

Margittai Gábor 2014-ben megjelent könyvének (*Szamársziget szellemkatonái*) főbb következtetéseit foglalta össze tanulmányában, amely a balkáni hadszíntéren hadifogságba esett mintegy 80 ezer osztrák–magyar katona kálváriáját mutatja be az 1915. őszi-téli halálmenettől az asinarai internálásig. A szerző joggal állapítja meg, hogy az első világháború hadifogoly-táborainak világa drámai előképnek, sőt, használati utasításnak bizonyult a következő háború légereihöz (394. o.).

A kötet záró tanulmányát Kaba Eszter jegyzi, aki az első világháborús orosz hadifogoly-táborok mindennapjairól írt. Részletes képet kaphatunk a hadifoglyok szállításáról, az oroszországi hadifogoly-táborokban uralkodó zord viszonyokról. A tanulmány egyik legértékesebb része a cári birodalomba került katonák hazatérését taglalja, rö-

zítve például a szomorú tényt, hogy 1938-ig több mint 2500 olyan magyar hadifogoly élt a Szovjetunióban, akik haza akartak térni, de erre nem volt módjuk – döntően pénzhiany miatt.

A kötet végén személynévmutató található, ugyanakkor nem szerepel rövid leírás a szerzőkről; ami azért lett volna hasznos, mert a tanulmánygyűjtemény „célközönsége” kevésbé ismeri a hazai kutatókat és munkájukat. A recenzióban hiányérzetet kelt a cári Oroszországgal szembeni hadműveletek szinte teljes mellőzése, továbbá a hadigazdaság és háttország viszonylag kis súllyal szerepel.

Ugyanakkor a kötet sikerrel mutatta be a hazai első világháborús kutatások főbb témáit és problémafelvetéseit.

Ligeti Dávid

MEHMET ŞEVKI YAZMAN

GDZIEŻ JEST TA GALICJA, PANIE DOWÓDCO?

Mehmetçik w Europe. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917

(Eredeti török címe: Komandanum Galicya Ne Yana Düşer – Mehmetçik Avrupa'da. M. Şevki Yazman'ın Anıları. İstanbul, 2010. Ford. Piotr Nykiel. [Hol az a Galícia, parancsnok úr? Mehemed Európában. Törökök a galíciai fronton 1916–1917.] WINGERT Wydawnictwo, Kraków, 2017. 412 o. ISBN: 978-83-60682-52-4)

Az I. világháborús galíciai katonai temetőket látogató magyar turisták érdeklődését bizonyára felkeltik a félholddal jelölt, turbános fejfák. Miért, hogyan és mikor kerültek a bosnyák ezredekén kívül törökök is a galíciai frontra?

A krakkói WINGERT Kiadó *A szép XIX. század* című népszerű sorozatában látott napvilágot Mehmet Şevki Yazman *Hol az a Galícia, parancsnok úr?* című visszaemlékezése. Az eredetileg törökül megjelent könyvet a kitűnő turkológus, Piotr Nykiel fordította lengyelre, s látta el bevezetővel és rendkívül alapos jegyzetekkel.

Az 1896-ban született Şevki Yazmant az isztambuli Katonai Akadémián végzős hallgatóként már gyorsított eljárással nevezték ki tisztnek, s rögtön a gallipoli frontra vezényelték. Harci tapasztalata mellett német nyelvismerete játszott szerepet abban, hogy a 63. gyalogezred hadnagyaként Galíciába mehetett. Az Oszmán Birodalomba visszakérülve a palesztinai fronton harcolt. Részt vett az I. világháború után kirobbant függetlenségi háborúban. A Török Köztársaság kikiáltása után kinevezték a Nemzetvédelmi Minisztérium Művészeti és Természettudományi Főosztálya vezetőjének. 1932-ben vilamosmérnöki diplomát szerzett. 1946-ban ezredesként lépett ki a hadseregből, s bekapcsolódott a politikai életbe. 1950 és 1958 között a Demokrata Párt egyik parlamenti képviselője volt. 1970-ben halt meg. Újságok hasábjain folytatásokban közölt emlékirata 1928-ban jelent meg először könyv alakban. Azóta több kiadást megért.

E könyv nemcsak amiatt tarthat számot magyar szakmai és tágabb értelemben vett közérdeklődésre – beleértve a kiadóit is –, mert Yazman több kiadást megért rendhagyó memoárja beszámol Galíciába tartó századának zimonyi, újvidéki, szabadkai, szegedi, budapesti, debreceni benyomásairól, élményeiről, tapasztalatairól, hanem azért is, mert rávilágít térségünk kevésbé ismert I. világháborús epizódjára, az Oszmán Birodalom egy hadtestének az 1916-os őszi galíciai harcokban, majd a központi hatalmak 1917-es győztes nyári offenzívájában való részvételére is.

Miután Franciaországnak, Angliának és a brit nemzetközösségnek a Dardanellák birtokbavételére támadást indító csapatai vereséget szenvedtek a Gallipoli-félszigeten, s azt 1916 elején kiűritették, lehetővé vált, hogy addig a Dardanellákat védő 1., 2. és 5. oszmán hadsereg egy részét más frontokra vezényeljék. Mivel Irakban és Palesztinában nem látszott szükségesnek az Oszmán Birodalom csapatainak erősítése, a hadügyminiszter, a Kemal pasával rivalizáló Enver pasa úgy döntött, hogy Németország és Ausztria-Magyarország európai frontjaira küld erősítéseket. A német vezérkar 1916. június 4-én hivatalosan közölte, hogy csupán egyetlen hadtestre volna szüksége az orosz offenzívával fenyegetett Kelet-Galícia védelmi erejének támogatására.

A korábbi balkáni háborúk által is kimerült, s az új „nagy háborúban” több fronton harcoló Oszmán Birodalom képtelen lett volna az európai elvárásoknak megfelelő, nagyobb erőt felszerelni. A galíciai frontra küldött XV. hadtest a korábban a Dardanellák védelmében kitűnt 5. hadsereg 19. és 20. hadosztályából állt össze. (A Kemal pasa parancsnoksága alatt küzdő 19. hadosztály két ízben is megmentette a gallipoli oszmán frontot az összeomlástól, s emiatt azt teljes egészében újjá kellett szervezni.) A Galíciába irányított 19. hadosztályt az 57., 72. és 77. gyalogezered valamint a 25. tüzérezred, a 20. hadosztályt a 61., 62. és a 63. gyalogezered továbbá a 20. tüzérezred alkotta. E hadosztályokat két-két nehézgéppuskás század, egy-egy lovasszázad, egy-egy mérnökkari és egészségügyi század, valamint egy-egy híradós csapat egészítette ki. A hadtest parancsnoka kezdetben Yakup (Subaşı) Şevki vezérkari ezredes volt, akit 1916 novemberében a megerősített Dardanellák védelmében nagy tekintélyre szert tett Cevat (Cobanki) tábornok (Cevat pasa) váltott fel.

Az első egységeket szállító szerelvények 1916. július és augusztus fordulóján indultak el Uzunköprüből, s a Belgrád–Budapest–Krakkó útvonalon Przemyslen és Lembergen át jutottak a Podwysoki térségében húzódó frontvonalra. A későbbiek során az út Sztríjen és Lembergen keresztül vezetett ugyanide. Az oszmán hadtestet a német déli hadsereg működési területének Brezántól délnyugatra húzódó szakaszára osztották be. Az elsőként érkező 19. hadosztály a Złota Lipa nevű folyó mentén a Potutory–Bożyków vonalat szállta meg, s törzse Mieczyszczówban rendezkedett be. A 20. hadosztályra a Bożyków és Lysa közötti hosszabb szakasz védelmét bízták, s törzsét kezdetben Lipsica Dolnában rendezték be. E vonalak bal szárnyán Max Hoffmann tábornok német–osztrák–magyar hadtestének 55. hadosztálya helyezkedett el, míg a dél felőli jobbszárnyon az 1. bajor tartalékhadosztály tartózkodott.

Şevki Yamzan hadnagy százada 1916. augusztus 3-án indult útra Galíciába. Sajátságos érzés volt Plovdivban és Szófiában az ekkor már szövetséges bolgár hadsereg helybeli szállásmestereitől élelmet vételezni, hiszen nem sokkal azelőtt az Oszmán Birodalom kétszer is háborúban állt Bulgáriával. A török tiszt Zimonynál lépett magyar földre katonáival, ahonnan pár napi karantén után utazhattak tovább. Magyarországra évre az első meglepetés számukra a bőséges és választékos élelmiszeradag volt. „Századunknak, amely Törökországban hetente egyszer kapott kecskehúst, s a hét többi napján csak olajban főtt búzát, ottlétünk első napján 12 juhot, 2 bődön zsiradékot, 200 kiló krumplit, katonánként egy kiló kenyeret, 300 gramm cukrot, 50 gramm kávé, 15 szál cigarettát utaltak ki. A tisztek viszont 25 szál cigarettát, 1 liter bort, 300 gramm kávé, 500 gramm csokoládét és egy üveg ásványvizet kaptak” – jegyzi meg nem kis elragadtatással a török tiszt.

Katonái élelmezéséért Yazman hadnagy mindvégig a legnagyobb elismerés hangján szól, s kiemeli az osztrák–magyar és a német hadsereg szállásmesteri hivatalok bürok-

ratamentes, lelkiismeretes működését, villámgyors intézkedését. Számára felfoghatatlan, hogy az élelmiszervételezést nem kellett igazolniuk hétpecsétes dokumentumokkal. Az is meglepte, hogy az osztrák katonáknak, akik csak napi nyolc órát voltak kötelesek dolgozni, a legkritikusabb helyzetekben is biztosították a heti egy napi pihenőt. (Yazman csak osztrák katonákról ír, akiken természetesen a magyarok is értendők. Kimondottan magyarokról csak egy-egy történet elmondásakor tesz említést.)

A 20. hadosztály, s így Yazman százada is szeptember 7-én és 8-án került igazi tűzbe, amikor a Bruszilov által megindított általános támadás a törökök által védett vonalak ellen is irányult. A heves tűzérségi tüzzel bevezetett orosz roham kezdetekor az első lövészárók-vonalból a törökök két okból nem húzódtak vissza. Egyrészt, mert a taktikai visszavonulást is megfutamodásnak tartották, másrészt a Gallipoli-félszigeten hozzászoktak ahhoz, hogy az ellenség vonala szinte karnyújtásnyira húzódott az övékétől, s így egyik félnek sem kellett tartani attól, hogy bármelyikük tűzérsege is löni kezdi őket. E félrevezető tapasztalat következtében a XV. hadtest a jelzett napokon 1500 halottat, sebesültet és eltűntet veszített. Yazman 81 emberéből tizenhatan maradtak életben. Ő maga az első sortűzek nyomán a lövészárókban hanyatt fekvé bámulta az eget. Így írja le az ezt követő pillanatot: „Hirtelen villanás, éji sötétség és iszonyú robajlás. Egy pillanat alatt eltűnt az ég kéksége és a rózsaszínű napfény. Sötét éjszaka támadt. Testem iszonyú erővel csapódott a lövészárók falának. Minden porcikám belesajdult. A sűrű fekete füst apránként eloszlott, s szörnyű látvány támadt elém, amelyet míg élek nem tudok elfelejteni. Mellettem egy letépett fej feküdt...”

Yazman tartalékból feltöltött egységét október elején váltotta fel egy német század. Addig a törökök szinte megállás nélkül harcban álltak: különösen a kézigránátpárbajban és a szuronyharcban tűntek ki. A szeptember 17-i összecsapásban a törökök 7000 embert veszítettek halottakban, sebesültekben és eltűntekben, köztük 95 tisztet. Helytállásukkal kiérdemelték szövetségeseik elismerését, őszinte érdeklődését, rokonszenvét. Yazman hivalkodás nélkül, a lehető legtermészetesebb hangon beszél a török katonák hősiességéről. Ezt követően tíz emberével Drohobyczba küldik továbbképzésre, ez gyakorlatilag pihenést jelent. A kiváltságot élvező kis török csapat elképed, amikor útközben egyetlen nyílt parancs felmutatásával ehetnek, ihatnak, kényelmesen alhatnak, sőt még pénzt is kapnak. A katonákról való ily gondoskodás számukra elképzelhetetlen.

Şevki Yazman szépírói tehetségét csillogtatva számos, olykor vidám történettel színesíti élményeit, eleveníti fel a török katonák frontvonal mögötti mindennapjait, a helyi lakosokkal kialakult barátságos kapcsolatát. (A Korán eleve tiltotta a „gyaur nők” iránti vonzalmat, a velük való szorosabb kapcsolatot. A memoáriró leleplezi a század imámjának egy özvegyasszonnyal rendre megisméltendő éjszakai kalandját. Yazman éppen akkor toppan be őt leleplezendő a szálláshelyére, amikor az éjszaka többször elkövetett bűnéért az éppen Allah bocsánatát kéri.)

A drohobyczi „üdülés” után az író ismét visszakerül az első vonalba. A következő nagy, novemberi támadásra felkészülve német és osztrák szövetségeseik példája nyomán és segítségével földalatti bunkerrendszert építenek ki, amely hatékony védelmet nyújthat az orosz tűzérségi tüzzel szemben. A novemberi harcok után havas téli béke köszönt a háborútól megtépázott Kelet-Galíciára. Az Oroszországban bekövetkezett februári forradalmi változások a fronton is éreztetik hatásukat. Az orosz lövészárókban a fegyelem megbomlik, kezdetét veszi a szemben álló felek közötti barátkozás, amelyre a német tisztek még ösztökélik is saját embereiket, tudván, hogy a fraternizálás az erkölcsi tartásá-

ban megroppant, tudatában megzavarodott orosz hadsereget gyengíti. Az orosz parancsnokság ez ellen úgy védekezik, hogy a frontezredekett frissen sorozottakkal váltja fel. A tavaszutón az orosz hadseregben a galíciai fronton helyreállni látszott a rend. A formálisan Kerenszkij, de valójában Bruszilov parancsnoksága alatt álló orosz hadsereg június 30-án a kelet-galíciai front áttörése céljából támadást indít, amely ismét próbára teszi a nagy veszteséget szenvedett XV. hadtestet. Az ellentámadás során a központi hatalmak csapatai – ahogy Yazman kiemeli, a németeknek köszönhetően – július 21-én áttörik az orosz frontot, s üldözőbe veszik a visszavonuló ellenséget. A török tiszti büszkén idézi fel, hogy július 25-én a valahol Podhajce és Buczacz között felsorakozott 20. oszmán hadosztály előtt – elismerése jeléül – elvonult II. Vilmos német császár.

Yazman tudatában van annak, hogy a szálláshelyükül kijelölt Buczacz milyen dicső szerepet játszott az oszmán történelemben. 1672 szeptemberében az itt megkötött béke értelmében a lengyel–litván Nemesi Köztársaság kénytelen volt lemondani Podóliáról, a Braclaw-vidékről és a Kijevi Vajdaság egy részéről a Porta javára. Az elveszett területeket csak 1699-ben a karlócai békének köszönhetően kapta vissza. Ami azonban valaha is az Oszmán Birodalom birtokában volt, a törökök tudatában oszmán marad, amíg világ a világ. Şevki Yazman magyarországi útja során megjegyzi: „Rokonszenvesnek tartottuk ezt az országot, ahol alig három napja tartózkodtunk. Ki tudja, talán azért, mert földjét őseink százezreinek csontjai borították.”

Az oszmán csapatok szövetségeseikkel együtt az orosz határig üldözik a szétzilálódott cári haderőt. Augusztus 1-jén parancs érkezik, hogy a XV. hadtestet kivonják Galiciából és hazaszállítják. Részben azért, mert a mezopotámiai fronton a törökökre nézve kedvezőtlenül alakult a hadi helyzet, miközben az orosz támadás veszélye a keleti fronton véglegesen elhárulni látszott.

Az első oszmán egységeket augusztus közepén vagonírozták be. Yazman százada 200 kilométert gyalogolt a podwysoki vasútállomásig, ahová alig egy éve megérkezett. Most az ellenkező irányba gördültek ki a szerelvények. „A vonat elindult. A fülke sarkába húzódva bámultam ki az ablakon és néztem az esti homályba elmerülő tájat. A hatalmas kéményű mozdony, amely egy éve idehozott bennünket, ezúttal a hazánkba tartott. De mennyi hős közlegény-Mehemed, bátor hadnagy és kipróbált parancsnok hiányzott most közülünk...” A XV. hadtest 12 000 halottat és 6000 sebesültet veszített Galiciában.

A szerelvények nemcsak a katonákat szállítják, hanem a törökök által az oroszoktól szerzett hadizsákmányt is. Így vagoníroztak be több száz lovat is. Yazman életét egy útközben megdöglött ló keserítette meg leginkább. Pecsétes papírt kellett kapnia arról, hogy a ló valóban elhullott. Ezt végül egy debreceni honvéd-állatorvos állította ki neki. Amikor Yazman megkérdezte tőle, mi történik a döglött lóval, a következő feleletet kapta: „Az, ami a többi elhullott állattal, megy a konzervgyárba, s onnan táplálékul a frontra...”

Rosszulléte csak akkor múlik el, amikor megérkezik Isztambulba, s az élelmezést tekintve a bőség egy éve után tudatosítják benne, hogy a katonák ebédje ismét olajban főtt búza. Ez azonban nem jár a tiszteknek. Nekik maguknak kell ennivalóról gondoskodniuk. Szálláshelyükül egy felázott rétet jelöltek ki. „Ez volt a második csalódásom Isztambulban” – fejezi be könyvét Şevki Yazman. – A XV. oszmán hadtest galíciai jelenlétének legmaradandóbb következménye az volt, hogy 1919-ben a Jagelló Egyetemen megalakult a török tanszék.

Kovács István

IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN

THE HOLOCAUST IN CROATIA*(University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, Pa., 2016. 736 o. ISBN 9780822944515)*

Több szempontból is tanulságos könyv jelent meg a University of Pittsburgh Press gondozásában *The Holocaust in Croatia* (A holokauszt Horvátországban) címmel. A kötetet jegyző szerzőpáros Slavko Goldstein veterán partizánharcos, és fia, Ivo Goldstein Bizánc-kutató. Mindez már alapvetően érdeklődést kell, hogy keltsen az olvasóban, hiszen egyik szerző kutatási területe sem a holokauszt, még akkor sem, ha a szerzők korábban értékes munkákat publikáltak a horvátországi zsidóság történetéről (ezek felsorolva: 701–702. o.). Az 1941. áprilisi német megszállást követően kikiáltott „független Horvátország” (NDH) területén elkövetett népirtás – mely szerbeket, cigányokat és más kisebbségeket is érintett – nagyrészt a horvát náci-kollaboráns usztasa rezsim által történt és kiterjedt a mai Bosznia-Hercegovina területére is. A horvát zsidóság döntő többségét elpusztították a jasenováci, usztasa alapítású és vezetésű koncentrációs táborban, illetve Auschwitzban.

A munka „objektív kezelést”, „részletes szintézist” ígér. Negyvenhárom fejezetben veszi végig a horvátországi zsidóság történetét az ország létének kezdeteitől az üldözöttesekig, külön figyelmet szentelve az antiszemitizmus szellemi és társadalmi előzményeinek (1. rész), a kirekesztésnek (2. rész), a koncentrációs táborokba zárásnak (3. rész), a deportálásnak (4. rész), a túlélési kísérleteknek (5. rész), kiegészítve egy epilógussal az emlékezet kérdéseiről (6. rész). Ezek közül a szerzők a legtöbb eredeti információt a 3. részhez teszik hozzá, hiszen a jasenováci tábor¹ lehet a horvátországi usztasa-népirtás legegységibb és a népirtás-kutató szemével leginkább érdekfeszítő fejezete. A könyv mindenestre számos magyar vonatkozással, illetve sajnos megannyi ellentmondással rendelkezik, melyek alapos recenzióért kiáltanak.

A szerzőpáros megállapítja, hogy 1941 nyarán „sokkal jobb túlélési esélyek” voltak Magyarországon, mint Horvátországban, és az Olaszországba, Bulgáriába, illetve Magyarországra menekült jugoszláv zsidók számát 12 000-re teszi (425. o.). Szintúgy említést érdemel a horvát hatóságokat ért, a horvát zsidóság maradékának 1942 nyarán való deportálására irányuló német nyomás (362–363. o.). Jellemző, hogy a szerző az usztasa rezsim zsidótörvényeit markánsabbnak és antiszemitábbnak tartja, mint a német és magyar intézkedéseket (505–506. o.). Magyar zsidók sorsáról is beszámol, például a beszédes nevű Edo Čango (Csángó Ödön) és családja végzetéről (418. o.), vagy a neves újvidéki magyar-zsidó újságíró, Frank Béla fiának megmeneküléséről (575. o.).

Itt érdemes megemlíteni a szerző véleményét, miszerint az NDH a náciaktól „függetlenül szervezte” a zsidóüldözéseket (503. o.). Ennek ellenére megállapítja, hogy létezett egy német tanácsadó Einsatzgruppe Zágrábban, melynek javaslatait az usztasa „több, mint lelkesen teljesítette.” Ennek ellenére a szerzők szerint Pavelić és Hitler tárgyalásán 1941 júniusában nem merült fel a zsidókérdés, ahogy Ribbentroppal sem. Egy német titkosszolgálati jelentést is idéz arra, hogy az usztasa kormányt a nácik nem látták elég megbízha-

¹ *David Bruce Macdonald: Comparing genocides: ‘numbers games’ and ‘holocausts’ at Jasenovac and Bleiburg. In: Balkan Holocausts? Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia. Szerk. David Bruce Macdonald. Manchester, Manchester University Press, 2002. 160–182. o.*

tónak. Ezekhez azt is hozzáteszi a szerzőpáros, hogy a deportálások egy náci vélemény szerint „visszatetszést” keltettek a lakosságban. A szerzők a horvátországi holokauszt egyediségét annak gyorsaságában, önállóságában és kegyetlenségében ragadják meg (514–516. o.). Mindez érdekfeszítő, tekintve, hogy magyar holokauszt-kutatók is ekképp nevezték meg a hazai holokauszt egyedül tényezőit.²

Önállóság terén mindenképpen érdemes kiemelni az usztasa-alapította haláltáborokat, mint helyi népiertési kezdeményeket, amelyek valóban eltérnek az összes többi kollaboráns országtól. A holokauszt országainak vizsgálatakor az általános kérdés, hogy a helyi hatóságok miért kollaboráltak a német csapatokkal, és nem az, hogy miért állítottak saját kezdeményezésből haláltáborot. A horvát adminisztráció, az usztasa mozgalom történetének egyediségére is rámutathat a saját, horvát alkotású jasenováci tábor. A szerzők kiemelik, hogy az usztasa vezetők „többsége szegény településekről származott, eldugott területekről, ahol az élet kegyetlen volt” (516. o.).

Érdekes, ám a könyvben nem szereplő adalék lehet, és talán részben választ adhat a „csendes kollaboráns-bürokrata” modell helyett a „lelkes népiertő” modellt követő horvát állam talányára, hogy az NDH vezetőségének többsége a volt Oszmán Birodalom területéről származott, és így oszmán adminisztrációs modelleket láthattak maguk körül a pedáns, precíz, bürokratikus osztrák modell helyett. Ilyen értelemben mindenképpen érdekes látni, hogy a kollaboráns Horvátország vezetősége lényegében kizárólag hercegovinai származású horvátokat és bosnyákokat tartalmazott. Hercegovinai születésű volt Ante Pavelić államfő és Nikola Mandić miniszterelnök. Osman Kulenović helyettes államelnök bosnyák muszlim volt, Mile Budak külügyminiszter és az Ustaše fontos figurája Szarajevóban nevelkedett horvát. Bosnyák muszlim volt Džafer Kulenović helyettes államelnök, Mehmed Alajbegović külügyminiszter, illetve a „független” Horvátország kikiáltását követő átmeneti kormány minisztere, Ismet Muftić mufti; hercegovinai horvát vagy bosnyák katolikus volt Andrija Artuković igazságügy- és belügyminiszter, Jozo Dumandžić, aki Artukovićot váltotta ezen a poszton, Rafael Boban, a Crna Legija vezetője, Vjekoslav Vrančić kereskedelemügyi miniszter, Julije Makanec oktatásügyi miniszter, Ante Vokić közlekedésügyi- és honvédelmi miniszter, illetve Miroslav Navratil honvédelmi miniszter. A jasenováci tábor több vezetője hercegovinai volt, így Ljubo Miloš, Dinko Šakić, Vjekoslav „Maks” Luburić, illetve Petar Brzica ferences szerzetes és Miroslav Filipović ferences szerzetes, a „jasenováci mészáros”.

Sajnálatos azonban, hogy a döntési mechanizmusban, a német nyomásnak és az usztasa holokausztról való terveinek, illetve abban való felelőségének a szerzők mindössze két oldalt szentelnek a vaskos könyvben (514–515. o.). Ellentmondásba keverednek, amikor Pavelić zsidóügyekben való önjárását bizonygatják, mivel 1941 nyarán nem tárgyalt a zsidók sorsáról Hitlerrel, ám a könyv elején azt állítják, hogy 1942 nyarán igenis tárgyalt a kérdésben a náci diktátorral. A két tény nem zárja ki egymást, ám az abból levont következtetés így ingatag marad (369., 514. o.). A német megszállásról és a kollaboráns adminisztráció kialakulásáról fájóan kevés információt osztanak meg a szerzők. Nem tudjuk meg, volt-e ellenállás a lakosság részéről, hogy miképp reagáltak a horvát (jugoszláv) adminisztráció tagjai a megszállásra, valamint, voltak-e elbocsátások, internálások, deportálások, kivégzések (6. fejezet). Mindössze a zágrábi rendőrség esetében tud-

² Erről lásd különösen Ungváry Krisztián és Kádár Gábor, Vági Zoltán munkáit.

juk meg, hogy az antiszemita intézkedések végrehajtásáért két, már korábban is magas pozícióban szolgáló rendőrtiszt felelt (145. o.). Német források szerint a zsidótörvényeket „a német regulációkkal jól szinkronizálva” vezették be (115. o.). Noha egy teljes fejezet (11.) viseli az *Adminisztratív intézkedések az üldöztetés végrehajtásához* címet, a fejezet nem az adminisztrációval, hanem az erőszakoszervekkel foglalkozik. A szerzők ennek ellenére máshol egyértelművé teszik, hogy „a német rendőrség szervezte az őrséget és minden mást a deportálásokkal kapcsolatban”, hozzátéve a horvát belügy, illetve az állami vasutak felelősségét (366–367. o.). A horvát adminisztráció szerkezetével, annak változásával és mozgásterével nem ismertem meg bennünket a könyv. Egyedül a zágrábi kilakoltatások esetében kapunk rövid képet a városvezetőség hozzáállásáról (kísérlet a törvény betartására, passzivitás a jogsértésekkel szemben, 192. o.).

Összességében az egész munkára jellemző az aránytalan tagolás, melyet a bibliográfia is mutat: nagymennyiségű cikket és forrást idéznek a húszas-harmincas évek zsidó életéből és katolikus egyházi diskurzusaiból, míg a fajelmélet bemutatására (86–102. o.), a modern antiszemitizmusra és a lehetséges népi ellenérzésekre kevés forrást citálnak. Nem tudjuk meg, hogy arányosan kerül-e bemutatásra az egyházi antiszemitizmus, és nem tudunk meg fontos részleteket a zsidóság, a horvátok és más kisebbségek viszonyáról, dacára annak, hogy utóbbiról egy komplett fejezet kíván értekezni – érthetetlen módon a Tudman-féle emlékezetpolitika³ bemutatása után (41. fejezet). A fejezet általános megállapításokat tesz egyéni memoárok idézését követően, mint például hogy az antiszemitizmus alacsony volt a „toleráns” horvát nép körében, hogy a zsidóellenesség elsősorban középosztálybeli jelenség volt, vagy hogy „a népi németek gyakorta vezetőik voltak a zsidók üldözésében” (104., 112–114., 122., 558. o.). A „toleráns” nép tételét eközben maguk a szerzők cáfolják, idézve egy antiszemita horvát paraszt 1940-es levelét, tisztázva, hogy az „jó betekintést enged azon emberek nézeteibe, akik vagy részesei voltak, vagy nyugodtan nézték a népiértő tevékenységeket” (99–100. o.).

Némileg a szerzők katolikus antiszemitizmust hangsúlyozó érvelését (28. o. és skk.) gyengíti, hogy a katolizálást, kitérést lényegében nem fogadták el mentsvárként az NDH ideje alatt (406., 410. o.). Különös, hogy egy teljes, érdemi konklúzió nélküli fejezet foglalkozik a magas rangú, zsidó származású usztasa vezetőikkel; hasonló eszmefuttatás vajmi kevésbé állná meg a helyét más holokausztról szóló munkákban (544–550. o.). A 42. fejezet, dacára címének (*A zágrábi és horvátországi zsidó áldozatok számáról*), tulajdonképpen alig említ meg vidéki horvát városokat, fókuszában szinte teljességgel Zágráb áll. Ennek oka lehet, hogy a könyv eredeti horvát címének (*Holokaust u Zagrebu*) fordítása *A holokauszt Zágrábban* lenne, nem pedig *A holokauszt Horvátországban*). A címbeli, fókuszbeli eltérés okára nem utal a fordítás, és talán okkal lehet az az olvasó benyomása, hogy a munka lényegében egy a zágrábi holokausztról szóló kézirat volt, melybe beszúrták a 3. részt (18–25. fejezetek) a vidéki táborokról. További sajátos és valószínűleg a szerzők múltjához köthető döntés, hogy a könyv epilógust megelőző, utolsó fejezete a kommunista partizánokhoz való csatlakozást ecseteli, s hogy így a tárgyalási szakasz záró mondata egy horvát zsidó kisfiú levelének sora: „Apukám partizán!” (442–453. o.).

³ A horvát emlékezetpolitikával kapcsolatban kritikus cikket közölt korábban a *Times of Israel*, melyet magyarul a *Szombat* folyóirat vett át. <http://www.szombat.org/politika/a-holokauszt-tagadas-hataran-horvatorszagban-ujraertelmekiz-a-tortenelmet> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 17.)

A szerzők láthatóan nem kívántak utalni arra a tényre, hogy a kommunisták sem vallottak demokratikus értékeket, hogy a partizánok is követhettek el kétes háborús cselekményeket, illetve, más ellenállási formák is létezhettek. Méltatandó azonban, hogy a partizánok tevékenységét – különösen az egyház viszonylatában – összetetten mutatja be, kiemelve a partizánnak állt katolikus papok tevékenységét (487. o.).

Alojzije Stepinac bíboros felszólalásait a zsidóság üldöztetésével szemben kevesli, kiállítását a „független” Horvátország mellett elítélően kezeli a szerzőpáros. A püspököt a háború után elítélő szocialista jugoszláv kampányt és munkákat bírálóan mutatják be, ám hasonlóan támadják a püspökről írt katolikus apológiát is. (501–502., 494–495. o.) A komparatív elemzés kissé talán sarkos, mikor arról beszél, hogy a holland vagy német egyházi szereplők „nyíltan, energetikusan és fegyelmezetten” mentették a zsidóságot adott országokban, ellentétben a horvát egyházzal – nem minősítve a horvát egyház holokauszt alatti történetének feldolgozásait, annyi bizonyos, hogy az összehasonlító analízis első fele, a holland példa a mérvadó szerzők szerint nem állja meg a helyét. (495. o.) XI. Piusz pápa tevékenységének leírásából hiányzik a legújabb szakirodalom (482–483. o.), ám ez betudható annak a ténynek, hogy a könyvnek mindössze fordítása friss munka, az eredeti könyv 2001-ben jelent meg, és a kötet nem számol be a fordítás során történt lehetséges frissítésről. Bizonyos értelemben az egyháztörténet tárgyaló részhez tartozik, hogy a szerző kevés információt oszt meg a boszniai muzulmánok megszálláshoz, holokauszthoz való hozzáállásával kapcsolatban, noha a kérdésnek nagy forrásanyaga és irodalma is van.

A bibliográfia hét vizsgált levéltárat sorol fel (hat horvát, egy szerb levéltár anyagát), míg az EHRI nemzetközi holokausztkutatói portál által ismertetett 30, a soá történetének szempontjából releváns horvát levéltár,⁴ illetve neves külföldi holokauszt levéltárak (Yad Vashem, Wiener Library, vagy a kötet angol kiadásában közreműködő United States Holocaust Memorial Museum) nem szerepelnek a felsorolásban. Mindez – ismerve a holokausztforrások zavaró bőségét – nem vesz el a könyv értékéből, ám a szerzőpáros utalhatott volna arra, hogy milyen megfontolásokból hagyták el a szóban forgó levéltárak vizsgálatát, illetve azok milyen további kutatási lehetőségeket tartalmaznak. A források döntő többsége sajtócikk és visszaemlékezés, melyek talán a leginkább kritikával kezelendő források. A *holokauszt Horvátországban* kétségkívül hiánypótló munka az angol nyelvű szakirodalomban, azonban a legtöbb holokauszt-kutatói elvárásnak nem felel meg, és megannyi helyen pótlást igénylő kötet, melyet talán akkurátusabban készíthetett volna el két képzett holokauszt-kutató.

Veszprémy László Bernát

⁴ <https://portal.ehri-project.eu/countries/hr?sort=lastUpdated.desc> (Utolsó letöltés: 2017. január. 17.)

RANDOLPH L. BRAHAM, KOVÁCS ANDRÁS (SZERK.)

**A HOLOKAUSZT MAGYARORSZÁGON HETVEN ÉV UTÁN.
TÖRTÉNELEM ÉS EMLÉKEZET***(Múlt és Jövő, [Budapest], 2015. 287 o. ISBN 978-615-5480-13-3)*

A Randolph L. Braham kitüntetett holokauszt-kutató és Kovács András, a CEU antiszemitizmus-történet kutatásra szakosodott professzorának szerkesztésében megjelent legújabb, sorrendben negyedik egész évfordulós holokauszt tanulmánykönyvük hátoldalának tanulsága szerint is a kötet interdiszciplináris, esemény- és emlékeztörténeti témákat feldolgozó munka kíván lenni. A Holokauszt Magyarországon hetven év után szaktekintélyek megkapó névsorát vonultatja fel: Kovács András a funkionalista iskolával szembehelyezkedő intencionalista magyar holokauszt-kutató iskola újabb képviselőinek munkáit ismerteti tanulmányában (13–38. o.); Romsics Ignác Bethlen István antiszemitizmusáról publikált tanulmányt a kötetben (39–48. o.); Kovács M. Mária a *numerus clausus* témájában készített esszéje a könyv számára (49–58. o.); K. Farkas Claudia a zsidótörvényekre adott zsidó reakciókat vette górcső alá (59–75. o.); Kádár Gábor és Vági Zoltán a magyarországi antiszemita pogromokat vette sorra (76–110. o.). Az előzmények taglalását követően, konkrétan a hazai holokauszt témájában Csösz László¹ írt a munkaszolgálat történetéről (113–147. o.); Karády Viktor az orvosi kar vonatkozó kérdéseiről írt (148–172. o.); Nagy Péter Tibor a budapesti holokauszt túlélőinek szociológiai hátterét vizsgálta (173–184. o.). A holokauszt emlékeztörténetének terén Gyáni Gábor írt tanulmányt (187–197. o.), Kovács Mónika a holokauszt-emlékezet pszichológiatörténeti vonatkozásával foglalkozott (198–219. o.), Pető Andrea a holokauszt digitális emlékeiről írt (220–228. o.), s végül Randolph L. Braham publicisztikai jellegű munkában foglalkozott a holokauszt-emlékezet legfrissebb hazai eseményeivel. (229–278. o.) Kovács András, Csösz László és Gyáni Gábor munkája kétségtől kiemelkedik a tanulmánykötetben közölt írások közül, ugyanis esetükben első pillantásra ezen 2015-ös publikáció számára készített, korábban nem publikált írásokról van szó.

Kovács András *A magyar intencionalizmus* című tanulmányában érdekesítően mutatja be – egészen a legfrissebb hazai szakirodalom példáit idézve – a német holokausztot (nála: „a német fasizmust”) kutató úgynevezett intencionalista és funkionalista iskoláknak, a két történetírói irányzatnak és azok képviselőinek véleménykülönbségeit és demonstrálja azok „lecsapódásait”, visszhangjait a magyar közéletben. Mint ismeretes, a vita középpontjában a következő kérdés állt: vajon a holokauszt egy, a kezdetektől követett, népi akarat végső pontja volt – mint az intencionalisták állítják –, vagy inkább személytelen, intézményes folyamatok és aktuális igények vagy pressziók hatására alakult így a zsidóüldözések végkifejlete. Noha első hallásra önellentmondásnak tűnik, de intencionalista érvrendszer részét képezi még a német – vagy egyéb országok – társadalmát megfertőző, mindent felölelő antiszemitizmus tétele is, melyet a funkionalisták alap-

¹ Lásd még a következő, széles forrásanyagot megmozgató tanulmányt: Csösz László, Martina Fiamova, Gidó Attila, Kunt Gergely, Laszák Ildikó, Nina Paulovica, Pejin Attila, Vajda Júlia: Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban, *Múltunk*, 2015/2. 72–145. o.

vetően vitatnak (ezen előbbi tétel legmarkánsabb megnyilvánulása volt Daniel Goldhagen nagy port kavart 1996-os könyve).

Hans Mommsen egy 1997-es – Kovács tanulmányában is idézett – híres interjújában arról beszélt, hogy „mára” már elhalványodott a két iskola közötti különbség, s annyi valóban igaz, hogy a hazai holokauszt tekintetében is nehéz lenne a társadalomtörténeti–funkcionalista értelmezés és az antiszemita „korszellemet” feltételező intencionalista vitáról beszélni. Minderre a sajátos érvcserére (vagy az érvek közötti szintézis keresésére tett kísérletekre) Kovács is tett utalásokat. A korábbi szembenállás mai tarthatatlanságára ékes példaként idézhető Ungváry Krisztián heves vitákat kiváltó, 2012-es kiváló munkája, a *Horthy-rendszer mérlege*, melynek alcíme (*Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*) talán jobban átadja a könyv formabontó és úttörő tézisét. Ungváry hevesen merít Aly Götz *Hitler néppállama* című – magyar nyelven 2012-ben megjelent – erősen társadalomtörténeti szemléletre építő munkájából, melyet kritikusai „neomaterializmussal” vádoltak.² Ungváry Krisztián tavaly újra kiadott könyve hasonló tételt tár az olvasó elé: e szemlélet szerint a német nemzetiszocialista politika a gazdag és sikeres zsidóság kifosztásából finanszírozta a német alsóbb rétegek számára még 1944-ben is (!) kiemelkedő életszínvonalat biztosító szociálpolitikáját, és a holokausztot, mint ipari méretű *rablógyilkosságot* értelmezi.

Ez az érvrendszer nem helyezhető egyértelműen szembe a munkásosztályt – mint a kapitalizmus és a modernitás hordozóiként látott zsidósággal anyagias okokból szemben álló réteget – antiszemita érzületek alól felmenteni kívánó értelmezéssel. Az értelmezés ugyanis minden újítása ellenére nem tagadja, hogy a holokauszt eseménysorozata mögött meghúzódó kezdeti intuíció nem a zsidók elpusztításának, hanem kifosztásának gondolata volt.³ Ebben az értelemben természetesen éppen az *intenció* gondolata hiányozna ebből az érvelésből, de Götz – és a hazai holokauszt történetéről szóló 2002-es könyvében szerzőtársa, Christian Gerlach – a magyar soá esetében éppen a magyar hatóságok lelkesedésével és „túldolgozásával” kísérli meg kiemelni a szerinte eltérő indíttatású német célokat: azaz, annak demonstrálására, hogy a német oldal mennyire csupán a kényszermunkában és kifosztásban volt érdekelt, minden lehetséges módon a magyar hatóságok önös lelkesedésére igyekszik hárítani a hazai holokauszt felelősségét. Ilyen értelemben idézendő Karsai László szegedi holokauszt-kutató történészprofesszor véleménye, miszerint ez a vélemény „a közmondásos magyar ló túloldalán tartózkodik, amikor döntő jelentőséget tulajdonít a magyar hatóságok nagyon aktív, lelkes részvételének”, és teljesen negligálja a német felelősséget.⁴ Tömören: ha úgy érvelünk, hogy a német oldalt csak a kifosztás érdekelte, azzal elsikkad a zsidóság kiirtásának terve.

Götz funkcionista könyvét később úgy méltatták, mint egy Goldhagen tételét feje tetejére állító munka – azonban a hazai intencionalisták (akik a német holokauszt esetében funkcionista tételeket vallanak) szintűgy átveszik a tömegek antiszemitizmusának tételét, egyes esetekben egészen 1848-ig vezetve vissza a magyar zsidóellenesség „hullámainak” történetét. Mindez a cionista történetírásban már régen szereplő herzli tézissel

² Michael Fulbrook: Hitler's willing robbers. The deadly sin of greed and guilt by extension. *Neue Politische Literatur*, 2005/2. 203–210. o., itt: 203. o.

³ Michael Fulbrook érvelésére építve. Uo.

⁴ Idézi: http://index.hu/belfold/2014/04/24/avatarok_irtottak_a_zsidokat/ (Utolsó letöltés: 2016. augusztus. 26.)

látszik egybevágni, miszerint „a környező népek nyíltan, vagy nem nyíltan, de egytől-egyig antiszemiták.”⁵ Nem is véletlen, hogy – miképp arra Kovács a tanulmányában is utal (14. o.) – a funkcionalista oldalt támogató külföldi történészek általánosságban a társadalomtörténetek iránt érzékeny körökből kerülnek ki (mint Timothy Mason és Zygmunt Bauman), míg a hagyományos izraeli-cionista álláspont az intencionalista oldalnak felel meg (Lucy Dawidowicz, Saul Friedländer, vagy maga Goldhagen). Utóbbit a szakirodalom Michael Brenner szerint meghaladottnak tekinti.⁶

Csász László tanulmánya, mely külön figyelmet érdemel nemzetközi perspektívája okán is, a második világháború alatt Magyarországon működő katonai munkaszolgálati rendszer genezisést és korai fejlődését követi nyomon. Mint a szerző érvel, a háborús Európa számos országában létezett diszkriminatív elemeket tartalmazó civil szolgálat, illetve kényszermunka. A magyarországi munkaszolgálatot a náci Németországgal szövetséges más államok, példának okáért Bulgária és Románia esetével együtt vizsgálja. A szerző konklúziója, hogy a munkaszolgálat végső soron a nemzetből való szimbolikus kitisztítás és a kollektív megalázás eszköze volt. A teljes férfilakosságra kiterjedő intézmény bizonyos esetekben tudott közös identitás építeni, kohéziót generálni, ám a zsidók minősülő magyar férfiak megalázó behívása inkább ezzel ellentétes célt szolgált és eredményt ért el. „A közös tapasztalatok és élmények hiánya végzetesen elválasztotta egymástól az új rendszerben felnőtt zsidó és nem zsidó generációkat.” (116., 141. o.) Külön érdemes látni a szerző fontos konklúzióit a zsidó férfilakosság leköötöttségével kapcsolatban a modern irodalom egy részének tükrében, mely érthetetlen módon az ellenállás hiányát kérte számon a magyar-zsidó férfilakosságon.⁷

A kötet következő kiemelésre méltó tanulmánya Gyáni Gábor tollából *A holokauszt magyar emlékezete* címet viseli. Kezdeti dilemmája szerint „a figyelem előterében rendszerint a múlt hivatalos emlékezete áll, mivel ez a legkönnyebben megragadható megnyilatkozás. Magyarországon is erről tudhatunk a legtöbbet, gyakran külföldi történészek vizsgálódásainak köszönhetően”, ám mint a szerző írja, a holokauszt-emlékezet a szocialista rendszer meglazulásáig egy elhallgatott, mellőzött téma volt. Ezért „a történelmi emlékezet genealógiájának vizsgálatához két elméleti kérdést kell tisztázni: hogyan keletkezik és miként adódik tovább az egyéni, biografikus emlékezet, hogy idővel kollektív emlékezet váljék, válhassék belőle. Továbbá: milyen viszonyban van egymással a második világháborús zsidó és nem zsidó áldozatok összegyűjtött és kollektív emlékezete?” (190. o.)

A szerző válasza szerint, míg egyéni emlékezet nélkül nem jöhet létre kollektív emlékezet, addig hivatalos- vagy közemlékezet létezhet a kollektív emlékezettől függetlenül is. „Ezzel részben választottunk is arra a kérdésre” – folytatja Gyáni –, „hogy mi köti össze vagy állítja szembe az áldozatok különböző csoportjainak emlékezeti képét. A zsidó és nem zsidó áldozatok emlékezeti szerepét tekintve két markáns megoldást ismerünk. A német, pontosabban a nyugat-német esetben hosszú időn át nem a hallgatás, hanem a szelektív emlékezés volt jellemző. ...a háborút követő német felelősség-elhárítás úgy

⁵ Michael Brenner: The Politics of Jewish Historiography. In: Dutch Jewry in a Cultural Maelstrom, 1880–1940. Ed. Judith Frishman, Hetty Berg. Amsterdam Aksant, 2007. 31–42. o., itt 33–34. o.

⁶ Walter Laqueur: The Turn of the Screw (Book Review). *The Los Angeles Times*, 1997. február 23.

⁷ Ilyen példákat idéz: Veszprémy László Bernát: „Istenjátszás”, embermentés. Kiket és miért mentett meg Kasztner Rezső? *Szombat*, 2017. május. 4–7. o.

valósult meg, hogy a nyugat-német történelmi emlékezet a náci Németország zsidó és többi áldozata helyett a náci rendszer veresége miatt áldozattá váló németeket helyezte a figyelem középpontjába.”

A holokauszt nyugati fajtájú feldolgozómetódusával összehasonlítva a magyar példát, Gyáni tisztázza: „nem állítom, hogy a hetvenes években Magyarországon bekövetkezett volna a holokauszt kollektív emlékezeti helyévé válása. Tény azonban, hogy a nyolcvanas és kilencvenes évek ez irányba mutató fejleményei mind a hetvenes években gyökereztek.” Konklúziója, hogy „a holokauszt magyar emlékezetének ekként útjára indított nemzeti befogadási készsége sokat haladt előre az azóta eltelt időben.” Mint írja, egyedül a „magyar felelősség” kérdésének „maradékalan” kibeszélését hiányolja, mely „azonban már egy másik történet, melynek a feltárása és elbeszélése külön tanulmány tárgyát képezi.”

A könyv keretében publikált többi tanulmány közül érdemes szemügyre vennie a történésznek Romsics Ignác tanulmányát, amennyiben Bethlen István és a zsidóság kapcsolata érdeklí részletesebben; a zsidótörvényekre adott zsidó reakciók és a törvények jellege terén további információkkal szolgálhat Farkas K. Claudia és Kovács M. Mária tanulmánya; Pető Andrea esszéje pedig érdekes kérdéseket elemez forráshasználati szempontból.

Randolph L. Braham kötetet záró esszéje publicisztikai jellegű írás, mely a napi politikai eseményekre való – érzelmektől nem mindig mentes – reflektálással kísérli meg gazdagítani a holokauszt magyarországi emlékezet-megőrzésének szakirodalmát.

A II. világháborús hadtörténeti szakirodalom és kutatás is szembetalálta magát a holokauszt kérdésével, sőt a magyar katonai szerepvállalás megítélésének is egyik meghatározó aspektusa a hazai holokauszt kérdése. Ebből a szempontból kiemelkedő a tanulmánykötetben Csósz László munkája. A különböző atrocitások, a munkaszolgálat és az ellenállás kérdései, a deportálási mechanizmus, a funkcionalizmus és az intencionalizmus vitája mind-mind megannyi szálon kapcsolódnak a huszadik századi magyar hadtörténelemhez, s így közvetett – vagy néha mégis inkább közvetlen – módon a hadtörténeti kutatásoknak is tekintettel kell lenniük a legfrissebb szakirodalomra. A kötet súlyát tovább növeli, hogy angol nyelvű, több tanulmánnyal bővített változata a CEU Pressnél angolul is megjelent 2015-ben (*The Holocaust in Hungary Seventy Years Later*). Akadémiai presztízsét minden bizonnyal már csak az emelte volna, ha több szerző is friss, korábban meg nem jelent írásával tisztelt meg a tanulmánykötetet.

(Veszprémy László Bernát)

NÓVÉ BÉLA

PÁTRIA NOSTRA. '56-OS MENEKÜLT KAMASZOK A FRANCIA IDEGENLÉGIÓBAN

(Balassi Kiadó, Budapest, 2016. 506 o. ISBN 978-963-5069-880)

Nóvé Béla főként az 1956-os forradalom leverése után Nyugatra távozott és ott a Francia Idegenlégióba gyakran még kiskorúként belépett magyar fiatalok sorsát, identitásának alakulását igyekszik feltárni. Behatóan vizsgálja azt, hogy életfontosságú döntéseik során mely kötődések – a szülőhaza, a fogadó ország vagy a Légió – bizonyultak a legfontosabbaknak. Hol találnak hazára és otthonra? Hogyan hatott szocializációjukra

az, hogy kamaszként felnőtt kísérő nélkül hagyták el Magyarországot és légiós szolgálatba szegődtek?

A könyv számos új elemmel egészíti ki az 1956-os emigrációra vonatkozó eddigi tudásunkat: a gyakran fényes karriert befutó értelmiségiek helyett olyan hányatott sorsú fiatalokat állít vizsgálatának középpontjába, akik ugyan ünnepeelt szabadsághósként érkeztek Franciaországba, de csakhamar megismerték – gyakran „balhész” életmódjukból fakadóan – a „gyanakvó ellenszenvet” is. A vállalkozás jelentőségét növeli, hogy az 1956 utáni tíz évet a légiós történetírás „magyar időszakként” tartja számon, mivel több, mint 3000 magyar harcolt akkoriban a légió kötelékében. A korszakban a Légióba jelentkezett magyarok összlétszámát 3-4 ezerre becsüli a szerző. Statisztikai kutatásai szerint a magyar légiós önkéntesek aránya 1958-ban 5,3% (1061 fő) volt. Becslése alapján mintegy 120 magyar légiós halt meg az algériai háború során, köztük legalább két tucat 1956-ban Nyugatra került magyar fiatal.

A szerző kutatási kérdéseinek megválaszolása érdekében a lehető legbővebb és igen változatos forrásbázis megteremtésére törekedett (ezek részletes és szakszerű felsorolása a könyv végén olvasható). A magyarországi kutatóhelyek közül felkereste az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát (belügyi iratok, így egyéni operatív és vizsgálati anyagok, a légiósok által Magyarországra küldött levelek „K-vonalas ellenőrzése” stb.), a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárát (külügyi és pártiratok Franciaország, Algéria és Egyiptom vonatkozásában), továbbá Budapest Főváros Levéltárát és a Nyílt Társadalom Archívumot (OSA). Nóvé Béla a magyar kutatók közül elsőként jutott el az Idegenlégió Aubagne-ban található dokumentációs központjába és tanulmányozta át az algériai háborúban szolgáló légiós ezredek magyar vonatkozásokat is tartalmazó hadinaplóit és az éves statisztikai adatösszesítőket. A magyar oral history gyűjtemények közül felhasználta az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára és az 1956-os Intézet Oral History Archivum témába vágó anyagait. Ezen kívül maga is készített kérdőíves felméréseket, diktafonos és kamerás interjúkat (az ezek felhasználásával *Patria nostra* címmel alkotott egész estés dokumentumfilm szintén forrásértékű). Gyűjtött visszaemlékezéseket, archív fényképeket és szolgálati iratokat egyaránt. A szerző figyelme a légiós tárgyú magyar sajtóanyagokra szintén kiterjedt. A kutatások archivált anyagai az 1956-os Intézet „Légióskutatások” fondjában Nóvé Béla jóvoltából szabadon kutathatók. Talán csak az tenné még teljesebbé a forrásbázist, ha sikerülne interjút készítenie néhány francia légiós tiszttel és altiszttel, akiknek voltak magyar beosztottai is.

A rendkívül sokrétű, gyakran töredékes információkat tartalmazó forrásanyag természetéből is következik a könyv kissé „szilánkos”, számos ismeretet egymás mellé helyező szerkezete. Fontosak a példák, a konkrét eseteleírások és a könyv végén függeléként található dokumentumok – köztük a magyar légiósokról készült belügyi feljegyzések, Szabó László és Szecskó Tibor légiósok rövid életrajzai. Szintén itt olvasható a légiósok becsületkódexe és katonadalai (a szerző kitűnő fordításában), amelyek érdekes mentalitástörténeti adalékok és rámutatnak a hősi halál kiemelt fontosságára.

A szerteágazó forrásanyag megtalálását és feldolgozását segítette a szerző tudományos-szakmai felkészültsége: a levéltári kutatásokban és forráskiadásban szerzett több évtizedes jártasság, az oral history gyakorlatának elsajátítása korábbi dokumentumfilmes tevékenysége során. Három fiúgyermek édesapjaként, egykori nevelőotthoni tanárként és

egyetemi oktatóként Nóvé Béla jól megismerte művének tizenéves és fiatal felnőtt hőseinek korosztályi jellemzőit. Az összetett, dilemmákkal teli élethelyzetek felismerésében és értelmezésében segítségére volt számos területen (OSZK, majd szabadúszó, ösztöndíjas történész, műfordító, filmes stb.) szerzett élet- és szakmai tapasztalata. A felhasznált belügyi iratok légkörének felidézését segítette, hogy a szerző a Kádár-rendszert személyes tapasztalatok alapján ismerte.

A „forradalom árváinak” a Francia Idegenlégióban újra fegyvert fogott csoportjáról Nóvé Béla számos fontos megállapítást tesz. Rámutat a vizsgált célcsoport életútjának, tapasztalati horizontjának sok közös elemére. A magyarországi hatások kapcsán kiemeli, hogy sokan részt vettek az 1956-os forradalom helyi megmozdulásaiban, gyakran fegyveres harcaiban, s arra mint „első tűzkeresztségre” emlékeznek vissza. A későbbi fiatal légiósok közül többen már Magyarországon ismerték egymást, de életük különösen Észak-Afrikában fonódott össze. Nagy részük „halmozottan hátrányos helyzetű” családban vagy család nélkül szinte „az utcán” nőtt fel. Mentalitásuk meghatározó összetevője volt a „galéri szellem” és annak alapértékei: „a vagányság” (bátorság, ügyesség, kezdeményezőkézség), valamint az önként vállalt „véd- és dacsövetség” – állapítja meg a szerző. Kulturális iránytűt a hazafias jellegű kötelező olvasmányokon kívül főként a kaland- és ifjúsági regények jelentettek számukra, és az egykori szovjet háborús és partizánfilmek hősei. Családjaikat számos esetben érte sérelem a kommunista hatalom, vagy a szovjetek részéről.

Az elmenekülés szintén közös élményét a szerző a későbbi identitás-konstrukciójuk kiemelkedően fontos eseményeként elemzi. Arra a következtetésre jut, hogy esetükben a menekülés fő oka a megtorlástól való félelem és nem a „kalandvágy” lehetett. A későbbi légiósok szinte kivétel nélkül felnőtt kísérő nélkül érkeztek Nyugatra. Franciaországba jövetelük általában nem tudatos választás eredménye volt. A Légióba jelentkezés okai között említi Nóvé Béla az érintett nemzedék számos traumatikus élményét: a gyermekként megélt háborús és nélkülözés hatásait, valamint azt, hogy a biztos családi háttér hiányát számos esetben az egynemű „szolidáris falkaközösség” pótolta. Sokuk számára a Légióba lépés tűnt az egyetlen lehetséges megoldásnak, ugyanis az idegen közegben megélhetési lehetőségeik kilátástalannak mutatkoztak. Többen közülük kisebb bűncselekmények miatt rendőri őrizet alá kerültek.

Nóvé Béla kutatásai szerint az ideológiai vagy politikai megfontolás nem játszott kimutatható szerepet választásukban, a valahová tartozni akarás vágya viszont annál inkább. A franciák algériai háborújában való részvétel szintén az 1956 után légióssá lett magyar fiatalok közös tapasztalata volt. A szerző ezzel összefüggésben azt tartja a legfontosabbnak, hogy az '56-os menekült magyar kamaszok több mint háromnegyede nem szökött meg, hanem kitöltötte első vállalt ötéves szolgálati idejét, minden harmadik-negyedik pedig további 5-10 évet, esetenként 15-25 évet is vállalt. A kádári Magyarországra visszatért egykori légiósok nem egyszer tragikus sorsába belügyi források tükrében kapunk betekintést.

A megfigyelt csoport tagjainak légió utáni civil életére az egyéni jellegzetességek és eltérő tapasztalatok jellemzőek. A szerző megkísérelte a „nagy időtávú sorskövetést”: a kérdőíves felmérés eredményeit igyekezett egyéni és csoportos interjúkkal kiegészíteni és újabb adatközlőket is bevonni. Arra a következtetésre jutott, hogy a civil pályakezdés sikerét gyakran a légiós pályafutás hossza határozta meg. Az öt-hat év után lesze-

reltek közül azoknak, akik felsőfokú tanulmányokba kezdtek, még jó esélyük volt sikeres civil szakmai pályát befutni. A 15-18 évet szolgálók már nagyobb mértékben szorultak rá a légió támogatására a munkához, illetve lakáshoz jutás érdekében. A három évtizedet a Légióban töltő „nagyidősök” hátralévő éveire viszont döntő mértékben hat a légiós kötelék: szolgálatuk jutalmaként viszonylag magas, korai nyugdíjban részesülnek. A Magyarországra való első hazalátogatások időpontjai nagy időbeli szóródást mutatnak (1972-től 2002-ig).

„A fokozott mentális és fizikai terhelés mellett a légiós hűségét leginkább a honvágy tette próbára, s a társkapcsolat, a civil örömök sokéves hiánya”, – írja Nóvé Béla. Kutatásai szerint célcsoportjának értékrendjében, identitásában mindhárom „haza” – a szülőhaza, a befogadó ország és maga a Légió (Patria Nostra) – ma is elevenen jelen van – hármassal lojalitásukat továbbra is ápolják. A magyar légiós veteránok kérdőíves válaszai és a velük készült interjúk is megerősítik – főként azok, akik a forradalom idején aktívan részt vettek a harcokban – várták azt, hogy a történelem újabb lehetőséget ad számukra, hogy hazájukért harcoljanak.

A kutatómunka fontos eredménye, hogy a forradalom után kamaszként Nyugatra szökött és ott a légióba felvett mintegy 500 magyar fiatal közül Nóvé Bélának 269 személyt sikerült azonosítania. Azt is megállapította, hogy az ekkor felszerelt magyarok mintegy 20 %-a 18 éves kora előtt került a légióba. Érdekes és fontos adalék a Magyar Vöröskereszt szerepének bemutatása a menekültek családgyejesítési kísérleteiben, a légióból szökött magyarok olykor kalandos hazatérésében, vagy a kiskorúként a Légióba kerültek leszereltetésében.

Az *Interkontinentális szerelmi légiposta* című alfejezet beszámol arról, hogy az 1960-as évek első felében az Algéria és Magyarország közti élénk levélforgalom több mint felét „gyengéd üzenetváltások” tették ki. A Légióban szolgáló magyar ifjak és a romantikára vágyó fiatal magyar hölgyek közti kapcsolatok alakulását nagy apparátussal követték a magyar Belügyminisztérium illetékesei. Nóvé Béla hosszan idéz egy 1963. május 10-i jelentésből, amiből megtudhatjuk: „Megállapítottuk, hogy a légiósok egymásnak átadják magyar nőkapcsolataik címét s egyben nőkapcsolatuktól új női címeket kérnek. Úgyszintén a nőkapcsolat is kér légiós címeket, és közli barátnője vagy barátnői címét, akik szintén levelezni akarnak légiósokkal...” A légiósok és levélbarátnők vasfüggönyön átívelő kapcsolatairól szóló részt több – a BM által elfogott – fotó is szemlélteti.

A kötet többi fejezetének is szerves részét képezi a kiváló fényképanyag, valamint a Rejtő Jenő légiós regényeiből származó számos mottószerű idézet. A könyv „olvashatóságát” tovább növeli a szerző sajátos csevegő, olykor kedélyes hangütése. Mindazonáltal mindvégig megőrzi a tiszteletet a téma és interjúalanyai iránt.

Nóvé Béla hatalmas, eddig kiadatlan forrásanyagra támaszkodó, tudományos alapossággal, egyúttal élvezetes stílusban megírt, gazdagon illusztrált könyve az 1956-os magyar menekültek világraszóló történetét vizsgáló kutatás nagy jelentőségű eredménye.

Kecskés D. Gusztáv

KRÓNIKA

KOCSIS ANNAMÁRIA

MÁRIA TERÉZIA, A MAGYAROK KIRÁLYNŐJE

Emlékkonferencia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2017. szeptember 28.

300 évvel ezelőtt, azaz 1717. május 13-án született Mária Terézia királynő. Az évforduló alkalmából a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Köz-alapítvány, a Habsburg Történelmi Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum konferenciát szervezett *Mária Terézia, a magyarok királynője* címmel. A rendezvénynek 2017. szeptember 28-án a Magyar Nemzeti Múzeum Díszterme adott otthont.

Tomka Gábor és Gerő András köszöntője nyitotta a konferenciát. Tomka Gábor, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi főigazgató-helyettese beszédében kiemelte a női szerepkör különleges voltát, illetve fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a királynő uralkodói periódusa alatt épült ki az a barokk ország kép, mely kulturális örökségünk meghatározó eleme. Gerő András, a Habsburg Történelmi Intézet igazgatója köszöntőjében utalt arra, hogy Magyarországon eddig ez az egyetlen esemény, mely a Mária Terézia évforduló kapcsán megrendezésre került, míg Ausztriában emlékévet szenteltek ennek az évfordulónak.

A konferencia első ülészakát Vajnági Márta, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója vezette le. A szekció első előadója egy rövid kisfilm vetítését követően Schmidt Mária, a Terror Háza Múzeum főigazgatója *Háromszáz év távolából* címmel tartott előadást. Referátuma kezdetén a Mária Terézia uralkodását megelőző évszázadokra tekintett vissza, az Árpádok, Anjouk, Hunyadiak korára, a török háborúkban meggyengült királyi hatalomra. Mária Terézia uralkodásának kezdetén megindulhatott az építkezés és haladás korszaka. Az előadó fontosnak tartotta kiemelni, hogy a nemzeti identitás megőrzésének szempontjából elengedhetetlen a tény, hogy hazánk a Habsburg Birodalom részeként, mégis nemzeti különállását megőrizve létezhetett. Mária Terézia trónra lépése a magyar rendek támogatásával történhetett meg, s az uralkodónó sosem felejtette ezt el. Nagyszerű politikai érzékkel irányította a Birodalmat, egyensúlyt tartva az Udvar és a rendek között. Felismerte, hogy az országot csak saját törvényei által lehet kormányozni, ennek eredményeként Magyarország felzárkózhatott évszázados lemaradásából.

Második előadóként Poór János, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója *A Pragmatica Sanctio* című előadásában ismertette a *Pragmatico Sanctio* keletkezésének előzményeit és körülményeit, tartalmát és az osztrák örökösödési háború kitörését. Referátumának első részében bemutatta a korabeli európai hatalmi viszonyokat, a *Pragmatica Sanctio* értelmében megöröklendő területeket, az eseményeket alakító jelentős személyeket, majd vázolta azt a bonyolult kapcsolati rendszert, melyre hivatkozva többen is igényt tartottak 1740-ben a Habsburg trónra.

1703-ban I. Lipót és első számú fia, József lemondott második fia, Károly főherceg javára. I. Lipót, I. József és a későbbi VI. Károly titkos szerződést kötött az örökösödési rendről, ez azonban ellentétes volt a Habsburgok spanyol örökösödési rendjétől, emiatt történt titokban a megállapodás. A szerződés értelmében a birtokcsoport férfiágon öröklődik, ha bármelyik ág kihal, megörökli a másik, amennyiben férfiágon kihalna mindkét ág, úgy I. József nőága örököl. Ez a *Pragmatica Sanctio* lényege. VI. Károly halála után azonban Mária Terézia vette át a hatalmat, amit I. József két veje, II. Frigyes és Károly Albert nem fogadott el. Az előadó kiemelte, hogy a kitörő osztrák örökösödési háborúban fordulópontot jelentett a magyar rendek támogatásának megnyerése, ezzel Mária Terézia nemzetközi támogatottsága is megnőtt. A királynő legitim uralkodóként megtarthatta birodalmát és a *Pragmatica Sanctiót* egész Európá elismerte.

Poór Jánost Kelényi György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa követte, előadásának címe *Mária Terézia és a magyar művészet* volt. A művészettörténész referátumában a Mária Terézia kori építészeti fellendülést taglalta. VI. Károly uralma alatt jellemzőek voltak a nagyszabású építkezések, az uralkodónő azonban nem folytathatta apja e törekvését, ugyanis az örökösödési háború miatt a kincstár kiapadt. Így csak jóval szerényebb paloták, középületek, templomok épülhettek. Megindult a pozsonyi vár átépítése, de a korszak legnagyobb volumenű vállalkozásának a budai királyi palota felépítése számított. A magyar főnemesség teremtette elő az anyagi fedezetet, a Bécs számára csak felesleges kiadásnak nyilvánított építkezésre.

Megszaporodott a kastélyok felújítása, átalakítása, illetve új kastélyok építése mind a városokban, mind a vidéki főúri birtokokon. Emellett a királynő gondoskodott az általa újonnan alapított püspökségek megfelelő reprezentációjáról is, új székesegyházak, püspöki paloták, a falvakban új templomok épültek. Az előadó felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy ezeknél az épületeknél az esztétikum mellett kiemelkedően fontos volt a funkcionalitás is. Kelényi György összefoglalójában hangsúlyozta, hogy a korszakban épült templomok, középületek, paloták a Magyar Királyság településeinek mai arculatát is nagyban meghatározzák.

A soron következő előadást Kókényesi Zsolt, Eötvös Loránd Tudományegyetem tudományos segédmunkatársa tartotta meg *A kamarási címtől a Szent István Rend nagykeresztjéig. A bécsi udvar kitüntetési stratégiája Mária Terézia korában* címmel. Az előadás bemutatta a kitüntetési gyakorlat átalakulását, Mária Terézia politikai eszközévé vált a kitüntetések bőkezű adományozása. Az adományozással az uralkodónőnek sikerült elnyernie az arisztokraták jóindulatát.

Megkoronázásakor 89 címet adományozott a magyar főnemeseeknek. A XVIII. századot megelőzően a Szent Vencel-rend és az Aransarkantyús-rend, továbbá a kamarási és titkos tanácsosi címek számítottak a legfontosabbnak, melyek megszerzéséért komoly harcok indultak. A XVIII. századra a Szent Vencel és Aransarkantyús címek névlegessé váltak.

A Birodalomban a legmagasabb kitüntetésnek az Aranygyapjas-rend tagsága minősült, Mária Terézia emellé megalapította 1741-ben a katonai Mária Terézia-rendet és a Szent István-rendet 1764-ben. Utóbbiról elmondható, hogy elsősorban a magyarországi nemesség tagjai számára jelentett kitüntetett státuszt. A koronázások alkalmával adományozott kitüntetések száma jól tükrözi az egyes koronák súlyát a Birodalmon belül. A kitüntetettek között a magyarok száma meghatározó. Ennek köszönhetően az előadó

szerint olyan magyar főnemesi családok kerültek a Birodalom legelölkelőbbjei közé, mint az Esterházyak, Pálffyok vagy Batthyányok.

Az előadó kiemelte Esterházy „Fényes” Miklós életpályáját és annak reprezentációs vonatkozásait. Összegzőként elmondta, hogy Mária Terézia következetesen adományozta a címeket, a legszűkebb körűnek az Aranygyapjas-rend bizonyult. A magyarországi kinevezések száma tükrözi a magyar országrész politikai súlyának növekedését.

Az ebédszünet utáni ülészak levezető elnöke Poór János volt. Elsőként Barta János, a Debreceni Egyetem professor emeritusának *Mária Terézia és II. József. Család és politika szerepe kapcsolatukban* című előadását hallgathatták meg a résztvevők. Az előadás betekintést nyújtott az uralkodónő és fia, József viszonyába. Mária Teréziáról úgy tartja a hagyomány, hogy nemcsak nagyszerű uralkodó volt, de anyai szerepkörben is tökéletesen helytállt. Gondos anyaként igyekezett gyermekei neveltetését és életét a lehető legjobban megtervezni és kontrollálni. József főherceget a kezdetektől uralkodónak nevelték, nevelője Batthyány Károly tábornagy volt. Azonban, mint az levelezésükből kiderült, az ifjú József világszemlélete nagyban eltért anyjától. Felvilágosult gondolkodásával és reformjavaslataival mondhatni ostromolta édesanyját, melyet az idősödő királynő jobbra képzeltségnek tartott.

Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy az anya-gyermek kapcsolatot mégsem a politikai nézetkülönbségek, sokkal inkább Mária Terézia dinasztikus politikája befolyásolta. Mint arra már korábban utalt, a királynő gyermekei életét a legapróbb részletekig megtervezte, ennek megfelelően a gyermekek kiházasításánál is hagyományosan a politikai szempontok domináltak. Józsefnek a pármái hercegnő Bourbon Izabella kezét szánta, a kényszerházasság azonban szerelemmel alakult. A feleség korai halálát követően Mária Terézia azonnal új feleséget keresett fiának, amit József csak nehezen tudott elfogadni. II. József, hogy kerülje a konfliktusokat, utazásokba menekült. Mindezek ellenére anyját feltétel nélkül szerette, halálos ágyánál mindvégig mellette volt.

A második előadó Vajnági Márta volt *Csak egy férj? – Lotaringiai Ferenc politikai szerepéhez* című előadásával. A referátum során betekintést nyerhettünk az utókor által sokszor alábecsült Lotharingiai Ferenc politikai karrierjébe. Ferenc a Lotharingiai Hercegség uralkodójának másodszületett gyermekeként, alacsonyabb származását leküzdve német-római császár lett és Mária Terézia férje. III. Károly, annak érdekében, hogy bizonyítsa leendő vejének tehetségét, jelentős pozíciókkal látta el. 1732-ben Magyarország királyi helytartójává nevezte ki, aki tájékozatlansága miatt országjárásra indult, hogy felmérje az ország állapotát és a problémákat. A későbbiekben a szerzett tapasztalatokat jól tudta hasznosítani. 1735-ben hosszas diplomáciai egyezkedések után elcserélte Lotharingiát a Toszán Nagyhercegségre, amit államszervező képességeivel hamar felvirágoztatott. Az 1737–39-es Habsburg–török háborúba fővezérként érkezett, azonban a hadvezetési tehetség hiányában főként jelentéseket készített az Udvar számára.

Vajnági Márta előadását összefoglalva kiemelte, hogy a felesége dominanciája mellett szinte háttérbe szoruló Ferenc igen tehetséges gazdasági szakember volt. Annak ellenére, hogy nem volt egy Kaunitz beállítottságú politikus, nagyszerűen tudott élni a lehetőségekkel. Haláláig akkora vagyon halmozott fel, ami a Habsburg-dinasztia jólétét egészen 1918-ig biztosította.

Vajnági Mártát Soós István, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa követte, előadásá-

nak címe: *Állami kísérletek a magyarországi cigányság helyzetének a rendezésére Mária Terézia uralkodása idején*. A hazai cigányság története a XV. századig nyúlik vissza, azonban csak a XVIII. században emelkedett a cigányság kérdésének megoldása állami szintű feladattá. Számuk a Magyar Királyság területén körülbelül 30-35 ezer volt. Mária Terézia uralkodása előtt kezdődött meg a vándorló, nomadizáló cigányság integrálása. A XVIII. század második felén jelentkezett az igény, hogy a cigányságot neveléssel, szigorral „hasznos” polgárokká tegyék. A bécsi kormányzat és a magyarországi hatóságok nyugat-európai mintára sorban hoztak rendeleteket a cigány népség megfélemezésére. III. Károly 1728. évi pátense arra törekedett, hogy a kóborló-csavargó cigányság feladja nomadizáló életmódját és letelepedjen. 1743-ban a Magyar Királyi Helytartótanács felhívta a vármegyék figyelmét az úgynevezett német-cigányok bevándorlására és kérték azok távoltartását. A cigánysággal szembeni intézkedések ezzel ismét szigorodtak. Mária Terézia uralkodásának második felére változott a szabályozás. Az 1750-es évek végétől a kormányzat a felvilágosult abszolutizmus szellemében a cigány életmód gyökeres átalakítására törekedett. Ennek érdekében a nevelés, az átalakítás, az identitás eltörlésének módszere került előtérbe.

1780-ig összesen 78 cigányrendeletet adtak ki. A cigányság teljes integrálását célul kitűző rendeletek a kulturális identitást voltak hivatottak megszüntetni. A kortársak mégis pozitívan ítélték meg Mária Terézia rendelkezéseit, hiszen a társadalom többi tagjával egyenjogú polgárokká „nevelte” a cigányságot.

Az utolsó előadást Krász Lilla, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója tartotta meg *Orvosi tudás és hatalom. Az egészségügyi szervezetrendszer kialakításának magyarországi mintázatai Mária Terézia idején* címmel. A XVIII. században a Habsburg Monarchiában változások következtek be a kormányzati gyakorlatban, az intézkedések az alattvalók életének közvetlen befolyásolására irányultak. Ennek értelmében, Bécsben, majd a központtól távolabb eső részekben bevezetésre került egy átfogó egészségügyi reformprogram. A reformok kezdeményezője és kidolgozója a holland származású orvos, Gerard van Swieten volt. A reform értelmében a physicus-orvosoknak a saját működési területükön adatokat kellett gyűjteniük és azokat rendszerezniük. A physicus-orvosok a kormányzat, valamint az őket alkalmazó törvényhatóság tisztviselőinek számítottak.

A reformok másik pillére a Birodalom egész területére kiterjedő érvényességgel az egészségügyi szolgáltatók, szolgáltatások és intézmények működését és működtetését biztosító jogi normák összességének meghatározása. Ez szintén van Swieten elképzelésének megfelelően jött létre.

Az összefoglalóban elhangzott, hogy a physicus-orvosoknak folyamatosan követniük kellett a betegségek alakulását, ellenőrizniük a kezelések hatékonyságát. A physicus-orvosok gyógyító, megfigyelő, értelmező, a felsőbb utasításokat és rendeléseket végrehajtó tevékenysége oktatói szerepkörrel is kiegészült. Az orvosi tapasztalatgyűjtés, megfigyelés nagyban hozzájárult az orvosi ismertek fejlődéséhez, ennek jelentősége vitathatatlan.

SZTÁLIN ÁRNYÉKÁBAN – A SZOVJET MODELL EXPORTJA KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBA

Nemzetközi konferencia. Országház, Budapest, 2017. november 24.

Bellavics István, az Országgyűlés Hivatala közgyűjteményi és közművelődési igazgatója köszöntötte, majd Kövér László, az Országgyűlés elnöke nyitotta meg.

A nyitóelőadást Mitrovits Miklós, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos munkatársa tartotta. *Eltérő utak a sztálinizmushoz Kelet-Közép-Európában. Okok és következmények* címmel vázolta a sztálini modell kiépítésének eltérő változatait a régióban. Hangsúlyozta, hogy először tisztázni kell a szakirodalomban szereplő fogalmakat, ugyanis e nélkül nem érhető meg a Sztálin halálát követő időszak. A szocializmus gyakorlati jegyei közé az erőltetett iparosítás, a mezőgazdaság osztályharc alapján történő átalakítása, a tervutasításos rendszer bevezetése, a személyi kultusz kiépítése és a nyílt terror alkalmazása tartoztak. A totális állam a fegyveres erőkre támaszkodva felügyelte és korlátozta a társadalmat. 1947-ig azonban ez a rendszer ismeretlen volt a régióban. A teheráni, jaltai és postdami konferenciák alkalmával döntés született a nagyhatalmak között Közép-Európa újrafelosztásáról. Feltehető a kérdés, hogy ezzel automatikusan együtt járt-e a szovjet típusú berendezkedés bevezetése is. Az előadó szerint a Szovjetunió elsődleges célja saját biztonságának kialakítása volt, így ennek eredményeképpen született döntés arról, hogy Európa kelet-közép régiója kommunista lesz.

Mitrovits Miklós három ország (Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia) példáján keresztül ismertette a kommunista hatalomátvételt. Magyarország, Lengyelország hagyományosan oroszellenes hozzáállást tanúsított, így Csehszlovákiától eltérő módon történt meg a hatalomváltás. Az 1944-es varsói felkelést követően Moszkva elképzelése az volt, hogy Lengyelország élére bábkormányt állítva könnyedén megkaphatja az irányítás jogát. Magyarország helyzete lengyelhez hasonló volt, azonban stratégiailag kevésbé számított fontosnak. Moszkva célja hazánk esetében egy baráti kormány felállítása volt, így történhetett meg az, hogy a megalakuló ideiglenes kormány tagjai horthysta tiszték közül kerültek ki. Az 1945–47-ig terjedő időszakban a katonai és politikai hegemonia megteremtése volt az elsődleges cél, az átalakítás során megteremtődött a lehetőség a szovjetizálásra, ez azonban 1948-ig nem következett be, a kommunista kormányok regnálása nem jelentett proletárdiktatúrát. 1948-ra a Szovjetunió koalíciója a nyugati szövetségeseivel meggyengült, az USA európai expanzióját Moszkva fenyegetésnek érezte, így a kelet-közép-európai államok esetében elkerülhetlenné vált a teljes szovjetizálás megvalósítása.

Az első szekció levezető elnöke Földvárné Kiss Réka, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöke volt. A szekcióban elsőként Tatyjana Viktorovna Volokityina, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének tudományos főmunkatársa, a Kelet-Európa története a második világháború után részleg vezetője *Szovjet elképzelések Kelet-*

Közép-Európáról 1945–1947-ben címmel tartott előadást. Az előadó Jacques Le Goff, a francia Annales iskola képviselőjének idézetével kezdte referátumát, mely szerint a történészt – mivel értelmező munkát végez – a szubjektivitás jellemzi. Feltette a kérdést, hogy Sztálinnak mi lehetett a célja Kelet-Európával, mit szeretett volna abból formázni. Véleménye szerint erre nem lehet egyértelmű választ adni. A második világháború vége felé közeledve Európa politikailag baloldalra tolódott, el akarták kerülni egy újabb háború kitörését, az egyetlen kérdés az volt, hogyan érhető el az új ideológia kiépítése. Egyáltalán nem féltek a szocializmustól, sőt, igen nagy érdeklődés övezte a Szovjetuniót. Nyugaton úgy gondolták, hogy az új katonai szuperhatalommal össze lehet fogni, a Szovjetunió pedig hangsúlyozta, hogy nincs érdekeltsége Kelet-Európában. 1945-ben a nyugati hatalmak, elemezve a szovjet katonai pozíciót, arra jutottak, hogy Moszkva potenciális veszélyforrás, így meg kell akadályozni a szovjet hegemonia kialakulását. Churchill 1946. március 5-i fultoni beszéde jelentette a paradigmaváltást.

Tatyjana Viktorovna Volokityina szerint számos kutató támadónak és agresszívnek ítéli meg a szovjet terjeszkedést, és ez az agresszió vezetett a hidegháborúhoz. Azonban a Szovjetunió ekkor csak a saját határait védte és igyekezett megakadályozni egy Európában összpontosuló katonai tömb kialakulását. A szovjet koncepció lényege az volt, hogy minél nagyobb a terület, annál nagyobb a biztonság, tehát mindenképpen a második világháború előtti határokat kell visszaállítani. Tehát a fő cél egy biztonsági övezet létrehozása és kijutás a világóceánra. A szovjet baráti népek nyugati kapcsolatai, a kis országokban létrejövő koalíciós kormányok nyugatbarát képviselői fontos szerepet játszottak a szovjet külpolitikában. Az előadó szerint a Kelet-Európában véghezvitt tömeges deportálásoknak nem volt osztályharc tartalma, erre geopolitikai intézkedésként kell tekintenünk, melynek elsődleges célja a biztonság megteremtése volt.

A második előadó Mark Kramer, a Harvard Egyetemen működő Oroszország és Eurázsia Tanulmányok Központban a Hidegháborús Tanulmányok projekt programvezetője *Kelet-Közép-Európa szovjetizálása. Elmélet és gyakorlat* címmel tartotta meg előadását. A szovjet politikára óriási kihatással volt a globális politika alakulása. Churchill fultoni beszédében a vasfüggöny leereszkedéséről beszélt. Kelet-Európát a belpolitikai viszonyok és a háború utáni nehézségek és a politikai célok alakították. Sztálin tartott a régióban az esetleges felkelésektől, ez a félelme határozta meg politikáját. Nyugat-Kelet viszonyának alakulása jelentősen meghatározta a szovjet modell kiterjesztését Kelet-Európában. A kelet-európai országok szovjetizálásának érdekében Moszkva megszakította a kapcsolatot a Nyugattal. Sztálin felismerte, hogy a régiót védelmi zónává kell alakítani, országaiban pedig erőltette a szovjet kormányok létrehozását. A szovjet rendszer kiépítése felgyorsította a nyugat-európai szocializmus elterjedését. A Kelet-Közép-Európában megerősített katonai jelenléttel demonstrálta Sztálin az irányításra való igényét, a nyugati hatalmak engedélyezték a régióban a védelmi övezet kialakítását. Sztálin tulajdonképpen szabad kezet kapott, így történhetett meg az etnikai csoportok akadálytalan deportálása.

Az előadó kitért arra, hogy a Szovjetunió lakossága abban reménykedett, hogy a háború végével az ő szenvedésük is megszűnik. Sztálin azonban a „nyugati fertőzéstől” tartva szigorú intézkedéseket eszközölt, amelyek ugyan az 1930-as évekre jellemző terrort nem közelítették meg, mégis jelentősnek bizonyultak. A háborút követően a generalissimus felszólította a baráti országokat, hogy tegyenek lépéseket a szovjet rend-

szer kiépítésének érdekében. 1947-ben megtiltotta a keleti-európai országok számára a Marshall-tervben való részvételt. A fokozódó nyugati-keleti ellentét következtében felismerte, hogy nem szovjetbarát kormányokra van szükség a régió országaiban, hanem sztálinista kormányokra.

A konferencia második szekciójának levezető elnöke Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója volt. A második szekció első előadója Palasik Mária, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója, a Tudományos és Közművelődési Kapcsolatok Osztályának vezetője volt. Referátumának címe: *Kovács Béla tevékenysége és letartóztatása*. Az előadás az 1947. február 27-i napilapok fő hírének ismertetésével indult, mely szerint Kovács Bélát február 25-én letartóztatták. Ezt követően bemutatásra került Kovács Béla közéleti szerepvállalása előtti élete, a politikai szférához való közeledésének útja. 1932-ben belépett a Független Kisgazdapártba, s attól kezdve sokat tett a parasztság társadalmi, gazdasági, politikai felemelkedése érdekében. Az 1941-ben alakult Parasztszövetség főtítkárává választották. A háború után politikai pályája szépen ívelt felfelé: 1944 végétől parlamenti képviselő lett, de volt belügyi államtitkár és földművelésügyi miniszter is. 1945 augusztusától a párt főtítkára, 1946. márciustól a párt lapjának, a *Kis Újságnak* lett a főszerkesztője. Tudomásul vette a háború utáni sajátos, úgynevezett koalíciós kormányzás szükségességét. Ezzel együtt járt az, hogy az 1945. november 4-i választásokat megnyert Kisgazdapárt együtt alakított kormányt a Kommunista, a Szociáldemokrata és a Nemzeti Parasztpárttal. Kovács Béla védte a klasszikus demokrácia értékeit és ellenállt a baloldali pártok hatalom-kisajátítási kísérleteinek.

1946 végére patthelyzet alakult ki az MKP és FKGP között, ezt mozdította a baloldal javára egy mozgalom szervezésének a leleplezése. A Kisgazdák képviselőit tették meg a szervezkedés felelőseivé, majd a vád eljutott a párt felső vezetéséhez és Kovács Bélához is. Rákosi Mátyás potenciális vetélytársat látott Kovács Bélában, így megfelelő alkalmat szolgált a felelősségre vonás ahhoz, hogy Kovácsot eltávolítsa. Erkölcsei, politikai majd büntetőjogi felelősségét is megállapították, azonban mentelmi joga védte, melyről később Kovács Béla lemondott. Az 1947. február 21-én összeült mentelmi bizottság nem fosztotta meg mentelmi jogától, ennek ellenére 25-én elkezdődött kihallgatása. Ügyvédje tanácsának ellenére nem vonult emigrációba, így kerülhetett sor elhurcolására és több éves bebörtönzésére. Hollétéről évekig senki sem tudott, azonban annyi bizonyos, hogy a korábbi feltételezésekkel ellentétben megállapítható, hogy nem volt GULAG-on.

A következő előadást Maciej Korcuć, a Nemzeti Emlékezet Intézetének (Krakkó) munkatársa tartotta *A lehetetlen küldetés, Stanislaw Mikołajczyk* címmel. Referátuma elején ismertette Lengyelország sajátos helyzetét a második világháború folyamán, azt a negatív értelemben vett kivételes státuszt, hogy egyszerre két hatalom szállta meg. Lengyelország a második világháború kezdetétől a szövetséges hatalmak oldalán állt, így a szovjet támadást követően megpróbálta rendezni azokkal viszonyát. A londoni emigrációban működő lengyel kormány kellemetlenséget okozott Moszkvának azzal, hogy ki akarta deríteni, milyen szerepe volt Sztálinnak, illetve a szovjet politikai rendőrségnek a Katyínban törtétekhez. A sztálingrádi fordulat után agresszív támadások indultak Lengyelország ellen, a kelet-lengyelországi szovjet bevonulás a nyugati hatalmak beleegyezésével történhetett. Sztálin a teljes lengyel állami struktúrát felszámolta, megkezdődött a repressziók és deportálások sora. A londoni kormány fejét, Stanislaw Mikołajczykot 1945 után hazahív-

ták Lengyelországba, aki bízva a nyugati hatalmak támogatásában hazatért és miniszterelnök-helyettesé tették. 1946 elején arra kapott javaslatot, hogy a kommunistákkal alakítson közös választási blokkot. Eközben a kommunista párt bekebelezte a szatellit pártokat, így az időközben lezajlott választások eredménye sem volt meglepő: a kommunista párt győzelmét hozta. A Sztálin által kijelölt úton haladva a lengyel kommunista kegyetlen módszerekkel 1947-re átvették a hatalmat az országban. Megkezdődtek a politikai perek, mely során eljárást indítottak Mikołajczyk ellen hazaárulás vádjával. Mikołajczykot végül 1947 októberében az amerikai követség segítségével menekítették ki Lengyelországból.

Maciej Korcuć után Jiří Kocián, a Cseh Tudományos Akadémia Jelenkor Történeti Intézetének tudományos munkatársa tartotta meg referátumát *Jan Masaryk halála* címmel. A cseh politikai élet fontos szereplőjének, Tomáš Masaryk fiának politikai karrierje 1940 júliusában vette kezdetét. A londoni ideiglenes kormány külügyminisztereként folytatta apja politikáját, üdvözölte a szovjetek felé való nyitás gondolatát. 1945-től a szovjet orientáció szellemében lépett fel a nemzetközi politika színterén és lojális végrehajtója volt Beneš koncepciójának. A párizsi békekonferencián ő képviselte Csehszlovákiát, valamint Kaliforniában ő írhatta alá az ENSZ alapokmányokat.

Az 1947-ben meghirdetett Marshall-tervben való csehszlovák részvételről Sztálinnal tárgyalt, eredménytelenül. Ezt követően egyre nehezebben tudta elviselni az egyre erősebb szovjet orientáltságot. Mindezek ellenére igyekezett kiegyensúlyozott Kelet–Nyugat politikát folytatni. 1948. február 25-én megalakult az új, kommunista kormány, Masaryk külügyminiszter maradhatott. Passzivitását a kommunisták saját javukra próbálták fordítani. Masaryk depresszióba esett, fontolgatta az emigrációba vonulást, de az öngyilkosság is megfordult a fejében. 1948. március 10-én, két héttel a második Gottwald-kormány megalakulását követően holtan találták. A rendőrségi jegyzőkönyv és a kriminalisztikai jelentés öngyilkosságot állapított meg. Március 13-i temetésén összemzeti csendes demonstrációt tartottak. Az előadó kitért egy furcsa körülményre a Masaryk halálát követő nyomozás során: egy tanú azt állította, hogy mérgezett kávét kapott a külügyminiszter és ezt kidobták az ablakon Ezt a vallomást az 1868–69-es újbóli nyomozás alkalmával a tanú visszavonta. A legújabb kutatások arra engednek következtetni, hogy valóban gyilkosság áldozata lett, melyet a KGB-vel való együttműködés megtagadása okozhatott.

Az ebédszüneti utáni harmadik szekció elnöke Varga Zsuzsanna, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék vezetője volt. Az első előadó Marcin Zaremba, a Lengyel Tudományos Akadémia Politikai Tanulmányok Intézetének tudományos munkatársa volt, előadásának címe *A háború utáni félelem rövid története: Lengyelország 1944–1947*. A referátumból kiderült, hogy a lengyelek a XX. században folyamatos rettegésben éltek. A fasiszmus idején kialakult egy általános félelem a kommunizmussal szemben, a háború végének közeledtével újabb félelemhullám uralta el egész Lengyelországot. 1943-ban a bevonuló szovjet csapatokra még felszabadítóként tekintettek, az erőszakoskodás, a represszió és rekvirálás miatt a második világháború lezárultánál közeledtével már abban reménykedtek, hogy a szovjetek elhagyják az ország területét. Az új, kommunista rezsim hatalomátvételével megindult a kollektivizálás, ami magában rettegést váltott ki, de ezzel párhuzamosan több más tényező is félelmet keltett a lengyel társadalomban: a banditizmus, az éhínség, a spekulánsokkal való szembeszállás és a különböző járványos megbetegedések. Az előadó hangsúlyozta, hogy a rendszert csakis a félelem tudta fenttartani, félelmet pedig csak az erőszak útján lehetett kelteni. Nyilvános perek és halálos

ítéletek sora született, 1944–1948 között 3000 halálos ítéletet hoztak. 1946-ban Churchill fultoni beszéde miatt tört ki pánik Lengyelországban, féltek egy újabb háború kitörésétől. Az állandó félelem és rettegés miatt a lengyel társadalom a bezárkózást választotta, a konformizmusra törekedett. Ez az állandósult félelem a kommunista rendszer fennállásáig megmaradt.

A soron következő előadó Ö. Kovács József, a Magyar Nemzeti Levéltár megyei főigazgató-helyettese, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója volt *A magyar paraszti társadalom ellenállása* című előadásával. Referátuma elején hangsúlyozta, hogy a magyarországi kollektivizálás értelmezéséhez szükséges a szovjet modell elemzése. Az erőszakos állami beavatkozás szétlúthatta a paraszti társadalmat, ami a parasztság belső gyarmatosításaként is felfogható. Döntő fontosságú volt az agrárvilágban a magántulajdon felszámolása. A rendszer kiépítése során folyamatosan módosultak az eljárás módszerei. A fizikai erőszakon kívül a vallás-és egyházellenességen alapult a kollektivizálás. Az ellenállás, mely verbálisan és tettelesen is megnyilvánult, szükségszerűen átszötte a gondolkodást. A megalakuló téveszkek ellen folyamatosak voltak a különböző megmozdulások, melyek a hivatalos jelentésekben osztálytüntetésként jelentek meg. A tiltakozások a Dunától keletre sokkal intenzívebben zajlottak, Heves, Csongrád, Hajdú és Szabolcs megyékben voltak a legszármottevőbbek. 1960-ban Szatmárban volt a legnagyobb ellenállás, melyben szerepet játszott a földrajzi elhelyezkedés, a földek minősége és az államhatalommal való szembenállás hagyománya.

A kollektivizálás során célként a paraszti önállóság mentális és fizikai felszámolása fogalmazódott meg. A folyamatos agitációk roncsolták a társadalmat, a falusi lakosság jelentős része menekült a városokba. A faluközösségekben jelentősen megnőtt az alkoholizmus és az öngyilkosságok száma. A közösségek által tanúsított ellenálláson kívül a szervezetlenség és a szaktudás hiánya a kollektív hanyag munkavégzéshez vezetett, ami a téveszkek működését végig jellemezte.

Ö. Kovács József Jiří Pernes, a Cseh Tudományos Akadémia Jelenkor Történeti Intézetének tudományos munkatársa követte, előadásának címe: *A csehszlovák társadalom és az 1948-as februári fordulat*. A csehszlovákiai rezsimit nem a karhatalom hozta létre, a lakosság önkéntes döntésének eredményeként született. Az 1946-os parlamenti választás eredményeképpen megalakuló Gottwald-kormányban a vezető szerepet a kommunista pár tagjai kapták, a Csehszlovák Kommunista Párt egy demokratikus párt képében tetszelgett. 1947-től a CsKP megérezte a nemzetközi politikában bekövetkező változást, igyekezett növelni saját befolyását, ennek érdekében beépítette titkos tagjait más pártok soraiba. Az 1948. február 20-án bekövetkezett puccs okán a polgári pártok miniszterei lemondtak és azonnal őrizet alá kerültek. Február 20–25. között a rendőrség biztosításával megtörtént a kommunista hatalomátvétel. 1948. február 25-én Gottwald kezdeményezésére úgynevezett akcióbizottságok jöttek létre, melyek illegális erőszakot hajtottak végre a közélet „megtisztítása” érdekében, a különböző állami funkciókat betöltők helyére kommunisták kerültek. Beneš új kormányt nevezett ki, tagjai azok közül került ki, akik hajlandóak voltak együttműködni a kommunistákkal. Az új Gottwald-kormányt március 10-én nevezték ki, mely azonnal tisztogatásokba kezdett, végrehajtotta az államosításokat és a földosztást, megkezdődött a sajtócenzúra bevezetése, továbbá belügyminiszteri ümi engedélyhez kötötték a határátlépést. A közvélemény nagy része nem értett egyet a hatalomváltással, de csak kevesen tiltakoztak. A május 30-i a Nemzeti Front elsöprő győ-

zelmet aratott, Beneš megtagadta az új alaptörvény aláírását, majd június 7-én lemondott, utóda Klement Gottwald lett.

Az előadás végén összegzőként elhangzott, hogy a Csehszlovák Kommunista Pártnak a második világháború előtt is komoly belpolitikai súlya volt, tagsága az 1945-ös 40 000-ról 1948-ra másfél millióra nőtt. Ez azzal magyarázható, hogy a társadalom többsége a '30-as évek válságának negatív tapasztalatai miatt támogatta a pártot.

A következő előadó Stefano Bottoni, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa *A román sztálinizmus sajátosságai* című referátumában az erdélyi magyarság helyzetét mutatta be. A Szovjetunió által meghatározott új rendszerben 1944-től az 1980-as évek végéig megszűnt Magyarország védőszerepe a határon túli közösségek fölött. 1945. március elején Észak-Erdélyben és Székelyföldön berendezkedő román hatóságok azonnal megszüntették a területi különállást, a kisebbségpolitika szellemében elindult a kitelepítésről és lakosságcsereéről szóló tervezeteket készítése. A szovjet vezetés nem engedélyezte Romániának, hogy vesztes államként megszabaduljon a kisebbségeitől, így ettől kezdve elsődleges kérdésnek számított a másfél millió erdélyi magyarság politikai integrációja. Ennek keretében 1949–1952 között átnevelési céllal Pitești-i börtönbe szállították az egykori vasgárdistákat és a jobboldali érzelmű egyetemistákat. 1950–53-ban a tiltás ellenére megindult a magyar lakosság kitelepítése, 1951–53 között volt a legnagyobb mértékű, ekkor 10 000 családot, megközelítőleg 44 000 főt deportáltak. A kitelepítetteket politikailag megbízhatatlannak minősítették, s a román alföldre szállították. 1952–53-ban az első szabadulóknak kényszerlakhelyet jelöltek ki az ország különböző helyein.

Az előadásban elhangzott, hogy 1956-os magyarországi forradalom hatására Erdélyben megmozdulások indultak, melyeket átfogó rendszerellenes mozgalommá nyilvánítottak. 1956 és 1962 között 25 000 személyt tartóztattak le és vittek katonai törvényszék elé, ahol több ezer halálos ítélet született. A börtönökre a túlzásfoltosság volt jellemző, melynek hatására járványok törtek ki és tizedelték a fogvatartottakat. A politikai foglyokkal szemben alkalmazott erőszak hívta életre a román GULAG kifejezést. Az 1956 után a fizikai erőszak beépült az állam mindennapjaiba, mely egészen az 1989-es forradalomig jelen volt. Az előadó fontosnak tartotta kiemelni, hogy a téma kutatóira hárul a feladat, hogy a román kommunizmus áldozatait felkutassák.

A szekció és a konferencia utolsó előadását Vukman Péter, a Szegedi Tudományegyetem oktatója tartotta meg *A sztálinista és az antisztálinista Tito* címmel. Jugoszláviában a második világháború alatt polgárháború zajlott. A partizánok élére a horvát születésű Josip Broz Tito került, aki már évek óta a Jugoszláv Kommunista Párt vezetője volt. Az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) 1942–1943 folyamán lefektette a háború utáni ország berendezésének föderatív alapjait. A felszabadulást követően 1945 novemberében választás zajlott, melynek eredményeképpen a JKP egyeduralmat szerzett. 1946. január 31-én elfogadták az új alkotmányt, ami erősen központosított, hierarchizált lett. Elindult a szovjet rendszer kiépítése, a gazdaság szocialista átalakítása, 1946 decemberében államosítási törvény látott napvilágot, majd az ötéves terv keretében elindult a gyors iparosítás.

Jugoszlávia a szovjet érdekszférába tartozott, Tito személyét azonban Moszkva nem fogadta el. 1948. február 10-én Sztálin magához rendelte Titót, aki ennek a kötelezettségének egészségi állapotára hivatkozva nem tett eleget. Ennek eredményeként 1948. június

28-án a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (KOMINFORM, Tájékoztató Iroda) nyilvánosságra hozta a Josip Broz Titót és a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetőségét elítélő határozatát. Ezt követően jelentősen megromlottak Jugoszlávia kapcsolatai mind a Szovjetunióval, mind a keleti blokk országaival. Gazdasági blokádra, propaganda-hadjárra és katonai nyomásgyakorlásra került sor Jugoszlávia ellen, így az ország teljesen elszigetelődött a szocialista táboron belül. A jugoszláv vezetés a bel- és külpolitika módosítására kényszerült. A külpolitikai elszigeteltség miatt Tito Nyugat felé nyitott, ahonnan jelentős gazdasági és katonai segítséget kapott. Ennek köszönhetően az ország fokozatosan liberalizálódott, 1953-ra lehetővé vált a téveszkekből való kiválás, emellett ugyanebben az évben alkotmányreformra is sor került. Előadása végén az előadó hangsúlyozta, hogy a jugoszláv nyugati viszonyokból Sztálin is profitált, ugyanis a blokk többi országában ezáltal megszilárdult az egypárti államszocialista rendszer.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

BIBLIOGRÁFIA

BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA – FODOR VERONIKA – MOHÁCSI ZOLTÁN

A 2015. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1-31
Határterületek	32-127

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	128-169
A hadművészet és a fegyveres erők története	170-302
Csapattörténetek	303-327
A katonaság és kiképzésének története	328-357
A katonai nevelés és hagyományápolás története	358-400
A haditechnika története	401-492
A katonai jog, a háborús bűnök története	493-551
Veszteségek, a hadifogság története	552-585
Helytörténet, vártörténet	586-617
Életrajzok, emlékezések	618-694

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XVIII. század végéig	697-725
XIX. század	726-743
XX. század	
1914-1918	744-815
1918-1939	816-831
1939-1945	832-860
1945-2015	861-896

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2012. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. Kész. Bolyósné Ujfalusi Éva, Fodor Veronika, Mohácsi Zoltán. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1215-1272.
2. Válogatott bibliográfia. Összeáll. Andaházi Szeghy Viktor. = *Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919*. Bp. Zrínyi, 2015. p. 445-467.
3. A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 15. Szerk. Závodi Szilvia. Ford. Sallayné Miskolczi Zsuzsanna, Forgács Márton. Fotók: Bálint Ferenc, Szikits Péter. Bp. Hadtört. Múz., 2015. 424 p. ill.
4. Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál: „A hadtörténelem és a numizmatika életemnek mindig műzsája.” Dr. Csillag Ferenc hagyatéka és emlékezete a Hadtörténelmi Múzeumban. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 329-344.
5. Bálint Ferenc: Egy magyar származású II. világháborús amerikai veterán hagyatéka. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 297-308.
Kovács Albert.
6. Basics Beatrix: Huszonöt év, hetven év, huszonöt év és a jelen - Az Aradi Múzeum és az ott őrzött 1848-49- es ereklyegyűjtemény története. = *Múzeumcafé*, 47. 2015. p. 68-83.
7. Vargha Mihály: A Gábor Áron-ágyú hazahozatalának rövid története. = *Acta Siculica* 2014-2015. p. 415-423.
Székely Nemzeti Múzeum.
8. Kincses Katalin Mária: (Had)történelmi kiállítás - képzőművészeti eszközökkel: „Európa Bécsben. A bécsi kongresszus, 1814/15” = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1207-1211.
9. Hazatérnek... 1914-2014. A magyar katona, 1914-1918. [Kecskemét,] *Kecskeméti Lapok*, Kecskeméti Katona J. Múz., 2015. 184 p. ill.
A Kecskeméti Katona J. Múzeum első világháborús időszak kiállítása.
Ism.: Ravasz István. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 3. p. 943-945.
10. Bognár Katalin: Az első világháború és a harmadik dimenzió. = *Múltunk*, 2015. 1. p. 135-142.
Térhatású fényképek az I. világháborúból a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán.
11. „Kik acél falakként állották a vártát, orosz ingoványon, s Doberdó tetején Székesfehérvári alakulatok az I. világháborúban. Írta és szerk. Horváth Péter. [Közread. a] Városi Levéltár és Kutatóintézet. Székesfehérvár, Vár. Lvt. és Kutint., 2015. 31 p. ill.
A Székesfehérváron, 2015. máj. 29-én megnyitott kiállítás anyaga.
12. Prohászka László: Első világháborús kiállítások hazai magángyűjtemények anyagaiból. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 3. p. 949-952.
A Nagy Háború és az érmészet, Székesfehérvár; Béke és háború – művészsorsok a Nagy Háború idején, Budapest
13. Juhász Balázs: Az első világháború centenáriuma és ennek olaszországi jellemzői két kiállítás tükrében. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*. 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 391-404.
14. Törös István, ifj.: Tárgyeset. A nagy háború kis emléktárgyai. 1-2. r. = *Regiment*, 2015. 1. p. 11-14., 2. 8-11.
Válogatás az Imperial War Museum műtárgyaiból.
15. A balatoni csata. Kiállításvezető a Balatoni Múzeum időszak kiállításához. [Rend. Cseh Valentin.] [A szövegeket írták Cseh Valentin, Hangodi László, Stier Márk.] Keszthely, Balatoni Múz., [2015.] 27 p. ill.
Kiállítás Keszthelyen, 2015. június 20. - szeptember 15.
16. Reider Mónika: Hadifogsághoz kapcsolódó emléktárgyak a II. világháború idejéből - válogatás a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményeiből. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 309-325.
17. 1956 - Kossuth téri sortűz és emlékhelye. [A kiállítás kurátora Őze Sándor.] [Írta Németh Csaba.] [Bp.] Országgyűlés Hiv., 2015. 31. p. ill. (A nemzet főtere füzetek)

18. Révész Béla: Ház a pusztában. Hagyományos és digitális emlékek. = Magyar Honvéd. 2015. 12. p. 42-43.
56-os emlékmúzeum Kiskunmajsán.
19. Gaál István: Sorozták a legényeket. Százharminchat év tárgyi emlékei Szolnokon. [Riporter:] Galambos Sándor. = Magyar Honvéd, 2015. 1. p. 44-47.
HM HIM Szolnoki Hadkiegészítési Szakgyűjteménye.
20. Zsille Péter: Rákosmező Hollandiában. = Aero Magazin, 2015. szept. p. 72-75.
Nationaal Militair Museum, Soesterberg.
21. Kárpáti Endre: Koronás felségjel. Közös múlt, közös jelen. = Aranysas, 2015. 12. p. 62-67.
Linköping – svéd légiereő múzeuma.
22. Trautmann Balázs: A nemzet hangárja. Steven Udvar-Hazy Center. = Aranysas, 2015. 1. p. 66-70.
Air and Spaces Museum Pkwy, Chantilly.
23. Polonyi Tamás, Varga Zoltán: Kivis légiereő-emlékhely. Air Force Museum, Új-Zéland. = Aero Magazin, 2015. aug. p. 74-75.
24. Varga Csaba Béla: A nemzeti büszkeség őrei. Az indiai légiereő múzeuma. = Aranysas, 2015. 3. p. 74-77.
25. Ocskay István: Az AAF tüzérségi és harcokosi múzeum Danville-ben. = Haditechnika, 2015. 6. p. 69-72.
26. Méltó módon kifejezésre juttatni. Katonai irattípusok az I. világháború időszakában. [Szerk. Farkas Gyöngyi, Kiss Gábor, Szijj Jolán]. Bp. Agroinform, 2015. 180 p. ill. (Hadtörténelmi levéltári füzetek)
27. Négyesi Lajos: A szentgotthárdi csata ábrázolása Henrik Ottendorf óriástérképén. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 233-256.
28. Pogányné Rózsa Gabriella: Katonai és katonatorvosi könyvtárak Budapesten a régi századforduló időszakában, 1880-1910. = Honvédorvos, 2015. 1-2. p. 102-109.
29. Szóts Zoltán Oszkár: Témaválasztások az első világháború alatti magyar nyelvű könyvkiadásban. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 487-500.
30. Hadikronika, 1939-1945. Kézzelfogható hadtörténelem. [Szerk. Sallay Gergely] [Közread. a] ... Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Zrínyi, 2015. 66 p. ill. + 90 mell., CD, 2 DVD
31. Sallay Gergely Pál: Hadikronika. Készül az újabb dobozkönyv. [Riporter:] Feith László. = Magyar Honvéd, 2015. 9. p. 46-48.
Határterületek.
32. Udovecz György: A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788-1815 között. Barót, Tortoma, 2015. 88 p. ill.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. 608-609.
33. Ságvári György: A magyar egyenruha a Habsburg Monarchia időszakában. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 413-424.
34. Somogyi Győző: Francis Joseph's Hungarian regiments 1850-1914 = Ferenc József magyar ezredei 1850-1914. Bp. Zrínyi, 2015. 72 p. ill. (A millennium in the military. Egy ezredév hadban).
35. Bacsoni Tamás: Irány a ruhatár! Dizájnáltás. = Magyar Honvéd, 2015. 1. p. 48-51.
Ruházatváltás az OMM hadseregében 1908-1909.
36. Somogyi Győző: Hungarian soldiers in the World Wars, 1914-1918, 1939-1945. A világháborúk magyar katonái, 1914-1918, 1939-1945. Bp. Zrínyi, 2015. 112 p. ill. (A millennium in the military. Egy ezredév hadban).
37. Snój Péter: Gyűjtőszemvedély. 1-2. r. = Regiment, 2015. 4. p. 62-66., 5. p. 45-49.
1. r. Vízjogó Sasok és a Nagy Vörös Egyes. 2. r. Szövetséges ruhatár.

38. Czink Péter: A Magyar Frontharcos Szövetség egyenruházata. 1. r., Fejfedők. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 153-166.
80. Kubička Kucsera Klára: Očití svedkovia 1914-1918. Prvá svetová vojna vo výtvarnom umení = Szemtanúk 1914-1918. Az első világháború a képzőművészetben. A kiállítás katalógusa. [Vyd. Občianske združenie Tradície a hodnoty a Slovenské národné múzeum - Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku]. Bratislava, Občianske združenie Tradície a hodnoty, Slovenské národné múz. - Múz. kult. Maďarov na Slovensku, 2015. 50 p. ill.
81. Katona Anikó: Propaganda während des Ersten Weltkrieges. Repräsentation der Nation auf ungarischen Plakaten. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 199-223.
82. Information history of the First World War. Ed. by Z. Karvalics László. [Bp.] L'Harmattan, 2015. 202 p. ill.
83. Lőrinczné Bencze Edit: Modern információs eszközök a Nagy Háború propagandagépezetében. = Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 109-123.
84. Kolontári Attila: A felszabadítás-teória születése. A szovjet propaganda Magyarországról 1945. = Rubicon, 2015. 4. p. 12-21.
85. Sümegi György: 1956 plakátjai. 1956-2006. Bp. Corvina, 2015. 164 p. ill.
86. Csukovits Enikő: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a közép-korban. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2015. 307 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések).
87. Etényi Nóra, G.: Tradíció és aktualitás a 17. század végi várostromok nyilvánosságában. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 97-128.
88. Rákóczy Rozália: Egy rendszertelenül megjelenő periodika 1848-1849-ben. Az Armeé – Bulletin. = Acta Siculica 2014-2015. p. 299-314.
89. Deák József: A polgári magyar állam rendvédelmi sajtója, 1867-1944. = Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ, 2015. p. 65-88.
90. Kreutzer Andrea: „A legszebb, a legtökéletesebb és a legfürgébb képes lap az Érdekes Újság” Az Érdekes Újság háborús albuma és a világháború képes albuma. = A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 35-69.
91. Osváth Ádám: Újságok a frontról. Egy különleges gyűjtemény. = Soproni Szemle, 2015. 2. p. 179-186.
Hajas Antalné I. világháborús hadilapok gyűjteménye.
92. Uslu, Ateş: Levantine Press of Istanbul and the Outbreak of the Great War, 1914. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 245-256.
93. Sávoly Tamás: A székesfehérvári 10-es huszárok a közmédiában. = Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 141-165.
Kozma Miklós, Szóts Ernő, Havel Béla.
94. Oly korban éltek. A vészorszak újságíró-áldozatainak almanachja. Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp. Tevan Alapítv., 2015. 206 p. (Tevan könyvtár, 7.)
95. Bozó Bence Péter: Az első világháború járványtörténeti jellegzetességei az Orvosi Hetilap egykorú számai alapján. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 753-768.
96. Erős Ferenc: Háború és forradalmak: a trauma és az erőszak szociálpszichológiai megközelítésben. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 135-164. és Rubicon, 2015. 1. p. 78-89.
97. Farkas Katalin: „Névtelen félistenek” viszontagságai. Az 1848-49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 415-444.

98. Fodor Veronika: A csepeli Weiss Manfréd Konzern jótékonyági intézkedései az első világháború idején. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 3. p. 793-800.
99. Tóth Orsolya: Az Országos Hadsegélyező Bizottság. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 71-94.
100. Vörös Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”. A magyar szakképzés kihívásai az első világháború éveiben. = *Per Aspera ad Astra*, 2015. 2. p. 41-67.
Hadirokkantak ellátása, gondozása.
101. Artner Ramona: A Magyar Királyi Csendőrség személyi állományának növelése. = *Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből*. Bp. NKE, 2015. p. 11-19.
102. Parádi József: A Magyar Királyi Csendőrség nyugellátása. = *Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből*. Bp. NKE, 2015. p. 193-206.
103. Závodi Szilvia: A katonatiszti családok lakásviszonyai a 20. század első felében. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 95-121.
104. Hervainé Szabó Gyöngyvér: A háború társadalmi romjainak eltakarítása. A Népszövetség szociális, problémakezelési törekvései, tevékenysége, eredményei. = *Egy ezred év viharaiában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 285-298.
105. Fekete István: A fegyverek hallgatnak, az angyalok énekelnek. Így ünnepeltek a fronton. = *Múlt-kor*, 2015. ősz. p. 12-17.
106. Lukács László: Katona-karácsonyfa, frontkarácsonyfa az első világháborúban. = *Egy ezred év viharaiában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 197-208.
107. Arga Emese: A dohányzás megjelenése és elterjedése a magyar végvárok katonaságának körében. = *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában*. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 399-416.
108. Nagy Miklós Mihály: Tézisek Budapest hadtörténelmi földrajzához. = *Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főisk. TFI; Szerencs, Bocskai I. Kat. Gimn. 2015. p. 435-448.
109. Székely Gábor: Geopolitikai változások Európában a Nagy Háború után - Németország javára. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 325-338.
110. Garaczi Imre: Az első világháború következményei a kelet-közép-európai kisállamok geopolitikai sorsában. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 339-352. Maruzsa Zoltán: Egy meg nem valósult területi gyarapodás. Német-magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország Keleti-Kárpátokon túli terjeszkedéséről, 1941-42. = *Rubicon*, 2015. 11. p. 54-57.
112. Polgár Balázs: Csatatérkutatás és régészeti perspektívák. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. p. 337-349.
113. Szabó Miklós, Borhy László: Magyarország története az ókorban: kelták és rómaiak. Bp. L'Harmattan, 2015. 264 p. ill. (*Bibliotheca archeologica*)
114. Négyesi Lajos: Törökkori csatahelyek nyomai terepen. = *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában*. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 391-398.
115. Kovács Gyöngyi: Oszmán erődítmények a Dél-Dunántúlon. *Gondolatok Szigetvár-Turbék régészeti kutatása előtt*. = *Mediterrán és Balkán Fórum*, 2015. 2. p. 20-33.
116. Négyesi Lajos: Az 1685. évi tati csata. [Ford.] Márkus Andrea. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1061-1082.
117. Polgár Balázs: A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum hidasnémeti és komáromi régészeti kutatásai 2015-ben. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 351-365.

118. Csorba Csaba: Várkutatók és rekonstrukciók a Zempléni-hegységben. = Az abaúji és zempléni tájak tudományos feltárái. Tanulmánygyűjtemény. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főisk. TFI; Szerencs, Bocskai I. Kat. Gimn., 2015. p. 95-116. ill. (Tudomány- és oktatástörténeti tanulmányok, 5.)
119. Mende Balázs Gusztáv: Kritikai megjegyzések a szibériai „Petőfi-csontváz” azonosításának kísérletéhez. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. p. 350-361.
120. Kovács László: Karlovics és Petrovics. Leszámolás a barguzini Petőfi-fantommal. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 999-1046.
121. Nagy Áron: A Lajta a központban. Szerbia újjáépítheti a Monarchia megmaradt dunai hadihajóit. = *Magyar Nemzet*, 2015. 163. p. 6.
122. Pető Andrea: Kontinuität und Wandel. Die Geschlechtergeschichte des Ersten Weltkrieges. = *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 187-198.
123. Pető Andrea: Az I. világháború története a társadalmi nemek szerint. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 567-576.
124. Sipos Balázs: Miként befolyásolta a nők magyarországi helyzetét az első világháború? = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 591-606.
125. Madarász Antia, M.: „Mit ér a szavazati jog, ha elvész az ország ahol szavazhatunk?” A brit nők és a munka világa, 1914-1918. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 577-590.
126. Hahner Péter: Női szerepek a második világháborúban. = *Rubicon*, 2015. 8. p. 62-80.
127. McEvans, Paul: A Führer és a nők. = *Múlt-kor*, 2015. ősz. p. 34-39.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

128. A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. Közread. a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2015. 335 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
Ism.: Hausner Gábor. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1204-1206.
129. Chaline, Olivier: A csata mint történeti tárgy. [Ford.] Márkus Andrea. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1047-1060.
130. Illik Péter: A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban. Bp. Unicus, 2015. 114 p. ill.
131. Sudár Balázs: Török források Zrínyi-Újvár bevételéről. = *A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában*. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 121-140.
132. Tóth Ferenc: A szentgotthárdi csata francia szemmel. Újabb francia források a szentgotthárdi csatáról. = *A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában*. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 187-210.
133. Gömöri György: Angol források a 17. század második felének török háborúiról. = *Korunk*, 2015. 6. p. 86-93.
134. Ács Tibor: Hadtörténetírásunk historiájához. Az első hivatásos magyar hadtörténész: Lakos János életműve. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1089-1094.
135. Ács Tibor: Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából. Események, arcképek, tanulmányok. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Line Design, 2015. 229, [10] p. ill. Gondolkodók és tudós katonák a hadügyért: Tanárky Sándor, Széchenyi István, Batthyány Lajos, Bolyai János, Petőfi Sándor. p. 55-171.
136. Pollmann Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. = *Múltunk*, 2015. 1. p. 93-103.

137. Szöts Zoltán Oszkár: Hauptrichtlinien in der Historiografie des Ersten Weltkrieges in Ungarn. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 13-33.
138. Pók Attila: Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után. = Múltunk, 2015. 1. p. 22-41.
139. Gyarmati Enikő: 1914 – a júliusi válság régi-új historiográfiai olvasatai az első világháború centenáriumán. = Századok, 2015. 3. p. 711-753.
140. Evans, Richard John: Az első világháború keletkezése új megközelítésben. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 43-50.
141. Konok Péter: Volt-e, lehet-e az első világháborúnak „baloldali emlékezete”? = Múltunk, 2015. 1. p. 104-115.
142. Dénes Iván Zoltán: Mi okozta a történelmi Magyarország felbomlását? Egy magyarázat előzményei, műfaja és kontextusa. = Múltunk, 2015. 1. p. 42-92.
Szekfü Gyula
143. Baranov, Nikolay: Der Erste Weltkrieg in der modernen deutschen und russischen Geschichtsschreibung. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 257-264.
144. Csaplár-Degovics Krisztián: Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia. = Világtörténet, 2015. 3. p. 349-389.
145. Gyarmati Enikő: Az Osztrák-Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angol-szász történeti szakirodalmában. = Világtörténet, 2015. 2. p. 193-215.
146. Krausz Tamás: Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében - L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. A szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. = Eszmélet, 106. 2015. p. 86-99.
147. Balogh Béni, L.: A helyes történész magatartásról. Válasz Krausz Tamásnak. = Rubicon, 2015. 9. p. 40-43.
„Törvényes megszállás” Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között kötet kapcsán.
148. Garadnai Zoltán: Gondolatok egy könyvről és a történész felelősségéről. „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni. = Levéltári Szemle, 2015. 4. p. 64-77.
149. Romsics Ignác: Jaj a legyőzötteknek! Négy magyar forrás az 1944-45-ös szovjet vörös hadseregről. = Rubicon, 2015. 9. p. 48-57.
150. Gali Máté: Felszabadítók vagy megszállók? A szovjet Vörös Hadsereg 1944-45-ös magyarországi szerepének megítélése a honi historiográfiában. = Rubicon, 2015. 9. p. 44-47.
151. A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet. Szerk. Randolph L. Braham és Kovács András. [Bp.] Múlt és Jövő, 2015. 287 p.
152. Kahler Frigyes: A Történelmi Tényfeltáró Bizottság (Kahler-bizottság) történetéhez. Bp. Kairosz, 2015. 109 p.
153. Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére. Szerk. Parádi József. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. 154 p. (Salutem, 1.)
154. Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére. Szerk. Parádi Ákos. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. 218 p. (Salutem, 2.)
155. Basics Beatrix: „A hadtörténet kissé le van sajnálva” - Hermann Róbert, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese. = Múzeumcafé, 2015. p. 46. p. 128-132.
156. „Nagyon hasznos volna, ha a hadtörténetírás fokozottabban koncentrálna a konkrét hadműveletek leírására.” Bemutatjuk Olivier Chaline-t, a Sorbonne (Paris IV) professzorát. [Az interjút Tóth Ferenc készítette.] [Ford.] Márkus Andrea. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1083-1088.
157. Polgár Balázs: Victis Honor. Középkori és kora újkori konfliktusrégészet. Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat konferenciája, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014. december 5. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 298-300.

158. Bodó Sándor, Peterscsák Tivadar: A végvári konferenciák évtizedei. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúzs., 2015. p. 13-18.
159. Süli Attila: 200 éve született Gábor Áron az önálló székely tüzérség megteremtője. Emlék-konferencia, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. május 22. = Hadtörténelmi Közlemé-nyek, 2015. 1. p. 291-293.
160. Egy ezred év viharaiiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk. Szakály Sándor. Bp. L'Harmattan, 2015. 248 p. ill.
161. Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. [Szerk. Szabóné Bognár Anikó, Tombáczné Végh Katalin.] Kecskemét, Kecskeméti Katona J. Múzs., 2014. 148 p. ill.
162. Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán 2014. szeptember 6-7-én. [Szerk. Böröndi Lajos, Deák Ernő.] Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015. 282 p. (Sodalitas)
163. Papp Csilla: Földön, vízen, levegőben. = Élet és Tudomány, 2015. 46. p. 1444-1445. Konferencia a Közlekedési Múzeumban, az első világháború technikai újításairól.
164. Solymosi József: Az erőszak emlékezete. Személyek, intézmények, módszerek a XX. század második felében. Műhelykonferencia, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. május 28. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 293-297.
165. Szakály Sándor: Tóth Sándor (1924-2015) = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1213-1214.
166. Hausner Gábor: R. Várkonyi Ágnes (1928-2014) = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 301-305.
167. Kreutzer Andrea, Szoleczky Emese: R. Várkonyi Ágnes (1928-2014) = A Hadtörténeti Múze-um értesítője, 15. Bp. Hadtört. Múzs., 2015. p. 345-350.
168. Orosz Zoltán: 25 éves a Magyar Hadtudományi Társaság. = Hadtudomány, 2015. 3-4. p. 3-6.
169. Tények és adatok a Magyar Hadtudományi Társaság 25 évéről. = Hadtudomány, 2015. 3-4. p. 136-158.

A hadművészet és a fegyveres erők története

170. Tóth László: Néhány megjegyzés a gerilla hadikultúra egy sajátos manifesztációja kapcsán a Makkabeus felkelés első szakaszából. = Hadtudományi Szemle, 2015. 3. p. 141-150.
171. Fodor Pál: Dzsihad. A szent háború évszázadai. = Rubicon, 2015. 2. p. 20-29.
172. Bagi Zoltán Péter: Az időjárás mint a tizenöt éves háború hadműveleteit befolyásoló tényező. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúzs., 2015. p. 79-96.
173. Csikány Tamás: A szabadságharc hadművészete, 1848-1849. [Ill. Ölveczky Gábor.] Bp. Zrínyi, 2015. 378 p. ill.
174. Pásztai László: Az emberi tényező harcászati vonatkozásai az 1848-49-es szabadságharc példáján. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 394-414.
175. Turcsányi Károly, Bán Attila, Hegedűs Ernő, Molnár Gábor: Haderők és hadviselés az előltöl-tő fegyverek korában. Fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszerzés hatása a hadművé-szet fejlődésére. Bp. Hadtört. Int. és Múzs., 2015. 414 p. ill.
176. Pollmann Ferenc: Haditechnika, stratégia, propaganda. A hadviselés átalakulása az első vi-lágháborúban. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 45-53. és Rubicon, 2015. 1. p. 16-21.
177. Horváth Csaba: Az első világháború hadászati tervei és a felderítés működése a háború mozgó és állásháború időszakában. = „...kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlé-kezete. Ópusztaszer, Szeged, Belvedere, 2015. p. 75-102.

178. Hidán Csaba László: Árokharcászat és közelharc az első világháborúban. = Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 37-41.
179. Horváth Csaba: „Földi” felderítés az európai hadszíntéren a második világháborúban. = Belvedere Meridionale, 2015. 4. p. 147-155.
180. Molnár Gábor: A hadkiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeghadseregek kialakulásáig, 1648-1870. 1. r. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 109-142.
181. Nagy Miklós Mihály: Parancsnoki hiba vagy katonai kényszer? Az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbia elleni, 1914. évi katonai kudarcainak kérdései. = Közép-Európai Közlemények, 2015. 3. p. 5-19.
182. Németh István: Hindenburg katonai rendszere a Baltikumban. Az Oberost. = Élet és Tudomány, 2015. 39. p. 1225-1227. Oberbefehlshaber Ost.
183. Nagy Levente, Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 141-186.
184. Réfi Attila: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején, 1792-1815. 1. köt., A-H. Pápa, Jókai M. Városi Kvt. 2015. 130 p.
185. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 4. bőv. kiad. Miskolc, Miskolci Egy. K., 2015. 2 db (644 p.) ill.
186. Balla Tibor: Die Elite der österreichisch-ungarischen Generäle des Ersten Weltkrieges. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 241-259.
187. Mayer, Friedrich: Das Offizierskorps der bewaffneten Macht Österreich-Ungarns vor und im Ersten Weltkrieg. = Pallasch, 52. 2015. p. 3-32.
188. Balla Tibor: Az osztrák-magyar haderő magyar származású tábornokai és a Nagy Háború. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 133-146.
189. Ligeti Dávid Ádám: Egy tábornagy bukása. Gondolatok Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök 1917. évi leváltásáról. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 167-180.
190. Szakály Sándor: Vázlat a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikaráról. = Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 245-253.
191. Szakály Sándor: A Magyar Királyi Csendőrség felügyelői 1919-1945. = Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ, 2015. p. 161-176.
192. Lázár Balázs, Soós Péter, Szabó Péter, Szántó Nóra: Huszárkönyv. Bp. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2015. 349 p. ill. (Nemzeti könyvtár, 46.)
193. Vécsey Aurél: A huszárok. A magyar lovaskatonák története. [Portyák, hadjáratok, legendák és huszárcsínyek.] [Kecskemét.] Vagabund, cop. 2015. 205 p. ill.
194. Kranzieritz Károly: The Birth of Honvéd Cavalry Divisions. Honvéd lovashadosztályok születése. = Hadtudományi Szemle, 2015. 4. p. 168-177.
195. Ligeti Dávid Ádám: An ignominious defeat? Role of the Hungarian cavalry during the first months of ó WWI. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společností a státu ve válce. Praha, MNO CR - VHU, 2015. p. 262-266.
196. Fröhlich Dávid: A lovasság és a páncélos erők viszonya a két világháború közti magyar katonai gondolkodásban. The Relation of the Cavalry and Armoured Troops in the Hungarian Military Thinking between the Two World Wars. = Belvedere Meridionale, 2015. 4. p. 60-68.
197. Kloska Tamás: Rohamharcászat az első világháborúban. A központi hatalmak rohamalakulatai. = Hadtudományi Szemle, 2015. 4. p. 46-83.

198. Mujzer Péter: Huns on wheels. Hungarian mobile forces in WWII. Tanks, cavalry, motorised rifle, bicycle troops. [Bp.] Mujzer&Partner Ltd., [2015.] 284 p. ill.
199. Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941-1944. Esemény, elbeszélés, utóélet. Bp. Osiris, 2015. 467 p. ill.
200. Nagy Tamás: A Monarchia vasútjai az első világháborúban. = „...kedves bajtársim kössétek be sebem” A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer, Szeged, Belvedere, 2015. p. 141-177.
201. Artl, Gerhard: Der Eisenbahnaufmarsch der k. u. k. Armee gegen Russland 1914. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. Praha, MNO CR - VHU, 2015. p. 221-239.
202. Majdán János: Összedólt a menetrend. Magyar vasútak a Nagy Háború első évében. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 203-214.
203. Suba János: Utazás az első világháború alatt. = Közép-Európai Közlemények, 2015. 3. p. 40-64. Utazási okmányok katonáknak és civileknek.
204. Bán Attila: Változások a hadiellátásban a 14.-től a 19. századig. = Katonai Logisztika, 2015. 2. p. 240-249.
205. Katus László: Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása. (Részlet). Közread. Nagy Mariann. = Per Aspera Ad Astra, 2015. 1. p. 95-116.
206. Gáspár Tibor: A magyar fegyver- és lőszerbiztosítás története. Magyar Honvédség Fegyvertettechnikai Szolgálatfőnökség és jogelőd szervezetei vázlatos története. Bp. Zrínyi, 2015. 200 p. ill.
207. Gáspár Tibor: Adalékok a Magyar Honvédség Logisztikai Ellátó Központ történetéhez. 1-2. r. = Katonai Logisztika, 2015. 1. p. 169-202., 2. p. 139-182.
208. Zsigmond Gábor: Osztrák-magyar katonai tengeri utánpótlás-szállítások az első világháborúban. = Katonai Logisztika, 2015. 2. p. 215-228.
209. Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Orvostörténeti tanulmányok. [Összeáll.] Kapronczay Károly. Bp., M. Orvostört. Társ., 2015. 266 p. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára, 105.)
Ism.: Kapronczay Katalin. = Orvostörténeti Közlemények, 2015. 1-4. p. 203-204.
210. Kiss Gábor: Ärzte und Sanitätsanstalten in der königlich ungarischen Honvédarmee 1868-1918. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 349-373.
211. Révai Tamás: Kiütéses hagymáz előfordulása világháborúk során. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 167-172.
212. Kovács Alfréd: A katonák élelmiszer ellátása, különös tekintettel a húsételekre, a római légióktól a korszerű hadseregekig. Food provision of soldiers from roman legions to the modern armies with special regard to the meat type meals. = Animal Welfare, Etológia és Tartástechnológia, 2015. 2. p. 104-108.
213. Fehér Béla, Szécsi Noémi: Hamisgulyás. Hadikönyha a 20. századi Magyarországon. [Bp.] Helikon, 2015. 334 p. ill.
214. Süli Attila: Az erdélyi hadsereg tüzérségének megszervezése 1848-49-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 969-998.
215. Balla Tibor, Csikány Tamás, Gulyás Géza, Horváth Csaba, Kovács Vilmos: The history of the Hungarian Artillery, 1913-2013. [Transl. Alan Campbell.] [Bp.] Zrínyi, [2015.] 319 p. ill.
Eredeti cím: A magyar tüzérség története, 1913-2013.
216. Bálint Attila: A német tábori tüzérség a második világháborúban. 2-5. r. = Haditechnika, 2015. 1. p. 68-71., 2. p. 72-75., 3. p. 72-75., 4. p. 70-72. 1. r. = u. o. 2014. 6.
217. Kelemen Ferenc: Tűzszerészet az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében, a nagy háború idején. = Haditechnika, 2015. 5. p. 61-65.

218. 70 év az életveszély árnyékában. A magyar tüzszerész- és aknakutató alakulatok története 1945-2015. Bp. Zrínyi, 2015. 229 p. ill. + DVD
Szerzők: Bucsák Mihály, Csurgó Attila, Horváth Tibor, Láng László, Molnár Sándor, Posta Lajos, Szatai Zsolt, Vörös Mihály.
219. A Honvédelmi Minisztérium Védelemgazdasági Hivatal valamint jogelődjeinek története, 2010-2015. [Főszerk. Pál István.] [Fel. szerk. Bencsik Gábor.] [Kiad. a Honvédelmi Minisztérium Védelemgazdasági Hivatal.] [Bp.] HM Védelemgazd. Hív., 2015. 120 p. ill.
220. Gáz! Riadó! A vegyivédelem szolgálat története. Bp. Zrínyi, 2015. 368 p. ill. (Katonák békében és missziókban)
Szerzők: Madaras Péter, Varga A. József, Tokovicz József, Szombati Zoltán, Miklovich János, Földi László, Blanyár Zoltán, Sztanó Géza.
221. Halász László, Pintér István: A Haditechnikai Intézet vegyivédelmi fejlesztő osztályai és fejlesztései az 1947-es megalakulástól a 2006-os megszüntetésig. = Hadmérnök, 2015. 4. p. 86-100.
222. Bernád Dénes, Magó Károly, Punka György: A nemzet szárnyai. A magyar katonai repülés évszázados története. The wings of the nation. The century-old history of Hungarian military aviation. [Ford. Alan Campbell, Bernád Dénes.] Jav. utánnny. Bp. Zrínyi, 2015. 258 p. ill. + 223. Repülőaszok 1914-1918. Az Osztrák-Magyar Monarchia legsikeresebb légjárói és felszerelésük. Bp. Zrínyi, 2015. 339 p. ill.
Szerzők: Gondos László, Nagy András, Pap Péter, Hatala András, Bálint Ferenc, Magó Károly.
224. Czirók Zoltán: Pillanatkép az osztrák-magyar repülőcsapatokról: Dél-Tirol, 1915. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 730-741.
225. Punka György: A nagy háború a levegőben. 4-5. r. = Aero Magazin, 2015. szept. p. 54-57., nov. p. 58-61.
4. r. A vadászrepülés születése. 5. r. Légi győzelmek.
226. Czirók Zoltán: A „Zeffiro akció”, avagy pünkösdi támadás a parenzói támaszpont ellen – 1916. = Haditechnika, 2015. 6. p. 61-65.
227. Kiss László: Tonderni csapás - az első, repülőgép-hordozóról végrehajtott légitámadás. = Haditechnika, 2015. 1. p. 32-36.
228. Polgár Tamás: Guernica mítosza. Valóban terrorbombázás történt? = Aranyas, 2015. 7. p. 50-55.
229. Horváth Zoltán: Turistainvázio. Légi hadműveletek északon. = Aranyas, 2015. 2. p. 68-73. 1939. Dánia, Norvégia ellen.
230. Horváth Zoltán: Az égi villámháború. A Luftwaffe-sikerszéria folytatódik. = Aranyas, 2015. 3. p. 68-73. 1939. Norvégia, Belgium, Hollandia elleni légi hadműveletek.
231. Horváth Zoltán: Veszteséglista. Támadás a német flottabázis ellen. = Aranyas, 2015. 1. p. 58-63. 1939. RAF támadások
232. Horváth Zoltán: Esélytelenek. Végzetes döntések sorozata. = Aranyas, 2015. 6. p. 68-73. 1940. Royal Navy repülősb bevetései Norvégiában.
233. Kelecsényi István: Francia trikolor a szövetségesegek ellen. A Vichy-légierő. 1-3. r. = Haditechnika, 2015. 3. p. 48-55., 4. p. 54-58., 5. p. 38-42.
234. Horváth Zoltán: Végzetes tavasz. A francia légierő 1940-es kudarca. = Aranyas, 2015. 4. p. 66-71.
235. Varga Csaba Béla: Gibraltár bombázása. Az elfelejtett háború. = Aranyas, 2015. 1. p. 74-77. 1940 nyara
236. Horváth Zoltán: Egy elfelejtett viszály. Thaiföldi-francia légi háború. = Aranyas, 2015. 12. p. 44-49.

237. Punka György: Az angliai csata. 1-2. r. = Aero Magazin, 2015. aug. p. 54-57. okt. p. 54-57.
1. r. Az angliai csata első napja. 2. r. ... és nem volt megállás.
238. Horváth Zoltán: Éjszakák és nappalok. Amikor a „kevesek” mindent megtettek. = Aranysas, 2015. 9. p. 68-73.
London bombázása, 1940.
239. Horváth Zoltán: Hellász elfelejtett hősei. A görög-olasz légi háború. = Aranysas, 2015. 10. p. 68-73.
240. Varga Csaba Béla: Dicsőségre ítélve. Halálra szánt bombázók. = Aranysas, 2015. 5. p. 74-77.
Az amerikai légierő a Midway-i csatában, 1942.
241. Varga Csaba Béla: Öngyilkos elszántsággal. Japán pilóták Midwayen. = Aranysas, 2015. 6. p. 74-77.
242. Varga Csaba Béla: Harc az óriások ellen. Japán sárkányvadászok. = Aranysas, 2015. 2. p. 74-77.
243. Varga Csaba Béla: Az US Navy újonc pilótái. Kávét, szendvicset, agyaggalambot. = Aranysas, 2015. 11. p. 74-77.
Pearl Harbort követően.
244. Varga Csaba Béla: A zöld pokol pilótái. Új-Zéland ászai. = Aranysas, 2015. 10. p. 74-77.
1943. Salamon-szigetek.
245. Zsig Zoltán: Villámgyors megoldás. A bajtársiasság amerikai példaképe. = Aranysas, 2015. 10. p. 50-53.
Dick Andrews, Richard Willsie akciója 1944 nyarán Románia felett.
246. Meruk József: A sajátjaikat is támadták a szovjetek. Dokumentum Budapest légi ostromáról - a történész szemével. = Aero Magazin, 2015. 11. p. 80-83.
247. Czirók Zoltán: „Tegnap istenítélet volt Szombathelyen...” Légitámadások a vasi megyeszékhely ellen 1944-1945. Szombathely, Vasi Múzeumbarát Egylet, 2015. 132 p. ill.
248. Zsák Ferenc: A Magyar Néphadsereg repülőalakulatai. 4-13. r. = Aero Magazin, 2015. febr. p. 60-63., márc. p. 60-63., ápr. p. 60-63., máj. p. 54-57., jún. p. 60-63., júl. p. 60-63., aug. p. 60-63., szept. p. 60-63., okt. p. 64-67., nov. p. 74-79.
4. r. A 66. vadászpilóta hadosztály. 5. r. A 28. csatarepülő hadosztály. 6. r. A 82. bombázórepülő hadosztály. 7. r. Szállító-, futár- és más egységek '56-ig. 8. r. Háttérintézmények (Remi). 9. r. A Repülőátvételi Bizottság. 10. r. Sorsdöntő napok. Az '56-os forradalom. 11. r. A Repülőképző Központ (RKK). 12. r. A 47. vadászpilóta ezred. 13. r. A 31. vadászpilóta ezred.
249. Olasz Lajos: A hátszág légvédelmének kiépítése az I. világháború időszakában. = Belvedere Meridionale, 2015. 4. p. 24-41.
250. Olasz Lajos: Frontvonal a hátszágban. A polgári légoltalom a második világháború éveiben, 1939-1945. = Háborús hétköznapi hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁSZTLvt., 2015. p. 153-167.
251. Sály Zoltán: Szomorú születésnapok. Forgószárnyas-évfordulók. = Aranysas, 2015. 3. p. 34-36.
252. Kiss Roland: Az aszimmetrikus tengeri hadviselés. A kezdetektől a II. világháborúig. 1-2. r. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 78-93.
253. Sály Zoltán: Háborús vizeken. Óceánjárók katonai alkalmazása. = Regiment, 2015. 1. p. 44-49.
254. Németh István: A német flotta az első világháborúban. A császári haditengerészet tündöklése és bukása. = Rubicon, 2015. 3. p. 5-27.
255. Fischer Ferenc: „Zeigen der Flagge.” II. Vilmos három hadihajója és Heinrich von Hohenzollern főherceg missziója 1914 tavaszán és nyarán Braziliában, Uruguayban, Argentínában és Chilében. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 85-104.
256. Horváth Zoltán: A szerencse forgandó. A császári hajóraj vesztesége. = Regiment, 2015. 1. p. 8-11.
1914. Vereség a Falkland-szigetekenél.

257. Antal Gábor: A tengerről a sivatagba. Az Emden cirkáló Hellmuth von Mücke emlékiratai alapján. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 195-202.
258. Feith László: Út a hullámsírba. 1-2. r. = Magyar Honvéd, 2015. 4. p. 52-55., 5. p. 58-61. 1. r. Bal-lépések láncolata. 2. r. Egy piszkos ügy. A Lusitánia elsüllyesztése, 1915.
259. Horváth Zoltán: Az utolsó felvonás. A császári hajóhad pusztulása. = Regiment, 2015. 5. p. 16-21. 1918. nov. Scapa Flow.
260. Krámlí Mihály: A császári (és) királyi haditengerészet, 1849-1918. = Magyarország had-története. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 255-274.
261. Krámlí Mihály: A navalizmus és az osztrák-magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 181-194.
262. Krámlí Mihály: Az osztrák-magyar haditengerészet. = Rubicon, 2015. 3. p. 32-45.
263. Krámlí Mihály: A Durazzo elleni akció 1915. december 29-én. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 668-686.
264. Horváth Zoltán: Rajtaütés Tarantóban. Az olasz flotta fekete napja. = Aranysas, 2015. 11. p. 62-67. 1940. nov.
265. Horváth Zoltán: Az Ostfront hadművelet - A SCHARNHORST utolsó csatája. 1-2. r. = Hadi-technika, 2015. 1. p. 52-58., 2. p. 55-60.
266. Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből. Szerk. Boda József, Parádi József. Bp. NKE, 2015. 244 p. (Magyar rendvédelem-történeti tanulmányok, 2.)
267. Parádi József: A katonailag szervezett őrtestület és a polgári őrtestület. = Rendvédelem-történeti Füzetek, 2015. 43-46. p. 77-84.
268. Zeidler Sándor: Testőrségi rendfokozatok a polgári magyar állam időszakában. = Rendvédelem-történeti Füzetek, 47-50. 2015. p. 95-101.
269. Magyarosi Sándor: „Járásparancsnok testvérnek jelentem!” A háromszéki népőrség története. 1944. december 2. - 1945. június 20. = Acta Siculica 2014-2015. p. 381-414.
270. Nemzetőrjelvény. Tanulmányok az 1956-os Nemzetőrségről. 2009-2013. Szerk. Bokodi-Oláh Gergely. [Közread.] Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa. Bp. 1956 NHT, 2015. 337 p. ill.
271. Kiss Dávid: A Munkásőrség utolsó hónapjai. = Századok, 2015. 6. p. 1397-1443.
272. Urbán Aladár: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Bp. Argumentum, 2015. 243 p. [12] t. ill.
273. Deák Ágnes: „Zsandáros és policzájós idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867. Bp. Osiris, 2015. 662 p. ill.
274. Boda József: A polgári magyar állam „nemzetbiztonsági” szervezetei 1867-1945. = Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből. Bp. NKE, 2015. p. 29-51.
275. Boda József: Az Osztrák-Magyar Monarchia felderítő szervezete. = Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ, 2015. p. 37-64.
276. Szabó Szilárd: Az Evidenzbüro. Az Osztrák-Magyar Monarchia felderítő szervezete 1850-1919. = Rendvédelem-történeti Füzetek, 43-46. 2015. p. 127-170.
277. Varga Krisztián: Politikai rendőrség a Horthy-korszakban. Bp. Jaffa, 2015. 256 p. ill.
278. Szakály Sándor: A 2. vkf. Osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918-1945. Bp. Magyar Napló, 2015. 271 p. ill. Ism.: Dombrády Lóránd. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 277-278., Farkas Ádám. = Jogtörténeti Szemle, 2015. 2. p. 55-57., Murádin János Kristóf. = Korunk, 2015. 5. p. 120-123.

279. Dobák Imre: A technikai területek felértékelődése a két világháború közötti magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezetében. = *Hadtudományi Szemle*, 2015. 1. p. 33-50.
280. Botos János: A Magyar Királyi Belügyminisztérium helye, szerepe a polgári magyar állam rendvédelmi rendszerében, 1867-1944. = *Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből*. Budapest, NKE, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 53-72.
281. Az Államvédelmi Osztály 1946-1948. Szerk. és jegyz. Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. Bev. írta Müller Rolf. Bp. Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L' Harmattan, 2015. 403 p. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből, 2.)
282. Jobst Ágnes: A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955-1989. Bp. Jaffa, 2015. 344 p. ill.
283. Tabajdi Gábor: Budapest a titkosszolgálatok hálójában 1945-1989. Bp. Jaffa, 2015. 255 p. ill.
284. Suba János: A Nemzeti hadsereg csendőralakulatai 1919–1921. = *Közép-Európai Közlemények*, 2015. 4. p. 47-60.
285. Vedó Attila: A Magyar Királyi Csendőrség tevékenysége a hírszerzés és kémelhárítás területén. = *Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 143-154.
286. Ravasz István: A Magyar Királyi Honvédség karhatalmi alkalmazásának szabályozása a Horthy-korban, császári és királyi előzményekkel. = *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 47-50. 2015. p. 51-68.
287. Vedó Attila: A Magyar Királyi Csendőrség karhatalmi tevékenységének szabályozása a két világháború között. = *Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből*. Bp. NKE, 2015. p. 223-236.
288. Vedó Attila: A Magyar Királyi Csendőrség feladatai a külföldiek ellenőrzésében. = *Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 177-202.
289. Vedó Attila: A Magyar Királyi Csendőrség közbiztonsági tevékenységének megszervezése 1881-1918. = *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 43-46. 2015. p. 171-190.
290. Molnár Judit: Zsidók és csendőrök a gettókbán, gyűjtőtáborokban 1944-ben. = *Háborús hetekönnapok hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945*. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁSZTLvt., 2015. p. 229-242.
291. Olasz Lajos: Ballonháború. Rendvédelmi szervezetek közreműködése az ellenséges katonai léggömbök leküzdésében, 1941-1944. = *Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből*. Bp. NKE, 2015. p. 143-161.
292. Boda József: A Román Csendőrség története. = *Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 31-56.
293. Parádi Ákos: Bosznia-Hercegovina csendőrsége az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. = *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 47-50. 2015. p. 45-50.
294. Som Krisztián: A magyar határforgalom ellenőrzés, 1000-1301. = *Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 103-120.
295. Suba János: A déli határszakasz határőrizete a két világháború között. = *Közép-Európai Közlemények*, 2015. 1. p. 49-61.
296. Suba János: Határőrök Zemplénben, 1920-1944. = *Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főisk. TFI; Szerencs, Bocskai I. Kat. Gimn. 2015. p. 513-529.
297. Suba János: A határvédelem megszervezése a visszatért Erdélyben 1940–1944. = *Közép-Európai Közlemények*, 2015. 2. p. 135-149.
298. Hermann, Rainer: Az Iszlám Állam. A világi állam kudarca az arab világban. [Ford.] Kőrös László. Bp. Akad. K., 2015. 206 p. ill.
Eredeti cím: Endstation Islamischer Staat?

299. Weiss, Michael; Hassan, Hassan: Az Iszlám Állam. A terror hadserege belülről. [Ford. Nagy Marcell, Takács Zoltán.] Bp. HVG Kv., 2015. 328 p.
Eredeti cím: ISIS: inside the army of terror.
300. Napoleoni, Loretta: Az iszlamista főnix. Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása. [Ford.] Nagy Marcell. Bp. HVG, 2015. 216 p.
Eredeti cím: The Islamist phoenix.
301. Dévényi Kinga: Dzsihadisták, iszlamisták, terrositák. = Rubicon, 2015. 2. p. 36-41.
302. Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek. Szerk. Kis Álmos Péter. [Közread. a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság, Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat.] [Bp.] HVK Tud. Kutatóhely; MH ÖHP; MH GEOSZ, 2015. 480 p. ill.

Csapattörténetek

303. Varga Kálmán: Az Esterházy testőrgárda. Gránátosok a magyar Verszáliában. = Rubicon, 2015. 7. p. 64-67.
304. Dér Cs. Dezső: Az 1848-49-es I. magyar hadtest. Hadszervezés az önálló működés időszakában. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Line Design, 2015. 167 p. ill. ('48-as könyvtár) Borító- és gerinc cím: Az 1848-49-es I. magyar hadtest születése.
305. Süli Attila: A 11. „vörössipkás” honvédszászlóalj 5. századának parancskönyve. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 495-508.
306. Solymosi József: A 204. honvédszászlóalj parancskönyve. Hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsok. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 509-541.
307. Réfi Attila: A Meskó-hadosztály az 1813. évi őszi hadjáratban, avagy egy dicső pályafutás balsikerű lezárása. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 445-460.
308. Szabó Béla: A „magyar háború 1849-ben.” Az orosz intervenció életképei a kamcsatkai 44. vadászrezend tisztjének emlékirataiban. = Sereg szemle, 2015. 4. p. 120-130.
309. Reiter Christian E.: Der „Verrat” des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 36 in der Schlacht am San im Oktober 1914. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. Praha, MNO CR – VHU, 2015. p. 213-218.
310. Varga E. László: Források és iratok a Lengyel Légiókban harcolt magyarok történetéhez, 1914-1918. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 881-915.
311. Pollmann Ferenc: 44-es somogyi bakák a Száva túlsópartján. = Somogy, 2015. 2. p. 57-64.
312. Lukács Bence Ákos, Szabó Péter: A somogyi Rosseb hadosztály a Don-kanyarban. Hadiokmányok, harctéri naplók, tábori levelezőlapok, visszaemlékezések és sajtóhíradások a magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály történetéhez, 1942-1943. Bp. Zrínyi, 2015. 550 p. ill. + CD
313. Molnár András, Szabó Péter: Zalai honvédek Erdélyben. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár mozgósításáról és észak-erdélyi bevonulásáról, 1940. [Közread. a] Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. Zalaegerszeg, MNL Zala M. Lvt., 2015. 192 p. ill.
314. Berekméri Árpád Róbert: „Lesz még kikelet!” Marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban, 1940-1945. Marosvásárhely, Lector, 2015. 463 p. ill.
315. Wood, Ian Michael: History of the Totenkopf's Panther-Abteilung. Keszthely, PeKo, 2015. 180 p. ill.
I./SS Panzer-Regiment 3.
Magyarországi harcok: 1945. január 1 – 1945. március 15.
316. Carius, Otto: Tigrisek a sárban. Az 502. nehézpáncélos-osztály 2. százada Narvánál és Dünaburgnál. [Ford. Kőrös László.] [Sopron.] B.H.N. Kft., [2015.] 184 p., [48] t. ill.
Eredeti cím: Tiger im Schlamm.

317. Kranzieritz Károly: A pécsi 8. huszárezred a világháború első napjaiban. = A hadtudomány és a 21. század. Bp. DOSZ Hadtud. Oszt., 2015. p. 57-70.
318. Demeter Zsófia: Száz éve történt – emlékezés a 10-es huszárokra. = Egy ezred év viharai-ban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 31-35.
319. Nemestóthy-Szabó Béla: Naplóm, 1914-1918. Császári és királyi 12-ik huszárezredben. Bp. Zrínyi, 2015. 433 p. ill.
320. Horváth Zoltán: Az elfelejtett légió. 75 éve zajlott az angliai csata. = Aranysas, 2015. 8. p. 68-73.
303. Kosciuszko század az angliai csatában, 1940.
321. Magó Károly: Elfelejtett repülődandár. Hideg, hó és halál... 4. r. = Aranysas, 2015. 1. p. 78-82. 1-3. r. = u. o. 2014. 10-12. M. kir. 2. repülődandár.
322. Magó Károly: A sötét égbolt harcosai. A magyar éjszakai vadászrepülők. 1-3. r. = Aranysas, 2015. 2. p. 79-82., 3. p. 79-82., 4. p. 78-82. 5/1. éjjeli vadászrepülő-század.
323. Horváth Zoltán: Tűzkeresztség Hollandiában. A 264. század sikerei és kudarcai. = Aranysas, 2015. 5. p. 68-73.
324. Szórád Tamás: Pillanatképek a 101. felderítő repülőszázad mindennapjaiból. 1-2. r. = Aero Magazin, 2015. szept. p. 68-71., nov. p. 76-78. 1. r. Csapásmérő erő. 2. r. Derítsd fel és semmisítsd meg! Taszár, 1983-1997.
325. Kositzky Attila: Pápai történelem. 9. r. Csak az alakulat neve változott... = Aranysas, 2015. 1. p. 54-57. 47. Pápa Harcászati Repülőezred 1-8. r. = u. o. 2014. 5-12.
326. Légterlővagok. MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázis = Knights of the Airspace. HDF 59th 'Szentgyörgyi Dezső' Air Base. [Összeáll. Dobrainé Zám Krisztina, Kaszab Tibor, Toperczer István.] Bp. Zrínyi, 2015. 120 p. ill. (Csapathagyományok)
327. Föld és ég között. A Magyar Honvédség 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred és jogelőd szervezeteinek másfél évtizedéről. [Összeáll.] Kovács Ferenc, Könczöl Ferenc, Varga László. Bp. Zrínyi, 2015. 159 p. ill. A katonaság és kiképzésének története.
328. Veszprémy László: „Vilissimi et pessimi.” Megjegyzések a katonai segédnépek XII-XIII. szá-zadi magyarországi történetéhez. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 146-161.
329. Kranzieritz Károly: A nikápolyi csata magyar résztvevői. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 162-183.
330. Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. [Szerk. Berecz Mátyás, Bujdosné Pap Györgyi, Petercsák Tivadar.] Eger, Dobó I. Várműz., 2015. 444 p. ill. (Studia Agriensia, 31.) Az Egerben, 2012. okt. 15-17-én azonos címmel rendezett konferencia szerkesztett előadásai.
331. Czigány István: A militarizált társadalom rétegződése és szerepe a felső-magyarországi vég-vidéken a 17. század elején. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Várműz., 2015. p. 41-64.
332. Varga Beáta: Hajdúk a kozákok ellen Bethlen Gábor első Habsburg-ellenes hadjárata idején. = Aetas, 2015. 3. p. 51-72.
333. Czigány István: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében, 1715-1740. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 11-40.
334. Lázár Balázs: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében, 1741-1815. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 41-114.

335. Molnár András: A nemzeti haderő megteremtésének reformkori előzményei, 1825-1848. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 123-130.
336. Hermann Róbert: A magyarországi katonaság az észak-itáliai háborúban, 1848-1849. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 171-178.
337. Süli Attila: A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. = Acta Siculica, 2014-2015. p. 195-248.
338. Bona Gábor: A '48-as honvédsereg örmény hősei. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 46-49.
339. Kedves Gyula: Az 1848-1849. évi szabadságharc katonai emigrációja. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 179-190.
340. Csikány Tamás: Az Osztrák Császárság hadügye, 1849-1866. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 191-208.
341. Balla Tibor: Az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje a Nagy Háború kitérőesekor. = Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 11-24.342. Kiss Gábor: Az osztrák-magyar haderő az I. világháborúban. Tények, adatok, érdekességek. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegyei Lap- és Kvk., 2015.p. 52-61.
343. Kolontári Attila: Magyar internacionalisták az oroszországi polgárháborúban, 1917-1922. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 353-360.
344. Nagy Miklós Mihály, Fischer Ferenc: A „háború utáni háború” 1919–1933. A Versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiban. = Közép-Európai Közlemények, 2015. 3. p. 169-172.
345. Bernád Dénes; Kliment, Charles K.: Magyar warriors. The history of the Royal Hungarian Armed Forces 1919-1945. Solihull, Helion, 2015. 404 p.
346. A második világháború hadseregei és katonái. [Fel.szerk. Farkas György.] Bp. [Kossuth,] [2015.] 146 p. ill. (Polihisztor)
347. Kolontári Attila: A sztálini forgatókönyv. A Vörös Hadsereg háborús előkészületei 1939-1941. = Rubicon, 2015 9. p. 58-67.
348. Martinkó József: A nagyváradi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola, 1898-1918. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 314-318.
349. Illésfalvi Péter: „Gyopár a sapkánk dísze.” Hegyvadásztiszt-képzés a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián. Bp. Írott Szó Alapítv., M. Napló, 2015. 201 p., [20] t. ill.
350. Szabó Miklós: A tisztai alapképzés folyamatos korszerűsítését kikényszerítő nemzetközi események és a magyar tisztii „minőség” fontosabb elemei az 1960-as évek első felében. = Hadtudomány, 2015. 3-4. p. 49-58.
351. Tangl Balázs: Szombathely – katonaváros. Katonai létesítmények és katonai alakulatok Szombathelyen a dualizmus korában. = Vasi szemle, 2015. 3. p. 317-334.
352. Fekete Gyula, Szabó József János: Mozaikok Örkénytábor történetéből, 1875-2015. Örkénytábor, [Fekete Bt.], 2015. 212 p. ill. Táborfalva.
353. Németh Csaba: A Tápiógyörgyei Levente Egyesület története, 1924-1944. Tápiógyörgye, Önkorm., 2015. 141 p. ill.
354. Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925-1944. Vál., szerk., bev. tanulmány és jegyz. Vitári Zsolt. Szerk. Czefner Dóra, Gyimesi Réka, Márkus Beáta. Pécs, Kronosz, 2015. 685 p. ill.
355. Boda József: Ejtőernyősök. Leventék, sorkötelesek és sportolók. Polgári ejtőernyőzés története Magyarországon. Bp. Zrínyi, 2015. 428 p., [3] t. ill.

356. Nagy Imre: Örökké csillagok. Írások JNKSZ megye vívó bajnokairól. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Vívószövets., 2015. 92 p. ill.
Papp Bertalan.
357. Glaub Krisztián: Sport és/vagy politika. Farkas Mihály és a Budapesti Honvéd labdarúgó csapata. = Aetas, 2015. 4. p. 50-66.

A katonai nevelés és hagyományápolás története

358. Törő László Dávid: Az I. világháború képe a két világháború közötti tankönyvekben Magyarországon. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015. p. 174-188
359. Blaskó Katalin: Az I. világháború ábrázolása a két világháború közötti osztrák tankönyvekben. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015. p. 269-277.
360. Albert B. Gábor: Einschätzung des Ersten Weltkrieges in den sich wandelnden Geschichtslehrbüchern des 20. Jahrhunderts. Von den 1920er-Jahren an bis Mitte der 1960er-Jahre in Ungarn. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 35-54.
361. Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Az utókor emlékezete. Az első világháború problematikája az ukrán és az orosz történelemtankönyvekben és a szakdidaktikai irodalomban. = Acta Academiae Beregsasiensis, 2015. 1. p. 101-119.
362. Turbucz Dávid: Az ellenkultusz évtizedei. Horthy Miklós az 1945-1989 közötti történelem tankönyvekben. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 112-117.
363. Magyar hősök, 1914-1916. Szerk. Tábori Kornél. [Onga.] Nemzeti Örökség K., [2015.] 180, [16] p. ill.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad. Bp. Pesti Napló, 1916.
364. Jakusch Gabriella: Hősök emlékezete. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 15. 2015. p. 135-151.
365. Helgert Imre, Négyesi Lajos: A Hősök tere. A nemzeti kegyelet megszentelt helye. The Heroes' Square. A sacred place of national tribute. Bp. Zrínyi, 2015. 223 p. ill.
366. Tüskés Anna: Költő és hadvezér bronzban és kőben. Zrínyi Miklós alakja a XX. századi szobrászatban. = Élet és tudomány, 2015. 3. p. 70-73.
367. Fritz Beke Éva, Négyesi Lajos, Szabó András, Dénes Kálmán, Padányi József: Az ács-herkályi honvéd emlékmű kutatása. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1095-1104.
368. Hadobás Pál: Világháborús emlékművek Edelény környékén. Edelény, MKKM, 2015. 260 p. ill. (Edelényi füzetek, 50)
369. Vizi László Tamás: „Felállítottuk ezen emlékművet...” Nemzeti áldozatkészség székesfehérvári szobra a terv megszületésétől, az 1915-ös megvalósításig. = Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 77-107.
370. Oláh Rezső: A Soproni Múzeum vashonvédja. = Soproni Szemle, 2015. 2. p. 187-194.
371. Farkas Kristóf, Fodor István Ferenc: Második világháborús emlékművek a Jászságban. = Jászsági Évkönyv, 2015. 1. p. 33-40.
372. Tisztelgés a Felső-Bácskából kényszermunkára hurcolt ezrek szenvedésének emléke előtt. Emléktábla-állítás, Bácsalmás, 2010. Szent István napján. [Szerk., sajtó alá rend. Csőke Sándor.] Bácsalmás, Magánkiadás [Csőke Sándor], 2015. 79 p. ill.
373. Reichl, Thomas: Das Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. Praha, MNO CR - VHU, 2015. p. 359-373.

374. Maruzs Roland: Tisztelet a hősöknek. Ébren tartani az emlékezetet. [Riporter:] Feith László. = Magyar Honvéd, 2015. 1. p. 58-61.
HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály tevékenysége.
375. Zsidó hősök a hazáért. Az első világháborúban hősi halált halt és hadviselt zsidó katonák sírjainak felújítása a Kozma utcai izraelita temetőben. [Összeáll.] Várnai Patrícia. [Fényk.] Dévényi Veronika. Bp. Zrínyi, HM Védelemgazdasági Hiv., HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főoszt., 2015. 355 p. ill.
376. Törös István: A kiválasztottak. Arlington ismeretlen katonái. = Regiment, 2015. 4. p. 30-35.
377. Bitskey István: Az Athleta Christi eszménye a végvári harcokban. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármú., 2015. p. 65-78.
378. Gyáni Gábor: Az első világháború emlékezete. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 313-332. és Rubicon, 2015. 1. p. 58-65.
Gyász. Temetők a fronton, emlékművek a hátszágban.
379. Zakar Péter: Az Osztrák-Magyar Monarchia tábori lelkészei az I. világháborúban. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/ Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015. p. 62-82.
380. Zakar Péter: Tábori lelkészek az I. világháborúban. = Deliberationes, 2015. 1. p. 17-29.
381. Zakar Péter: Die Militärgeistlichen der Österreich-Ungarischen Monarchie im Ersten Weltkrieg. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 261-280.
382. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború. [Összeáll. és a magyarázó szövegeket írta Bánkuti Gábor, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár]. Pécs, Pécsi Püspöki Hittud. Főisk. Pécsi Egyháztört. Int., 2015. 43 p. ill.
2014. december 29-én a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán megnyitott kiállítás anyagának szerkesztett változata.
383. Balogh Gábor: A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon. Főbb konfliktusalakzatok és modus vivendi. Bp. L' Harmattan, 2015. 518 p. ill.
384. Zombori István: A katolikus egyház és a szovjet hadsereg, 1944-1945. = Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., 2015. p. 285-294.
385. Giczi Zsolt: Az evangélikus egyház szerepvállalása Magyarország háborús propagandájában. = Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945. Budapest, Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁSZTLvt., 2015. p. 143-151.
386. Bánkuti Gábor: Frontátvonulás és ami utána következett. A megszállás egyházi recepciója. = Rubicon, 2015. 11. p. 49-53.
387. Megyaszai Szilvia: Világháború, társadalom, emlékezet. Az emlékezet helyi működéséről, a helyi közösségek bevonásának lehetőségeiről, a püspökladányi helytörténeti honlap példáján keresztül. = Múltunk, 2015. 1. p. 116-134.
388. Tulipán Éva: 1848 1948-ban. Múlthasználat és propaganda a néphadsereg születésének hajnalán. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1105-1112.
389. HOHE 1990-2015. Negyedszázad a honvéd hagyományörzésért. [Összeáll. és szerk.] Siposné Kecskeméthy Klára. [S. I.] HOHE, 2015. 172 p. ill.
390. Negyedszázada szövetségben. Huszonöt éves a Bajtársi Egyesületek Országos Szövetsége. [Összeáll.] Tóth Sándor. Bp. Zrínyi, 2015. 208 p. ill.
391. Kovács Attila: Hagyományörzők lovon. Országút lett a kitaposott ösvényből. = Magyar Honvéd, 2015. 11. p. 48-51.
Történelmi Lovas Egyesület.
392. Németh Ferenc: A nagy háború első hadijátéka. Belgrád ostroma (1916). = Bácsország, 2015. 4. p. 26-27.
393. Snój Péter: Huszáros hatszáz kilométer. = Magyar Honvéd, 2015. 1. p. 40-43.
Limanowa – emléktúra és hadijáték.

394. Bedécs Gyula: Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek. 3., Az Adriától a Kárpátokig. Bp. Zrínyi, 2015. 295 p. ill.
395. Bedécs Gyula: Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek. 2., A Doberdótól a Dolomitokig. Bp. Zrínyi, 2015. 295 p. ill.
396. Szücs László: Zarándokvonat. Isonzó Expressz 2015. = Magyar Honvéd, 2015. 8. p. 48-51.
397. Snoj Péter: Hősökre emlékezve. Három útvonal, kétszáz résztvevő. = Magyar Honvéd, 2015. 2. p. 52-55.
Doni emléktúra.
398. Das, Wim; Otten, Kees: Múltidéző hadijáték. Újrajátszott felszabadulás. = Regiment, 2015. 5. p. 54-57.
Brielle (Hollandia).
399. Snoj Péter: Samu bácsi ereje. Zsebbe vágó hagyományörzés. = Magyar Honvéd, 2015. 7. p. 58-61.
Második világháborús Amerikai Katonai-polgári Hagyományörző és Rövidfilmkészítő Egyesület.
400. Füleki Mihály: Én is voltam Don Quijote. Egy volt honvédségi kulturális munkás írásaiból. [Bp.] Druck Art, 2015. 262 p.

A haditechnika története

401. Levy, Joel: Ötven fegyver, amely megváltoztatta a történelmet. [Ford. Danka Sándor.] [Bp.] Kossuth, cop. 2015. 224 p. ill.
Eredeti cím: Fifty weapons that changed the course of history.
402. Magyarok fegyverben. Szerk. Petkes Zsolt, Sudár Balázs. [Közread.] MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. [Bp.] Helikon, 2015. 198 p. ill. (Magyar őstörténet, 3.)
Borítócím: Honfoglalók fegyverben.
403. Hidán Csaba László: Fegyverek magyar kézben. Középkori fegyverek története. Elmélet és gyakorlat. Bp. Unicus, 2015. 155 p. ill.
404. Kedves Gyula: Fegyverzet a 18-19. században. A magyar katonaság fegyverei. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 361-372.
405. Lugosi József: A szárazföldi fegyverek, 1869-1918. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 373-398.
406. Feith László: Pusztításra teremtve. A védelem fegyvere. 1-3. r. = Magyar Honvéd, 2015. 10. p. 52-55., 11. p. 52-55., 12. p. 52-55.
1. r. A védelem fegyvere. 2. r. Ördögi harcéljárások. 3. r. Tengeri ragadozók.
Az 1. vh. új haditechnikai eszközei.
407. Punka György: Az antant fegyverei. = Aero Magazin, 2015. 11. p. 68-71.
408. Pap Péter: A Gebauer-féle megfigyelő géppuska. 1-4. r. = Haditechnika, 2015. 1. p. 72-75., 2. p. 72-75., 3. p. 64-67., 4. p. 63-66.
409. Pap Péter: A Győrök-féle szuperkönnyű golyószóró. = Haditechnika, 2015. 5. p. 46-53.
410. Soós Péter: Géppisztolyok a Magyar Királyi Honvédségben. = A hadtudomány és a 21. század. Bp. DOSZ Hadtud. Oszt., 2015. p. 107-118.
411. Kalmár Zoltán: Kalasnyikov. Bp. Áron, 2015. 153 p. ill.
412. Egerszegi János: Fotóalbum. Egy hadmérnök visszaemlékezései. 1. r. = Haditechnika, 2015. 2. p. 52-54.
AMP gépkarabély.
413. Kékesy György: Kézi páncéltörők és gránátvetők. 1-4. r. = Kaliber, 2015. 7. p. 10-15., 9. p. 10-13., 10. p. 10-14., 11. p. 10-12.
414. Papp Andor: A kézigránát funkciója a páncélrombolásban német és magyar részről 1941-1945-ig. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 265-272.

415. Kovács András: Bethlen Gábor fejedelem ágyúiról. = Korunk, 2015. 2015. 1. p. 28-35.
416. Hatala András: Az 5,5 cm-es német légvédelmi gépágyúk fejlesztésének története a II. világháborúban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 15. 2015. p. 205-256.
417. Hajdú Ferenc, Sárhidai Gyula, Hegedűs Ernő, Fröhlich Dávid: Lovassági ágyúval a harcokcsik ellen. Az 1915/31M és 1915/35M fogatolt hegyi ágyú és löszereinek fejlesztése a Haditechnikai Intézetnél, 1931-1942. 1. r. = Haditechnika, 2015. 6. p. 35-39.
418. Hegedűs Ernő, Fröhlich Dávid: A lovasság eszközeinek fejlesztései a Haditechnikai Intézetnél, 1938-1954. 2. r. = Haditechnika, 2015. 1. p. 42-45.
1. r. = u. o. 2014. 6.
419. Sebők István: A Haditechnikai Intézet és a Mechanikai Művek szakemberei által közösen kifejlesztett repesz-kumulatív aknagránát. = Haditechnika, 2015. 6. p. 40-42.
420. Hatala András: Egyedi töltényfejlesztések Magyarországon az 1920-1945 közötti időszakban. 1-2. r. = Haditechnika, 2015. 5. p. 66-67., 6. p. 50-53.
421. Ács Tibor: Magyar rakétafejlesztők európai hírv munkássága a XIX. században. A rakétavitától a honvéd röppentyűskarig, 1847-1849. = Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából. Események, arcképek, tanulmányok. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Line Design, 2015. p. 173-227.
422. Kálmán Béla: Koroljov és a V-2 rakéta. Hetven éve történt. = Aero Magazin, 2015. aug. p. 50-52., szept. 48-50.
2. r. Az R-1-től az N-1-ig.
423. Kálmán Béla: A Voszhod-program és elmaradt folytatása. Ötven év múltán. = Aero Magazin, 2015. okt. p. 52-53.
424. 35 éve repült Farkas Bertalan a világűrben. [Riporter:] Sajtos Zoltán. 1-3. r. = Aero Magazin, 2015. máj. p. 44-47., jún. p. 44-47., júl. p. 44-47.
1. r. Vadászpilótából űrutazó. 2. r. Irány a világűr! 3. r. Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés...
425. Horváth Zoltán: A Manhattan-terv. Így készült az amerikai „csodafegyver”. 2. r. = Regiment, 2015. 3. p. 60-67.
1. r. = u. o. 2010. 2.
426. Németh István: Hitler bombája. Német atomprogram a második világháború alatt. A náci vezér utolsó reménye. = Rubicon, 2015. 11. p. 58-67.
427. Németh István: A csodafegyver. A titkos fegyver ígérete és a valóság. = Rubicon, 2015. 11. p. 69-75.
428. Németh István: Hirosima, Nagaszaki 1945. Az atomkorszak kezdete. = Rubicon, 2015. 11. p. 76-81.
429. Balás B. Dénes, Rajnai Zoltán: Magyar katonai rádióállomások és rádiókészülékek 1914-1945. Szerk. Fregan Beatrix. Kész. a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Híradó Tanszékének gondozásában. Bp. NKE Híradó Tansz., 2015. 184 p. ill.
430. Farkas Zoltán, Fröhlich Dávid: Az 1854m kincstári jármű és az 1882m országos jármű – fogatolt szállítóeszközök az osztrák-magyar és a magyar haderőben a XIX-XX. században. = Katonai Logisztika, 2015. 2. p. 250-275.
431. Schmidt László: Horch 901/Typ 40 (Kfz.15) a német hadsereg közepes, szabvány terepjárója. = Haditechnika, 2015. 1. p. 37-41.
432. Sárly Zoltán: Kakukktójás. A BTR-50-es páncélozott szállító harcjármű. = Regiment, 2015. 1. p. 52-55.
433. Sárly Zoltán: A BMP-1-es gyalogsági harcjármű. 11 éve nyugdíjazták. = Regiment, 2015. 4. p. 50-53.
434. Farkas Zoltán: Űszóképes páncélozott harcjárművek a kezdetektől napjainkig. 1-2. r. = Haditechnika, 2015. 5. p. 33-37., 6. p. 43-46.
435. Bonhardt Attila, Pánczél Mátyás, Végh Ferenc, Szekeres József, Hattyár István, Sári Szabolcs: A magyar páncélosalakulatok története. Harckocsik, páncélosok a magyar haderőben. Bp. Zrínyi, 2015. 318 p. ill.

436. Bonhardt Attila: Zrínyi II Assault Howitzer. *Armour of the Royal Hungarian Army*. Bp. PeKo, 2015. 120 p. ill.
redeti cím: Zrínyi II rohamtarack.
437. Bonhardt Attila: Zrínyi II rohamtarack. *A magyar királyi honvédség páncélosai*. Bp. PeKo, 2015. 120 p. ill.
438. Kerekes András: The role and creation of the royal hungarian assault artillery, and the Zrínyi II assault howitzer. = *Hadmérnök*, 2015. 2. p. 75-88.
439. Stenge Csaba, B.: A két zsákmányolt csehszlovák T-11-es (LT vz. 35) harckocsi a Magyar Királyi Honvédségben. = *Haditechnika*, 2015. 1. p. 59-62.
440. Green, Michael: Harckocsik. [Közrem.] James D. Brown és Christophe Vallier. [Ford.] Molnár György. Bp. Gabo, 2015. 192 p. ill.
Eredeti cím: Tanks.
441. Pánczél Máttyás: Sturmgeschütz III on the battlefield 3. Bp. PeKo, 2015. 111 p. ill. (World War Two Photobook series, 8.)
442. Craig Ellis: Panzer IV on the battlefield. Keszthely, PeKo, 2015. 111 p. ill. (World War Two Photobook series, 10.)
443. Horváth Zoltán: A tigrisekkel harcoló. A T26-os Pershing bemutatkozása. = *Regiment*, 2015. 1. p. 18-21.
444. Andaházi Szeghy Viktor: Orosz harckocsik adatai. Értesítés a szovjet harc- és páncélgépkocsik megvizsgálásáról, 1942. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1141-1178.
445. Stokes Neil: SU-85 and SU-100 on the battlefield. [Fotók Kocsis Péter et al.] Bp. PeKo, 2015. 107 p. ill. (World War Two Photobook series, 9.)
446. Sárly Zoltán: A T-55AM harckocsi. Felemás modernizáció. = *Regiment*, 2015. 5. p. 42-44.
447. Sárly Zoltán: Négy háború veteránjai. A világ utolsó csatahajói. = *Regiment*, 2015. 5. p. 58-63. Iowa osztály.
448. Sárly Zoltán: A szerencse forgandó. Egy cirkáló két élete. = *Regiment*, 2015. 4. p. 46-49. USS Phoenix
449. Polgár Tamás: Kétbalkezesek. A vád: összeesküvés és hazaárulás. = *Regiment*, 2015. 4. p. 20-23.
William D. Porter romboló a 2. világháborúban.
450. Horváth Zoltán: Az osztrák-magyar építésű „kínai” cirkáló története. = *Haditechnika*, 2015. 6. p. 66-67.
451. Sárhidai Gyula: A”kínai” cirkáló gyártásának körülményei. = *Haditechnika*, 2015. 6. p. 68.
452. Horváth Zoltán: A GNEISENAU csatacirkáló. = *Haditechnika*, 2015. 5. p. 57-60.
453. Nemes Ferenc: A francia MOGADOR romboló. = *Haditechnika*, 2015. 5. p. 43.
454. Sárly Zoltán: 100 éves mentőhajó. Volhov néven a Putyilov-gyárban született. = *Regiment*. 2015. 5. p. 13-15.
455. Törös István, ifj.: Az U-995 története. A farka utolsó szürke farkasa. = *Regiment*, 2015. 1. p. 16-19.
456. Végvári Zsolt, Pöcz Péter: Repülőgép-hordozók a második világháborúban. 1-4. r. = *Haditechnika*, 2015. 1. p. 46-51., 2. p. 64-67., 3. p. 68-71., 4. p. 73-75.
457. Sárly Zoltán: Szükségmegoldások. A második világháború különleges repülőgép-hordozói. = *Aranysas*, 2015. 12. p. 68-73.
458. Varga Csaba Béla: A felkelő nap ereje. Japán első repülőgép-hordozói. = *Aranysas*, 2015. 9. p. 74-77.
459. Sárhidai Gyula: A német és brit hadihajó-radarok. = *Haditechnika*, 2015. 2. p. 61-63.
460. Pásztor Endre: Jendrassik György, a „gázturbina úttörőjének” munkássága és érdemei a haditechnika fejlődésében. = *Haditechnika*, 2015. 2. p. 6-12.
461. Sárhidai Gyula: A Magyar Királyi Honvéd Légierő kísérleti Jendrassik-gázturbinás rombolórepülőgép fejlesztése. = *Haditechnika*, 2015. 2. p. 13-17.

462. Kovács Béla: A V.401-es, a V.402-es és a V.455-ös Héják, a „repülő próbapadok”. = Haditechnika, 2015. 6. p. 54-60.
463. Punka György: Zuhanóbombázók, vadászbombázók, csatarepülők. 1-5. r. = Aero Magazin, 2015. márc. p. 54-57., ápr. p. 54-57., máj. p. 54-57., jún. p. 60-64., júl. p. 54-57.
464. Ozsváth Sándor: A Focke-Wulf Fw-58 Weihe többfeladatú katonai repülőgép általános bemutatása, hazai gyártása, üzemeltetése és alkalmazása. = Katonai Logisztika, 2015. 2. p. 183-214.
465. Amaczi Viktor: A Heinkel He 219-es Uhu éjszakai vadászrepülőgép a washingtoni Nemzeti Repülési és Űrkutatási Múzeumban. = Haditechnika, 2015. 1. p. 63-466. Sáry Zoltán: A Duce repülő hordója. Az első olasz sugárhajtású repülőgép. = Aranysas, 2015. 3. p. 65-67.
467. Horváth Zoltán: Hálátlan utókor. Elfelejtett francia bombázók. = Aranysas, 2015. 7. p. 66-71.
468. Horváth Zoltán: Az örökifjú Texasi. Pilótagenerációk kedvence: T-6-os Texan. = Aranysas, 2015. 7. p. 44-49.
469. Kárpáti Endre: Minden kezdet nehéz. Az első nyilazott szárnyú harci gép. = Aranysas, 2015. 3. p. 60-64.
470. Horváth Zoltán: Az elkésett harcos. Az F8F Bearcat rövid pályafutása. = Aranysas, 2015. 8. p. 44-49.
471. Punka György: Gépek lábak nélkül. 3., Siklóvadász vagy “Ficon”. = Aero Magazin, 2015. febr. p. 54-57.
472. Kelecsényi István: Húsz éves az Eurofighter/Typhoon. 1-2. r. = Haditechnika, 2015. 5. p. 14-20., 6. p. 13-20.
473. Kelecsényi István: A NATO utolsó európai Szu-25-ös csatarepülői. = Haditechnika, 2015. 2. p. 24-30.
474. Zsák Ferenc: Elfelejtett repülőgépeink. (Folyt.) = Aero Magazin, 2015. febr. p. 58-59., máj. p. 58-59., szept. p. 58-59., okt. p. 58-59.
Junkers A-35-ös, A Bristol Blenheim, A kecses Aero-45-ös, Caudron Aiglou és Simoun.
475. Hannel Sándor: A Ganzavia Gak-22 Dino könnyűrepülőgép, mint a polgári-katonai többfeladatúságra való törekvés egyik példája a 90-es években. = Katonai Logisztika, 2015. 2. p. 229-239.
476. Kárpáti Endre: Fuvarosok. 1-2. r. = Aranysas, 2015. 4. p. 54-59., 5. p. 62-67.
1. r. Az első bálnák. 2. r. Nem a szépségükért szeretjük őket.
Szállító repülőgépek története.
477. Horváth Zoltán: Repülő tehervagon. A C-119-es Flying Boxcar. = Aranysas, 2015. 10. p. 44-49.
478. Keszthelyi Gyula: Az Y-20-as, új kínai nehéz teherszállító repülőgép bemutatkozása. 1. r. = Haditechnika, 2015. 3. p. 14-18.
479. Czirók Zoltán: A Hansa-Brandenburg W.29-es tengerészeti repülőgép Magyarországon. = Haditechnika, 2015. 5. p. 44-45.
480. Magó Károly: A tervezőasztaltól a szolnoki múzeumig. 1-4. = Aranysas, 2015. 9. p. 78-82., 10. p. 78-82., 11. p. 78-82., 12. p. 78-82.
A magyar katonai helikopterek története.
481. Stenge Csaba, B.: Német személyzetek magyar reptereken 1944. szeptember 26-án. = Sereg szemle, 2015. 4. p. 131-133.
482. Taszár, 1950-2015. Becsülettel az utolsó percig. 65 éves a taszári katonai repülőtér. [Összeáll. Hajdú Tibor et al.]. Bp. Zrínyi, 2015. 63 p. ill.
483. Kiss Dezső: Reptértörténelem. Becsülettel az utolsó percig. = Magyar Honvéd, 2015. 11. p. 44-47.
Taszár
484. Várkonyi Ágnes, R.: Várak és Közép-Európa Zrínyi Miklós korában. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúzs., 2015. p. 19-40.

485. Morlin Bálint: 16-17. századi hadmérnöki munka egy mai mérnök szemével. A hadmérnöki munka során szerzett tapasztalatok. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 161-180.
486. Baráth Zsolt: A Rába védelmi vonal és szentgotthárd térsége a 17. század derekán. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 257-295.
487. Oross András: Kaszárnyaépítések a töröktől visszafoglalt várakban a 17-18. század fordulóján. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 129-146.
488. Ciesielski, Tomasz: Fortresses on the south-eastern borders of Poland in the 18th century. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 309-322.
489. Tolnai Gergely: Az első világháború erődjai. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 763-783.
490. Törös István, ifj.: A szikla. Gibraltár, a 425 méter magas őrszem. = Regiment, 2015. 1. p. 12-17.
491. Szabó József János: Kárpáterődítés, 1940-1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön az Árpád-vonaltól az Árpád-állásig. Monor, Pillangó, 2015. 332 p. ill.
492. Snoj Péter: Farkasodú. Hitler betonvárosa. = Regiment, 2015. 5. p. 22-25.

A katonai jog, a háborús bűnök története

493. Farkas Ádám, Kelemen Roland: A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történeti vázlata, 1867-1944. Tanulmányok a katonai jogtörténet köréből. [Közread. a Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégiuma]. [Győr], BLSZK, cop. 2015. 156 p.
494. Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténet forrásaiból, 1945-1949. 1. köt. Szerk. és vál. Farkas Ádám, Kelemen Roland. [Közread. a Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégiuma]. [Győr], BLSZK, 2015. 197 p.
495. Ernyes Mihály: A rendvédelem jogi szabályozása a dualizmusban. = Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből. Bp. NKE, 2015. p. 73-105.
496. Varga Attila Ferenc, Keszely László: A védelmi bizottságok feladat- és hatáskörének változása a kezdetektől napjainkig. [Bp.] Zrínyi, cop. 2015. 134 p. (Védelmi igazgatás, hagyomány és megújulás)
497. Rauchensteiner, Manfred: Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 720-729.
498. Kiss Gábor Ferenc: Értékmentés vagy zabrálás. Kerékpáros katonák tisztázatlan normaszegése 1941-ben. = Háborús hétköznapi hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁszTL, 2015. p. 169-180.
499. Gazsó Dániel: Volt egyszer egy Trianon... = Valóság, 2015. 8. p. 70-88.
500. Harai Dénes: A Trianon-trauma katonai reflexiója (A veszteség természetéről). = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2015. 3. p. 74-80.
501. Feith László: Bosszúhadjárat. Elfeledett vértanúk. = Magyar Honvéd, 2015. 10. p. 48-51. 1849.
502. Bödök Gergely: Forradalmak és ellenforradalmak. Politikai erőszak az első világháború után. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 85-108. és Rubicon, 2015. 1. p. 66-77.
503. Luchterhandt, Otto: Genocídium és a nemzetközi jog. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 74-75.
504. Merenics Éva: Az adanai mészárlás. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 22-25.
örményellenes pogrom, 1909.
505. Kovács Bálint: A sivatagba vezető út. Mi történt az örmény népirtás során? = Rubicon, 2015. 5-6. p. 5-11.
506. Suny, Ronald: A népirtás magyarázata. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 13-21.
1915. örmény népirtás.

507. Nagy Kornél: A gránátalma keserű íze. Az örmény genocídium 100. évfordulója. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 82-87.
508. Hovannision, Richard G.: Az örmény tragédia. [Ford.] Litván Dániel. = BBC History, 2015. 6. p. 44-49.
509. Labádi Károly: Konfliktusok a Balkánon. A horvátországi magyarokat ért atrocitások a XX. században. = Deliberationes, 2015. 2. p. 36-40.
510. Pihurik Judit: Magyarok és szerbek a Délvidéken, 1941-1944. = Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 13-49.
511. Varga Csaba Béla: A werethi mészárlás. Amerikai tüzérök halála az Ardenneken. = Regiment, 2015. 5. p. 50-53.
512. Pelle János: A nyilas terror Budán. = Valóság, 2015.10. p. 65-87.
513. Lowe, Keith: A véget nem érő háború. [Ford.] Litván Dániel. = BBC History, 2015. 11. p. 28-33. Erőszak és bosszú a 2. vh. után az európai országokban.
514. Zsigmond Csaba: Büntetlenül maradt háborús és emberiség elleni bűnök. A szovjet Vörös Hadsereg 1944-45-ben a Magyar Királyság területén elkövetett bűntettei. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2015. 2. p. 107-122.
515. Dupka György: Halottaink 1944-1959. Szovjet népirtás Kárpátján. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946. = Somogy, 2015. 1. p. 82-87.
516. Csósz László: A magyarországi háborús munkaszolgálat eredete és nemzetközi összefüggései. = A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet. [Bp.] Múlt és Jövő K., 2015. p. 113-147.
517. Kényszermunka, erőltetett menet, tömeghalál. Túlélő bori munkaszolgálatosok visszaemlékezései, 1943-1944. [Szerk. Balla Zsófia.] [Bp.] Minerva, 2015. 154 p. ill.
518. „Itt volt a végállomás.” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarelles tevékenységek a Kárpát-medencében 1944-1949. [Főszerk. Bognár Zalán]. [Szerk. Márkus Beáta]. Pécs, Mo. Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015. 350 p.
519. Bognár Zalán: Malenkij robot. 100 000 civil elhurcolása Budapestről és a környékéről. = Rubicon, 2015. 9. p. 68-77.
520. Bognár Zalán: A kelet-közép- és a délkelet-európai németiség deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45, különös tekintettel Magyarországra. = Deliberationes, 2015. 2. p. 114-139.
521. Németh István: Sztálin háborúja győztes katonái ellen. A Stalagból a Gulágra. = Élet és Tudomány, 2015. 48. p. 1510-1512.
522. Bajzik Zsolt: „...Sárvárra megyek táborba” Gettó, toloncház, internáló- és menekülttábor Sárváron. = Vasi Szemle, 2015. 3. p. 287-309.
523. Bank Barbara: Buda-déltől Recskig. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945-1953. = Rubicon, 2015. 10. p. 4-13.
524. Kozma László: Emlékezni csak pontosan... Az antwerpeni Bell Labortól a gunskircheni lágerig. Bp. Argumentum, 2015. 268 p. ill. + CD
525. Szász Stessel, Zahava: Hóvirágok. Magyar zsidó nők Markkleebergben, egy repülőgépgyárban. [Ford.] Dudik Annamária Éva, Nagy Mónika Zsuzsanna. Bp. Noran Libro, 2015. 527 p. Eredeti cím: Snow flowers.
526. Szita Szabolcs: Embermentés a második világháborús magyar hadviselés utolsó hónapjaiban. Az embermentők kultusza. = Levéltári Közlemények, 2015. 1-2. p. 173-188.
527. Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse”. Kiad. a Koszorús Ferenc Emlékbizottság. [Szerk.] Hantó Zsuzsa, Székér Nóra. Bp. Koszorús Ferenc Emlékbiz., 2015. 295 p., [16] t. ill. + DVD
528. Vámos György: Carl Lutz és a cionisták mentőakciója Budapesten 1942-1944. = Múltunk, 2015. 3. p. 140-178.

529. Gutzwiller, Jörg: Szelíd erő. Hildegard Gutzwiller, egy bátor keresztény, aki zsidókat mentett meg. [Ford. Hortobágyi-Bogdán Ildikó.] Bp. Új Ember, 2015. 61 p. ill.
Eredeti cím: Sanfte Macht.
530. Barna Attila: „Isten úgy segíylen először á jobb kezedet vágják el, ’s azután á fejedet ütik el” A hazai büntető peres eljárás szabályai Géczy Julianna, a Lőcsei Fehér Asszony felségárulási perében. = Büntetőjogi Tanulmányok, 16. 2015. p. 9-25.
531. Barna Attila: Lőcse fehér asszonya. Korponay Jánosné felségárulási pere. = Rubicon, 2015. 10. p. 66-73.
532. Törös István: „...Kardgyát ki rántva képtelen káromkodások között...” avagy Boronkay László secund kapitány pere, 1809. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 15. 2015. p. 193-204.
533. Pihurik Judit: A korkép mint történelmi forrás. Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942-1943-as pere és elítélése. = Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 51-68.
534. Pihurik Judit: „Vagy ők, vagy mink”. Harminc évvel a csurogi razzia után. = Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 69-96.
535. Horváth Zoltán: A Dostler-ügy. Az első háborús bűnös kivégzése. = Regiment, 2015. 1. p. 22-27.
Anton Dostler.
536. Ujváry Gábor: Hóman Bálint rehabilitálása. = Rubicon, 2015. 4. p. 48-61.
537. Zétényi Zsolt: Ártatlanul, jeltelen sírban. A Kristóf-ügy. A dr. Ságvári Endre letartóztatásával összefüggésben, koholt vád alapján elítélt és kivégzett Kristóf László csendőr őrmester ügyének tényei s tanulságai. Jog- és rendvédelem-történeti tanulmány és forráskiadvány. Bp. M. Napló, Írott Szó Alapítvány, 2015. 589 p. ill.
538. Mikó Zsuzsanna: Az új jogrend kialakulása: a népbíróságok. = Levéltári Közlemények, 2015. 1-2. p. 53-70.
539. Zinner Tibor: Népbíráskodás Magyarországon 1945-1950. = Rubicon, 2015. 4. p. 62-70.
540. Pihurik Judit: A „horthysta katonatiszt” mint potenciális kém a Rákosi korszakban. = Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 179-202.
Skriba Ferenc rep. szds. pere
541. Pihurik Judit: Katonadolog 1945-1962. A „horthysta katonatiszt”: bűnbak vagy ellenség? = Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 151-177.
542. Kiss Réka: Az 1956-os megtorlás. = Rubicon, 2015. 10. p. 14-19.
543. Ötvös István: Konceptiók perék. = Rubicon, 2015. 10. p. 54-58.
544. Horváth Attila: Konceptiók perék a szovjet típusú diktatúrákban. = Rubicon, 2015. 10. p. 26-33.
545. Kiss Réka: A Tóth Ilona-per. = Rubicon, 2015. 10. p. 20-25.
546. Soós Viktor Attila: Harc a „klerikális reakció” ellen. Egyházüldözés Magyarországon 1945-1956 között. = Rubicon, 2015. 10. p. 34-43.
547. Gyarmati György: Egy hazugságtákolmány tündöklése és bukása. Rajk-Tito-perék Magyarországon, 1948-1956. = Rubicon, 2015. 10. p. 44-53.
548. Máthé Áron: Konceptiók per valódi tettesekkel. A zuglóí nyilasok pere 1967-ben. = Rubicon, 2015. 10. p. 59-65.
549. Weinacht Tamás: A Jóvátételi Hivatal működése, 1946-1952. = Levéltári Közlemények, 2015. 1-2. p. 247-263.
550. Nagy Ernő: A „Polereczky” történet, 1978. október 12. Egy dezertálási kísérlet előzményei és következményei, 1978. 07. 16 – 1997. 09. 24. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2015. 57 p. ill. (Jókai füzetek)
551. Nagy Ernő: Egy sikertelen dezertálás. A Polereczky-dosszié. 1-4. r. = Aranysas, 2015. 3. p. 54-55., 4. p. 60-64., 5. 56-60., 6. p. 54-58.

Veszteségek, a hadifogság története

552. Lenkefi Ferenc: Francia hadifoglyok Magyarországon 1813-1814-ben. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. p. 461-468.
553. Rosonczy Ildikó: Egy honvédtiszt oroszországi fogsága. = *Rubicon*, 2015. 7. p. 35-37. Szydlovski Satnislaw Jan.
554. Hermann Róbert: Vittek vagy nem vittek? Az 1848. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. p. 323-336.
555. Hermann Róbert: Vittek vagy nem vittek? Az 1848. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa. = *Rubicon*, 2015. 7. p. 30-35.
556. Horváth Lajos, Nagy Attila, Varga László: Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben, 1914-18. Dunaszerdahely, Nagymegyér, Somorja. Dunaszerdahely, Szlovákiai M. Műv. Int., 2015. 254 p. ill.
557. Margittai Gábor: Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború balkáni halálmarsa. = *Rubicon*, 2015. 1. p. 26-31.
558. Margittai Gábor: Geistersoldaten der Eselsinsel. Der Todesmarsch des Großen Krieges auf dem Balkan. = *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 391-407.
559. Kaba Eszter: Alltag in den russischen Kriegsgefangenenlagern im Ersten Weltkrieg. Tatsachen und Irrglauben. = *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 409-426.
560. Zat'ková, Jana: Masové zajatectvo a zajatecké tábory ako fenomén I. svetovej vojny. Na príklade oblasti vojenského veliteľ'stva Bratislava v roku 1914. = *Léta do pole okovaná 1914. Proměny společností a státu ve válce*. Praha, MNO CR - VHU, 2015. p. 351-358.
561. Csernus Sándor: Francia hadifoglyok hétköznapijai Magyarországon, 1940-1945. = *Háborús hétköznapiok hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945*. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁszTL, 2015. p. 121-141.
562. Kornis Jenő: A barna táska. Egy hadifogoly naplója és levelezése 1914-1918. Világháborús dokumentumok Kornis Jenő (1883-1944) budapesti bankhivatalnok hagyatékából. [Vál. és közread.] Kornis Anna, Takács Ferenc. Bp. Noran Libro, 2015. 188 p. ill.
563. Horváth László: Kőszegtől Kőszegig. A 3.806693. számú hadifogoly naplója. [... gond. Horváth Tamás, Horváth Gábor.] *Nagykanizsa, Heliosz-N Bt.*, [2015.] 217 p. ill.
564. Metzger János: Emléktöredékek. Front és hadifogság, 1944-1948. [Kiad. Német Nemzetiségi Önkormányzat Újbarok.] *Újbarok, Német Nemz. Önkorm.*, 2015. 199 p. ill.
565. Körös Zoltán: „Muszkaföldön.” Felvidékiek visszaemlékezései a szovjet hadifogságra. = *Forum*, 2015. 3. p. 127-171.
566. Pihurik Judit: Hadifoglyok írták. = *Perben és haragban önmagunkkal. Tanulmányok*. Pécs, Bp. Kronosz, ÁszTL, 2015. p. 119-149. Visszaemlékezések vizsgálata a szovjet hadifogságra.
567. Pihurik Judit: Hadifoglyok írták. = 1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Bp. MTA BTK Törttud. Int, 2015. p. 71-89.
568. Lagzi István: Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941. Bp. Szeged, Varsó, METEM, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítv.*, 2015. 339 p. ill. (METEM-könyvek, 82.)
569. Fiziker Róbert: Együtt harcol s issza borát? Lengyel menekültek Magyarországon. = *Élet és Tudomány*, 2015. 41. p. 1302-1304.
570. Colak, Melek: Az első balkáni háború idején magyarországra menekült török katonák. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 215-226.
571. Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra. = *Világtörténet*, 2015. 3. p. 461-483.
572. Hermann Róbert: Segesvár. Petőfi eleste. = *Rubicon*, 2015. 7. p. 20-29.

573. Hermann Róbert: „Mit a sors reám mért - néhány óra múlva túrni fogom.” Nagysándor József tábornok búcsúlevele. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 2. p. 542-545.
574. Molnár Tibor: A bácskai Tisza mente I. világháborús hősi halottai. Zenta, Vajdasági M. Műv. Int., Zentai Tört. Lvt., 2015. 654 p. ill.
575. Sárly Zoltán: Kötelékben a halálba. Zuhanóbombázók elfeledett tragédiája. = *Aranyasas*, 2015. 11. p. 71-73.
Repülőbaleset – Luftwaffe, 1939. aug.
576. Tóth Ferenc: Elsodródott repülőgép. Ifj. Károlyi Gyula repülőbalesete a Bücker Jungmann 131-es kiképző repülőgéppel. = *Haditechnika*, 2015. 3. p. 58-60.
577. Remes Péter: Űrbalesetek. A világ legnagyobb rakétakatasztrófiája. = *Aranyasas*, 2015. 2. p. 50-53.
578. Remes Péter: A halál birodalma. Űrbalesetek, katasztrófák. 1-3. r. = *Aranyasas*, 2015. 7. p. 57-60., 9. p. 50-55., 11. p. 50-55.
579. Horváth Zoltán: A LEONARDO DA VINCI csatahajó pusztulása. = *Haditechnika*, 2015. 3. p. 56-57.
580. Sárhidai Gyula: Az olasz csatahajók pusztulásának okai. = *Haditechnika*, 2015. 5. p. 68-70.
581. Horváth Zoltán: Az SSN-598 Scorpion tragédiája. A mélység titka. = *Regiment*, 2015. 4. p. 40-45.
1968 május.
582. Schmidt László: Harcjármű roncsok Budapesten 1945-ben. 1-4. r. = *Haditechnika*, 2015. 3. p. 61-63., 4. p. 67-69., 5. p. 54-56., 6. p. 47-49.
583. Magó Károly: Roncstemető. Légi háború a Balaton felett. = *Magyar Honvéd*, 2015. 4. p. 48-51.
584. Magó Károly: Seregélyes hősei. Kutatás, feltárás, kiállítás. = *Aranyasas*, 2015. 8. p. 78-82.
Roncskutatás.
585. Kántor Balázs: Adalékok az 1944-1945-ben Nyugatra hurcolt magyar javak történetéhez. = *Levéltári Közlemények*, 2015. 1-2. p. 105-124.

Helytörténet, vártörténet

586. Fucskár Ágnes, Fucskár József Attila: Várak Magyarországon. Pécs, Alexandra, 2015. 175 p. ill.
587. Seres István: Az ajnácskői vár szerepe a török kiűzése idején, különös tekintettel a Fülel várához fűződő kapcsolatára. = *Végyvár és mentalitás a kora újkor Európában*. Eger, Dobó I. Vármú., 2015. p. 367-390.
588. Kurucsai Pál, Szabó Zoltán: Hősök, áldozatok, vitézek. Bácsbokod, [Bácsbokodi Hagyományőrző Egyes.] 2015. 275 p. ill. (Bácsbokodi honismereti sorozat, 1.)
589. Bódva-völgyiek a Totális Háborúban. 70 éve ért véget a II. világháború. [Összeáll. Hadobás Pál.] *Edelény, MKKM*, 2015. 230 p. ill. (Edelényi füzetek, 51.)
590. Kósa Judit, N.: Paraszttvezér a darabontlaktanyánál. = *Népszabadság*, 2015. 1941. p. 11.
Budapest, Dózsa Gy. Tér - M. kir. Darabont tiszti testőrségi laktanya.
591. Sági Ferenc: Adalékok az I. világháború büki történetéhez. = *Vasi Szemle*, 2015. 4. p. 472-486.
592. Hegedűs Elemér: Büki származású huszárok a Nagy Háború első évében. = *Vasi Szemle*, 2015. 4. p. 467-471.
593. Oláh Tamás: Csicsva vára a Bocskai-felkeléstől a Thököly-felkelés végéig. = *Végyvár és mentalitás a kora újkor Európában*. Eger, Dobó I. Vármú., 2015. p. 181-216.
594. Papp Rita: Katonák Debrecenben: terhek, konfliktusok, bűnesetek a 17-18. század fordulóján. = *Új Nézőpont*, 2015. 1-2. p. 39-51.
595. Varga Istvánné Fajszi Mária: Mozaikok Fülöpszállás történetéből a II. világháborúig. [Szerk., a szöveget gond. és a latin szövegeket ford. Balogh Mihály.] *Fülöpszállás, Önkormányzat*, 2015. 152 p. ill.
596. Lázár Tibor Zoltán: A II. világháború hajdúdorogi hősei és áldozatai. *Hajdúdorog, Mészáros K. Városi Kvt.*, 2015. 160 p. ill. (Hajdúdorogi füzetek, 15.)

597. Bencsik Péter: Rendőrség, politikai rendőrség Hódmezővásárhelyen 1945 után. = Rendvédelem-történeti Füzetek, 47-50. 2015. p. 15-20.
598. Dávid Áron: „Nevetek élni fog nemzedékről nemzedékre.” Jászszentandrás katonák a Nagy Háborúban 1914-1918. Jászszentandrás, Jász-Szó Alapítv., 2015. 207 p. ill.599. Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátlja”, 1938-1944. Bp. Jaffa, 2015. 239 p. ill.
600. Stenge Csaba, B.: A munkácsi rendőrség defenzív és offenzív harcászati alkalmazása Kárpátalján 1939-ben. = Rendvédelem-történeti Füzetek, 43-46. 2015. p. 109-116.
601. Hátorszában. Kecskemét az I. világháború idején. [Szerk. Gyenesei József.] Kecskemét, MNL Bács-Kiskun M. Lvt., 2015. 550 p. ill.
602. Rigó Róbert: Kecskeméti hétköznapiak 1944-1945 fordulóján. = Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátorszában, 1939-1945. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁszTL, 2015. p. 295-313.
603. Murádin János Kristóf: Város a megszállt országban. Kolozsvár az 1944-es német bevonulás után. = Közép-Európai Közlemények, 2015. 1. p. 62-76.
604. Komárom. Helytörténet a kezdetektől napjainkig. [Szerk. Rabi Lenke, Számadó Emese, Turi Zsolt.] Komárom, Klapka Gy. Múz., 2015. 280 p. ill.
605. Horváth Ferenc; Kiss Csaba, L.: Végjáték a határon. Kőszeg 1944-1945. [Gáncsapáti.] Szülőföld Kvk., 2015. 175 p. ill.
606. Varga László, Á.: 1848, te csillag. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményei Nagymenyeren és környékén. Nagymenyér, Dunaszerdahely, Szlovákiai M. Műv. Int., 2015. 154 p. ill.
607. Jakó János: Kötelező fémbeosztás Nyíregyházán az I. világháború idején. A Nyírvidek korabeli tudósításai alapján. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015. 2. p. 17-20.
608. Ernyes Mihály: Rendvédelem az I. világháború előszelében (Pécs-Baranya). = Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2015. p. 89-122.
609. Kubinszky Mihály: Az első világháború hatása Sopron építésére és építészetére. = Soproni szemle, 2015. 2. p. 175-178.
610. Takács Péter: Üzent a király. Szabolcs megye civil lakossága az I. világháború kezdetén. 1-2. r. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015. 2. p. 3-16., 3. p. 29-42.
611. Emlékkönyv. Szarvasiak a második világháború idején. Szarvas, Szarvasi Krónika Alapítvány, 2015. 361 p. ill. (A Szarvasi Krónika kiskönyvtára)
612. A szarvasi járás aranykönyve. Szarvasi, békésszentandrás, öcsödi és kondorosi hősi halottak, hadirokkantak és vitézek személyi adataival. Összeáll. Praznovszky Béla. Szarvas, Digitális Kalamáris, 2015. 128, [7] p. ill.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Orosháza, Orosházi Friss Újság Ny., 1926.
613. Pusztai János, Ványai László: 100 év a Tisza fölött. A szegedi repülés története. Százéves a Szegedi repülőtér. Repülés-helytörténet két részben. Katonai-, polgári-, kereskedelmi- és sportrepülés, sárkányrepülés, ejtőernyőzés, repülőmodellezés, veterán repülők. Szeged, Szegedi Közlekedési Kft., 2015. 334 p., [4] t. ill.
614. Tóth Ferenc: Szent Márton, a katona. Gondolatok a Szent Márton-kultusz Szombathely fejlődésében betöltött kora újkori szerepéről. = Vasi Szemle, 2015. 1. p. 9-18.
615. Gausz Ildikó: Tokaj és környéke 1564–1565 között, avagy elfelejtett „haditudósítók” helyszíni jelentései. = Aetas, 2015. 3. p. 187-206.
616. Akikért még a harang se szólt. A Túrkevéről Oroszországba elhurcoltak az egykor volt leventék, frontarcos katonákból lett hadifoglyok és „málenkij robotos” áldozatok emlékére. [Szerk.] Sallai Károlyné. Túrkeve, Beklen a Nagykunsági Civil Társadalomért Alapítv., 2015. 122 p. ill.
617. Sétál a család Veszprémben. A nagy háború nyomában, 1914-1918. [Szerk. Nagyné Kozma Ildikó, Szabóné Vörös Györgyi.] [Kiad. Eötvös Károly Megyei Könyvtár.] Veszprém, EKMK, [2015.] 38 p. ill.

Életrajzok, emlékezések

618. A magyar történelem vitatott személyiségei. [Bp.] Kossuth, 2015. 423 p.
A 2001 és 2004 között Budapesten rendezett „Múltunk kritikus kérdései” c. előadás-sorozat szerkesztett anyaga.
Géza fejedelem, I. István, Salamon, Vitéz János, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Thököly Imre, Görgei Artúr, Ferenc József, Ferenc Ferdinánd, Tisza István, Károlyi Mihály, Gömbös Gyula, Teleki Pál, Bárdossy László, Horthy Miklós, Rákosi Mátyás, Kádár János.
619. Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848-1849. Bp. Magyar Napló; [Warszawa] Urząd do Spraw Kombatantówi Osób Represjonowanich, 2015. 952 p. ill.
620. Varga Csaba Béla: Francia ászok a II. világháborúban. Halálra ítélt vadászpilóták. = Aranyas, 2015. 8. p. 74-77.
Pierre Clostermann, Marcel Albert, Jean E. F. DeMozay.
621. Szoleczky Emese: Aggházy Kamil a Nagy Háborúban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 15. Bp. Hadtört. Múz., 2015. p. 11-33.
622. András Károly, az önkéntes. Isonzó 1916-1918. [Dunaharaszti], Tripartitum, [2015.] 159 p. ill.
623. Miklaucz István: Kard és fátyol. Lovag Arlow Viktor ezredes. Przemysl-Vlagyivosztko-Győr, 1914-1920. 2. bőv. kiad. [Bp.] Székely Ház Kh. Alapítv., 2015. 263 p. ill. (Mécses sorozat, 7)
624. Virovecz Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás, 1549-1552. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 31-54.
625. Süli Attila: Egy árulás története: Balázs Manó honvédőrnagy életútja. = Aetas, 2015. 2. p. 57-74.
626. Bartók László: Egy hadfi naplója. [Szerk., előszó, jegyz.] Ciegler András. Bp. Corvina, 2015. 106 p. ill.
627. Turbuly Éva: „Valami felfoghatatlan történt!” Frontszolgálat és hadifogság Becht Rezső: A bűvös henger című visszaemlékezésében. = Soproni Szemle, 2015. 2. p. 131-152.
628. Merényi-Metzger Gábor: Gróf Bercsényi Miklós keresztelési anyakönyvi bejegyzése. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 487-490.
629. Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914-1920). Sajtó alá rend., előszót és jegyzeteket írta Galí Máté. Bp. Helikon, 2015. 312 p.
630. Kovács István: Kazimierz Bielański emlékirata az 1848-49-es magyarországi élményekről. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 546-591.
631. Boelcke százados harctéri beszámolója 1914. augusztus 1-től 1916. október 28-ig. [Ford. Németh Bálint.] Pécs, Disciplina, 2015. 147 p. ill.
Eredeti cím: Hauptmann Bölckes Feldberichte.
632. Bállá Péter: Bornemissza Gergely fia, János katonai és politikai pályája. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 247-270.
633. Németh Balázs: Egy fiatalember a háború zűrzavarában. (Borsos Lajos m. kir. hivatásos őrmester katonai pályafutása.) = Vasi Szemle, 2015. 2. p. 200-205.
634. Kerekes András: Hermann Breith, a páncéloscsapatok tábornokának életrajza. Különös tekintettel az 1944-1945. évi magyarországi cselekményekre. = A hadtudomány és a 21. század. Bp. DOSZ Hadtud. Oszt., 2015. p. 71-79.
635. Selmeczi István: Istennel a tűzvonalban. Csánki Gábor lelkes emlékirata nyomán. [Szomód,] [Selmeczi I.] 2015. 261 p. ill.
636. Polgár Marianna: Adalékok a vasi végek 17. századi történetéhez. Csányi Bernát (1630-1664) katonai tevékenysége. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármúz., 2015. p. 271-288.
637. Suba János: Dr. Csendes László térképtörténész munkássága. = Az abaúji és zempléni tájak tudományos feltárói. Tanulmánygyűjtemény. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főisk. TFI, Szerencs, Bocskai I. Kat. Gimn., 2015. p. 133-142. ill.

638. Dévényi Sándorné: Kismama sárga csillaggal. Egy fiatalasszony naplója a német megszállástól 1945 júliusáig. Bev. és a záró tanulmányt írta, a szöveget gond., a jegyzeteket összeáll. Huhák Heléna, Szécsényi András és Szívós Erika. Bp. Jaffa, 2015. 255 p. ill.
639. Elek István: Lengyel földön 1944 nyarán. [Szerk. és jegyzetekkel ell. Bene János.] Nyíregyháza, Jósa A. Múz., 2015. 11 p. ill. (Huszáremlékek, 5.)
640. Németh István: Nagy Frigyes. A porosz filozófus-hadvezér, aki megelőzte korát. = Rubicon, 2015. 12. p. 52-67.
641. Fricz-Molnár Péter: A vasutas katona. Emberséggel helytállt. = Magyar Honvéd, 2015. 3. p. 52-55.
Fritz Pál, friedienliebi.
642. Fricz-Molnár Péter: Családi kötelék. Öt katona, tizenkilenc kitüntetés. = Magyar Honvéd, 2015. 11. p. 58-61.
Friedenliebi Fritz család.
643. Bajzik László: A Zala vármegyei Szegvártól az abonyi temetőig. Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok élete és működése 1848-49-ben. Bp. Line Design, 2015. 493, [38] p. ill.
644. Garadnai Zoltán: Charles de Gaulle és az I. világháború. Hatások és következmények. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 521-536.
645. Szebeni Géza, M.: Charles de Gaulle à la Grande guerre. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 537-550.
646. Dobay Zsolt: Tamangó emlékére. 31 év szolgálat, 3000 repült óra. = Aranysas, 2015. 11. p. 59-61.
Gönczy István.
647. Somogyi bakák szakasparancsnokaként a Don-kanyarban. Gróf Imre élettörténete és oroszországi harcéri naplója. Szerk. és írta Gróf Péter és Szabó Péter. Utószót írta Erdélyi István. Bp. Napkút, Cédrus Műv. Alapítv., Napkút, 2015. 172 p. ill.
648. „Verje meg az Isten, aki ezt okozta.” Gunszt János hadinaplója II-III. kötet, 1916-1917. [Sajtó alá rend. Berta Gyula, Horváth Szilvia.] [Kiad. a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum.] Kaposvár, Rippl-Rónai Múz., 2015. 141 p. ill.
649. Soós István: „Virtuti nihil inivium” Hadik András, a hadvezér és államférfi. = Bácsország, 2015. 3. p. 32-37.
650. Himmler. Egy tömeggyilkos magánélete. Heinrich Himmler a feleségével váltott leveleinek tükrében 1927-1945. Szerk. és a kommentárokat írta Katrin Himmler, Michael Wildt. [Ford.] Barabás József. Bp. Kossuth, 2015. 335 p. ill. (History könyvek)
Eredeti cím: Heinrich Himmler.
651. Sebők János: Akasztófa vagy ciánkapszula? A hőséges Heinrich árulása. 2. r. = Regiment, 2015. 1. p. 25-29.
Heinrich Himmler.
1. r. = u. o. 2014. 5.
652. Krámlí Mihály: Horthy Miklós haditengerész-pályafutása. = Rubicon, 2015. 3. p. 46-47.
653. Katona Csaba: Háború után. Egy esztergomi ügyvéd és katonatiszt sorsa a második világháborút követő években. = Turul, 2015. 1. p. 1-7.
Katona Gábor 1906-1998.
654. Kékkői László: Tüzözön. Ahogyan én láttam. [Sajtó alá rend., végjegyz., előszót, szerző életrajzát írta] Maruzs Roland, Illésfalvi Péter. 2. jav. kiad. Bp. Zrínyi, 2015. 346 p. ill.
655. Kiss Ernő I. világháborús visszaemlékezései. [Szerk. Gottfried Barna, Henzsel Ágota.] Nyíregyháza, MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Lvt., 2015. 100 p. ill. (A Magyar Nemzeti levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltára kiadványai. II. Közlemények, 46.)
656. Hegedűs Elemér: A hazáért adta életét. Kiss János altábornagy életútja. = Vasi Szemle, 2015. 6. p. 954-963.

657. Czirók Zoltán: Egy elfeledett legenda nyomában. Kiss József repülő pályafutása az 1. világháborúban. Bp. Line Design, 2015. 175 p. ill.
658. Szirácsik Éva: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Várműz., 2015. p. 217-246.
659. „Huszár lettem, honvédhuszár.” Dr. modrai Kovách Antal tartalékos huszár főhadnagy emlényei és fényképei a Nagy Háborúból. [Bev. tan. írta, képanyagot vál.] Babucs Zoltán. Telki, Új Levédia, 2015. 95 p. ill.
660. Sándor Istvánné Kern Mária: Nagypapám első világháborús fényképei. Bemutató Dr. Modrai Kovách Antal főhadnagy fényképészeti hagyatékából. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2015. 3. p. 117-118.
661. Bálint Ferenc, Gondos László: Egy magyar tábori pilóta harctéri tevékenysége a keleti fronton 1914-1915-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 742-762.
Kovách Zénó Pál.
662. Asqui Jorge Kristóf: Kövessházi Kövess Hermann működése a keleti fronton, 1914-15. = Acta Histocia Hungarica Turiciensia, 2015. 3. p. 81-90.
663. Görög Dániel: Kutka István első világháborús naplója. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 853-880.
664. A nagy háború alulnézetből. Liszt József alsóőri baka harctéri naplója Galíciából. [Közread] Jagadics Péter. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets.; Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015.p. 158-173.
665. Tóth Ferenc: Várostromok Lotaringiai V. Károly herceg katonai naplójában. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Várműz., 2015. p. 147-160.
666. Gözon Ákos: Születésnapra forradalom. = Élet és Tudomány, 2015. 11. p. 336-337.
Makray László 48-as ezredes.
667. Kincses Katalin Mária: Mémoires de l'historien militaire hongrois Árpád Markó relatifs à la Première Guerre mondiale. = Revue d'histoire diplomatique 2015. 2. p. [121]-195.
668. Bagi Zoltán Péter: Alfonso Montecuccoli a Habsburg család szolgálatában, 1570–1598. = Aetas, 2015. 3. p. 37-50.
669. Szakács Anita: Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói, 1916-1917. = Turul, 2015. 1. p. 8-15.
670. Mussolini végnapjai. Népharag vagy politikai gyilkosság? = Regiment, 2015. 3. p. 34-39.
671. Sipos Sándor: Az utolsó magyar katonai lovag. [Kiad. Béla Kútja Kulturális Egyesület.] Győr, Ravazd, Béla Kútja Kult. Egyes., 2015. 239 p. ill.
Oszlányi Kornél.
672. Péter Sándor: Apa és fia két világháborúja. Kolozsvár, Polis, 2015. 253 p. ill.
Tart.: Péter Sándor, V.: Csíksomlyótól Berezovkáig, 1914-1918. Péter Sándor: Vert hadak útján, 1944-1945.
673. Radnai István: Egy levente naplója, 1944-45. Peresztteg, Szülőfalunkért Egyes., 2015. 60 p.
674. Lőrincz Gézáné: A Ráskay főnemesi család története a 15-16. században. Salgótarján, Magánkiadás (Lőrincz Gézáné), 2015. 164 p. ill.
675. Michaud, Claude: Egy francia kalandor Rákóczi szolgálatában: Jacques-François Ravé de Baudran. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 491-494.
676. Varga Csaba Béla: Hitler vakmerő pilótanője. Hanna Reitsch a bunkerben. = Aranysas, 2015. 4. p. 72-77.
677. A doni fotós. Reményi József főhadnagy életútja, háborús naplója és fényképei. [Szerk., a jegyzeteket írta és az indexet összeáll. Mezei Bálint.] [A családi visszaemlékezéseket összegyűjtötte és vál. Véghné Reményi Mária.] Bp. Magánkiad. [Palota-15 Nonprofit Kft.], 2015. 309 p. ill.

678. A vörös harci pilóta. Manfred von Richthofen. [Ford. Németh Bálint.] Pécs, Disciplina, 2015. 269, [2] p. ill.
Eredeti cím: Der rote Kampfflieger.
679. Román Ferenc: Harctéri napló 1915-1916. [Szerk. Ercsényi Károly, Kiss Sándor.] Kerecsend, Önkorm., 2015. 75 p. ill.
680. Horváth Zoltán: A sivatagi róka halála. Öngyilkosság Hitler parancsára. = Regiment, 2015. 3. p. 40-45.
Rommel, Erwin.
681. Mészáros Kálmán: „Vagy hazám szabadsága, vagy halál”. Rózsa István szegedi végvári vitéz Rákóczi táborában. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármú., 2015. p. 289-308.
682. Sípos Ferenc: Kard a koporsón. Sípos Antal huszár főhadnagy emlékezete. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 469-485.
683. Varga Csaba Béla: Skalski cirkusza. Lengyel ászok Afrikában. = Aranysas, 2015. 7. p. 72-75.
Stanislaw Skalski
684. Kelemen István, Kiss-Lukács Melinda: Storno Miksa és Storno Pál I. világháborús visszaemlékezései. = Soproni Szemle, 2015. 2. p. 153-167.
685. Hetyésy Katalin: Katona és hadifogoly - a Nagy Háborúban. Taródy Ferenc igaz története. = Vasi Szemle, 2015. 4. p. 487-500.
686. Vermes Gábor: Tisza István, 1861-1918. = Rubicon, 2015. 11. p. 6-13.
687. Pollmann Ferenc: Tisza István a katona. = Rubicon, 2015. 11. p. 18-19.
688. Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész, 1812-1889. [Szerk. Hermann Róbert, Tóth László.] Bp. Zrínyi, 2015. 331 p. ill.
A Budapesten, 2012. nov. 6-án rendezett konferencia szerkesztett anyaga, a 2012. nov. 6 – 2013. máj. 31. között tartott kiállítás katalógusával.
689. Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733-1793). Bp. MTA BTKK Történettud. Int., 2015. 313 p. ill. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
690. Hodges, Andrew: Kódjajtszma. [Alan Turing élete.] [Ford. Bakonyi-Tánczos Vera, Dörnyei Julianna Katalin.] [Bp.] Gabo, cop. 2015. 816 p., [8] t. ill.
Eredeti cím: Alan Turing. The enigma.
691. Zúgott a Dnyeszter partja. Ujházy Sándor galíciai emlékei 1915-1916-ból. Sajtó alá rend., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel ell. Benkő Levente. Barót, Tortoma, 2015. 214 p. ill. (Hadinapló könyvek)
692. Zsig Zoltán: Cél a 007-es Tigris! Michael Wittmann, a harckocsizó ász. = Regiment, 2015. 3. p. 46-49.
693. Pálffy Géza: Zrínyi Miklós. Egy sokarcú politikus, katona és költő a 17. századból. = BBC History, 2015. 11. p. 50-54.
694. Kósa László: Az első világháború emlékezete a családi hagyományban. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 701-714.
Zsengellér Dániel tizedes.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

695. Magyarország hadtörténete., 3. köt., Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919. Szerk. Hermann Róbert. Bp. Zrínyi, 2015. 488 p. ill.
696. Deák János: Az Orosz Birodalom katonai stratégiái, háborúi és hadereje a 18. századtól napjainkig. Bp. NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., 2015. 304 p. ill.

A kezdetektől XVIII. század végéig

697. Magyarok a honfoglalás korában. Szerk. Sudár Balázs. Bp. Helikon, 2015. 198 p. (Magyar őstörténet, 2.)
698. Bácsyai Dániel: A burgundiai magyar kalandozások és forrásaik. 1. r. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 105-119.
699. Veszprémy László, Torma Béla Gyula: A Lech mezei csatához vezető út. Magyar kalandozók német földön 954-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 3-30.
700. Körmendi Tamás: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. = Századok, 2015. 2. p. 443-477.
701. Tösér Márton: Kétfrontos harc: Bizánc és a besenyő és szeldzsuk támadások a XI. század közepén. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 120-145.
702. Farkas Csaba: Diplomácia és háború között. Az 1142-1143. évi Antióchia elleni bizánci hadjárat értelmezéséhez. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 203-216.
703. Ribí András: Keresztesek a tengeren és Silves ostroma 1189-ben. A Narratio de Itinere Navali Peregrinorum Hierosolymam Tendentium et Silviam Capientium, A. D. 1189 alapján. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 217-234.
704. Pószán László: A Német Lovagrend Poroszországban. Népeesség és a településszerkezet változásai. Máriabesnyő, Attraktor, 2015. 309 p.
Ism.: Bradács Gábor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1192-1195.
705. Szabó Pál: 1440 - Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei. 1440 - the first Ottoman siege of Belgrad and its antecedents. Szeged, Areion, 2015. 257 p. ill.
706. Cseh Valentin: Hunyadi János szerbiai harcai 1454-1455-ben. = Bácsország, 2015. 4. p. 103-106.
707. Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert és Neumann Tibor. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2015. 375 p. ill. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
708. Réti Balázs: Rodosz ostroma. = BBC History, 2015. 11. p. 62-67.
709. Papp Csilla: A Csele-patak rejtélyei. = Élet és Tudomány, 2015. 38. p. 1187.
710. Szigetvár, 1566. – Pécs, Szigetvár, Publikon, PannonCastrum Kft., 2015. 154 p. ill.
711. Bagi Zoltán: Komárom, 1595. = Levéltári Szemle, 2015. 3. p. 64-75.
712. Bessenyei József: A Nádasdyak évszázadai. = Rubicon, 2015. 9. p. 5-21.
713. Illik Péter: A háborús békeévek mindennapjai egy 1616. évi kártételi lista alapján. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Vármú., 2015. p. 323-334.
714. A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. 400 p. ill. + CD mell.
715. Czígány István: A furcsa háborútól a nagy háborúig, 1661-1664. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 107-120.
716. Pálffy Géza: Az 1663-1664. évi nagy török háború egyik meghatározó eseménye: hadimustra 1663. szeptember 17-én a Vas megyei Vátnál. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 211-232.
717. Perjés Géza: A szentgotthárdi csata, 1664. augusztus 1. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 55-106.

718. Hausner Gábor: A szentgotthárdi csatában részt vett franciák bejegyzései Vitnyédi Pál album amicorumában. = A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely, Szülőföld Kvk., 2015. p. 297-304.
719. Komjáti Zoltán Igor: „...Hogy újabban is megüthetnék ebnek az orrát.” A füleki helyőrség összeütközései a török csapatokkal Koháry István főkapitánysága idején, 1667-1682. = Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Eger, Dobó I. Várműz., 2015. p. 335-366.720. Polgár Balázs: Claude-Louis-Hector de Villars márké és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 184-201.
721. Bagó Zoltán Péter: Lajos Vilmos baden-badeni ögróf boszniai hadjárata 1688-ban. = Bácsország, 2015. 3. p. 38-42.
722. Vatai Gábor: A Nagy Koalíció és a Habsburg érdekérvényesítés. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 55-73.
Spanyol örökösödési háború.
723. Kurucz György: Szövetségi érdek, protestáns szimpátia, katonai realitás: a Rákóczi-szabadságharc és az angol közvetítés. = Történelmi Szemle, 2015. 2. p. 299-317.
724. Tóth Sándor László: Egy elfelejtett hadjárat. II. Rákóczi Ferenc 1704. nyári bácskai hadművelete. = Bácsország, 2015. 3. p. 25-31.
725. Szabados János: Hírek Konstantinápolyból 1705 derekán. A nagypolitika történései egy Habsburg diplomata szemüvegén keresztül. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 74-104.

XIX. század

726. Hellfeld, Matthias, von: Das lange 19. Jahrhundert. Zwischen Revolution und Krieg 1776–1914. Bonn, Dietz, 2015. 285 p. ill.
727. Tömösváry Zsigmond: Dicsőséges halál. Mindenki megtette a kötelességét. = Regiment, 2015. 5. p. 8-12.
Trafalgári ütközet, 1805.
728. Törös István, ifj.: Győzelmet érő döntetlen. Borogyino, 1812. = Regiment, 2015. 4. p. 8-15.
729. Hahner Péter: Waterloo. = Rubicon, 2015. 7. p. 4-13.
730. Hermann Róbert: Magyarország hadtörténete a Szent Szövetség korában, 1815-1848. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 115-122.
731. Hermann Róbert: Az 1848-1849. évi magyar szabadságharc. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 131-170.
732. Hermann Róbert: Középpontban a nemzetiségi kérdés. [Riporter:] Lőrinc László. = BBC History, 2015. 3. p. 81-83.
733. Süli Attila: Amikor csődötmondott a besúgóhálózat. [Riporter:] Hanthy Kinga. = Magyar Nemzet, 2015. 62. p. 6.
734. Hermann Róbert: A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27. [Bp.] Line Design, 2015. 285 p. ill. (‘48-as könyvtár)
Ism.: Kemény Krisztián. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 598-600.
735. Csikány Tamás: Kisháború Háromszéken, 1848. december. Barót, Tortoma, 2015. 120 p. ill.
Ism.: Kemény Krisztián. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 925-926.
736. Süli Attila: Háromszék 1848-49-es történetének kiadatlan forrásai. = Fons, 2015. 2. p. 191-221.
737. Süli Attila: Válogatás Németh László sajtócikkeiből, nyomtatványából és kormánybiztosi irataiból. 2. r. = Acta Siculica 2014-2015. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemz. Múz., 2015. p. 249-264.
1. r. = u. o. 2012-2013.
738. Rosonczy Ildikó: Panutyin altábornagy hadosztályának elindítása az osztrák fővárosához 1849-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 363-393.

739. Csorba György: Ihász Dániel írásai vöröstornyí tevékenységéről és emigrációjának korai éveiből, 1849-1851. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015. 4. p. 1113-1140.
740. Manhercz Orsolya: 1848-1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során. = *Történelmi Szemle*, 2015. 4. p. 649-661.
741. Csorba György: A krími háború legfényesebb magyar haditette. = *BBC History*, 2015. 9. p. 68-71.
Karszi ostrom, 1855.
742. Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete, 1867-1914. = *Magyarország hadtörténete*. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 209-254.
743. Koszta István: A háborúzó Balkán és Románia. „...kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlékezete. *Ópusztaszer*, Szeged, Belvedere, 2015. p. 21-47.

XX. század

1914-1918

744. Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Főszerk. Majoros István. Szerk. Antal Gábor, Hevő Péter, M. Madarász Anita. Bp. ELTE BTK, 2015. 786 p. ill.
A Budapesten, 2014. máj. 8-9-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.
745. „...kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlékezete. Szerk. Kiss Gábor Ferenc, Vincze Gábor. *Ópusztaszer*, Szeged, Ópusztaszeri Nemz. Tört. Emlékpark, Belvedere Meridionale, 2015. 195 p. ill.
746. A „Nagy Háború” és emlékezete. Szerk. Püski Levente és Kerepeszki Róbert. Debrecen, *DE Tört. Int.*, 2015. 268 p. ill. (*Speculum historiae Debreceniense*, 22.)
A Debrecenben, 2014. szept. 17-18-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga. *Ism.: Pintér Zoltán.* = *Debreceni Szemle*, 2015. p. 480-483.
747. Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Az első világháború magyar szemszögből. Hrsg. von Róbert Fiziker, Csaba Szabó. Wien, *Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien*, Balassi Inst. - Collegium Hungaricum; [Bp.] [Balassi], 2015. 436 p. ill. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien)
748. Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. [Red.] Jaroslav Lánik, Tomas Kykal. Praha, *MNO České Republiky - VHÚ*, 2015. 542 p. ill.
749. Bencsik Péter: Az első világháború okairól. = *Belvedere Meridionale*, 2015. 4. p. 5-23.
750. Surányi Csaba: Elkerülhetetlen volt-e a háború, avagy kik voltak a Nagy háború felelősei. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 227-243.
751. Szabó Dániel: Wer war 1914 in Ungarn begeistert und wofür? = *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Wien, [Bp.] *Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien* [etc.] 2015. p. 169-186.
752. Kiss Gábor Ferenc: Erőviszonyok az első világháború előestéjén. „... kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlékezete. *Ópusztaszer*, Szeged, Belvedere, 2015. p. 49-73.
753. Kocsis András: A Kettős- és Hármasszövetség katonapolitikai együttműködése és szerepe az első világháború kirobbanásában. = *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 144-166.
754. Pogány Ágnes: Zwischen Szentháromság tér und Herrengasse. Sándor Popovics und die Finanzierung des Ersten Weltkrieges. = *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Wien, [Bp.] *Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien* [etc.], 2015. p. 125-148.

755. Szávai Ferenc: A háború gazdasági hatásai Közép-Európában. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 69-84.
756. Clark, Christopher: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. [Ford. Makovecz Benjamin.] [Bp.] Park K., 2015. 708 p. ill.
Eredeti cím: The sleepwalkers.
757. Magyarics Tamás: Tévedések tragédiája. A brit birodalom útja a „nagy háborúhoz”. = Somogy, 2015. 2. p. 65-82.
758. Maruzsa Zoltán: Tisza István és az első világháborúhoz vezető válság. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 57-68.
759. Ress Imre: Ungarns Weg in den Krieg. Ungarische Einflussnahme auf die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1913-1914. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 55-83.
760. Pritz Pál: A magyar nemzeti érdekek első világháború alatti érvényesítésének lehetőségei és vaskos korlátai. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 283-292.
761. Balla Tibor, Pollmann Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban, 1914-1918. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 275-338.
762. Županič, Jan: Válečné cíle Rakousko-Uhorska na počátku první světové války. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. Praha, MNO CR - VHU, 2015. p. 15-18.
763. Németh István: Die Verhandlungen des Deutschen Reiches und Österreich-Ungarns über Mitteleuropa, 1915-1918. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 85-123.
764. Popély Gyula: A dunántúli korridor kérdése a cseh politikában. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015.p. 143-157.
Karel Krámer Nagy Szláv Birodalom tervezete.
765. Gróf Lajos: Az I. világháború történetének felvidéki vonzatai. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2015. 3. p. 26-62.
766. Vrabel, Ferdinand: K priebehu mobilizácie júl/august 1914 na území Horného Uhorska (dnešného Slovenska) a Podkarpatskej Rusi. = Léta do pole okovaná 1914. Proměny společnosti a státu ve válce. Praha, MNO ČR – VHÚ, 2015. p. 40-49.
767. Hornyák Árpád: Szerb nemzeti célok a Balkánon az első világháború előestéjén. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015.p. 35-51.
768. Hornyák Árpád: Serbiens nationale Ziele und Außenpolitische Bestrebungen auf dem Balkan am Vorabend des Ersten Weltkrieges. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 149-167.
769. The Serbs and the First World War 1914-1918. Proceedings of the international conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrade, June 13-15, 2014. Ed. by Dragoljub R. Živojinović. Beograd, Serbian Acad. of Sciences and Arts, 2015. 474 p. ill. (Scientific meetings, 36.)
770. Lyon, James: Serbia and the Balkan Front, 1914. The outbreak of the Great War. London [etc.] Bloomsbury Acad., 2015. 328 p.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 930-932.
771. Aba Sámuel: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban, 1913-1915. = Világtörténet, 2015. 3. p. 391-407.

772. Pollmann Ferenc: A Monarchia és a többiek. Barátok és ellenségek. = „...kedves bajtársim kössétek be sebem” A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer, Szeged, Belvedere, 2015. p. 11-20.
773. Pollmann Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia a nagyhatalmak erőterében. Fegyverkezés-szövetséges és ellenséges haderők. = Háború és béke. I. világháború, 1914-1918. Felsőpulyai XIII. „Kufstein” Tanácskozás, Oberpullendorf/Felsőpulyán, 2014. szeptember 6-7-én. Wien, Feketeerdő, Ausztriai M. Egyes. és Szerv. Közp. Szövets., Mosonvármegye Lap- és Kvk., 2015.p. 25-34.
A szerb háború diplomáciai és katonai előkészítése.
774. Pollmann Ferenc: Das „Gefecht” bei Temes-Kubin und die Archivquellen. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 281-290.
775. Pollmann Ferenc: Az 1914. szeptemberi bánági szerb betörés. A pancsovai pánik. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 709-719.
776. Feith László: Súlyponteltolódás. A központi hatalmak éve. = Magyar Honvéd, 2015. 9. p. 52-55. 1915. nyugat-európai hadszíntér.
777. Németh István: Az I.világháború „elfeledett” keleti frontja. 1-2. r. = Valóság, 2015. 8. p. 40-69., 9. p. 32-63.
778. Németh István: Az elfeledett keleti front. Przemysl három ostroma. = Élet és tudomány, 2015. 16. p. 486-488.
779. Balla Tibor: Várostrom az első világháború orosz frontján. Przemysl, 1914-1915. = Honvédségi Szemle, 2015. 4. p. 125-133.
780. Feith László: Przemysl. A sorsára hagyott erőd. = Magyar Honvéd, 2015. 2. p. 48-51.
781. Pintér István, ifj. Pintér István: Przemysl három ostroma 1914-15-ben. [Hódmezővásárhely], Szerzők, 2015. 124 p. ill.
782. Pollmann Ferenc: A limanovai csata – száz év távlatából. = Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L’Harmattan, 2015. p. 25-30.
783. Hegedűs Elemér: A lapanówi-limanowai hadjárat. = Soproni Szemle, 2015. 2. p. 115-130.
784. Polgár Balázs: A limanovai csata. = Rubicon, 2015. 1. p. 22-25.
785. Csikány Tamás: Die Eroberung der „Magyaros”-Höhen am 8. März 1917. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 321-348.
786. Balla Tibor: Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 641-667.
787. Pintér Tamás: „Újra itt a háború, ki éli túl?” 1915: új ellenség az Isonzónál. = „...kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer, Szeged, Belvedere, 2015. p. 103-119.
788. Feith László: Olasz júdáscsók. Árulás vagy reálpolitika? = Magyar Honvéd, 2015. 6. p. 52-55.
789. Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg, 1914-1918. Hrsg. Nicola Labanca, Oswald Überegger. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2015. 272 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 935-938.
790. Feith László: Csaták Isonzónál. = Magyar Honvéd, 2015. 7. p. 52-55., 8. p. 52-55.
1. r. Halálos mozdulatlanág. 2. r. Tünékeny csoda.
791. Stencinger Norbert: Harcok a Doberdó-fennsík védelmében az első isonzói csatában. A terepbejárások tapasztalatai. = „...kedves bajtársim kössétek be sebem.” A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer, Szeged, Belvedere, 2015. p. 121-140.
792. L’inferno del Carso. Guerra, memoria, letteratura. A cura di Gizella Nemeth e Adriano Papo. Pref. di Gianluca Volpi. Postf. di Fulvio Salimbeni. Trieste, Luglio, 2015. 345 p. ill. (Civiltà della Mitteleuropa, 12.)

793. San Martino e l'albero storto. C'era una volta. Storie da una trincea. San Martino del Carso, maggio 2015 - settembre 2016. San Martino és a görbe fa. A háború rémségei. Történetek egy lövészárokból. San Martino și copacul strămb. A fost odată. Amintiri dintr-o tranșee. [Testi ... Gianfranco Simonit, Murányi Gábor]. [Trad. Tátrai Katalin et al.] [Org. Gruppo Speleologico Carsico di San Martino del Carso, Associazione Meritum, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány]. [S. I.] Gruppo Speleologico Carsico, Meritum Kult. Egyes., Nagy Háború Kutatásáért Kh. Alapítv., 2015. 79 [5] p. ill.
794. Feith László: Gallipoli. Törököt fogtam, nem ereszt. = Magyar Honvéd, 2015. 2. p. 48-51.
795. Sheffield, Gary: Tévhitiek a Dardanellák ostromáról. [Ford.] Litván Dániel. = BBC History, 2015. 6. p. 50-55.
796. FitzSimons, Peter: Ausztrálok a fronton. [Riporter:] Rob Attar. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2015. 6. p. 50-55.
A brit hadseregben Gallipolinál, 1915.
797. Búr Gábor: Az első világháború Európán kívüli hadszínterei - az első lövésektől az utolsóig. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 645-654.
afrikai és ázsiai gyarmatok.
798. Szabó Zsoldos Gábor: „A Búr és Brit-is(h)”. A Maritz lázadás, 1914-1915. Egy majdnem polgárháború a Nagy Háborúban. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 655-670.
799. Orbán Zsolt: Szeklerburg und der Große Krieg. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 291-319.
800. A dicsőség és a pusztulás négy éve: 1914-1918. Székelyek az első világháborúban. [A kiállítás szövegét írta, fotó- és illusztrációs anyagát összeállította Nagy József]. [Csíkszereda], Hargita M. Tanácsa, 2015. 32 p. ill.
801. Seres Attila: Moldvai csángók és a magyar etnikai tér megerősítésének kérdése az első világháború idején. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 687-707.
802. Minkinen, Petri: La Gran Guerra Europea y la independencia de Finlandia. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 369-386.
803. Egey Emese: Egy első világháborús hadifogolylevél és az észt- finn kapcsolat – A Jungerth-misszió jelentősége. = Magyar Szemle, 2015. 9-10. p. 39-44.
804. Pallagi Mária: Spanyolország az első világháborúban. A semlegesség dilemmái. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 265-282.
805. Szilágyi István: Portugália az első világháborúban. = Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Wien, [Bp.] Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien [etc.], 2015. p. 683-698.
806. Pöcher, Harald: Japan in the First World War. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 341-358.
807. Frank Tibor: „C'est la paix!” A Sixtus-levelek és Károly császár különbéke-kezdményezése 1916-17-ben. = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Bp. ELTE BTK, 2015. p. 105-113.
808. Majoros István: Az első világháború következményei Közép-Európában. = Közép-Európai Közlemények, 2015. 3. p. 20-29.
809. Az első világháború következményei Magyarországon. Szerk. Tomka Béla. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. 343 p. ill.
810. Tomka Béla: Az első világháború mint történeti korszakhatár. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 257-281. és Rubicon, 2015. 1. p. 11-15.
811. Romsics Ignác: A nagyhatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 25-34. és Rubicon, 2015. 1. p. 32-35.

812. Pogány Ágnes: A nagy háború hosszú árnyéka. Az első világháború gazdasági következményei. = Az első világháború következményei Magyarországon. Bp. Országgyűlés Hiv., 2015. p. 257-281. és Rubicon, 2015. 1. p. 90-96.
813. Molnár Zoltán: Mindennapi sorsok. Háborús háterszág megpróbáltatásai. = Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 209-231.
814. Szoleczky Emese: Háborús háterszág – 1914. = Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 43-62.
815. Koudela Pál: Polgári sorsok, áldozatok az első világháborúban - élet az adatok mögött. = Egy ezred év viharaiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Bp. L'Harmattan, 2015. p. 233-244.

1918-1939

816. Kolontári Attila: A fehérek az orosz polgárháborúban. = Rubicon, 2015. 7. p. 68-81.
817. Illényi Balázs: Hatalmi kartográfia. A Párizs környéki békék vesztesei. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 50-55.
818. Zakar András: A magyar honvédség kifosztása Ausztriában az első nagy háború után. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2015. 3. p. 158-162.
819. Szabó Pál Csaba: Rémalomból valóság. A történelmi Magyarország megszállásának első hetei, 1918-1919. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 42-49.
820. Filep Tamás Gusztáv: Az einstandolt város. A csehszlovák főhatalom kezdetei Pozsonyban. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 74-79.
821. Popély Gyula: Kassa elrablása. Országépítés Felvidéken. = Múlt-kor, 2015. 1. p. 62-67.
822. Mészáros Zoltán: Gyémánt a délszláv koronán. Szabadka hosszú búcsúja. = Múlt-kor, 2015. tavasz. p. 68-73.
823. Raffay Ernő: Kulcsok a polgármesternél. Kolozsvár román megszállása. = Múlt-kor, 2015. 1. p. 56-61.
824. Pollmann Ferenc: A forradalmak kora, 1918-1919. = Magyarország hadtörténete. 3., Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718-1919. Bp. Zrínyi, 2015. p. 339-360.
825. Révész Tamás: Teljes leszerelés vagy munkáshadsereg? A Károlyi-kormány kísérletei egy ütőképes haderő feállítására. = Rubicon, 2015. 3. p. 48-57.
826. Hajdu Tibor: 1919. március 21. A Károlyi-kormány bukásának okairól. = Rubicon, 2015. 3. p. 58-61.
827. Baberowski, Jörg: Felperzselt föld. Sztálin erészakuralma. [Ford. Györi László]. Bp. Európa, 2015. 594. [2] p. ill.
Eredeti cím: Verbrannte Erde.
828. Shirer, William Lawrence: A Harmadik birodalom felemelkedése és bukása. A náci Németország története. [Ford. Mészáros Viktor.] Bp. Partvonal, 2015. 256 p. ill.
Eredeti cím: The rise and fall of the Third Reich.
829. A Harmadik Birodalom. A BBC History különszáma. [Bp.] Kossuth, 2015. 146 p. ill. + DVD
830. Murber Ibolya: Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között. = Századok, 2015. 1. p. 167-202.
831. Miskolczy Ambrus: A Vasgárda, 1927-1937. Antiszemitizmus, mitológia, vallás. Bp. Gondolat, 2015. 278 p.
832. Szakály Sándor: Történelem és publicisztika. Bp. Írott Szó Alapítv. M. Napló, Veritas Történetkut. Int., 2015. 81 p. Összeállítás Szakály Sándor korábbi írásaiból. - Horthy-korszak, 2. vh. katonapolitikája.

1939-1945

833. McKinstry, Leo: Az erődé váló ország. Nagy-Britannia 1940-ben. Ford. Tábori Zoltán. = BBC History, 2015. 2. p. 27-31.
834. Horváth Zoltán: A dokkrobbantók. Harci Szekér teljesítette a küldetését. = Regiment, 2015. 3. p. 12-17.
Saint-Nazaire kikötő elleni angol kommandósakció, 1942. márc.
835. Váradi István T.: A Jericho hadművelet. A kőfalak leomlanak... = Regiment, 2015. 3. p. 24-27.
Az amiens-i börtön ostroma, 1944.
836. Az örültek támadása. Harcok a Merville-i ütegért. = Regiment, 2015. 3. p. 28-33.
Merville-i erőd lerohanása, 1944. máj.
837. Oláh András Pál: Az OVERLORD hadművelet, azaz az 1944. évi nyugat-európai partraszállás számára nyújtandó légi támogatás a Földközi-tengeri térségből. (Forrásközlés). = Belvedere Meridionale, 2015. 4. p. 123-128.
Operation OVERLORD. The Possibilities of Air Support by Mediterranean Allied Air Force.
838. Zsig Zoltán: Vízre szállt légi deszant. A Ladbroke hadművelet. = Regiment, 2015. 4. p. 16-19.
A szicíliai partraszállás előkészítése, 1943.
839. Horváth Zoltán: Hadvezérek vetélkedése. Felemásra sikerült főpróba Szicíliában. = Regiment, 2015. 3. p. 18-23.
Husky hadművelet.
840. Polgár Tamás: A csatornák katonái. Végjáték a Visztula partján. = Regiment, 2015. 3. p. 50-56.
Lengyel ellenállás, 1944 nyara – Armia Krajowa
841. Kershaw, Robert: Az arnheми csata. A Wehrmacht utolsó győzelme nyugaton, 1944. szeptember. [Ford. Kaiser Ferenc.] 2. kiad. Bp. Akad. K., 2015. 489 p. (Hadiakadémia)
Eredeti cím: It never snows in September.
Megjelent Hídfő címen is.
842. Beevor Antony: Ardennek 1944. Hitler utolsó játszmája. [Ford. Novák Gábor.] [Debrecen], Gold Book, 2015. 419 p., [24] t. ill.
843. Horváth Zoltán: Az utolsó német győzelem. A 2. lengyel hadsererg kálváriája. = Regiment, 2015. 1. p. 20-24.
Bautzen ostroma, 1945. ápr.
844. Horváth Zoltán: Mézesetek. Kisemberek nagy találkozásai. = Regiment, 2015. 3. p. 57-59.
Szovjet-brit találkozás, 1945. tavasz.
845. Feith László: Berlin, végállomás. Győzelem a gyanakvás árnyékában. = Magyar Honvéd, 2015. 5. p. 44-47.
846. Németh István: Az utolsó napok. A német kapituláció. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 104-117.
847. Varga Csaba Béla: Négyen negyven ellen. Japán ejtőernyősök Szumátrán. = Regiment, 2015. 1. p. 50-53.
Támadás Palembang ellen 1942.
848. Horváth Zoltán: Halálos torpedók. Pearl Harbor vámszedői. = Regiment, 2015. 3. p. 4-11.
849. Révész Béla: Véres végjáték. = Magyar Honvéd, 2015. 5. p. 48-51.
Csendes-óceáni hadszíntér.
850. Törös István, ifj.: Naplemente. Japán fegyverletétel. = Regiment, 2015. 5. p. 64-66.
851. Horváth Zoltán: Sztálin villámháborúja. Blitzkrieg Mandzsúriában. = Regiment, 2015. 4. p. 24-29.
852. Cornelius, Deborah S.: Kutyaszorítóban. Magyarország és a II. világháború. [Ford.] Bánki Vera. Bp. Rubicon-Ház, 2015. 496 p.
Eredeti cím: Hungary in the World. War II. Caught in the Cauldron.
Ism.: Szelke László. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1197-1199.
853. Sipos Levente: Jungerth-Arnóthy Mihály a külügy élén, 1944. = Rubicon, 2015. 2. p. 78-81.

854. Pihurik Judit: „Megfagyni nem volt tilos.” Mindennapok a Don mentén. = Háborús hétköznapok hadszíntéren, hátszágban, 1939-1945. Bp., Pécs, M. Tört. Társ., Kronosz K., ÁszTL, 2015. p. 181-198.
855. Szabó Péter: Zalából a Donhoz. [Riporter:] Feith László. = Magyar Honvéd, 2015. 2. p. 60-61. Beszélgetés az Utóvédként a Donnál című dokumentumkötetről.
856. Kerekes András: „Sötétben minden tehén fekete” – A „Báke” harccsoport kísérlete Rzsavec elfoglalására, 1943. július 12-én. = Hadtudományi Szemle, 2015. 2. p. 142-149.
857. Janek István: Egy sikertelen kiugrási kísérlet. Magyar-szlovák közeledés a második világháborúban. = BBC History, 2015. 2. p. 70-71.
858. Ruszinok a második világháború utolsó évében. Tudományos tanulmányok gyűjteménye. Rusiny i poslednij god vtoroj mirovoj vojny. Sbornik naučnyh trudov. The Rusyns in the last year of second world war. Collection of scientific studies. 1. Bp. Archi+Med, 2015. 353 p. ill.
859. Törös István: Végjáték. Nem ott, és nem akkor. = Magyar Honvéd, 2015. 4. p. 44-47. A magyarországi harcok befejezése.
860. Gyarmati György, Pihurik Judit: Háborús hétköznapok. Hadszíntéren, hátszágban. Bp., Pécs, M. Tört.Társ., Kronosz, 2015. 324 p.
861. 1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Szerk. Bódy Zsombor és Horváth Sándor. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2015. 309 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

1945-2015

862. Soviet occupation of Romania, Hungary, and Austria, 1944/45-1948/49. Ed. by Csaba Békés [et al.] Bp., New York, CEU Press, 2015. XII, 390 p.
863. „Törvényes megszállás.” Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. Szerk. és bev. tanulmányt írta L. Balogh Béni. Bp. M. Nemz. Lvt., 2015. 567 p. ill. Levéltári források.
864. Szerencsés Károly: Volt-e esélye Magyarországnak a demokráciára 1945-ben? Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte. = Rubicon, 2015. 4. p. 4-11.
865. Baráth Magdolna: Nincs külön nemzeti út. Magyarország betagozása a szovjet rendszerbe. = Rubicon, 2015. 4. p. 34-41.
866. Molnár D. Erzsébet: Kárpátalja szovjetizálódása. A megszállástól a bekebelezésig. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 118-123.
867. Gaucsik István: Háború, összeomlás, jogfosztás. A csehszlovákiai magyarok 1944-1945-ben. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 124-127.
868. Hornyák Árpád: Kiirtás, kiűzés vagy integrálás? A kisebbségi kérdés Jugoszláviában, 1944-1945. = Rubicon, 2015. 5-6. p. 129-133.
869. Kulcsár István: A jaltai csúcs kulisszatitkai. = BBC History, 2015. 2. p. 36-37.
870. Glavanovics Andrea: Tehetetlen szemlélők. Brit diplomáciai jelentések és a brit sajtó tudósításai Magyarországról 1945-ben. = Rubicon, 2015. 4. p. 23-33.
871. Krajcsír Lukács: Az 1956-os csehszlovák-egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény és következményei: Nasszer „keleti nyitása”. = Belvedere Meridionale, 2015. 3. p. 23-33.
872. Jobbágyi Gábor: Az 1956-os forradalom kirobbanásának szovjet-magyar előkészületei. = Magyar Szemle, 2015. 9-10. p. 45-53.
873. Meruk József: 1956 – szovjet légideszant Magyarországon. 1-4. r. = Aero Magazin, 2015. febr. p. 68-70., márc. p. 68-70., ápr. p. 68-70., máj. p. 68-71. 1. r. A Forgószél hadművelet előzményei. 2. r. Nyevszkij-érdemrend Magyarorszáért. 3. r. Az eltitkolt bűncelekmények. 4. r. Kádár az inváziós erők szállítóegépe.
874. 1956-ról. [Szerk. Varga Eszter]. [Bp.] Napvilág, 2015. 198 p. (Kérdések és válaszok)
875. Tatár Imre: Kóborlás Budapesten ötvenhat után. Naplórészletek a szovjet csapatok bevonulását követő hetekről. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1179-1188.

876. Sztikalin, Alekszandr: Az 1956-os magyar forradalom és a szovjet-jugoszláv viszony, 1956-1957. Egy orosz-szerb forráskiadási munkálat kapcsán. = Világtörténet, 2015. 4. p. 645-665.
877. Tóth-Majoros Antal: A Catalina-incidens. A hidegháború forró pillanatai északon. = Aranyas, 2015. 4. p. 32-36.
Svéd felderítő repülés a Szu ellen.
878. Horváth Zoltán: Vörös és fekete. Tűszmentés Belga Kongóban. = Regiment, 2015. 1. p. 46-51.
1964. ősz.
879. Varga Csaba Béla: Medveadászat RPG-vel. Szovjet-kínai határviillongások. = Regiment, 2015. 1. p. 38-41.
1969. tavasz.
880. Zsig Zoltán: A Bolo lesújtott. Törbe csalt MiG-21-esek. = Aranyas, 2015. 1. p. 36-39.
Vietnami háború, 1966.
881. Zsig Zoltán: A túlélés iskolája. Amíg a hajtómű működik, repül! = Aranyas, 2015. 7. p. 34-37.
Vietnami háború.
882. Horváth Zoltán: Összeomlás. Saigon végnapjai. = Regiment, 2015. 1. p. 42-45.
Vietnami háború, 1975.
883. Kővári László: Amikor a vadból vadász lesz. Az izraeli pilótaruha volt a bizonyíték. = Aranyas, 2015. 6. p. 36-39.
Arab-izraeli háború, 1967.
884. Zsig Zoltán: A Kihívás hadművelet. Rakétaernyő a Szezei-csatornánál. = Aranyas, 2015. 6. p. 64-67.
Hatnapos arab-izraeli háború.
885. Kővári László: Elvtársi segítségnyújtás. Kinyílt az Őszirózsa. = Aranyas, 2015. 7. p. 62-65.
Negyedik arab-izraeli háború, 1973.
886. Varga Csaba Béla: Megérezte a háborút. Janush ezredes, a Golán hőse. = Regiment, 2015. 4. p. 58-61.
Avigdor Ben-Gal, Jom Kippur háború, 1973.
887. Baráth Magdolna: „Önök mostantól független országok vezetői!” Szovjet csapatkivonás Magyarországról. = Századok, 2015. 1. p. 121-165.
888. Végh Ferenc: Harckocsik a grozniji harcokban. 1-6. r. = Haditechnika, 2015. 1. p. 2-6., 2. p. 2-5., 3. p. 2-5., 4. p. 2-5., 5. p. 2-9., 6. p. 2-5.
889. Törő Lajos: A délszláv háború történelmi okai, eseményei és következményei. = Hadtudományi Szemle, 2015. 1. p. 270-282.
890. Adalékok a délszláv háborúk és a Magyar Honvédség (1991-1995) témakör kutatásához. [Összeáll.] Bakos Csaba Attila, Bokros Tünde Ibolya, Boldizsár Gábor, Kaló József, Németh József Lajos, Sztankai Krisztián. = Hadtudományi Szemle, 2015. 4. p. 203-214.
891. Botlik József: A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban, 1991-1998. Bp. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítv., 2015. 276 p. ill.
892. Rózsa Erzsébet, N.: Az arab tavasz. Bp. Osiris, Külügyi és Külgazdasági Int., 2015. 266 p.
893. Virágh Ildikó: Kardokkal ékesített. Afganisztánban tűzharcot átélt magyar katonák visszaemlékezései. Bp. Zrínyi, 2015. 203 p. ill. (Katonák békében és missziókban)
894. Nyitray György: A szállító zászlóalj. Egy magyar katona Irakban. Bp. Álomgyár K., 2015. 318 p.
895. 15 years in NATO. [Ed. by E. Vizi Szilveszter]. Bp. Zrínyi, 2015. 60 p. ill.
896. Isaszegi János: A 21. század élettérháborúi. A földért, a vízért, az élelemért, ... a létezésért! Válságövezetek konfliktusai és háborúi. Bp. Gondolat, 2015. 309 [15] p. ill.
897. Bordás Mária: Iszlám kalifátus a 21. században (?) Állami hatékonyság kérdései a Közel-Keleten és Afrikában. Bp. Pécs, Dialóg Campus, 2015. 271 p. (Institutiones juris)

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel 771
Ács Tibor 134, 135, 421
Aggházy Kamil 621
Albert B. Gábor 360
Albert, Marcel 620
Amaczi Viktor 465
Andaházi Szeghy Viktor 2, 444
András Károly 622
Andrews, Dick 245
Antal Gábor 257, 744
Arga Emese 107
Arlow Viktor 623
Artl, Gerhard 201
Artner Ramona 101
Asqio Jorge Kristóf 662
Attar, Rob 796
- Baberowski, Jörg 827
Babucs Zoltán 659
Baczoni Tamás 35, 41
Bácsatyai Dániel 698
Bagi Zoltán Péter 172, 668, 711, 721
Bajzik László 643
Bajzik Zsolt 522
Bakonyi-Tánczos Vera 690
Bakos Csaba Attila 890
Balás B. Dénes 429
Balassa Menyhárt 624
Balázs Eszter 66
Balázs Manó 625
Bálint Attila 216
Bálint Ferenc 3, 5, 223, 661
Bállá Péter 632
Balla Tibor 186, 188, 215, 341, 742, 761, 779, 786, 789
Balla Zsófia 517
Balogh Béni, L. 146, 147, 148, 863
Balogh Gábor 383
Balogh Mihály 595
Bán Attila 175, 204
Bank Barbara 523
Bánki Vera 852
Bánkuti Gábor 382, 386
Barabás József 650
Baranov, Nikolay 143
Baráth Magdolna 865, 887
Baráth Zsolt 486
Bárdossy László 618
Barna Attila 530, 531
- Bartók László 626
Basics Beatrix 6, 155
Batthyány Lajos 135
Bayor Ferenc 533
Becht Rezső 627
Bedécs Gyula 394, 395
Beevor, Antony 842
Békés Csaba 862
Bence Erika 72
Bencsik Gábor 219
Bencsik Péter 597, 749
Bene János 639
Benkő Levente 691
Bercsényi Miklós 628
Berecz Máttyás 330
Bereczky János 75
Berekméri Árpád Róbert 314
Berényi Zsuzsanna Ágnes 46
Bernád Dénes 54, 222, 345
Berta Gyula 648
Bertényi Iván 51
Berzeviczy Albert 629
Bessenyei József 712
Bethlen Gábor 332, 415
Bielański, Kazimierz 630
Bíró Aurél 53
Bitskey István 377
Blanyár Zoltán 220
Blaskó Katalin 359
Bocskai István 593
Boda József 266, 274, 275, 292, 355
Bodó Sándor 158
Bódy Zsombor 861
Boelcke, Oswald 631
Bognár Katalin 10
Bognár Zalán 518-520
Bokodi-Oláh Gergely 270
Bokros Tünde Ibolya 890
Boldizsár Gábor 890
Bolyai János 135
Bolyósné Ujfalusi Éva 1
Bona Gábor 185, 338
Bonhardt Attila 435-437
Bordás Mária 897
Borhy László 113
Bornemissza Gergely 632
Bornemissza János 632
Boronkay László 532
Borsos Lajos 633

- Botlik József 891
 Botos János 280
 Bozó Bence Péter 95
 Bödök Gergely 502
 Böröndi Lajos 162
 Bradács Gábor 704
 Braham, Randolph L. 151
 Breith, Hermann 634
 Brown, James D. 440
 Bucsák Mihály 218
 Bujdosóné Pap Györgyi 330
 Búr Gábor 797
- C**
 Campbell, Alan 222
 Carius, Otto 316
 Chaline, Olivier 129, 156
 Ciegler András 626
 Ciesielski, Tomasz 488
 Clark, Christopher 756
 Clostermann, Pierre 620
 Cocianni, Pierpaolo 39
 Colak, Melek 570
 Conrad von Hötzenndorf, Franz 189
 Cornelius, Deborah S. 852
 Craig, Ellis 442
 Czefner Dóra 354
 Czigány István 331, 333, 715
 Czink Péter 38
 Czirók Zoltán 224, 226, 247, 479, 657
- Cs**
 Csánki Gábor 635
 Csányi Bernát 636
 Csaplár-Degovics Krisztián 144
 Cseh Valentin 15, 706
 Csendes László 637
 Csernus Sándor 561
 Csikány Tamás 173, 215, 340, 735, 785
 Csillag Ferenc 4
 Csorba Csaba 118
 Csorba György 739, 741
 Csőke Sándor 372
 Csősz László 516
 Csukovits Enikő 86
 Csurgó Attila 218
- D**
 Danka Sándor 401
 Das, Wim 398
 Dávid Áron 598
 De Gaulle lásd: Gaulle, Charles de
 Deák Ágnes 273
 Deák Ernő 162
 Deák János 696
 Deák József 89
 Demeter Zsófia 318
- DeMozay, Jean E. F. 620
 Dénes Iván Zoltán 142
 Dénes Kálmán 367
 Dér Cs. Dezső 305
 Dévényi Kinga 301
 Dévényi Sándorné 638
 Dévényi Veronika 375
 Dobák Imre 279
 Dobay Zsolt 646
 Dobrainé Zám Krisztina 326
 Dombrády Lóránd 278
 Dostler, Anton 535
 Dörnyei Julianna Katalin 690
 Dudik Annamária Éva 525
 Dupka György 515
- E**
 Egerszegi János 412
 Egey Emese 803
 Elek István 639
 Ercsényi Károly 679
 Erdélyi István 647
 Erdős Ferenc 96
 Ernyes Mihály 495, 608
 Etényi Nóra, G. 87
 Evans, Richard John 140
- F**
 Farkas Ádám 278, 493, 494
 Farkas Bertalan 424
 Farkas Csaba 702
 Farkas Gyöngyi 26
 Farkas György 346
 Farkas Katalin 97
 Farkas Kristóf 371
 Farkas Mihály 357
 Farkas Zoltán 430, 434
 Fedinec Csilla 599
 Fehér Béla 213
 Feith László 31, 258, 374, 406, 501, 776, 780, 788, 790, 794, 845, 855
 Fekete Gyula 352
 Fekete István 105
 Ferenc Ferdinánd 618
 Ferenc József, I. 34, 618
 Ferenczi Attila 77
 Filep Tamás Gusztáv 820
 Fischer Ferenc 255, 344
 FitzSimons, Peter 796
 Fiziker Róbert 569, 747
 Fodor István Ferenc 371
 Fodor Pál 171
 Fodor Veronika 1, 98
 Forgács Márton 3, 62
 Földi László 220
 Frank Tibor 807

- Fregan Beatrix 429
 Fricz-Molnár Péter 641, 642
 Fried István 64
 Friedenliebi Fritz Pál
     lásd: Fritz Pál, friedenliebi
 Frigyes II., Nagy 640
 Fritz Beke Éva 367
 Fritz család (friedenliebi)
 Fritz Pál, friedenliebi 642
 Fröhlich Dávid 196, 417, 418, 430
 Fucskár Ágnes 586
 Fucskár József Attila 586
 Füleki Mihály 400
- Gaál István** 19
 Gaál Miklós, gyulai 643
 Gábor Áron 7, 159
 Gál András 108, 296
 Galambos Sándor 19
 Gali Máté 150, 629
 Garaczi Imre 110
 Garadnai Zoltán 148, 644
 Gáspár László 153, 292, 294
 Gáspár Tibor 206, 207
 Gaucsik István 867
 Gaille, Charles de 644, 645
 Gausz Ildikó 615
 Gaszó Dániel 499
 Gebauer Ferenc 408
 Géczy Julianna,
 garamszeghy (Korponay Jánosné) 530
 Géza fejedelem 618
 Giczi Zsolt 385
 Glaub Krisztián 357
 Glavanovics Andrea 870
 Gondos László 223, 661
 Gottfried Barna 655
 Gózon Ákos 666
 Gömbös Gyula 618
 Gömöri György 133
 Gönczy István 646
 Görgei Artúr 618
 Görög Dániel 663
 Green, Michael 440
 Gróf Imre 647
 Gróf Lajos 765
 Gróf Péter 647
 Grund Anna Borbála 63
 Gulyás Géza 215
 Gunszt János 648
 Gutzwiller, Hildegard 529
 Gutzwiller, Jörg 529
- Gyáni Gábor** 378
 Gyarmati Enikő 139, 145
 Gyarmati György 547, 860
 Gyenesei József 601
 Gyimesi Réka 354
 Győri László 827
 Győrik József, ifj. 409
 Györki István 61
 Gyulai Gaál Miklós
     lásd: Gaál Miklós, gyulai
- Hadobás Pál** 368, 589
 Hahner Péter 126, 729
 Hajas Antalné 91
 Hajdú Ferenc 417
 Hajdú Tibor 482
 Hajdu Tibor 826
 Halász László 221
 Hangodi László 15
 Hanthy Kinga 733
 Hantó Zsuzsa 527
 Harai Dénes 500
 Hassan, Hassan 299
 Hatala András 223, 416, 420
 Hattyár István 435
 Hausner Gábor 128, 166, 183, 718
 Havel Béla 93
 Hegedüs Elemér 592, 656, 783
 Hegedüs Ernő 175, 417, 418
 Helgert Imre 365
 Hellfeld, Matthias von 726
 Hennel Sándor 475
 Henzsel Ágota 655
 Hermann Attila 45
 Hermann Róbert 155, 336, 554, 555, 572, 573,
     688, 695, 730-732, 734
 Hermann, Rainer 298
 Hervainé Szabó Gyöngyvér 104
 Hetyési Katalin 685
 Hevő Péter 744
 Hidán Csaba László 178, 403
 Himmler, Heinrich 650, 651
 Himmler, Katrin 650
 Hindenburg, Paul von 182
 Hitler, Adolf 426, 492, 676, 680, 842
 Hodges, Andrew 690
 Hohenzollern, Heinrich von 255
 Hóman Bálint 536
 Hornyák Árpád 767, 768, 868
 Horthy Miklós 618, 652
 Hortobágyi-Bogdán Ildikó 529
 Horváth Attila 544
 Horváth Csaba 177, 179, 215
 Horváth Ferenc 605

- Horváth Gábor 563
 Horváth Lajos 556
 Horváth László 563
 Horváth Péter 11
 Horváth Sándor 861
 Horváth Szilvia 648
 Horváth Tamás 563
 Horváth Tibor 218
 Horváth Zoltán 229-232, 234, 236, 238, 239,
 256, 259, 264, 265, 320, 323, 425, 443,
 450, 452, 467, 468, 470, 477, 533, 579,
 581, 680, 834, 839, 843, 844, 848, 851,
 878, 882
 Hovannison, Richard G. 508
 Huhák Heléna 638
 Hunyadi János 618, 706
- I**hász Dániel 739
 Illényi Balázs 817
 Illésfalvi Péter 349, 654
 Illik Péter 130, 713
 Isaszegi János 896
 István, I. 618
- J**agadics Péter 664
 Jahoda Martin 56
 Jakó János 607
 Jakusch Gabriella 364
 Janek István 857
 Jendrassik György 460
 Jobbágyi Gábor 872
 Jobst Agnes 282
 Juhász Balázs 13
 Jungert-Arnóthy Mihály 853
- K**aba Eszter 559
 Kádár János 618
 Kahler Frigyes 152
 Kaiser Ferenc 841
 Kalašnikov, Mihail Timofeevič 411
 Kálmán Béla 422, 423
 Kálmánfi Gábor 74
 Kaló József 890
 Kántor Balázs 585
 Kappanyos András 68
 Kapronczay Károly 209
 Kapronczay Katalin 209
 Károly, IV. 807
 Károlyi Gyula, ifj. 576
 Károlyi Mihály 618, 825, 826
 Kárpáti Endre 21, 469, 476
 Karvalics László 82
 Kaszab Tibor 326
 Katona Anikó 81
 Katona Csaba 653
 Katona Gábor 653
 Katus László 205
 Kavka, Tomás 57
 Kedves Gyula 339, 404
 Kékesy György 413
 Kékkői László 654
 Kelecsényi István 233, 472, 473
 Kelemen Ferenc 217
 Kelemen István 684
 Kelemen Roland 493, 494
 Kemény Krisztián 734, 735
 Kerekes András 438, 634, 856
 Kerepeszki Róbert 746
 Kershaw, Robert 841
 Keszely László 496
 Keszthelyi Gyula 478
 Kincses Katalin Mária 8, 123, 667
 Kis Álmos Péter 302
 Kiss Csaba, L. 605
 Kiss Dávid 271
 Kiss Dezső 483
 Kiss Ernő 655
 Kiss Gábor 26, 210, 342
 Kiss Gábor Ferenc 498, 745, 752
 Kiss János 656
 Kiss József 657
 Kiss László 227
 Kiss Réka 542, 545
 Kiss Roland 252
 Kiss Sándor 679
 Kiss-Lukács Melinda 684
 Kliment, Charles K. 345
 Kloska Tamás 197
 Kmety György 741
 Kocsis András 753
 Kocsis Péter 445
 Koháry István 658, 719
 Kolontári Attila 84, 343, 347, 816
 Komjáti Zoltán Igor 719
 Konok Péter 141
 Kornis Anna 562
 Kornis Jenő 562
 Korolëv, Sergej Pavlovič 422
 Koroljov lásd: Korolëv
 Korponay Jánosné
 lásd: Géczy Julianna, garamszeghy
 Kósa Judit, N. 590
 Kósa László 694
 Kosciuszko, Tadeusz 320
 Kositzky Attila 325
 Koszorús Ferenc 527
 Koszta István 743
 Kottra Györgyi, Cs. 52

- Koudela Pál 815
 Kovách Antal, modrai 659, 660
 Kovách Zénó Pál 661
 Kovács Albert 5
 Kovács Alfréd 212
 Kovács András 151
 Kovács András 415
 Kovács Attila 391
 Kovács Bálint 505
 Kovács Béla 462
 Kovács Ferenc 327
 Kovács Gyöngyi 115
 Kovács István 619, 630
 Kovács László 120
 Kovács Vilmos 215
 Kozma László 524
 Kozma Miklós 93
 Könczöl Ferenc 327
 Körmendi Tamás 700
 Körös László 298, 316
 Körös Zoltán 565
 Kővári László 883, 885
 Kövess Hermann, kövessházi 662
 Kövessházi Kövess Hermann
 lásd: Kövess Hermann, kövessházi
 Krahulcsán Zsolt 281
 Krajcsír Lukács 871
 Krámer, Karel 764
 Krámlai Mihály 260-263, 652
 Kránitz Péter Pál 571
 Kranzieritz Károly 194, 317, 329
 Kraus, Karl 65
 Krausz Tamás 146, 147
 Kreutzer Andrea 90, 167
 Kristóf László 537
 Kubicka Kucsera Klára 80
 Kubinszky Mihály 609
 Kulcsár István 869
 Kurucz György 723
 Kurucsai Pál 588
 Kutka István 663
 Kykal, Tomas 748
- Labádi Károly 509
 Labanca, Nicola 789
 Lagzi István 568
 Lajos Vilmos (bajor) 721
 Lakos János 134
 Láng László 218
 Lánik, Jaroslav 748
 László, I. 700
 Lázár Balázs 192, 334
 Lázár Tibor Zoltán 596
 Lenkefi Ferenc 552
- Levy, Joel 401
 Ligeti Dávid Ádám 189, 195
 Liszt József 664
 Litván Dániel 508, 513, 795, 796
 Lobkovitz Eleonóra, S. 71
 Lotaringiai Károly 665
 Lowe, Keith 513
 Lőrincz Gézáné 674
 Lőrincz László 732
 Lőrinczné Bencze Edit 83
 Luchterhandt, Otto 503
 Lugosi József 405
 Lukács Bence Ákos 312
 Lukács László 106
 Lutz, Carl 528
 Lyon, James 770
- Madaras Péter** 220
 Madarász Anita, M. 125, 744
 Magó Károly 55, 222, 223, 321, 322, 480, 583, 584
 Magyarics Tamás 757
 Magyarosi Sándor 269
 Majdán János 202
 Majoros István 58, 744, 808
 Makai Ágnes 4, 47
 Makovecz Benjamin 756
 Makray László 666
 Manhercz Orsolya 740
 Margittai Gábor 557, 558
 Markó Árpád 667
 Márkus Andrea 116, 129, 156
 Márkus Beáta 354, 518
 Martinkó József 348
 Márton, szent 614
 Maruzs Roland 374, 654
 Maruzsa Zoltán 111, 758
 Máthé Áron 548
 Mátyás, I. 618
 Mayer, Friedrich 187
 McEvans, Paul 127
 McKinstry, Leo 833
 Megyaszi Szilvia 387
 Mende Balázs Gusztáv 119
 Merenics Éva 504
 Merényi-Metzger Gábor 628
 Meruk József 246, 873
 Meskó József 304
 Mészáros Kálmán 681
 Mészáros Viktor 828
 Mészáros Zoltán 822
 Metzger János 564
 Mezei Bálint 677
 Michaud, Claude 675

- Miklauzic István 623
 Miklovich János 220
 Mikó Zsuzsanna 538
 Minkkinen, Petri 802
 Miskolczy Anbrus 831
 Modrai Kovách Antal
 lásd: Kovách Antal, modrai
 Mohácsi Zoltán 1
 Molnár András 313, 335
 Molnár D. Erzsébet 866
 Molnár Gábor 175, 180
 Molnár György 440
 Molnár Judit 290
 Molnár Sándor 218
 Molnár Tibor 574
 Molnár Zoltán 813
 Montecuccoli, Alfonso 668
 Montecuccoli, Raimondo 183
 Morlin Bálint 485
 Mujzer Péter 198
 Munczy Béla 669
 Murádin János Kristóf 278, 603
 Murányi Gábor 94, 793
 Murber Ibolya 830
 Mussolini, Benito 670
 Müller Rolf 281
- Nádasy család 712
 Nagy András 223
 Nagy Áron 121
 Nagy Attila 556
 Nagy Ernő 550, 551
 Nagy Gabriella 63
 Nagy Imre 356
 Nagy József 800
 Nagy Kornél 507
 Nagy Levente 183
 Nagy Marcell 299
 Nagy Mariann 205
 Nagy Miklós Mihály 108, 181, 344
 Nagy Mónika Zsuzsanna 525
 Nagy Tamás 200
 Nagyné Kozma Ildikó 617
 Nagysándor József 573
 Napoleoni, Loretta 300
 Négyesi Lajos 27, 114, 116, 365, 367
 Nemes Ferenc 453
 Nemestóthy-Szabó Béla 319
 Németh Balázs 633, 678
 Németh Bálint 631
 Németh Csaba 17
 Németh Csaba 353
 Németh Ferenc 392
 Németh Gizella 792
- Németh István 182, 254, 426-428, 521, 640,
 763, 777, 778, 846
 Németh József Lajos 890
 Németh László 737
 Neumann Tibor 707
 Novák Gábor 842
- Nyitrai György 894
- Ocskay István 25
 Oláh András Pál 837
 Oláh Rezső 370
 Oláh Tamás 593
 Olasz Lajos 249, 250, 291
 Orbán Zsolt 799
 Oross András 487
 Orosz Zoltán 168
 Osváth Ádám 91
 Oszlányi Kornél 671
 Otten, Kees 398
 Ottendorf, Henrik 27
 Oszváth Sándor 464
- Ötvös István 543
 Öze Sándor 17
- Padányi József 367
 Pál István 219
 Pálffy Géza 693 693, 716
 Pallagi Mária 804
 Pánczél Mátyás 435, 441
 Pandula Attila 48, 49
 Panutin, Fëdor Sergeevič 738
 Pap Péter 223, 408, 409
 Papo, Adriano 792
 Papp Andor 414
 Papp Bertalan 356
 Papp Csilla 163, 709
 Papp Norbert 77
 Papp Rita 594
 Parádi Ákos 154, 293
 Parádi József 102, 153, 154, 266, 267
 Pászti László 174
 Pásztor Endre 460
 Péczely Attila 76
 Pelle János 512
 Perczel Mór 734
 Perjés Géza 717
 Péter Sándor 672
 Péter Sándor, V. 672
 Petercsák Tivadar 158, 330
 Petkes Zsolt 402
 Pető Andrea 122
 Petőfi Sándor 119, 120, 135, 572

- Pihurik Judit 67, 510, 533, 534, 540, 541, 566,
 567, 854, 860
 Pintér István 221
 Pintér István 781
 Pintér István, ifj. 781
 Pintér Tamás 787
 Pintér Zoltán 746
 Pogány Ágnes 754, 812
 Pogányné Rózsa Gabriella 28
 Pók Attila 138
 Polereczky László 550, 551
 Polgár Balázs 112, 117, 157, 720, 784
 Polgár Marianna 636
 Polgár Tamás 228, 449, 840
 Pollmann Ferenc 32, 136, 176, 311, 687, 761,
 770, 772-775, 782, 824
 Polonyi Tamás 23
 Pomogáts Béla 65
 Popély Gyula 764, 821
 Popovics Sándor 754
 Pószán László 704
 Posta Lajos 218
 Pöcher, Harald 806
 Pócz Péter 456
 Praznovszky Béla 612
 Pritz Pál 760
 Prohászka László 12, 43, 44
 Punka György 54, 222, 225, 237, 407, 463,
 471
 Pusztai János 613
 Püski Levente 746

Rabi Lenke 604
 Radnai István 673
 Raffay Ernő 823
 Rainer Pál 60
 Rajk László 547
 Rajnai Zoltán 429
 Rákóczi Ferenc, II. 675, 724
 Rákóczi Rozália 88
 Rákosi Mátyás 618
 Ráskay család 674
 Rauchensteiner, Manfred 497
 Ravasz István 9, 286-289
 Ravé de Baudran, Jacques-François 675
 Réfi Attila 184, 304
 Reichl, Thomas 373
 Reider Mónika 16
 Reiter, Christian E. 309
 Reitsch, Hanna 676
 Reményi József 677
 Remes Péter 577, 578
 Ress Imre 759
 Reszegi Zsolt 40

 Réti Balázs 708
 Révai Tamás 211
 Révész Béla 18, 849
 Révész Tamás 825
 Ribí András 703
 Richthofen, Manfred von 678
 Rigó Róbert 602
 Róka Enikő 79
 Román Ferenc 679
 Rommel, Erwin 680
 Romsics Ignác 149, 811
 Rosonczy Ildikó 553, 738
 Rózsa Erzsébet, N. 892
 Rózsa István 681

 Sági Ferenc 591
 Ságvári Endre 537
 Ságvári György 33
 Sajtos Zoltán 424
 Salamon király 618
 Salimbeni, Fulvio 792
 Sallai Károlyné 616
 Sallay Gergely Pál 4, 30, 31, 50
 Sallayné Miskolczy Zsuzsanna 3
 Sándor Istvánné Kern Mária 660
 Sarankó Márta 68
 Sárhidai Gyula 417, 451, 459, 461, 580
 Sári Szabolcs 435
 Sárosi Zoltán 251, 253, 432, 433, 446-448, 454,
 457, 466, 575
 Sassy Csaba 60
 Sávoly Tamás 93
 Schmidt László 431, 582
 Schunder László 77
 Sebők István 419
 Sebők János 651
 Selmeczi István 635
 Seremetyeff-Papp János 53
 Seres Attila 801
 Seres István 587
 Sheffield, Gary 795
 Shirer, William Lawrence 828
 Simonit, Gianfranco 793
 Sípos Antal 682
 Sípos Balázs 124
 Sípos Ferenc 682
 Sípos Levente 853
 Sípos Sándor 671
 Síposné Kecskeméthy Klára 389
 Skalski, Stanislaw 683
 Skriba Ferenc 540
 Snoj Péter 37, 393, 397, 399, 492
 Solymosi József 73, 164, 307
 Som Kisztián 294

- Somogyi Győző 34, 36
 Soós István 649
 Soós Péter 192, 410
 Soós Viktor Attila 546
 Stalin, Iosif Visszarionovic 521, 827, 851
 Stencinger Norbert 791
 Stenge Csaba, B. 439, 481, 600
 Stier Márk 15
 Stokes, Neil 445
 Storno Miksa 684
 Storno Pál 684
 Suba János 203, 284, 295-297, 637
 Sudár Balázs 131, 402, 697
 Suny, Ronald 506
 Surányi Csaba 750
 Süli Attila 159, 214, 305, 337, 625, 733, 736,
 737
 Sümegi György 85
- Szabados János 725**
 Szabó András 367
 Szabó Béla 308
 Szabó Csaba 747
 Szabó Dániel 751
 Szabó Dezső 65
 Szabó Fanni 63
 Szabó József János 352, 491
 Szabó Miklós 113
 Szabó Miklós 350
 Szabó Pál 705
 Szabó Pál Csaba 819
 Szabó Péter 192, 312, 313, 647, 855
 Szabó Szilárd 276
 Szabó Zoltán 588
 Szabó Zsoldos Gábor 798
 Szabóné Bognár Nikó 161
 Szabóné Vörös Györgyi 617
 Szakács Anita 669
 Szakály Sándor 61, 160, 165, 190, 191, 278,
 832
 Szálasi Ferenc 51
 Számadó Emese 604
 Szamborovszkyné Nagy Ibolya 361
 Szántó Nóra 192
 Szanyi Miklós 45
 Szász Stessel, Zahava 525
 Szatai Zsolt 218
 Szávai Ferenc 755
 Szebeni Géza, M. 645
 Szebeny Klára 70
 Széchenyi István 135
 Szécsényi András 638
 Szécsi Noémi 213
 Székely Gábor 109
- Szekér Nóra 527
 Szekeres József 435
 Szekfü Gyula 142
 Szelke László 852
 Szénási Zoltán 68
 Szerencsés Károly 864
 Szijj Jolán 26
 Szikits Péter 3
 Szilágyi István 805
 Szirácsik Éva 658
 Szita Szabolcs 526
 Szívós Erika 638
 Szoleczky Emese 59, 167, 621, 814
 Szombati Zoltán 220
 Szórád Tamás 324
 Szóts Ernő 93
 Szóts Zoltán Oszkár 29, 137
 Sztalin lásd: Stalin
 Sztankai Krisztián 890
 Sztanó Géza 220
 Sztikalin, Alekszandr 876
 Szücs György 78
 Szücs László 396
 Szydlovski, Stanislav Jan 553
- Tabajdi Gábor 283**
 Tábori Kornél 363
 Tábori Zoltán 833
 Takács Ferenc 562
 Takács Péter 610
 Takács Zoltán 299
 Tanárky Sándor 135
 Tangl Balázs 351
 Taródy Ferenc 685
 Tatár Imre 875
 Tátrai Katalin 793
 Teleki Pál 618
 Thököly Imre 593, 618
 Tisza István 618, 686, 687, 758
 Tito, Josif Broz 547
 Tokovicz József 220
 Tolnai Gergely 489
 Tombáczné Végh Katalin 161
 Tomka Béla 809, 810
 Toperczer István 326
 Torma Béla Gyula 699
 Tóth Ágoston 688
 Tóth Barbara 63
 Tóth Ferenc 132, 156, 614, 665, 689
 Tóth Ferenc 576
 Tóth László 170
 Tóth László 688
 Tóth Norbert, C. 707
 Tóth Orsolya 99

- Tóth Sándor 165
 Tóth Sándor 390
 Tóth Sándor László 724
 Tóth-Majoros Antal 877
 Tott, François de 689
 Tömösváry Zsigmond 727
 Törö Lajos 889
 Törő László Dávid 358
 Török Dalma 71
 Törös István 376
 Törös István 859
 Törös István, ifj. 14, 455, 490, 532, 728, 850
 Tösér Márton 701
 Töttös Gábor 67
 Trautmann Balázs 22
 Tulipán Éva 388
 Turbucz Dávid 362
 Turbuly Éva 627
 Turcsányi Károly 175
 Turi Zsolt 604
 Turing, Alan 690
 Tüskés Anna 366
- Udovecz György 32
 Ujházy Sándor 691
 Ujváry Gábor 536
 Ungváry Krisztián 199
 Urbán Aladár 272
 Uslu, Ateş 92
- Überegger, Oswald 789
- Valier, Christophe 440
 Vámos György 528
 Ványai László 613
 Váradai István T. 835
 Varga A. József 22
 Varga Attila Ferenc 496
 Varga Beáta 332
 Varga Csaba Béla 24, 235, 240-244, 458, 511, 620, 676, 683, 847, 879, 886
 Varga E. László 310
 Varga Eszter 874
 Varga Istvánné Fajszi Mária 595
 Varga Kálmán 42, 303
 Varga Krisztián 277
 Varga László 327
 Varga László 556
 Varga László, Á. 606
 Varga Szabolcs 382
 Varga Zoltán 23
 Vargha Mihály 7
- Várkonyi Ágnes, R. 166, 167, 484
 Várnai Patrícia 375
 Vatai Gábor 722
 Vécsey Aurél (Horváth Zsolt) 193
 Vedó Attila 285, 287
 Végh Ferenc 435, 888
 Véghné Reményi Mária 677
 Végvári Zsolt 456
 Vermes Gábor 686
 Vértesi Lázár 382
 Veszprémy László 328, 699
 Villars, Claude-Louis-Hector de 720
 Vilmos II. 255
 Vincze Gábor 745
 Virágh Ildikó 893
 Virovecz Nándor 624
 Vitári Zsolt 354
 Vitéz János 618
 Vitnyédi Pál 718
 Vizi László Tamás 369
 Vizi Szilveszter, E. 895
 Volpi, Gianluca 792
 Vörös Katalin 100
 Vörös Mihály 218
 Vrabel, Ferdinand 766
- Weinacht Tamás 549
 Weiss, Michael 299
 Wildt, Michael 650
 Willsie, Richard 245
 Wittmann, Michael 692
 Wood, Ian Michael 315
- Zakar András 818
 Zakar Péter 379-381
 Zat'ková, Jana 560
 Závodi Szilvia 3, 103
 Zeidler Sándor 268
 Zétényi Zsolt 537
 Zinner Tibor 539
 Živojinović, Dragoljub R.
 Zombori István 384
 Zrínyi Miklós 27, 132, 183, 366, 484, 486, 693, 714-718
 Županič, Jan 763
- Zsák Ferenc 248, 474
 Zsengellér Dániel 694
 Zsig Zoltán 245, 692, 838, 880, 881, 884
 Zsigmond Csaba 514
 Zsigmond Gábor 208
 Zsille Péter 20

TÁRGYMUTATÓ

- Afganisztán 893
 Afrika 302, 683, 797, 798, 892, 897
   lásd még: az egyes országoknál
 ágyú 7, 415-417
 aknagránát 419
 Albánia 263
 álcázás 54, 55
 állambiztonság 273-283
 Amerikai Egyesült Államok 22, 25, 37, 145,
   240, 243, 245, 324, 376, 399, 425, 428, 443,
   447-449, 468, 470, 511
 Anglia lásd: Nagy-Britannia
 antifasiszta ellenállás 656, 835, 840
 antiszemitizmus 828, 829, 831
 arab világ, arabok 171, 883-886, 892-894
 aradi vértanúk 6, 501, 573
 aszimmetrikus hadviselés 170, 252
 atomfegyver, atomháború 425-428
 Ausztria (Habsburg birodalom) 224, 332-336,
   339, 359, 668, 695, 722, 725, 818, 830, 862
   lásd még: Magyarország
   (XVI. sz. 1918),
   Osztrák Magyar Monarchia
 Ausztrália, ausztrálok 796
 Ázsia 797, 847
   lásd még: az egyes
   országoknál
- baleset, katasztrófa 575-584
 Balkán 558, 559, 743, 767-773
   lásd még: az egyes
   országoknál
 Baltikum 182
 Bánság 774, 775
 békefenntartás 893, 894
 békeszerződések 499, 500, 817
 Belgium 230
 bibliográfia 1, 2
 Bizánc 701, 702
 Bosznia-Hercegovina, bosnyákok 293, 721
 bűncselekmény 493, 494, 497, 498, 514, 530-
   532, 550, 551
- címer 51
- családtörténet 642, 674
 csapattörténet 11, 43-45, 217, 248, 251,
 303-327, 894
 csata 27, 114, 116, 129-132, 329, 705, 708-711,
   714-718, 727-729, 741, 778-785, 789-796,
   855, 856
 Csehszlovákia 439, 497, 764, 820, 867, 871
 lásd még: Szlovákia
 csendőrség 101, 102, 191, 284, 285, 287-293
- Dánia 227, 229
 délszláv háborúk 889-891
 Délvidék 510, 533, 574, 724, 822
 lásd még: Jugoszlávia, Szerbia
 deportálás, kitelepítés 519-525
 díszfegyver 42
 dokumentumok 203, 312, 628
 Dunántúl 115, 764
- egészségügy, orvoslás 28, 95, 96, 107, 209-211
 egyenruha, felszerelés 32-42
 egyház 379-386
 Egyiptom 871
 ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 40, 355, 847
 ételmezési szolgálat 212, 213
 életrajz 223, 618-694
   lásd még: a NÉVMUTATÓ-t
- első világháború 9-14, 26, 29, 36, 48-50, 56-
 59, 62-68, 75, 78-83, 104-106, 109, 110,
 122-125, 136-145, 160-163, 176-178, 195,
 197, 200-203, 208-211, 217, 223-227, 249,
 254-263, 309-311, 317-319, 341, 342, 358-
 361, 363, 368-370, 373, 375, 378-382, 387,
 392-396, 405-407, 429, 489, 497, 556-560,
 574, 579, 580, 588, 591, 592, 598, 601, 607-
 610, 612, 617, 621-623, 626, 627, 629, 631,
 641, 644, 645, 648, 652, 655, 657, 659-664,
 667, 669, 672, 678, 679, 684-686, 691, 694,
 744-815
- embermentés 526-529
 emigráció, menekültek 339, 568-571, 739, 741
 emlékművek, emlékhelyek 17, 43, 44, 364-
 372, 393-397
   lásd még: temetők, sírok
 épület, építészet 609, 590, 609
 Erdély 6, 7, 213, 297, 313, 337, 554, 555, 603,
   624, 654, 672, 823
 lásd még: székelyek, Románia
 érmek, kitüntetések 4, 12, 47-50
 Észtország 803
 Európa 8, 330, 513, 744-748, 756, 817
 lásd még: az egyes
 országoknál

- fegyverek 175, 401-414
 fegyvergyártás 175
 fegyverkereskedelem 871
 felderítés 177, 179, 459, 877
     lásd még: hírszerzés, elhárítás
 felkelés 170, 707, 798
 Felvidék 565, 765, 820, 821
     lásd még: Szlovákia
 fénykép, fényképezés 10, 363, 659, 660, 677
 film, színház 68, 73
 Finnország 802, 803
 forradalom 502, 824, 872-876, 892
 földrajz, katonaföldrajz 108-110
 Franciaország 37, 156, 231, 233-236, 453, 467,
     552, 561, 620, 644, 645, 675, 689, 698, 718,
     720, 727-729, 834-837

 gazdaság, pénzügy 219, 754, 755, 812
 gépjárművek, harcjárművek 25, 430-434, 435-
     447, 582
 geopolitika 109, 110
 Gibraltár 235
 Görögország, görögök 170, 239

gyalogság, gépesített gyalogság 37, 43-45,
     198, 309

háború következményei 104, 109, 110, 502,
     513, 549, 755, 808-812
 háborús bűnök, megtorlás 501-525, 533-548
 haderő 32, 34, 36, 175, 198, 199, 333-337, 340-
     347, 696, 730, 731, 742, 752, 761, 818, 823,
     825, 863, 887
     lásd még: különleges erők
 hadifogság, hadifoglyok 16, 62, 552-567, 635,
     685, 803
 haditechnika 20-25, 163, 176, 401-492
 Haditechnikai Intézet 221, 417-419
 haditengerészet, tengeri hadviselés 208, 252-
     265
     lásd még: hajó, hadihajó
 haditengerészeti légiereő 226, 227, 243, 479
 haditudósítás, hadijelentés 88, 677
 hadkiegészítés 19, 180
 hadművészet, hadászat 170-173, 175-177,
     179-182, 196, 197, 252, 253, 696
     lásd még: az egyes fegyvernemeknél
 hadsegélyezés 97-99
 hadtápbiztosítás
     lásd: katonai logisztika
 Hadtörténelmi Levéltár 26
 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 117, 155

 Hadtörténelmi Múzeum 3-5, 16, 19, 30, 31, 59
 hadtudomány 168, 169, 896
 hadvezér 183, 640, 649, 665, 693
 hagyományörzés, hagyományápolás 389-399
 hajó, hadihajó 121, 253, 255, 257, 258, 265,
     447-458, 579-581
     lásd még: haditengerészet,
     tengeri hadviselés
 harcászat 174, 178
 harcokosi, harcokosi csapat 25, 196, 198, 315,
     316, 417, 435-446, 582, 634, 692
 harcművészet 77
 határok, határvédelem 111, 294-297, 330, 488
 hátország 813-815, 860
 hegyivadászok 41, 349
 helikopter 251, 480
 helyőrség 351, 352, 590
 helytörténet 247, 351, 352, 367-372, 387, 574,
     584, 586-617, 684
 hradástechnikai eszköz 429
 hírszerzés, elhárítás 274-276, 278-283, 285,
     690
 Hollandia 20, 230, 323, 398
 holokauszt 71, 94, 151
 honvédelmi nevelés 358-388
 Horvátország 226, 509, 700

ifjúság 353-355, 358-362
 igazságszolgáltatás, bírósági perek 493, 494,
     530-548
 India 24
 Irak 894
 irodalom 64-73
 iszlám 171
 Iszlám Állam 298-301
 Izrael 883-886

Japán 241, 242, 428, 458, 806, 847-850
 jelvény 43-46
 jog, katonai jog 152, 493-500, 503, 531-551
     lásd még: háborús bűnök,
     megtorlás, igazságszolgáltatás,
     bírósági perek
 Jugoszlávia 868, 876, 891

Kárpátalja 111, 491, 515, 599, 600, 858, 866
 katasztrófavédelem 496
 katonaelet 9-11, 16, 67, 105-107
 katonai elit 183-190, 634
 katonai kiképzés és nevelés 348-355
 katonai közigazgatás 182
 katonai léggömb 291

- katonai logisztika (hadtápbiztosítás) 204-211, 213, 214
- katonai nyelv 63
- katonai tanintézet 348, 349
- katonai vezetés 181, 183-190
- katonadal 75, 76
- katonapolitika 333-336, 340, 343, 730, 731, 742, 752, 753, 761, 763, 770-774, 802, 804-806, 823, 832, 871
- kegyelet, emlékezés 363-376, 378-381
lásd még: emlékművek, emlékhelyek
- képzőművészet 8, 12, 77-80
- kerékpáros csapatok 198, 498
- keresztes háborúk 328, 702, 703
- Kína 478, 879
- kisebbségek 732, 801, 858, 866-868
- Kongó 878
- koronaórség 42
- könyv, könyvtár 28-31
- Közel-Kelet 298-301, 883-886, 892, 894, 897
- Közép-Európa 484, 755, 808
- középkor 86, 171, 328, 403, 697-706
- közművelődés a hadseregben 400
- különleges erők 197, 198
- külpolitika, diplomácia 111, 668, 689, 722, 723, 725, 749-753, 756-760, 763, 764, 767, 768, 771-773, 802, 804, 807, 830, 853, 857, 869, 870
- Latin-Amerika** 255, 256, 344
- légideszant csapatok 37, 836, 838, 839, 873
- légierő, légi háború 21-24, 54, 55, 222-248, 321-326, 460-478, 575, 661, 837
lásd még: repülőgép, repülés
- légvédelem 249, 250, 327, 416
- lélektan 96
- Lengyel légió 310, 320, 619
- Lengyelország 488, 553, 568, 569, 619, 630, 639, 683, 840
- levelek, levelezés 56-63, 70, 562, 622, 650, 803
- levéltár, levéltári forrás 26, 131-133, 149, 698, 703, 736, 774, 837, 863
- lovagrendek 704, 708
- lovasság 192-196, 198, 317-319, 417, 418, 592, 639, 659, 660, 682
- Magyarország** 586, 618
- IX-XV. sz. 86, 294, 328, 329, 402, 403, 674, 697-700, 705, 706
- XVI. sz. 114, 115, 130, 330, 614, 615, 624, 632, 674, 707, 709-712
- XVII. sz. 27, 77, 87, 114, 116, 131-133, 158, 183, 330-332, 366, 415, 484-487, 587, 593, 594, 636, 658, 665, 692, 712-721
- XVIII. sz. 32, 33, 47, 52, 134, 135, 184, 303, 333, 334, 404, 487, 488, 530, 531, 594, 628, 649, 658, 675, 681, 695, 722-725
- XIX. sz. 33, 47, 52, 266, 404, 430, 688, 695, 726
- 1800-1848. 32, 184, 304, 335, 421, 532, 552, 730
- 1848-1849. 6, 7, 88, 159, 173, 174, 185, 205, 213, 272, 305-308, 336-339, 367, 501, 553-555, 572, 573, 606, 619, 625, 630, 643, 666, 731-738, 740
- 1849-1900. 34, 89, 97, 210, 260, 262, 273-276, 280, 289, 340, 405, 493, 495, 739-742
- XX. sz. 213, 215, 222, 266, 430, 509
- 1900-1920. 33-35, 47, 52, 89, 210, 260-262, 274-276, 280, 289, 348, 405, 493, 495, 695, 742, 743
- 1914-1918. 9-12, 26, 29, 36, 48-50, 58-60, 62-68, 75, 81-83, 90-92, 95, 96, 98-100, 104-106, 136-142, 160-162, 181, 186-190, 195, 197, 200-203, 209, 223, 224, 249, 309-311, 317-319, 341, 342, 358, 360, 363, 368-370, 373, 375, 378-382, 387, 429, 556-560, 570, 574, 588, 591, 592, 598, 601, 607-610, 612, 617, 621-623, 626, 627, 629, 631, 641, 648, 652, 655, 657, 659-664, 667, 669, 672, 679, 684-686, 691, 694, 744-756, 758-766, 771-793, 799-801, 808-815
- 1918-1919. 818-826
- 1920-1945. 38, 89, 191, 274, 277-280, 284-287, 295, 296, 343, 345, 353, 354, 418, 420, 460, 461, 493, 499, 500, 502, 571, 817, 830, 832
- 1941-1945. 15, 16, 36, 61, 69-71, 76, 94, 111, 151, 198, 199, 246, 247, 250, 269, 290, 297, 312-315, 321, 322, 368, 371, 372, 383-386, 429, 481, 491, 498, 510, 512, 514, 516-520, 524-529, 533, 534, 536, 537, 548, 561-569, 576, 582-585, 589, 596, 599, 600, 602, 603, 605, 611, 633-635, 638, 639, 647, 654, 656, 670, 672, 673, 677, 832, 852-870
- 1945-2015. 218, 221, 362, 482, 483, 638, 653
- 1945-1956. 84, 146-150, 164, 248, 281-283, 357, 388, 494, 515, 518, 522, 523, 538-541, 546, 547, 549, 597, 616, 862-865
- 1956. 17, 18, 85, 248, 270, 872-876
- 1957-1989. 248, 251, 271, 282, 283, 325, 350, 424, 541-545, 548, 550, 551, 646
- 1989-2015. 326, 327, 887, 889-891, 893-895
- Mandzsúria 851
- második világháború 5, 15, 16, 30, 36, 61, 69-

- 71, 76, 111, 126, 127, 179, 182, 198, 199, 215, 223, 229-247, 250, 264, 265, 269, 290, 312-316, 320-323, 346, 347, 371, 372, 383-386, 397, 398, 414, 416, 422, 425-429, 456, 457, 481, 498, 510-512, 514-520, 526-529, 533-537, 563-569, 582-585, 589, 596, 599, 600, 602, 603, 605, 611, 620, 633-635, 638, 639, 647, 650, 651, 654, 670, 672, 677, 680, 683, 692, 832-861, 869
- megszállítás 146-150, 199, 386, 819-823, 862, 863
- munkásörtség 271
- munkaszolgálat 516, 517
- múzeum, kiállítás 3-25, 59, 60, 80, 382, 465, 800
- Nagy-Britannia (Anglia) 14, 37, 125, 145, 227, 231, 232, 237, 238, 258, 264, 265, 320, 323, 459, 581, 690, 722, 723, 727, 757, 796, 833, 834, 844, 870
- napló 69, 312, 319, 562, 563, 622, 623, 626, 629, 631, 635, 638, 647
lásd még: visszaemlékezés, emlékirat
- napóleoni háborúk 184, 304, 727-729
- NATO 581, 895
- nekrológ 165-167, 646
- Németország, németek 109, 111, 143, 182, 215, 228-231, 237, 238, 254-259, 265, 315, 316, 344, 354, 416, 422, 426, 427, 431, 441, 442, 452, 455, 459, 464, 465, 481, 520, 575, 631, 634, 650, 651, 676, 678, 680, 692, 699, 753, 763, 828-830, 841-843, 845, 846
lásd még: második világháború
- nemzetörség, polgárörség 267, 269, 270
- Norvégia 229, 230, 232
- nők 122-127, 638, 676
- ókor 113, 170
- oktatás, képzés 100
lásd még: katonai kiképzés és nevelés
- Olaszország (Itália) 13, 226, 239, 263, 264, 466, 557, 558, 579, 580, 670, 753, 786-793, 838, 839
- Oroszország (Szovjet-Oroszország) 143, 201, 308, 343, 361, 553, 571, 696, 728, 738, 816, 888
lásd még: Szovjetunió
- Országos Frontharcos Szövetség 38
- Oszmán birodalom
lásd: Törökország
- Osztrák-Magyar Monarchia 39, 121, 145, 181, 200, 201, 208, 217, 223, 224, 226, 260-262, 275, 276, 293, 309, 379, 381, 450, 451, 497, 752-754, 761-763, 771-773, 789, 807, 811
- lásd még: Ausztria (Habsburg birodalom); Magyarország 1867-1918
- önkéntes erők 622
- Örményország, örmények 338, 504-508, 571
- páncélos, páncélos csapat
lásd: harckocsi, harckocsi csapat
- plakát 81, 85
- polgárháború 343, 816
- politikai mozgalom 831
- politikus 618, 629, 640, 644, 645, 649, 668, 670, 686, 687, 693, 737, 754, 758, 853
- Poroszország 640, 704
- Portugália 805
- propaganda 81-85, 176, 388
- rakéta 421, 422
- régészet, hadirégészet 112-121, 157, 367, 582-584
- rendőrség 272, 273, 277, 597, 600
- rendvédelem, rendvédelmi szervek 89, 153, 154, 266-297, 495, 496, 608
lásd még: rendőrség, csendőrség, testőrség
- repülőgép, repülés 54, 55, 222-248, 251, 460-480, 575, 576, 583, 584, 613, 646, 676, 877
lásd még: légi erők, légi hadviselés
- repülőter 481-483, 613
- Római birodalom 113
- romák 669
- Románia 245, 292, 743, 831, 862
- roncskutatás
lásd: régészet, hadirégészet
- sajtó, média 66, 89-95
- spanyol örökösödési háború 722, 725
- Spanyolország 228, 804
- sport 355-357
- SS 315
- Svédország 21, 877
- Székelyföld, székelyek 7, 159, 269, 314, 491, 625, 735, 736, 799, 800
- Szerbia 121, 144, 181, 510, 706, 767-773, 775
- szervezettörténet 206, 207, 219, 221, 353, 389, 390
- Szlovákia 80, 766, 857
- szociális kérdések 96-104
- Szovjetunió 84, 146-150, 199, 246, 347, 384, 422, 444-446, 454, 473, 514, 515, 520, 521, 564-567, 581, 647, 827, 844, 851, 854-856, 862, 863, 872-877, 879, 887
lásd még: második világháború, Oroszország

- tábori lelkészet 379-381, 635
tábori posta 56-62
táborok 521-525, 556, 559, 560
temetők, sírok 375, 376
térképészet, térkép 27, 637, 688
terrorizmus 298-302
testőrség 268, 303, 590
Thaiföld 236
tisztek 183-191, 621, 623-625, 636, 637, 643-645, 650, 651, 653, 654, 656, 658-660, 662, 666, 667, 680, 682, 688, 692, 739
- hajósok 257, 652
- repülők 223, 620, 631, 657, 661, 678, 683
lásd még: életrajzok és a NÉVMUTATÓ
török elleni háborúk 172, 183, 705, 706, 708-721
Törökország (Oszmán birodalom) 92, 114, 115, 171, 329, 570, 705, 706, 708-711, 713-721, 794, 795
lásd még: Magyarország (XVI-XVII.sz.)
történetírás, történetírók 128-156, 165-167, 358-362, 667, 832
történettudomány, hadtörténettudomány 1, 2, 128-167
Trianon 499, 500
tudományos élet, konferencia 68, 152-164, 168, 169, 330, 688, 744, 746, 769
tüzérség 25, 159, 214-216
tűzszerészet 217, 218
- Új-Zéland 23, 244
Ukrajna 361
utazás 200-203
- ünnep 105, 106, 364
űrhajózás, űrkutatás 423, 424, 577, 578
- várak, erődök 87, 107, 115, 118, 158, 330, 331, 377, 484-492, 586, 587, 636, 713, 719, 778-781
vasút 200-202, 641
védelmi igazgatás 219, 496
vegyi védelem 220
veszteség 94, 375, 572-585, 596, 612
lásd még: hadifogság, hadifoglyok, régészeti, hadirégészeti
Vietnam 880-882
visszaemlékezés, emlékirat 69, 257, 321, 517, 524, 525, 564-567, 627, 630, 639, 654, 655, 667, 672, 684, 893, 894
- zászló 52, 53
zene 74
- zsidóság 71, 94, 151, 170, 290, 375, 383, 524, 525, 638
lásd még: Izrael, holokauszt
zsoldos 328, 332

Pályázati kiírás a 2018. évi Perjés Géza-díjra

A Magyar Hadi Történetírást Támogatására létrehozott Alapítvány Kuratóriuma a korábbi évek gyakorlatának megfelelően 2018-ban is át kívánja nyújtani a Perjés Géza-díjat, a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékérmét és a díjjal járó publikációs támogatást. Ezért pályázatot hirdet a díj odaítélését elősegítő, a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó ajánlásokra.

Az ajánlások olyan fiatal, 40 év alatti, a magyar vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó fiatal szakemberek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás benyújtásának pillanatában még nem töltötték be 40. életévüket, elérték a kandidátusi vagy a PhD fokozatot, s olyan munkássággal, legalább egy monografikus alkotással már rendelkeznek, ami igazolhatja tehetségüket. Kérjük, hogy legalább másolatban mellékeljék a támogatott jelölt szakmai életrajzát, publikációs listáját, a legjobbnak ítélt tanulmányokat és monográfiákat. Indokolt esetben még kéziratban lévő művel is lehet pályázni. A kuratórium fenntartja magának a jogot, hogy a díjat csak az elvárható színvonalú pályázatok beérkezése esetén adja ki.

Dr. Fodor Pál

Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke

Határidő: 2018. május 21.

Cím: Hadtörténetírás Alapítvány Kuratóriuma,

Dr. Veszprémy László titkár.

Budapest, 1014, Kapisztrán tér 2-4.

Hibaigazítás

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2017. évi decemberi (4.) számában *Solymosi József*: „A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről” című tanulmánya egy helyen hibásan jelent meg: a 944. oldal utolsó előtti bekezdésében az auktor kifejezést helyett helyesen az *aktor* szónak kell szerepelnie.

A Szerzőtől és a Tisztelt Olvasóktól elnézést kérünk!

A Szerkesztőség

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KOVÁCS S. TIBOR – NÉGYESI LAJOS – PADÁNYI JÓZSEF URBÁN ALADÁR	Zrínyi szablyák 3
KEREKES ANDRÁS	A rendőrség jelentése és a kormány intézkedései az 1848. május 10-i budavári katonai vérengzést követően 28
	„Szigetvári Zrínyik” Budapest védelmében. A 10. rohamtüzér osztály harcai a magyar fővárosban és annak térségében 1944 decemberétől 1945 februárjáig 42

KÖZLEMÉNYEK

CSORBA GYÖRGY	Az 1848–49-es országgyűlés képviselői vadászcsapata 71
DÁVID ZSOLT – MIKLÓS TAMÁS	Bocz Géza hadnagy naplója Budapest ostromáról és a kitörésről, 1945. január 1. – március 28. 81

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ	Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok 121

SZEMLE

BERNARD S. BACHRACH – DAVID S. BACHRACH	Warfare in Medieval Europe c.400–c.1453 (<i>Veszprémy László</i>) 139
GREGORY I. HALFOND (ED.)	The Medieval Way of War. Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach (<i>Balogh Máté</i>) 142
SZATLÓCZKI GÁBOR	Vár a várbán. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe (<i>Balogh Máté</i>) 147
PHILIPPE DUPONT	Memoire pour servir a l’histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski (<i>Tóth Ferenc</i>) 151
ROSONCZY ILDIKÓ	Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért (<i>Balogh Ádám Tibor</i>) 154
RÓBERT FIZIKER – CSABA SZABÓ (HG.)	Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht (<i>Ligeti Dávid</i>) 159
MEHMET ŞEVKI YAZMAN	Gdzież jest ta Galicja, panie dowódcu? Mehmetçik w Europie. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917 (<i>Kovács István</i>) 162
IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN	The Holocaust in Croatia (<i>Veszprémy László Bernát</i>) 166
RANDOLPH L. BRAHAM, KOVÁCS ANDRÁS (SZERK.)	A holokauszt Magyarországon hetven év után. Történelem és emlékezet (<i>Veszprémy László Bernát</i>) 170
NÓVÉ BÉLA	Pátria Nostra. ’56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban (<i>Kecskés D. Gusztáv</i>) 173

	KRÓNKA	
KOCSIS ANNAMÁRIA	Mária Terézia, a magyarok királynője	177
KOCSIS ANNAMÁRIA	Sztálin árnyékában – A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába	181
	BIBLIOGRÁFIA	
BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA – FODOR VERONIKA – MOHÁCSI ZOLTÁN	A 2015. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	189

CONTENTS

STUDIES

TIBOR KOVÁCS S. – LAJOS NÉGYESI – JÓZSEF PADÁNYI	Zrínyi Sabres	3
ALADÁR URBÁN	Police Report and Government Measures Upon the Massacre by the Army in the Buda Castle on 10 May 1848	28
ANDRÁS KEREKES	„Zrínyis from Szigetvár” in the Defence of Budapest. The Fight of the Tenth Assault Artillery Battalion in the Hungarian Capital and its Vicinity from December 1944 to February 1945	42

PUBLICATIONS

GYÖRGY CSORBA	The Jäger Unit of the Representatives of the 1848–49 Parliament	71
ZSOLT DÁVID – TAMÁS MIKLÓS	The Diary of Second-Lieutenant Géza Bocz on the Siege of Budapest and on the Breakout, 1 January–28 March 1945 ..	81

SOURCE PUBLICATIONS

ILDIKÓ ROSONCZY	Documents Related to Artúr Görgei’s Captivity in Russian Hands	121

REVIEW

BERNARD S. BACHRACH – DAVID S. BACHRACH	Warfare in Medieval Europe c.400 – c.1453 (<i>László Veszprémy</i>)	139
GREGORY I. HALFOND (ED.)	The Medieval Way of War. Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach (<i>Máté Balogh</i>)	142
GÁBOR SZATLÓCZKI	Fortress in the Fortress. The people of the Fortresses and the Field Armies in the Mid-16th Century. I. People of the Fortresses. [Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe] (<i>Máté Balogh</i>) ..	147
PHILIPPE DUPONT	Memoire pour servir a l’histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski (<i>Ferenc Tóth</i>)	151
ILDIKÓ ROSONCZY	Russian Weapons Serving Franz Joseph [Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért] (<i>Ádám Tibor Balogh</i>)	154
FIZIKER RÓBERT – SZABÓ CSABA (ED.)	Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht (<i>Dávid Ligeti</i>)	159
MEHMET ŞEVKI YAZMAN	Gdzież jest ta Galicja, panie dowódco? Mehmetçik w Europie. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917 (<i>István Kovács</i>)	162
IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN	The Holocaust in Croatia (<i>László Bernát Veszprémy</i>)	166

RANDOLPH L. BRAHAM, ANDRÁS KOVÁCS (ED.)	The Holocaust in Hungary: Seventy Years Later. History and Memory. [A holokauszt Magyarországon hetven év után. Történelem és emlékezet] (<i>László Bernát Veszprémy</i>) 170
BÉLA NÓVÉ	Patria Nostra. Young Hungarian Refugees of the 1956 Revolution serving in the French Foreign Legion. [Pátria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban] (<i>Gusztáv Kecskés D.</i>) 173
	CHRONICLE
ANNAMÁRIA KOCSIS	Maria Theresia, Queen of Hungary 177
ANNAMÁRIA KOCSIS	In the Shadow of Stalin – Exporting the Soviet Model to East-Central Europe 181
	BIBLIOGRAPHY
ÉVA UJFALUSI BOLYÓSNÉ – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Selected Bibliography of Hungarian Military History Works of the Year 2015 189

INHALT

STUDIEN

- TIBOR KOVÁCS S. –
LAJOS NÉGYESI –
JÓZSEF PADÁNYI
ALADÁR URBÁN
Zrínyi-Säbel..... 3
- Der Polizeibericht und die Regierungsmaßnahmen im
Anschluss an die militärische Bluttat am 10. Mai 1848 in
der Burg von Buda (Ofen)..... 28
- ANDRÁS KERÉKES
Die „Zrínyis von Szigetvár (Siget)“ in der Verteidigung
von Budapest
Die Kämpfe der 10. Sturmartilleriedivision in der ungarischen
Hauptstadt und ihrer Umgebung zwischen Dezember
1944 und Februar 1945 42

MITTEILUNGEN

- GYÖRGY CSORBA
Die Jägertruppe der Parlamentsabgeordneten des Jahres
1848–49..... 71
- ZSOLT DÁVID – TAMÁS
MIKLÓS
Das Tagebuch von Leutnant Géza Bocz über die Belagerung
Budapests und den Ausbruch, 1. Januar – 28. März 1945 81

QUELLENPUBLIKATIONEN

- ILDIKÓ ROSONCZY
Dokumente bezüglich der russischen Gefangenschaft
von Görgei 121

RUNDSCHAU

- BERNARD S. BACHRACH –
DAVID S. BACHRACH
Warfare in Medieval Europe c.400 – c.1453
(*László Veszprémy*)..... 139
- GREGORY I. HALFOND
(HG.)
The Medieval Way of War. Studies in Medieval Military
History in Honor of Bernard S. Bachrach (*Máté Balogh*)..... 142
- GÁBOR SZATLÓCZKI
Burg in der Burg. Das Volk der Burgen und die Feldarmeen
um die Mitte des 16. Jahrhunderts I. Das Volk der Burgen
[Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század
közepén I. A várak népe] (*Máté Balogh*)..... 142
- PHILIPPE DUPONT
Memoire pour servir a l’histoire de la vie et des actions
de Jean III Sobieski (*Ferenc Tóth*)..... 151
- ILDIKÓ ROSONCZY
Mit russischen Waffen für Franz Joseph
[Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért]
(*Ádám Tibor Balogh*)..... 154
- RÓBERT FIZIKER –
CSABA SZABÓ (HG.)
Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht (*Dávid Ligeti*)..... 159
- MEHMET ŞEVKI YAZMAN
Gdzież jest ta Galicja, panie dowódco? Mehmetçik
w Europie. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917
(*István Kovács*)..... 162

IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN	The Holocaust in Croatia (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	166
RANDOLPH L. BRAHAM, KOVÁCS ANDRÁS (HG.)	Der Holocaust in Ungarn nach siebzig Jahren. Geschichte und Gedächtnis [A holokauszt Magyarországon hetven év után. Történelem és emlékezet] (<i>Veszprémy László Bernát</i>).....	170
NÓVÉ BÉLA	Patria Nostra. Jugendliche Flüchtlinge des Jahres 1956 in der Französischen Fremdenlegion [Pátria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban] (<i>Gusztáv Kecskés D.</i>).....	173
CHRONIK		
ANNAMÁRIA KOCSIS	Maria Theresia, Königin der Ungarn	177
ANNAMÁRIA KOCSIS	Im Schatten Stalins – Der Export des sowjetischen Modells nach Ostmitteleuropa	181
BIBLIOGRAFIE		
ÉVA BOLYÓS-UJFALUSI – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2015	189

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES	
TIBOR S. KOVÁCS – LAJOS NÉGYESI – JÓZSEF PADÁNYI ALADÁR URBÁN	Sabres à lame recourbée de Zrínyi..... 3 Le rapport de la police et les mesures prises par le gouvernement après le massacre perpétré par des soldats au Château de Buda le 10 mai 1848 28
ANDRÁS KERÉKES	«Des Zrínyi de Szigetvár » dans la défense de Budapest Les combats de la 10 ^e division d'artillerie d'assaut dans la capitale hongroise et ses environs de décembre 1944 à février 1945..... 42
PUBLICATIONS	
GYÖRGY CSORBA	L'unité de chasseurs formée par des députés de l'Assemblée nationale de 1848–1849 71
ZSOLT DÁVID – TAMÁS MIKLÓS	Le journal du sous-lieutenant Géza Bocz sur le siège de Budapest et la sortie, 1 ^{er} janvier – 28 mars 1945 81
PUBLICATIONS DE SOURCE	
ILDIKÓ ROSONCZY	Documents relatifs à la captivité russe de Görgei 121
REVUE	
BERNARD S. BACHRACH – DAVID S. BACHRACH	Warfare in Medieval Europe c.400 – c.1453 (<i>László Veszprémy</i>)..... 139
GREGORY I. HALFOND (ED.)	The Medieval Way of war. Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach (<i>Máté Balogh</i>)..... 142
GÁBOR SZATLÓCZKI	Le fort dans la place forte. Les hommes des places fortes et les troupes rurales au milieu du 16 ^{ème} siècle I. Les hommes des places fortes [Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe] (<i>Máté Balogh</i>)..... 147
PHILIPPE DUPONT	Mémoire pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski (<i>Ferenc Tóth</i>) 151
ILDIKÓ ROSONCZY	Des armes russes utilisées en faveur de François-Joseph I ^{er} [Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért] (<i>Ádám Tibor Balogh</i>)..... 154
RÓBERT FIZIKER – CSABA SZABÓ (ED.)	Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht (<i>Dávid Ligeti</i>)..... 159
MEHMET ŞEVKI YAZMAN	Gdzież jest ta Galicja, panie dowódco? Mehmetçik w Europie. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917 (<i>István Kovács</i>)..... 162

IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN	The Holocaust in Croatia (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	166
BÉLA NÓVÉ	Patria Nostra. Des adolescents réfugiés de 1956 dans la Légion étrangère française [Pátria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban] (<i>Gusztáv D. Kecskés</i>).....	170
RANDOLPH L. BRAHAM, ANDRÁS KOVÁCS (ED.)	L'holocauste en Hongrie 70 ans après. Histoire et mémoire [A holokauszt Magyarországon hetven év után. Történelem és emlékezet] (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	173
CHRONIQUE		
ANNAMÁRIA KOCSIS	Marie-Thérèse, reine de Hongrie	177
ANNAMÁRIA KOCSIS	Dans l'ombre de Staline – L'exportation du modèle soviétique dans l'Est de l'Europe centrale	181
BIBLIOGRAPHIE		
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSI – VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2015.....	189

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ТИБОР Ш. КОВАЧ – ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ – ЙОЖЕФ ПАДАНИ	Сабли Зрини.....	3
АЛАДАР УРБАН	Донесение милиции и распоряжения правительства последующее вслед за военным кровопролитием Будайской крепости 10-ого мая 1848 года	28
АНДРАШ КЕРЕКЕШ	«Сигетварские Зрини» в защите Будапешта. Бои 10-ой штурмовой, ударной, артиллерийской дивизии в венгерской столице и в её районах с декабря 1944-ого года по февраль 1945-ого года	42

ПУБЛИКАЦИИ

ДЬЁРД ЧОРБА	Охотнический отряд депутатов парламента 1848–49 гг.	71
ЖОЛЬТ ДАВИД – ТАМАШ МИКЛОШ S	Дневник об осаде Будапешта и о прорыве лейтенанта Геза Боцз с 1-ого января по 28-ое марта 1945-ого года	81

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ИЛЬДИКО РОШОНЦЗИ	Документы, связанные с попадением в русский плен Гёргеи	121

ОБЗОР

BERNARD S. BACHRACH – DAVID S. BACHRACH	Warfare in Medieval Europe c.400–c.1453 (<i>Ласло Веспреми</i>)	139
GREGORY I. HALFOND (ИЗД.)	The Medieval Way of War. Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach (<i>Мате Балог</i>).....	142
ГАБОР САТЛОЦЗКИ	Замок в замке. Народ замков и полевая армия в середине XVI. века I. Народ замков [Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe] (<i>Мате Балог</i>)	147
PHILIPPE DUPONT	Memoire pour servir a l’histoire de la vie et des actions de Jean III Sobieski (<i>Ференц Тот</i>).....	151
ИЛЬДИКО РОШОНЦЗИ	Русским оружием за Франца Иосифа [Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért] (<i>Адам Тибор Балог</i>).....	154
РОБЕРТ ФИЗИКЕР – ЧАБА САБО (ИЗД.)	Der erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht (<i>Давид Лигети</i>) ..	159
МЕНМЕТ ŞEVKİ YAZMAN	Gdzież jest ta Galicja, panie dowódcó? Mehmetçik w Europe. Turcy na froncie galicyjskim 1916–1917 (<i>Иштван Ковач</i>)	162
IVO GOLDSTEIN, SLAVKO GOLDSTEIN	The Holocaust in Croatia (<i>Ласло Бернат Веспреми</i>)	166

RANDOLPH L. BRAHAM, АНДРАШ КОВАЧ (ИЗД.) Холокост в Венгрии после семьдесят лет. История и память [A holokausztt Magyarországon hetven év után. Történelem és emlékezet] (*Ласло Бернат Веспреми*) 170

БЕЛА НОВЕ Патрия Ностра. Беглые подростки '56-ого года во французском Иностранном легионе (Густав Д. Кечкеш) [Pátria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban] (*Густав Д. Кечкеш*) 173

ХРОНИКА

АННАМАРИЯ КОЧИШ Мария Терезия, королева венгров

АННАМАРИЯ КОЧИШ В тени Сталина – Экспорт советской модели в Центральную и Восточную Европу..... 177

BIBLIOGRÁFIA

ЕВА БОЙОШНЕ
УЙФАЛУШИ –
ВЕРОНИКА ФОДОР –
ЗОЛТАН МОХАЧИ
Избранная библиография 2015 года литературы истории войны в Венгрии 189